

emek

Aralık 2017/2 - Altı Aylık Kuramsal Dergi

DISK/Genel-İş

araştırma dergisi

ISSN 1305 - 6182
www.emekarastirma.org

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Makale

Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları!...

Meryem KORAY

Türkiye Refah Rejiminin Dönüşüm Sürecinde Sosyal Yardım Sistemi
Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ

Sosyal Devlet Tasfiye mi Oluyor, Yeni Bir Sosyal Devlet mi Ortaya Çıkıyor?

Oğuz TOPAK

Bir Sosyal Politika Uygulamasının Yarattığı Eşitsizlikler. Kadın Emegi ve Zaman Kullanımı

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

Sosyal Politikanın "Sınıf" Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri

Mehmet Atilla GÜLER

Eşitlik, Yurttaşlık ve İstihdam Bağlamında Sosyal Yatırım Devleti

Sezgi AKBAŞ

Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emegi: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma

Şafak ETİKE ve A.Sevtap DEMİR

Aydınlanma, Eşitlik ve Kadın: Rousseau Üzerine Bir Değerlendirme

Seyran GÜRSOY ÇUHADAR

Forum

Emek Piyasası İstatistiklerine Nereden Ulaşabiliriz?

Zümre ÖZDEMİR GÜLER

Değini

15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

Mine Dilan KIRAN

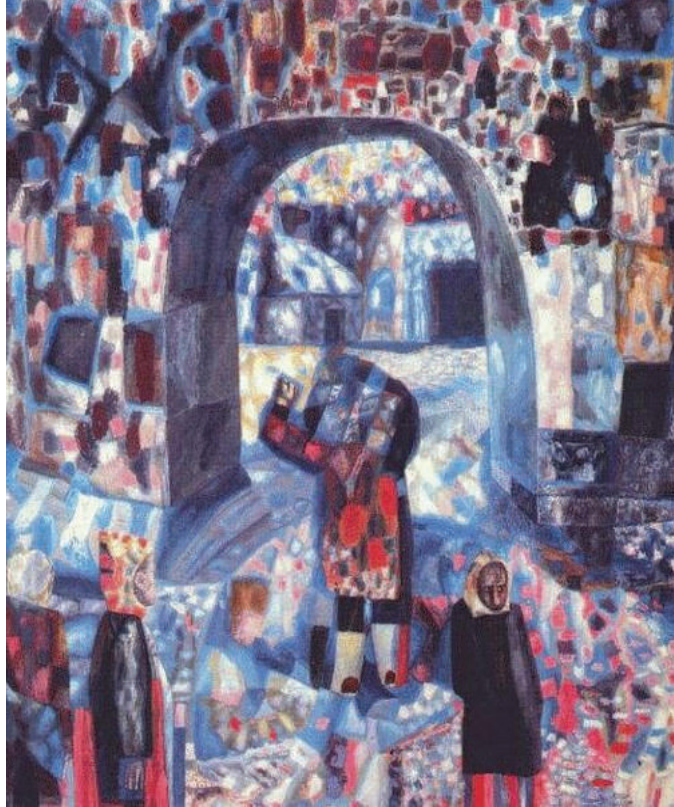
Kitap Eleştirisi

Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümüne Eleştirel Sorgulamalar. Konular, Yöntemler ve Yaklaşımlar

Denizcan KUTLU



TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK VE SOSYAL DEVLET



Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD)

DİSK/Genel-İş Sendikası tarafından altı ayda bir yayınlanmaktadır

• Aralık 2017/2

• Ulusal Hakemli Dergi

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • ISSN: 1305-6182

Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

Editör

Gamze Yücesan-Özdemir, Prof. Dr.

Yayın Kurulu*

Ahmet Alpay Dikmen, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Aziz Çelik, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Elif Hacısalihoğlu, Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi

Gamze Yücesan-Özdemir, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Metin Özügürlü, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Özgün Millioğulları Kaya, Dr., DİSK/Genel-İş Araştırma Daire Müdürü

Serhat Salihoğlu, DİSK/Genel-İş Genel Koordinatörü

Editör Yardımcıları*

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Mine Dilan Kıran

Özgün Millioğulları Kaya

* İsimler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 2017/2

Sahibi: Genel-İş Sendikası adına Genel Başkan Remzi Çalıışkan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Cafer Konca

Grafik Tasarım: Buket Şimşek Baykal

Adres: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara

Tel: 0312 3091547, **Faks:** 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr

www.emekarastirma.org.tr

Parayla satılmaz.

Basım tarihi: Aralık 2017

Baskı: Berk Matbaası Özer Han No:31/104 İskitler ANKARA

Tel: (0312) 342 19 13 **Fax:** (0312) 342 1914

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) ulusal hakemli bir dergidir.

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Genel yayın yönetmeninin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) tam metin makalelerine <http://www.emekarastirma.org/index.php> adresinden erişilebilir.

Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Devlet

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Makale

Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları!...

Meryem KORAY

1

Türkiye Refah Rejiminin Dönüşüm Sürecinde Sosyal Yardım Sistemi

Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ

27

Sosyal Devlet Tasfiye mi Oluyor, Yeni Bir Sosyal Devlet mi Ortaya Çıkıyor?

Oğuz TOPAK

49

Bir Sosyal Politika Uygulamasının Yarattığı Eşitsizlikler: Kadın Emeği ve Zaman Kullanımı

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

75

Sosyal Politikanın "Sınıf" Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri

Mehmet Atilla GÜLER

87

Eşitlik, Yurttaşlık ve İstihdam Bağlamında Sosyal Yatırım Devleti

Sezgi AKBAŞ

107

Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emeği: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma

Şafak ETİKE ve A.Sevtap DEMİR

123

Aydınlanma, Eşitlik ve Kadın: Rousseau Üzerine Bir Değerlendirme

Seyran GÜRSOY ÇUHADAR

145

Forum

Emek Piyasası İstatistiklerine Nereden Ulaşabiliriz?

Zümre ÖZDEMİR GÜLER

157

Değini

15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

Mine Dilan KIRAN

165

Kitap Eleştirisi

Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümüne Eleştirel Sorgulamalar: Konular, Yöntemler ve Yaklaşımlar

Denizcan KUTLU

167



ASOS INDEX

INDEX  COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL / COPERNICUS ULUSLARARASI İNDEKS

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ASOS INDEX (ULUSAL)** ve **INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI)** İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

Social Inequality and Social State

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Articles

Promises and Frontiers of Equality and Social State

Meryem KORAY

1

Social Assistance System in the Transformation of Turkey's Welfare Regime

Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ

27

Social State Disappears or a New Social State Emerges?

Oğuz TOPAK

49

Time Use Surveys for Assessing Women's Labor: Time Use in Households Benefiting from Home Care Practice

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ

75

The Problem of Class in Social Policy and Social State Models

Mehmet Atilla GÜLER

87

Social Investment State in the Context of Equality, Citizenship and Employment

Sezgi AKBAŞ

107

Social Inequalities and Women's Labor: A Research on Media Industry

Şafak ETİKE and A. Sevtap DEMİR

123

Enlightenment, Equality and Women: An Evaluation on Rousseau

Seyran GÜR SOY ÇUHADAR

145

Forum

How to Reach Labor Statistics?

Zümre ÖZDEMİR GÜLER

157

Notes

Notes on the 15th Nation Social Sciences Congress

Mine Dilan KIRAN

165

Book Review

Critical Investigation on the Transformation of Social Policy In Turkey: Methods, Topics and Approches

Denizcan KUTLU

167

Editörden

Toplumsal eşitlik, özellikle burjuva devrimlerinden beri, siyasal bir talep olarak toplumsal mücadelenin gündemini belirlemiştir. Kapitalizm koşullarında sınıf mücadelesinin temel çerçevesini oluşturmuştur. Buna karşın kapitalizmin tarihsel seyri toplumsal eşitsizliğin yeniden ve daha geniş kapsamlı üretimidir. Günümüzde bu eğilim toplumsal eşitsizliği hiç olmadığı kadar derinleştirmiş ve küresel bir ölçek kazandırmıştır.

Buna karşın toplumsal eşitlik taleplerinin ve sınıf mücadelelerinin tarihsel bir formu olan sosyal devlet, 21. yüzyılın başında yalnızca nostaljik bir hatırlama olarak gündeme gelmektedir. Toplumsal eşitsizliğin bir yandan hızla derinleşirken diğer yandan radikal biçimde akademik ve düşünsel gündemden tasfiyesi, üzerinde düşünülmesi gereken en önemli sorun alanlarından biridir. Bu durum ilk olarak sınıflar arasındaki ideolojik-siyasal güç dengesinin tarihsel olarak nasıl değiştiğini ve bugün itibarıyla geldiği noktayı göstermesi açısından kritiktir. İkinci olarak ise, 1980'lerden günümüze eleştirel düşünce dünyasını belirleyen siyasal iklimin toplumsal ve akademik alandaki etkisinin yıkıcı sonuçlarından biridir.

Bu süreçte üretim ilişkileri-siyaset ve siyaset-toplumsal sınıflar bağlarının koparılması, toplumsal eşitsizlik problemini "farklılık ve tanınma" çerçevesine indirgemıştır. Toplumsal

eşitsizliğin tarihsel ve yapısal kökenleri, yeni bilim pratiğinin muğlaklığında yitirilmiştir. Bunun siyasal sonucu ise toplumsal mücadele ufkunun “radikal” pratikler içerisinde kapitalizmin sınırlarına çekilmesi olmuştur. Bu düşünsel-siyasal programların hem toplumu çözümlerken hem de siyaset alanına dahil olurken sınıfları devre dışı bırakmasının, işçi sınıfı ve toplumsal mücadele açısından oluşturduğu sonuç bugün daha net biçimde ortadadır.

Dolayısıyla toplumsal eşitliğin ve sosyal devletin mevcut koşullar ışığında yeniden analizi, toplumsal dönüşüme ilişkin düşünsel-siyasal çalışma alanlarının da yeniden şekillenmesi anlamı gelmektedir.

21. yüzyılın birleşik sınıf mücadelesini örerken, geçmiş deneyimleri ve dersleri incelemek kadar, dönemin analiz ve kavram avadamlığını da yeniden oluşturmak zorunludur. Bu nedenle, sınıfın tarihsel gündemi olarak toplumsal eşitlik talebini 21. yüzyılın sınıf siyaseti için hareket noktası haline getirmek, mevcut koşullar altında içeriğini güncellemek önemli görünmektedir.

Emek Araştırma Dergisi'nin elinizdeki sayısı, bu çabaya bir katkı olması umuyla oluşturulmuştur. Toplumsal eşitsizlikleri ve sosyal devlet konusunu çeşitli boyutları ve bağlamları ile tartışan zengin bir sayı ürettiğimizi umuyoruz.

Bu sayının ilk yazısında Meryem Koray “Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları” başlıklı makalesiyle sosyal devletin tarihsel ve kurumsal olarak sınırlarını ve anlamını inceliyor.

Oğuz Topak, “Sosyal Devlet Tasfiye mi Oluyor, Yeni Bir Sosyal Devlet mi Ortaya Çıkıyor?” başlıklı makalesinde sosyal devletin tasfiyesi üzerine yapılan yorumların gerçekliğini, olgusal dayanaklarla sorgulamaya açıyor. Türkiye pratiğinde refah devletinin bir sermaye birikim alanı ve kontrol aygıtı olarak işlediğini savunan Topak, günümüzde hak temelli olmayan ve olağanüstü devlet biçiminin bir aparatı olarak yeni bir tür sosyal devletten bahsedilip bahsedilemeyeceğini tartışıyor.

Üçüncü makalemizin yazarı Çağla Ünlütürk Ulutaş, “Türkiye Refah Rejiminin Dönüşüm Sürecinde Sosyal Yardım Sistemi” yazısı ile Türkiye’deki sosyal yardım sisteminin 1980 sonrası süreçte geçirdiği dönüşümü inceliyor. Ulutaş yazısında, Türkiye’deki sosyal yardım rejiminin dönüşümünü refah devletinin dönüşümü ile bağlantılandırırken, dönüşümün temel ayakları olarak işsizlik, güvencesizlik ve metalaşmaya dikkat çekiyor. Yazar, sürecin günümüzde ulaştığı boyutun sosyal yurttaşlığa dayalı bir koruma sistemi olmadığına, tam tersine yoksulluğu sürdürülebilir kılarak bir sosyal kontrol mekanizması oluşturduğuna işaret ediyor.

“Sosyal Politikanın ‘Sınıf’ Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri” makalesinde Atila Güler, sosyal politika yaklaşımlarını “sınıf” sorunsalı etrafında irdeliyor. Sosyal devlet ve sosyal politika ilişkisine yaslanan makalede, bir sınıf mücadelesi alanı olarak sosyal politika ele alınıyor ve sosyal devletin dönüşüm sürecinde sosyal politikanın aldığı yeni biçim tartışılıyor.

Sezgi Akbaş, “Eşitlik, Yurttaşlık ve İstihdam Bağlamında Sosyal Yatırım Devleti” başlıklı makalesinde, refah devleti ve neoliberalizm arasında üçüncü bir yol olarak öne sürölen “sosyal yatırım devleti” kavramını tartışmaya açıyor. Kavramın, neoliberal gündemi yerleştirmek üzere ciddi bir işlev gördüğünü belirten yazarın tartışması, toplumsal eşitlik ve sosyal devlet sorunsalını yeniden düşünmeye sevk ediyor.

Altıncı makalenin sahibi Özge Sanem Özateş Gelmez. “Bir Sosyal Politika Uygulamasının Yarattığı Eşitsizlikler: Kadın Emeği ve Zaman Kullanımı” başlıklı makalesinde yazar, zaman kullanım araştırmalarının toplumsal eşitsizliğin gözlemlenebileceği bir alan olduğuna işaret ederek, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerdeki zaman kullanımlarını inceliyor. Evde bakım uygulamalarının, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün sosyal politikadaki karşılığı olarak gerçekteştiğini ifade eden Özateş Gelmez, bu durumun olgusal dayanaklarını yürüttüğü zaman kullanımı araştırması yoluyla ortaya koyuyor.

şafak Etike ve A. Sevtap Demir ise “Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emeği: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı makalede, medyada çalışan kadınlarla gerçekteştirdikleri araştırmanın sonuçlarını aktarıyorlar. Medya endüstrisinde kadınların, hem emekçi hem de kadın olarak çifte eşitsizlik altında yaşadıklarını vurgulayan yazarlar, toplumsal eşitsizliğin üretilmesinde medyanın ürettiği içerikler kadar, medyada çalışma pratiklerinin de dikkate alınması gerektiğine dikkatimizi çekiyorlar.

“Aydınlanma, Eşitlik ve Kadın: Rousseau Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı son makalede ise Seyran Gürsoy Çuhadar, toplumsal eşitlik üzerine önemli bir düşünür olarak Rousseau’nun düşüncesini toplumsal cinsiyet bağlamında inceliyor. Bu sorunu Rousseau’nun düşüncesinin kör noktası olarak ele alan yazar, Rousseau’nun insan ve özgürlük ilişkisinde kadınları “insan” tanımı içerisinde dikkate almadığını ve bunun günümüz için önemli bir handicap oluşturduğunu vurguluyor.

Derginin *Forum* bölümünde emek araştırma ve çalışmalarında istatistiğin yerini, önemini ve kullanımını tartışmaya açmayı amaçladık. Zümre Özdemir Güler, “Emek Piyasası İstatistiklerine Nereden Ulaşabiliriz?” başlıklı yazısında öncelikle sosyal bilimlerin genelinde ve emek piyasası özelinde istatistiğin kullanımının tarihine değiniyor. Ardından ise, Türkiye’de emek piyasasına dair bazı istatistiklere nereden ulaşılabileceğini ve bu alanda karşılaşılan istatistiksel sorunları açıklıyor.

Derginin *Değini* bölümünde ise Mine Dilan Kıran, 29 Kasım-1 Aralık 2017 tarihlerinde Ankara’da gerçekteştirilen 15. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*’ni inceliyor. Kongrenin Türkiye’deki sosyal bilimlerin alanına yaptığı katkının altını çizen Kıran, toplum için bilimsel ve nitelikli bilgi üretiminin yalnız akademik camia için değil, tüm toplumsal kesimler ve kurumlar için önemli olduğunu vurguluyor.

Kitap Eleştirisi bölümünde ise Denizcan Kutlu Türkiye’de uygulama alanı olarak ciddi bir dönüşüm geçiren sosyal politikanın disiplin olarak da geçirdiği dönüşümü, son on yılda sosyal politika alanında yayınlanan altı eleştirel kitap üzerinden değerlendiriyor. “*Türkiye’de Sosyal Politikanın Dönüşümüne Eleştirel Sorgulamalar: Yöntemler, Konular ve Yaklaşımlar*” başlıklı yazısında Kutlu, sosyal politika alanında eleştirel bilgi üretimini yöntemler, konular ve yaklaşımlar ekseninde tasnifleyerek değerlendiriyor ve bilgi üretiminin gelecek eğilimlerine dair dikkate değer öneriler sunuyor.

Toplumsal eşitlik talebinin toplumsal mücadelede hak ettiği siyasal ve pratik anlama yeniden kavuşması umuduyla, dergimize bu sayıda katkı veren tüm yazarlara ve hakemlere teşekkürlerimi sunuyor, herkese verimli okumalar diliyorum.

Haziran ayında yeni sayımızla buluşmak dileğiyle,

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir



Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları!...

Meryem KORAY*

Öz

Bir değer olarak eşitlik, tüm ideolojik ve siyasal yaklaşımlar açısından vazgeçil-meyen bir ilke; ancak tanımlanması da, gerçekleşmesi de kolay değil. Her şeyden önce “hangi ilişki veya hangi konuda eşitlik” gibi bir soruyla tamamlanmaya ihtiyaç göstermekte; buna göre eşitliğin niteliği değişmektedir. Öte yandan eşitlik, ideolojik-siyasal yaklaşımlara göre farklı anlamlar kazandığı gibi, fırsat eşitliği veya sonuçlarda eşitlik gibi gerçekleşme boyutlarına göre de farklılaşabilmekte. Eşitlik ilkesine sosyal devlet açısından bakıldığında, esas olarak sosyo-ekonomik hakların piyasa dışına çıkarılması ve gelirin yeniden bölüşümünde daha eşit ve daha adil bir bölüşümün hedeflenmesi bağlamında değerlendirilmesi gereken bu devlet anlayışının sosyal eşitlik ve sosyal adalet gibi hedefleri olduğu yadsınamaz. Ne var ki sosyal devlet içinde birçok modeli barındıran jenerik bir kavram olduğundan, sosyo-ekonomik hakların ve buna bağlı olarak sosyal eşitliğin gerçekleşme düzeyi de modellere göre çok farklılaşabilmekte. Sosyo-ekonomik haklar ve bu konulardaki eşitlik talepleri açısından ülkede benimsenen siyasal ekonomi anlayışı temel değişken; günümüzün küresel kapitalizm gerçeği ve neoliberal politikaları çerçevesinde sosyal devletin her ülkede gerilemesi gibi, toplumsal ve küresel eşitsizliklerin artması da kaçınılmaz. Yalnız uygulamalar anlamında değil, bir değer olarak da gerileyen eşitlik ilkesinin yeniden değer kazanması için, küresel bir dayanışma ve mücadeleye ihtiyaç olduğuna da kuşku yok.

Anahtar Kelimeler: eşitlik, sosyo-ekonomik haklar, küresel dayanışma, sosyal devlet

Promises and Frontiers of Equality and Social State

Abstract

Equality as a value is an indispensable principle of all the ideological and political approaches but its description and its realization is not easy at all. The quality of equality differs according to the answer of the question, “Equality in which relationship and in which subject?” On the other hand, equality, which has different meanings according to different ideological-political approaches, differs according to the realization of the equality of opportunity and the equality in results. The principle of equality from the perspective of the social state emphasizes on the de-commodification of the socio-economic rights and the equal and fair re-dist-



tribution of income. Hence, it cannot be denied that the social state has objectives such as social equality and social justice. Given that the social state is a generic term, which includes many different models, the realization of the socio-economic rights and the demands of equality differs according to these models. The country's approach to the political economy is the fundamental variable of the socio-economic rights and the demands of equality. The decline of the social state in every country and the increase in social and global inequalities is inevitable in global capitalism through neoliberal policies. There is no doubt that we need global solidarity and struggle to re-gain the principle of equality, which deteriorates not only in policies but as a value as well.

Keywords: equality, socio-economic rights, global solidarity, social state

Giriş

Eşitlik ve sosyal devlet!... Biri insanlık ve uygarlık için bir değer ve talep, ötekisi devlet anlayışı açısından gelinen bir aşama; ikisi arasında yakın ilişki var. Eşitlik bir ilke, değer ve talep olarak sosyal devlet açısından önemli; sosyal devletin ise temel amaçlarından biri sosyal eşitliği genişletmek ve güçlendirmek. Ne var ki, sosyal devletin farklı modeller içinde farklı anlamlar kazanması bir yana, ondan da önemli olarak eşitlik kavramının anlamı, içeriği ve boyutlarının tanımlanması kolay değil. Eşitlik nereden baktığınıza göre farklı anlamlar kazandığı gibi, bu bir yanda başarı sağlanırken başka bir yerde eşitsizliklerle karşılaşmak mümkün olabilmekte. Öte yandan sosyal devlet anlayışını yalnız eşitlik istemiyle değil, aynı zamanda özgürlük ve dayanışma¹ kavramlarıyla birlikte düşünmek gerektiğine kuşku yok. Sosyal devlet, bir yandan kapitalist sitem ve liberal demokrasi içinde varlık kazanan anlayış olarak başta özgürlükler olmak üzere liberal değerleri temsil etmekte, öte yandan ortaya çıkışı ve gelişmesinde toplumsal-siyasal açıdan güçlenen emeğin payı olduğundan, emeğin talepleri doğrultusunda eşitlik ve dayanışma gibi değerleri var etmeye yönelmektedir. Bu nedenle sosyal devleti, iki uçlu bir eksen üzerinde çeşitli varyasyonları temsil eden jenerik bir kavram olarak düşünmek doğru olur. Bu üç değer, birbirlerini var etmek, güçlendirmek, aynı zamanda sınırlamak gibi içi çey geçmiş ilişkilerinin sosyal devlet anlayışı içinde net olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. Örneğin fırsat eşitliği açısından bu değerlerin birbirlerini desteklediklerini söylemek mümkün; buna karşın, konu vergi sistemine, kamu hizmetlerine, gelir dağılımına gelince özgürlük ile eşitlik ve dayanışma arasında uyumsuzluklar çıkması kaçınılmaz görünmekte. Bu nedenle, sosyal devleti liberal devletten ayıran en önemli farkı bölüşüm konusundaki yaklaşımlarıyla ilişkilendirmek, sosyal devleti değerlendirmek açısından da buradaki başarısı veya başarısızlığını ölçüt olarak almak anlamlı olur.

¹ Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik (*brotherhood-fraternity*) olarak ilan edilen bu üç değer içinde kardeşlik kavramını "dayanışma" olarak düşünmek daha uygun olur diye düşüncesindeyim. Bu yazı çerçevesinde de dayanışma kavramını kullanacağım.



Söz konusu kavramların sosyal devletle ilişkilerini tartışabilmek için, kısaca da olsa bu üç kavramla ilgili açıklamalara ve bunların birbirleriyle ilişkilerine değinmeye ihtiyaç var. Kuşkusuz ki, her üç kavramla ilgili olarak, ahlaki, felsefi, dinsel, sosyal, siyasal anlamları ve boyutları gibi birçok alanda tartışma yapmak mümkün. Bu yazıda, farklı alanlara girmeden, bir yandan liberal düşünce ve sosyal devlet açısından anlamları üzerinde durmaya, öte yandan bu değerlerin günümüz dünyasındaki konumları üzerinden bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Bu noktada, eşitlik ve adalet arayışı ile ilgili olarak çalışma hakkı ile gelir bölüşümü üzerinde durmak istediğim gibi, küresel sorunlar karşısında küresel çözümler düşünmek ihtiyacını da konu etmek istiyorum. Kuşkusuz ki, bu konuların her biri ayrı ele alınması gereken geniş boyutlu konular ve bir makale çerçevesinde hiçbirini yeterince irdelemek mümkün değil; böyle bir iddiam da yok. Ancak, bu konuların her birinin ayrı ele alınması kadar, söz konusu kavramları, bunlarla ilgili hakları, bu konuda sosyal devletin oynayabileceği rolü birlikte düşünmek ve buradan küresel gerçeklerle ilgili bazı sonuçlara ulaşmak gibi bütünlüklü bir yaklaşıma da ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle, eksikliklerini baştan kabul ederek bir deneme yapmaya değer!

Özgürlük-Eşitlik-Dayanışma: İnsanlığın "Üç Atlısı"...

Özgürlük, eşitlik ve dayanışma kavramları veya değerlerinin, ilan edildikleri 1789 tarihinden buyana modern dünyada üzerinde en çok konuşulan politik kavramlar oldukları söylenebilir. Ortaya çıkışlarını, insanın hak sahibi olarak görülüp değer kazandığı aydınlanma dönemi ve liberal düşünceyle ilişkilendirmek mümkün; ancak o günden bugüne farklı ideolojik yaklaşımlar, hatta liberal düşünce de bile farklı anlamlar veya boyutlar kazandıklarına kuşku yok. Öte yandan, ilan edildiklerinden buyana 200 yıldan fazla bir zaman geçmesine ve onca tartışmaya karşın, bu değerlerin bugün de hayata geçtiklerinden söz edilemez. Daha da ötesi, anlamları ve nasıl hayata geçirilecekleri konusundaki tartışmalar bitmezken, günümüz koşullarında özellikle eşitlik ve dayanışmanın değer kaybettiğini söylemek kaçınılmaz.

Her üç kavramın anlamı ve boyutları konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu. Ancak bunlar arasında en zor tanımlan ve en çok tartışma yaratanın hem bir ilke hem bir değer olarak "eşitlik" olduğunu söylemek mümkün. Kaba bir tanımla özgürlük için, "insanın kendi iradesi ve seçimleri doğrultusunda yaşayabilmesi" gibi bir tanım getirilebilir. Tabii, bu özgürlüğün, hangi koşullarda ve ne kadar gerçekleşeceği, toplumsal yaşam içinde sınırlarının neler olacağı gibi sorular var. Bu sorulara verilecek yanıtların siyasal düşünceler içinde değiştiğine kuşku yok. Örneğin klasik liberalizm için özgürlük, insanın kendi seçimlerini yapabilmesini engelleyen koşulların kaldırılması anlamında negatif karakterdedir. Zaman içinde liberal anlayışta özgürlüğün bireyin müdahale potansiyelini geliştirmek gibi pozitif bir anlam kazandığını görülsede, liberal düşünce açısından özgürlük en



önemli değer olarak kabul edilmekte ve eşitliğin bir değer olarak kabulü, büyük ölçüde özgürlük alanının genişlemesi ile sistemin meşruiyeti açısından önemli bulunmaktadır. Özetle, bu düşünce açısından eşitliğin kendinde bir değer olmaktan çok araçsal bir değer taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Eşitlik ise, tanımlanması da, gerçekleşmesi de zor bir kavram!... Her şeyden önce, özgürlük gibi bireysel düzeyde tanımlamak mümkün değil; ilişkiler içinde düşünülmesi gerekmektedir. Öte yandan, bireysel anlamda insanlar arasında mutlak anlamda bir eşitliğin gerçekleşmesine olanak yok. Her insan, yalnız çevresel koşulları değil, doğası, alışkanlıkları, değerleri açısından farklı; bu nedenle insanlar arasında benzerlikler söz konusu olsa da, “aynılık” söz konusu değil; benzer koşullarda bile farklı kişiliklerin ortaya çıkması ve farklı yaşamlar kurulması mümkün. Toplumsal ve siyasal ilişkiler söz konusu olduğunda ise, en azından ilkesel anlamda eşitlik hem bir değer hem bir hedef.

Bugün hemen her düşünce açısından “her insanın eşit değerinde olduğu, herkese eşit davranılması gerektiği” gibi genel bir ilke kabul edilmiş durumda; ancak toplumsal-siyasal ilişkiler çok boyutlu ve eşit davranmadan söz edilebilmesi için “hangi konuda eşitlik” gibi bir sorunun sorulmasına ihtiyaç duyulmakta. O nedenle eşitlikle ilgili olarak, “eşitlik, iki (veya ikiden çok) kişi veya gurup ile bir nitelik (veya birçok nitelik) arasında ortaya çıkan üç taraflı bir ilişkidir” gibi bir tanımlamayı (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2007) başlangıç noktası olarak almak ve eşitlikten söz edildiğinde, “kimler arasında ve hangi konuda gibi eşitlik” gibi sorular sormak gerekmektedir.

Günümüzde dört tür eşitlikten söz edildiği söylenebilir; birincisi, her insanın aynı değerinde olduğunun kabulüne ilişkin temel eşitlik, ikincisi fırsat eşitliği, üçüncüsü şartlarda eşitlik, dördüncüsü de sonuçlarda eşitlik olmaktadır (Turner, 2007: 35-37). Fırsat eşitliği ve şartlarda eşitlik, hem liberal düşünce hem sosyal devlet anlayışında geçerli; bu konuya aşağıda değineceğim. “Sonuçlarda eşitlik” anlayışı ise, başlama noktasına, kişisel farklılıklara bakmadan uygulanacak politikalarla kişileri eşit konuma getirilmesi gibi farklı ve oldukça radikal bir yaklaşımdır. Kuşkusuz bu anlayış açısından da “hangi ilişkide ve hangi sonuç” açısından eşitlik sağlanmasının amaçlandığı gibi açıklamalara ihtiyaç var; bu yazıda sonuçlarda eşitlik anlayışını çalışma hakkı ve gelir bölüşümü gibi iki konu açısından az da olsa irdelemeye çalışacağım.

Eşitlikle ilgili tartışmalar bunlarla da bitmemekte; yani, bir yanda fırsat eşitliği, bölüşüm eşitliği, kaynaklarda eşitlik, refah eşitliği, sonuçlarda eşitlik gibi farklı eşitlik tartışmaları yapılırken, öte yandan bu konularda eşitlik için nasıl bir ölçüt kullanılacağı gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Örneğin refah eşitliği denildiğinde, “refahın” nasıl tanımlanacağı, düzeyinin ne olacağı, objektif ve sübjektif ölçüsünün nasıl belirleneceği, kişilere göre nerede ve neye göre farklılık yapılacağı gibi yanıtlanması da, uygulanması da kolay olmayan sorular söz konusu. Öte yandan hangi ilişkide ve hangi türde eşitlik düşünülürse düşünülün, bu konuda her-



kese eşit davranılması ancak kişilerin koşulları eşit olduğunda istenilen sonucu verirken, koşullar farklılaştığında eşitlik sağlanmaya çalışılırken eşitsiz-adaletsiz sonuçlara yol açılması mümkün. Örneğin basit bir yoldan giderek, herkes için belirli bir gelir güvencesinin kabul edildiğini düşündüğümüzde bile, bu yolla gelirden bir eşitlik sağlanabileceği kuşku; çünkü bu gelirin, kimi için refah, kimi için yoksulluk anlamına gelmesi mümkün. Bu nedenle, tek ve formel bir eşitlik anlayışına değil, farklı koşulları dikkate alan “göreceli eşitlik” gibi bir anlayışa ihtiyaç olduğuna kuşku yok. Göreceli eşitlik, hem fırsat eşitliği hem sonuçlarda eşitliğin gerçekleşmesi açısından vazgeçilmez nitelikte.

Bu tartışmalar, eşitlik ilkesi ile adalet ilkesini ilişkilendirmeyi de kaçınılmaz kılmakta. Her iki ilke veya değer birbirleriyle yakın, hatta iç içe geçmiş anlamlar taşımakta ve özellikle adaletin ancak eşitlikle birlikte düşünüldüğünde anlam kazandığı görülmektedir. Bu nedenle, adalet ilkesini, formel ve göreceli eşitlik ilkeleri olmadan açıklamanın mümkün olmadığı, daha net biçimde ifade edilirse, eşitlik ilkesinin adaletin kurucu özelliği olduğu söylenebilir (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2007). Örneğin, yasaların uygulanması veya vergi sistemi ya da gelir dağılımı gibi farklı ilişkilerde farklı adalet anlayışları var; ancak hepsi eşitlik ilkesine bağlamakta ve bu ilke çerçevesinde anlam kazanmakta. Öte yandan hangi ilişkide olursa olsun adalet anlayışının biçimlenmesinde de, formel değil göreceli eşitlik anlayışının dikkate alınmasına ihtiyaç var. “Denkleştirici adalet” olarak da nitelendirilen bu anlayışı yasaların düzenlenmesinden (iş hukukunda olduğu gibi) uygulanmasına kadar her aşamada görmek mümkün; bu anlayışın, göreceli eşitlik anlayışının gereği olduğuna da kuşku yok.

Üçüncü değer veya kavram olan “dayanışma”, özgürlük ve eşitlikten daha farklı nitelikte. Örneğin, onlar gibi insan hakları arasına katılmış, demokrasi için vazgeçilmez olarak kabul edilmiş bir hak konumunda değil (Kedziora, 2010: 66); çünkü dayanışma, daha çok karşılıklı bir bilinç, bir kabul anlamına gelmekte. Sözlük anlamıyla, “bir topluluk üyeleri arasında birliktelik ve karşılıklı sorumluluk konularında paylaşılan bilinç” gibi bir tanım getirilebilir. Bu tanım, dayanışmanın, toplum olabilmek ve birlikte yaşayabilmek için vazgeçilmez bir değer, hatta bir öncül olarak düşünmek gerektiğini de gösteriyor. Bu nedenle her toplumda bireyler arasında az veya çok, açık veya gizli bir ilke olarak dayanışmanın varlığına kuşku yok; bir düzen kurmak ve bu düzenin sürdürülmesi için bazı kurallara olduğu kadar dayanışmaya da ihtiyaç var. Öte yandan dayanışma ve eşitliğin birbirini güçlendiren değerler olmalarına karşın, özgürlük ve eşitlik ilişkisi gibi dayanışma ve özgürlük ilişkisi de karmaşık. Gerçi özgürlük olmadan veya zor yoluyla oluşturulan dayanışmanın sürdürülmesi ya da istenen sonuçları vermesi mümkün değil; ancak, özgürlüğe vurgu yapıldığında eşitlik ve dayanışmanın gerçekleştirilmesi, eşitlik ve dayanışma istendiğinde ise özgürlüklerin bazı sınırları olması kaçınılmaz.

Kuşkusuz siyasal sitemlere göre bu kavramların ne anlama geldiği konusunda



farklılıklar var; örneğin, kaba bir anlatımla, liberal düşüncede özgürlük üzerinde durulurken, sol düşüncede eşitlik ve dayanışmanın vurgulandığı söylenebilir. Bu konu makale dışında kalmakla birlikte, bu çok genel söylemin sosyalizm açısından da altının doldurulması gerektiğini söylemek isterim. Kısacası, özgürlük, eşitlik ve dayanışma gibi değerlerin ve bunlarla ilgili hakların liberalizm içindeki yeri ve anlamlarının tartışılması gibi, sosyalist yaklaşımlar açısından da bu tartışmalara ihtiyaç var. Örneğin sosyalist yaklaşım içinde üretim araçlarının ortak mülkiyeti ve sınıflı toplumun sona erdirilmesi anlamında bir eşitlikten söz edilse de, bu eşitliğin uygulamadaki yansıması ve sorunları, özgürlükle ilişkileri, farklı ilişkiler ve farklı eşitlik istemleri açısından anlamı konusunda yapılacak tartışmalara ihtiyaç var. En başta, devlet ortadan kalkana kadar bireylerin hakları ve güvencelerinin nerede, nasıl, ne kadar sağlanacağına bilinmesi gerektiğine kuşku yok! ²

Kuşkusuz, bugün en ileri uygulamalar içinde bile bu üç değer ve ya ilkenin hayata geçmeleri konusunda hayal kırıklıklarından söz etmek doğru olur. Özellikle, yalnız uygulamalar açısından değil bir değer olarak da “eşitlik ve dayanışma”daki kayıp ortadadır. Bu konudaki kaybın, en başta, küresel kapitalizm ve neoliberal politikalara bağlı olarak sosyal devletin ve sosyo-ekonomik hakların gerilemesiyle ilişkili olduğuna kuşku yok; ancak kayıplar, bireysel ve toplumsal değerlerdeki değişimle de ilgili. Tüketim toplumları güçlendikçe “*homo-economicus*”lar arttığı gibi, toplumsal değerler de toplu çözümlerden çok bireysel çözümler, bireysel kurtuluşlar yönünde bir değişim geçirmekte. Bunun çok belirgin bir örneğini, ücretliler durmadan artarken sendikalaşma kapsamının daralmasında görmek mümkün. Bunun ötesinde, eşitliğin sosyo-ekonomik koşullarla ilgisi büyük olsa da, gelir eşitsizliği veya adaletsizliği dışında eşitsizliğin din, dil, ırk, cinsiyet gibi daha birçok boyutu bulunmakta ve günümüzde eşitlik mücadelesinin daha çok bu konularda verildiği gözlenmektedir. Daha önemlisi, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin küresel düzeyden ulus düzeyine uzanan boyutları olmasıdır ki, bu durumun çözümleri zorlaştırdığı ortada. Küresel eşitsizlikler ulusal eşitsizlikleri tetiklediğinden sorunlar büyümekte, buna karşın ulusal politikalar gerilemekte ve işe yaramaz hale gelmektedir; ulus ötesi bir dayanışma ve mücadele hattı kurmak ise bugün için mümkün görünmemektedir.

Yine de, insan merkezli bir düşünceden vazgeçilmek istenmediğinde ve ulusal düzeyde birlikte yaşamak, küresel düzeyde birlikte var olmak hedeflendiğinde bu kavram ve değerlerden vazgeçmek yerine vurgulamak gerektiği düşüncesin-

² R.G.Pfeffer, *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet-Ayrıntı Yayınları*, 2001 adlı kitabında bu konuları tartışırken, Marx’ın özgürlük, eşitlik ve adalet yaklaşımlarını ayrıntılı biçimde ele almakta. Kitap, birçok ilgi çekici tartışmaya yer vermekte; bunlara girmeme olanak yok, iki noktaya işaret etmekle yetineceğim. İlki, Marx’ın haklara ilişkin eleştirilerinin, uygulanabilir herhangi bir normun- örneğin eşitlik veya adalet gibi-mevcut ekonomik sistemin uygun gördüğü norm olacağı nedeniyle, haklardan çok burjuva anlayışının eleştirisi olduğunu söylemekte (323). İkinci olarak, Marksistlerin, sosyalizmin ahlaki olarak kapitalizmin herhangi bir formuna göre tercih edilebilir olmasının savunulabilmesi için, en başta toplumsal adalet ve insan hakları teorisini içeren bir hukuk teorisi geliştirmek durumunda olduklarına işaret etmektedir (122).

deyim. Aralarında ne yönde bir sentez sağlanacağı, nasıl gerçekleştirileceği tartışılabilir; ama bu üç değerın vazgeçilmezliğine ve ancak birlikte var olabileceklerinin vurgulanmasına, bunları gerçekleştirmek üzere küresel düzeyden ulusal düzeye uzanan küresel-sosyal haklara ve politikalara ihtiyaç büyük. Bu konuya son bölümde döneceğim.

Liberal Düşüncede Özgürlük, Eşitlik ve Dayanışma...

Liberal düşüncenin, birey merkezli ve özgürlük temelli bir düşünce sistemi olduğu biliniyor. Bir tanım getirmek gerekirse, liberalizmi, “bir yönetim metodu ve siyasası olarak , toplumu örgütleyen bir ilke ve birey ile topluluk için bir hayat tarzı olarak özgürlüğü savunan inanç, felsefe ve hareket” (Lerner’den aktaran Berktaş, 2008: 50) olarak tanımlamak mümkün. Bu çerçevede farklı liberal yaklaşımların hayat bulduğu görülüyor; bu farklılıkların, esas olarak bu üç değere ilişkin yaklaşımlardan kaynaklandığı da söylenebilir.

Klasik liberalizm içinde özgürlük, genellikle bireyin “irade özgürlüğü” olarak ve “bir şeyden özgür olma” (negatif özgürlük) anlamında tanımlanmakta (Berktaş, 2008; Erdoğan 2005; Yayla, 2002) ve bu anlayış içinde özgürlük, bireyin özgürlüğünü kısıtlayan engellerin kaldırılması olarak anlaşılmaktadır. Engelleri kaldırıp, negatif özgürlüğü sağlayacak olan yasalardır; yasalar, öncelikle devletin kısıtlamalarına karşı koruma sağlaması için önemlidirler. Örneğin Hayek, “bir memleketin hür olduğunu gösteren ve keyfi surette idare edilenlerden ayıran en emin kıstas, kanun hakimiyetidir” derken, özgürlüklerin kaynağının yasalarda bulunduğunu söylediği gibi, “kanun hakimiyetinin” asıl öneminin de, “devletin zorlayıcı iktidarının kanunla tanzim edilmiş olan hallerde ve önceden bilinecek tarzda kullanımı” anlamına gelmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. (Hayek, 1999: 95,101).

Bu yaklaşım açısından özgürlüğü kısıtlayan engellerin kaldırılması konusunda herkesin eşit olduğundan hareketle, vatandaşların (kimler), yasalar karşısında (hangi konuda) eşit olduklarının kabulü anlamında bir eşitlikten söz edilebilir. Yani eşitlik de, özgürlük gibi negatif karakterdedir; bu anlayış açısından, vatandaşların sosyal, ekonomik, kültürel açıdan farklı ve eşitsiz konumlarının bir önemi olmadığı ve eşitsizlikleri azaltma doğrultusunda toplumsal bir müdahale istenmediğinden “dayanışma” gibi bir değer önemsendiği de söylenemez. Aksine, özgürlüklerin veya eşitliğin sağlanması açısından dışarıdan gelecek müdahalelere yer olmadığı gibi, bu müdahaleler zararlı görülürler. Örneğin Hayek, somut bir eşitlik sağlamak üzere hükümetlerin göstereceği çabaların yasa önünde eşitlikle zıt olduğunu söylerken, hukukun üstünlüğünün iktisadi eşitsizlikler doğurduğu inkar edilemese de bunu kabul etmek gerektiğini, maddi eşitsizliklere müdahalenin (örneğin piyasaya müdahalenin) güvenliği ve özgürlükleri ortadan kaldıracığını ileri sürmektedir (Hayek, 1999: 109). Bu koşullarda yoksulluğun olması kaçınılmaz kabul edilirken, devletin buna müdahalesinin de ancak “yoksul-



lara yardım” olacağı ifade edilmektedir.

Bu kısıtlı özgürlük anlayışının siyasal liberalizmin gelişme süreci içinde değiştiği görülmekte. Siyasal liberalizm felsefi temelini bireyin özgürlüğü ve eşitliği düşüncesinde bulmakla birlikte, esas olarak bireyin özgürleşmesini kısıtlayan tüm otoritelere ve kutsallıklara, en başta da devlete karşı korunmasına ihtiyaç duymaktadır. Bireyin korunması ve özgürlüklerin güvence altına alınması için devlet aygıtını sınırlamak ve denetlemek gerekmektedir; bunun için de insan hak ve özgürlükleri, anayasal otorite, erkler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı gibi birçok ilke ve mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu kurumların kuruluşu ve işlev kazanması yalnız negatif özgürlüklere olacak şey değildir; aksine, bireyin etkin müdahalelerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla negatif özgürlüğe “yapabilirlik ve katılma” boyutun katılması gerekmektedir. Yasaların yapılması, kurum ve mekanizmaların şekillenmesi ve işlemesi, devletin sınırlanması ve denetlenmesi için özgür ve etkin vatandaşlara ihtiyaç vardır. Böylece, bireylerin yalnız korunması değil bir şeyler yapabilmesi, müdahalede bulunması anlamında “pozitif özgürlük” anlayışına gelinmektedir.

Barry bu özgürlük anlayışını şöyle açıklıyor: “Özgürlükten yalnız baskı ve zorlamanın olmadığını anlayamayız... Özgürlükten söz ettiğimizde değerli bir şeyden söz ederiz; bununla, diğerleriyle birlikte kullandığımız veya yaptığımız ve yapılmasını veya kullanılmasını değerli bulduğumuz bir şeyleri yapma gücü veya kapasitesini anlarız (Barry, 1999: 33).

Bu yaklaşım çerçevesinde eşitlik anlayışının, eşit oy hakkı veya “siyasal eşitlik” yönünde bir değişim geçirdiği görülmekte. Eşitlik de özgürlük gibi biraz daha pozitif bir nitelik kazanmış ve vatandaşlar, temsilcilerini seçme ve seçilme hakkını kazanarak kamusal yaşama dahil olmak açısından eşit kabul edilmişlerdir. Ancak burada bir noktayı hatırlatmak ve özgürlüğün pozitif bir anlam kazanması ve siyasal eşitlik doğrultusundaki gelişmesinin kendiliğinden olmadığını söylemek gerekmektedir. Bu gelişmeler, büyük ölçüde Batı’da yaşanan toplumsal hareketlilik ve mücadelelerin sonucudur. Örneğin emeğin eşit oy hakkı için verdiği mücadele biliniyor; bunun siyasal yapı gibi, bu yapının arkasındaki düşünceleri etkilememesi de mümkün değil.

Liberal düşüncede özgürlük ve eşitlik konusunda bir gelişme daha söz konusu. Bu kez değişim, “fırsat eşitliğinin” kabulü yönünde... Bu değişimin gerisinde de, toplumsal, siyasal, ekonomik birçok faktörü bulmak mümkün. Bir yandan, uzunca süren bir mücadeleden sonra 19. Yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında emeğin sendikal ve siyasal açıdan güçlendiği bir dönem açılmakta ve toplumsal-siyasal güç ilişkileri bu yönde değişirken, devlet güçler arasında daha dengeleyici bir rol oynamaya zorlanmaktadır. Demokrasinin işlemesi ve toplumsal uzlaşmanın sürdürülmesi açısından buna ihtiyaç vardır. Öte yandan, ekonomik liberalizm ortaya çıkan krizler nedeniyle sorgulanmakta ve bilindiği gibi “bırakınız yapsınlar”cı görüşlerin yerini Keynesyen ekonomi politikaları almaktadır. Keynes, bir



yandan talep yaratmak üzere devletin müdahalesini öngörerek liberal ekonomiye “makro” bir boyut katmakta, öte yandan piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği görüşünü reddederek dengeleme işlevini kamu politikalarına bağlamaktadır. Bu politikalar çerçevesinde, yüksek büyüme, tam istihdam, yüksek alım gücü ve düşük enflasyon olarak özetlenen hedeflerin, en başta emek olmak üzere kitlelerin beklentilerine uyduğu ve toplumsal uzlaşmanın sağlanmasında önemli bir rol oynadığına da kuşku yok. Bunun da ötesinde, savaş sonrası koşullarında Avrupa'nın kalkınması için hem insana yatırım önem kazanmakta hem uzlaşmanın sürdürülmesi için buna ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı dönemde Avrupa'nın doğusunda farklı bir sistemin ortaya çıkmasını da, liberal düşüncede ve devlet anlayışlarındaki değişimin gerisindeki faktörlerden biri olarak saymak doğru olur.

Fırsat Eşitliği: Liberalizm Açısından Yararlı Bir Dönüşüm

20. yüzyılın ortasına doğru ortaya çıkan değişimle birlikte, liberal düşüncede “sosyal liberalizm” olarak adlandırılan bir anlayıştan ve bu anlayışın günümüzde de kabul gördüğünden söz edilebilir. Liberalizmde bu değişim, devletin sosyal boyutlarının biçimlenmekte olduğu ilk dönemlerde çalışma yaşamı ve sosyal güvenlikle ilgili yasaların çıkarılmasında liberal iktidarların olumlu rol oynamasında da görülmekte (Heclo, 1990: 385). Böylece Batı Avrupa'da siyasetin ekonomik eşitsizlikleri telafi eden bir mekanizma olarak kabulü (Habermas, 2000: 260) ve devletin gelirin yeniden dağılımında piyasa benzeri bir işlev görmesi (Prezeworski, 1991: 11) noktasına gelindiği ve bu konularda az-çok bir uzlaşmaya varıldığı söylenebilir. Bu uzlaşmanın, yukarıda işaret edilen tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal değişikliklerle ilgisi de büyük. Buna göre, vatandaşlar (kimler) sosyo-ekonomik koşullarda asgari bir standart veya güvenceye sahip olmak (hangi konuda) açısından eşittirler; artık, herkes için belirli düzeyde bir “fırsat eşitliği” sağlanması esastır. Ancak böyle bir eşitliğin kabulünde de, “faydacı” bir beklentinin rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. (Koray, 2005: 115).

Fırsat eşitliği, hem siyasal hem ekonomik açıdan önemli. Çünkü, eğitim, sağlık, güvence, iş, gelir gibi temel konularda sağlanacak fırsat eşitliği, iyi bir yaşam (*decent life*) için olduğu kadar, iyi yaşamlar arasında seçim yapabilmek açısından da gerekli. Bu yönüyle “eşit fırsatlar” gibi bir ilkenin, demokratik süreçlerin işlemesi açısından vazgeçilmez önemde olduğunu düşünmek mümkün (Gutman ve Thompson, 2002: 162-164). Benzer bir düşünceyi, sosyal liberaller arasında yer alan Rawls'da da görüyoruz.

Bu düşüncelere katılmamak mümkün değil. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyük olduğu toplumlarda, demokratik ilke ve kurumların varlık kazanması, ya da sağlıklı bir siyasal işleyin sağlanmasının zor olduğu konusunda kuşku yok. Örneğin eğitimsizliğin ve yoksulluğun yaygın olduğu toplumlarda ne demokratik kurumların gerçek bir işlev kazanması ne de demokrasi kültürünün gelişmesini



beklemek mümkün. Sitemin hem işlenmesi ve gelişmesi hem demokrasini işlev kazanması için hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması gibi, vatandaşların seçim yapabilme kapasitelerinin geliştirilmesine de ihtiyaç var. Bu kapasitenin gelişmediği toplumlarda demokrasinin nasıl bir “oyuna” dönüştüğünü, ülkemiz örneğinden de iyi biliyoruz.

Öte yandan, fırsat eşitliğinin ekonomik yararları olduğu da yadsınamaz. Her şeyden önce, belirli eğitim, sağlık, sosyal güvenceye sahip işgücü ekonomik verimliliğe katkı sağladığı gibi, bu niteliklerin devlet kaynaklarıyla sağlanmasıyla işletmelerin yükü de azalmaktadır. Bu koşul ve güvencelerin, hem işletmelerde hem işyerlerinde uzlaşmanın sağlanmasında da rolleri var. Bu nedenle, emeğin sosyo-ekonomik koşulları için verdiği mücadeleler siyasete aktarılır ve sosyal devletin politikaları arasına girerken, bu aktarımın emek için getirileri kadar, hükümetler ve sermaye için de çalışma barışı, toplumsal uzlaşma, ekonomik istikrar ve verimlilik gibi birçok getirisi olduğu unutulamaz.

Fırsat eşitliği ile vatandaşların haklarını kullanmak açısından kapasitelerinin veya kendileri için daha iyi çözümleri seçme şanslarının arttırılmak istendiğinden söz edildiğinde, daha yakın tarihlerde karşımıza çıkan ve sosyal liberaller arasında yer alan Rawls’ı anmamak olmaz. Rawls için, farklı kapasiteler en başta demokratik katılım açısından sakıncalıdır. Ona göre, adil bir anayasal demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi iki temel değeri üç karakteristik ilke halinde birleştiren ve düzenleyen toplumdur (Rawls, 2003: 52-53): İlk ikisi, temel haklar, özgürlükleri, fırsatları belirler; üçüncüsü ise, her vatandaşın özgürlüklerden akıllıca ve etkili biçimde yararlanması için yeterli olanak sağlanması anlamını taşır. Bunun için de, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin aşırıya kaçmasını engelleyecek temel bir yapı gerekir. Bu üçüncü ilke olmadığında ortaya çıkan rejimi “liberteryанизm” olarak adlandıran Rawls, liberalizmi bundan ayırır ve liberal bir rejimde istikrarı sağlamak açısından şu şartları gerekli görür; eğitimde fırsat eşitliği, temel sağlık hizmetleri, uygun bir gelir ve refah dağılımı, makul bir iş ve çalışma güvencesi, politik konularda kamuoyunun bilgi edinme olanaklarının varlığı... Kısacası, Rawls, sivil ve siyasal hakları önemsemekle birlikte, toplumdaki aşırı eşitsizliklerin bunların varlık kazanmasını engelleyeceğini düşünür. Bu yaklaşım açısından, adaletin sağlanması için yalnız “herkes için geçerli eşit temel özgürlükler” yeterli değildir, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin “en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak” biçimde düzeltilmesi gerekmektedir (Rawls, 2001: 133). Bu nedenle, “eşit değerde özgürlük” gibi bir anlayışı ileri sürer ve toplumsal düzeyde aşırı adaletsizliklerin önlenmesi doğrultusunda “farklılık” (*difference principle*) ilkesi olarak adlandırılan bir ilke ile uygun bir gelir dağılımına ihtiyaç olduğunu söyler. Bu adalet anlayışı içinde de eşit değerde özgürlük faydacı bir anlayışla ele alınsa da, “bölüşüm adaleti” açısından taşıdığı duyarlılıkla fırsat eşitliğinden öte bir anlayışı temsil ettiğini söylemek gerek.

Buradaki tartışmayı bitirirken, iki noktaya işaret edilebilir. Birincisi, fırsat eşit-



liğin sağlanması sosyal eşitsizlikleri azaltan bir yanı olduğunu kabul etsek bile, daha çok dipteki mağduriyetleri önlemeye yönelik bu eşitlik anlayışı sosyal eşitlik veya sosyal adalet anlamına gelmemekte. Bir başka deyişle, bu anlayış çerçevesinde ve eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi uygulamalara bağlı olarak toplumun gerilerde kalan kesimlerinin yoksulluk ve yoksunluklarının azaltıldığını düşünmek mümkün. Ancak bu eşitlik anlayışının, (hatta Rawls'ın eşit değerde özgürlük anlayışı ve uygun bir gelir dağılımı dikkate alınsa bile) sosyal eşitlik veya sosyal adalet açısından fazla bir anlamı olduğunu söylemek zor. Örneğin sosyo-ekonomik haklar arasında ekonomik bölüşümle ilgili hakların (tam istihdam, iyi iş ve iyi ücret, gelir bölüşümünde adalet gibi) bu eşitlik anlayışı içinde önemsendiği söylenemez; bu hakların ekonomik liberalizmle çatıştığına da kuşku yok. İkinci olarak, fırsat eşitliği yönünde bir anlayışın sosyal devlet açısından da geçerli ve önemli olduğunu yadsınamasa da, sosyal devleti bu eşitlik anlayışıyla sınırlamak pek doğru görünmemekte. Sosyal devlet kavramı, bir yandan içinde birçok farklı model barındıran jenerik bir kavram; öte yandan, açık uçlu bir anlayış ve uygulama... Yani uygulamaların, fırsat eşitliği ile sınırlanması da, sosyal eşitlik yönünde gelişmesi de mümkün. Ülke uygulamaları açısından ortaya çıkan farklılıklar da bunu göstermekte. Farklılıkların gerisindeki temel faktör de, siyaseti ve siyasal ekonomiyi dönüştürecek toplumsal güçlerin varlığı ve mücadelesi...

Bu konuyu, sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devlet bağlamında biraz daha açmak mümkün.

Sosyal Devlet Anlayışı ve Sosyo-Ekonomik Haklar Çerçevesinde Eşitlik: Çalışma Hakkının Önemi...

Eşitlik ilkesini insan hak ve özgürlükleriyle ilişkilendirdiğimizde, iki saptama yapılabilir. Birincisi, ilkesel olarak, bu hakların her insan için geçerli olması, her insanın bu haklar açısından eşit değerde kabul edilmesidir. İkincisi, insan haklarının kendi içinde bir evrimi öngördüğü, genelden özele, farklı konum ve koşullara doğru gelişip zenginleştiği görülüyor ki, bu gelişmelerin her biri "eşitlik" ilkesinin biraz daha hayat kazanmasıyla ilgili. Örneğin temel haklar ve siyasal haklardan sonra gelen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKH), insanı sosyal, ekonomik, kültürel bir varlık olarak değerlendirmeyi ve bazı haklarla bu ilişkiler içindeki eşitsizliği azaltmayı hedeflemekte. Çalışma hakkı, sosyal güvenlik, sendikal hakları başka türlü yorumlamak mümkün değil. Daha sonra kabul edilen toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki sözleşme de aynı anlamı taşımakta; bu kez, cinsiyeti nedeniyle eşitsiz konumda olan kadın için toplumsal, siyasal, kültürel eşitsizliklerin azaltılması hedeflenmektedir.

Bu nedenle sosyo-ekonomik hakların nitelikleriyle ilgili vurgulanacak ilk nokta, *bu hakların, bir yandan "özgürlükle eşitliğin" buluşmasını sağlayan haklar olduğu, öte yandan devletin pozitif müdahaleleri ve vergi gelirinin kullanılmasıyla gerçekleştirmeleri mümkün olduğundan, eşitlik gibi "dayanışmayla" da doğrudan*



ilgili buldukları olabilir (Koray, 2015: 15). Bu hakların gerçekleşmesi ciddi bir kaynak yaratılması ve kullanılmasını gerektirmekte; dolayısıyla, sosyo-ekonomik hakların piyasa dışına çıkarılması ve kamu hizmeti olarak sağlanması ölçüsünde sosyal devletin dayanışmacı karakteri gelişmekte, haklar metalaştığı ölçüde de liberal anlayış ve model öne geçmektedir. Kısacası, yalnız sosyal eşitlik değil sosyal dayanışma da azalmaktadır.

İkinci olarak, sosyo-ekonomik hakların, kendi başlarına önemli oldukları gibi, gelir bölüşümünde daha adil bir bölüşümün sağlanması açısından da önemli olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Kamu hizmeti olarak sağlanan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma, güvenceli çalışma koşulları gibi haklar, yalnız bireyin gelişmesi ve güvencesi açısından değil, gelir bölüşümündeki adaletsizliklerin azaltılmasında da etkilidirler. Örneğin bu haklar doğrultusunda sosyal devletin geliştiği ülkelerde en yoksul ve en zengin kesim arasındaki gelir farkının daraldığı, liberal anlayışın öne geçtiği ülkelerde ise arttığı bilinen gerçekler. Bu açıdan AB üyeleri öteki ülkelere göre genelde daha iyi örnekler sunarken, bunlar arasında da İskandinav ülkeleri öne çıkmaktadır. Örneğin İsveç ve Norveç'te en yoksul yüzde 10 ile en zengin yüzde 10'un geliri arasında 7 kat gibi bir fark ortaya çıkarken, İtalya'da bu fark 13 kat olmakta; ABD'de ise 18 kata çıkmaktadır (Koray, 2017: 293). Dolayısıyla ulusal düzeydeki gelir dağılımına ilişkin verileri de, sosyal devletin nitelendirilmesi açısından kriter olarak almak doğru olur.

Bu haklarla ilgili uluslararası sözleşmelere gelince, kuşkusuz eleştirilecek yönleri çok. İlk olarak, bu sözleşmelerin, ortaya çıktıkları liberal düşüncenin ve sistemin eseri oldukları yadsınamaz. Örneğin muhatapları ulus devletler, bir başka deyişle siyasettir! Ekonomik sistem ve işleyişi, ya da siyasal ekonomi gibi bir konu ilgi alanlarında değildir. İkincisi de, bu hakların varlık kazanmasının ulusal devletlere ve ulusal düzeye bırakılmasıyla ilgilidir. Yani, adları uluslararası sözleşmedir, hatta "evrensel insan hakları beyannamesi" gibi adlandırmalarla iddialarını "evrene" kadar uzatmaktadırlar; buna karşın haklar, ancak ulus devletin çıkardığı yasalar ve kurumlarla hayat bulmaktadır! Yasa ve güvence yoksa, haklar da yoktur!...

Sosyo-ekonomik hakları irdelediğim bir makaleden bir alıntıyı buraya aktararak bitireyim (Koray, 2016): "Sonuç olarak ESKH Sözleşmesi'nin önemi ve katkısını yadsıyamasak da, Sözleşme'nin hegemonik dünya, kapitalist ekonomi ve liberal politikaları "veri" olarak aldığını görmemek mümkün değil. Sosyo-ekonomik haklar, bu sistem içinde ve siyasal yoldan bazı standartlar sağlamaya çalışarak korunmak istenmektedir. Oysa bu eşitsizliklerin arkasındaki temel faktörün hegemonik dünya düzeni ile kapitalist ekonomi olduğuna kuşku yok; bunlara dokunmadan istenen hedeflerin sağlanması da mümkün değil. Aksine, günümüz gerçeklerinin gösterdiği gibi, kapitalizmin hegemonyası arttıkça ulus devletlerin sosyo-ekonomik koşulları iyileştirme gücünün azaldığı ortada."

Sosyal devlet konusunda da bir kaç özelliğe işaret etmekte yarar var; bu özel-

likleri yine daha önceki bir yazımdan aktararak özetlemek istiyorum (Koray, 2015: 13):

“İlk olarak, sosyal devletin varlığı ve gelişimi açısından en anlamlı kriterin sosyo-ekonomik hakların konumu olduğu söylenebilir. Sosyal devlete büyük ölçüde hukuki zemin kazandıran sosyo-ekonomik hakların kabulü olduğu gibi, sosyal devlet anlayışını farklılaştıran kriter de sosyo-ekonomik haklara ilişkin yaklaşımdır. İlkesel olarak sosyal devletten beklenen sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına (metasızlaştırma-demodification) çıkarması olmakta (Esping-Andersen, 1990: 21), modeller arasındaki asıl farklılık da, bu hakların piyasa dışına çıkarılmalarının ölçüsünden/düzeyinden gelmektedir.

İkinci olarak, sosyal devletin jenerik bir kavram olduğu ve bu kavram altında birçok farklı modele “sosyal devlet” adı verildiğini söylemek gerek. Kavramı ve modelleri tartışmak istemiyorum; oldukça iyi bilinen konular. “Sosyal devletin, “Batı Avrupa’da ortaya çıkışında, ulus devletlerin inşası, insan hakları ve demokrasinin varlık kazanması, artan sefalet, biriken sorunlar ve koca bir yüzyılı kapsayan işçi hareketi; arkasından gelen 2. Dünya Savaşı ve buradan alınan dersler; Avrupa’nın yanı başında yükselen Sosyalist Blok; liberalizmin getirdiği krizler ve Keynesyen ekonomi politikalarına geçme gereği gibi birçok etmenin varlığından söz edilebilir. Ortaya çıkışındaki bu etmen ve beklentiler, sosyal devletin anlamı ve işlevi konusunda bazı niteliklere de işaret etmekte.

Bu etmenler kümesinin etkileşimi sonucunda oluşan sosyal devletin, en başta, kapitalizm ve demokrasi, emek ve sermaye arasındaki uzlaşmanın ürünü ve aracı olarak önem kazandığını söylemek gerekiyor. Bu nedenle modern sosyal devlet ve sosyal politika demokrasiden ayrı düşünülemez gibi sınıfsal ilişkilerden bağımsız olarak da düşünülemez.

Üçüncü olarak, sosyal devlet bazında bir uzlaşmaya ihtiyaç duyulmasının, bir yandan taraflar arasında göreceli de olsa toplumsal-siyasal güç dengesinin varlığına, öte yandan bu uzlaşmadan beklenen yararlarla bağlı olduğu unutulamaz. Dolayısıyla, kapitalizmi hem emeğin hak ve ihtiyaçlarını dikkate almaya zorlamak hem toplumcu politikalar üretebilmek için, öncelikle taraflar arasında göreceli de olsa denge sağlayacak toplumsal-siyasal güçlerin varlığını (güç ilişkilerini) hesaba katmak gerekmektedir (Korpi, 1978: 40; Esping-Andersen, 1990: 11). Bir anlamda, demokratik araçlar ile sosyal devletin kapitalizmi az veya çok “dönüştürme gücü” emeğin sosyal-siyasal gücüyle ilgili. Sosyo-ekonomik güç ilişkileri dengesizleştğinde, emek-sermaye çatışmasının siyasete tahvili yetersiz kaldığı gibi, sosyal devlet temelinde uzlaşmanın anlamı ve niteliği de yetersiz kalacak ve kapitalizmin demokrasiyle uzlaşmasının yolu büyük ölçüde “popülizmden” geçecektir. Boratav’ın işaret ettiği gibi (Boratav, 1987: 131), popülizmin, bizim gibi gelişmekte olan ekonomiler ve sosyal devletin varlık kazanmadığı ülkelerde tek seçenek olduğunu söylemek mümkün; ancak, bunun gerisindeki güç dengesizliğini de unutmamak gerekmektedir.



Son olarak, sosyal devletin varlık kazanması açısından, kaba bir benzetmeyle bir uçta sosyal liberalizmin, öteki uçta “sosyalist” dayanışma ahlakının yer aldığı bir eksen düşünmek ve bu eksen üzerinde aldığı yere göre farklı modellerin ortaya çıktığını söylemek mümkün (Koray, 2005: 109-120). Dolayısıyla bu eksen üzerinde asgari güvenceler ve sosyal yardımlarla belirlenen liberal sosyal devlet anlayışı gibi, sosyal eşitlik ve sosyal adaleti hedefleyen sosyal devlet anlayışı da var olabilmekte. Örneğin İskandinav ülkelerinde ve “sosyal demokrat model” olarak adlandırılan model içinde sosyal devletin, eğitim ve sağlık, çalışma koşulları ve güvenceleri, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı konusunda oldukça farklı bir örneği oluşturdukları biliniyor; bunun ötesinde, geçmişte siyasal ve sosyal demokrasi-den sonra “Ücretliler Fonu” gibi uygulamalarla “ekonomik demokrasi” gibi bir hedefe yöneldikleri de görülmekte. Gerçi, ücretliler fonunun 1992 yılında iktidar değişikliğine bağlı olarak uygulamadan kaldırılması gibi, küresel kapitalizm ve rekabetin bu ülkelerde de sosyal devletin gerilemesine yol açtığını biliyoruz. Ancak sosyal devletin içerdiği potansiyeli hatırlamak açısından bu modeli göz önünde bulundurmak ve bu potansiyelin gelişebileceği koşulları tartışma gündemine getirmek önem taşımakta.

Bu hatırlatmalar içinde, sosyal devletin eşitlik yönündeki iddia ve hedeflerinin özgürlüklerle birlikte düşünüldüğü ve bu politikalarla özgürlük alanının ve demokrasinin genişlemesinin amaçlandığını söyleyebiliriz. Örneğin sosyal devletin kuramcıları arasında başta gelen Marshall (Marshall, 1965), vatandaşlığın, sivil öge (bireysel hak ve özgürlükler), siyasal öge (siyasal haklar ve özgürlükler) ve sosyal öge (sosyo-ekonomik haklar ve özgürlükler) gibi üç boyutu olduğunu söylemektedir. Sosyal öge veya boyut, ekonomik refah, sosyal güvenlik ve kültürel mirastan asgari ölçüde de olsa bir pay alınması anlamına gelmektedir. Kuşkusuz ki, sosyal devlete içkin sosyal vatandaşlığın sivil vatandaşlığı gerçekleştireceği düşüncesinin, eşit fırsatların demokrasiyi güçlendireceği yönündeki liberal beklentilerle paralellik taşıdığı söylenebilir. Ancak bu yaklaşımın, eşitlik isteminin sosyo-ekonomik haklarla birlikte vurgulanması ve bu boyuta yalnız araçsal bakılmaması ölçüsünde sosyal liberalizmden farklılaştığını/farklılaşacağını söylemek de gerekiyor.

Öte yandan refah devletinin oluşmasını, ülke içinde kalanlara ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda eşit fırsatlar sağlayan bir iç yapılanma (bütünleşme) aracı olarak görmek de mümkün (Ferrera, 2003: 613). Sağlanan bütünleşmenin, ulus devlet gibi sermayenin de işine geldiğine kuşku yok. Ancak bu konuda da temel ölçütü, bu bütünleşme ve uzlaşmayı emek açısından sağladığı yararlarla ilişkilendirmek anlamlı olmakta. Buradan günümüze bakıldığında, emek açısından sağlanan yararların genel olarak gerilediği ve uzlaşmanın emeğin verdiği tavizlerle sürdürüldüğü söylenebilir. Bunun emeğin toplumsal ve siyasal güç kaybıyla ilgisi de büyük!

Sosyal devlet ve sosyal politikaların, gerek bunlar için kaynak yaratılması, ge-



rek gelirin bu politikalarla az veya çok daha adil bölüşümünün sağlanması açısından “toplumsal dayanışma” olmadan gerçekleşmeyeceği de ortada. Bu nedenle vergi geliri, artan oranlı vergi sistemi, vergi adaleti sosyal devletin değerlendirilmesi açısından önemli göstergeler; bunlar, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın da göstergeleri... Vergi politikaları gibi, ücret dayanışması, sosyo-ekonomik hakların meta olmaktan çıkma düzeyi de toplumsal dayanışmanın kriterleri olarak anlamlı. Yukarıda da belirttiğim gibi, bu konulardaki gelişmeler, liberal devlet anlayışı ile sosyal devlet anlayışını birbirinden ayıran ölçütler...

Son olarak üç hatırlatmayla bitireyim: *Birincisi, sosyal devlet açısından her üç değer de önemli oluşuyla ilgili.* Her üç değer varlığı ve gerçekleşme düzeyleri ise, sosyal devletin hangi koşullarda varlık kazandığı ve bu koşulların siyasal ekonomiyi ne ölçüde değiştirdiğine bağlı olarak değişmekte. Bu nedenle, sosyal devletin fırsat eşitliği ile sınırlı olduğunu düşünenler olsa da, uygulamaların boyutlarına göre bu devlet anlayışından sosyal eşitlik veya sosyal adalet yönünde gelişmeler beklemek de mümkün.

İkincisi, sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devlet açısından siyasal ekonominin, hem belirleyici bir etken hem bağımlı değişken olarak taşıdığı öneme dikkat çekmek kaçınılmaz. Bir yandan, sosyal devlet ve sosyal politikalar siyasal araçlar olarak devletin benimsediği siyasal ekonomiye göre biçim ve içerik kazanırlar; öte yandan sosyal devlet anlayışı ve sosyo-ekonomik haklar gerçeklik kazandığı ölçüde siyasal ekonomi değişir. Kısacası devletin bu amaçla uyguladığı vergi ve sosyal politikalar, kapitalist sistemi değiştirmese de siyasal ekonomiyi değiştirir. Bu nedenle kapitalizmin çeşitlemelerinden söz edilmekte ve örneğin, Kıta Avrupa’sında ortaya çıkan düzenlemiş kapitalizm (*organized capitalism*) veya koordine edilmiş piyasa ekonomisi (*coordinated market economy*) ile ABD, Kanada, İngiltere gibi ülkelerde geçerlik kazanan liberal piyasa ekonomileri arasında piyasanın kurumsallaşması ve dengelenmesi açısından önemli farklar bulunduğundan söz edilmektedir (Hall ve Soskice; 2001; Offe, 2003). Offe, örgütlenmiş kapitalizme, toplumsal sisteme içkin (*embedded*) gibi bir tanımlama da getirmektedir (Offe, 2003: 447).

Üçüncüsü de, günümüzde küresel düzeyde egemenlik kazanan neoliberal politikalar nedeniyle en ileri uygulamalar içinde bile sosyo-ekonomik haklar gibi sosyal devletin gerilemesinin kaçınılmazlığıdır. Kısacası, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik haklarının kamu hizmeti olmaktan çıkarak piyasalaşmaya doğru bir geçiş yaşaması, çalışma hakkının tümüyle ortadan kalkmasının nedeni ulusal olmaktan çok küresel politikalarla ilgilidir.

Bu koşullarda sosyal devletle ilgili sorgulamaların artması kaçınılmaz, yapılmakta da... Bu tartışmalara girmeden, “çalışma hakkı” üzerinde durmak istiyorum. Çünkü çalışma hakkı, emek açısından olduğu kadar sosyal devlet açısından da önemli; sosyal devletin gerilemesini gösteren en temel gösterge de çalışma hakkının ortadan kalkmasıyla ilgili.



Eşitlik ve Dayanışma Açısından İki Önemli Kriter: Çalışma Hakkı ve Gelir Bölüşümü

Eşitliğin zor tanımlanır olduğu ve hangi boyutta olursa olsun bu konuda bir kriter geliştirmenin güçlüğünden söz ettim. Örneğin fırsat eşitliği temel alınırsa, sosyo-ekonomik hakları başlangıç noktası olarak düşünmek mümkün; ancak bu alanda sağlanan gelişmelerin bile bazı haklarla sınırlı kaldığı görüldüğü gibi, ne ölçüde fırsat eşitliği sağlandığı da kuşkuyla olmakta. Öte yandan, günümüzde bu haklarla ilgili kamu hizmetlerinin nasıl piyasalaşma sürecine girdiği de bilinmemekte.

Fırsat eşitliğinin yetersizlikleri karşısında bunun ötesinde bir eşitliği düşünmek ve sonuçlarda eşitlik gibi daha radikal bir anlayışa yönelmek mümkün; bu anlayışın “adalet” ilkesine daha uygun olduğu da ortada. Ancak sonuçlarda eşitlik konusunda da, eşitliğin, hangi konuda ve ne anlamda olacağını belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin günümüzde kullanılan ve özellikle feminist hareket içinde öne çıkan sonuçlarda eşitlik talebinin, çok zaman, fırsat eşitliğini güçlendirmek amacıyla kullanıldığı görülüyor ki, bunun, “sonuçlarda eşitlik” açısından oldukça indirgemeci bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Kuşkusuz cinsel veya etnik ayrımcılıkları gidermek için önerilen ayrıcalıklı programların, ayrımcılığa uğrayan kesimler için fırsat eşitliğinin sağlanması açısından yararları var; ancak, bu uygulamaların fırsat eşitliği anlayışıyla sınırlı kalmaları gibi, günümüzdeki neoliberal politikalar nedeniyle daha da sınırlandıkları görülmekte. Örneğin kadın istihdamını arttırmaya yönelik istihdam politikalarının, artan işsizlik ve esneklik uygulamaları içinde kadınlar için fırsat eşitlik sağladıklarını söylemek zor; bu uygulamaların çok zaman kadın için güvencesiz-korunaksız istihdam anlamına geldiğini görmemek de mümkün değil.

Buna karşın, “çalışma hakkı” ile “gelir bölüşümü” gibi iki konuyu, sonuçlarda eşitlik açısından tartışmak oldukça anlamlı görünmekte. Bu iki konu, bir yandan eşitsizliklerin kutuplaşmaya dönüştüğü alanlar olarak, öte yandan eşitlik ve adalet denildiğinde öne çıkan kriterler olarak önemlidirler. Ayrıca çalışma hakkı, kendi başına olduğu kadar, yoksulluğun ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi açısından da önem taşımakta. Küresel kapitalizm ve neoliberal politikalara karşı verilecek temel mücadele açısından da, ilk düşünülmesi gerekenlerin bu iki konu olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Kuşkusuz, “herkes için iş ve herkes için adil bir gelir” gibi düşünceyi gerçekleştirmek kolay değil ama tartışmaya değer!...

“Çalışma hakkı“ nereden bakılırsa bakılsın kritik bir önem taşımakta. Klasik liberalizm açısından sosyo-ekonomik haklar yokturlar, hatta özgürlük açısından zararlıdır. Sosyal liberaller ise, eğitim, sağlık, sosyal güvence gibi haklara yuvarıda değindiğimiz gibi “insan sermayesine yatırım” ve “demokratik kapasitenin güçlenmesi” olarak olumlu bakarken, başta çalışma hakkı olmak üzere bölüşümle



doğrudan ilgili ekonomik haklara olumsuz yaklaşırlar. Oysa çalışma hakkı, bir yandan sosyal güvenlik, örgütlenme özgürlüğü, gelir güvencesi gibi daha birçok hakkın bağlandığı temel bir haktır; öte yandan günümüzdeki ücretliler toplu-
munda yığınlar için ana geçim aracı çalışma ve ücret olurken, bu haktan vaz-
geçilmesi yığınların işsizliği ve sefaletinin kabulü anlamına gelmektedir. Bunun
da ötesinde, çalışma hakkının, liberal ekonomiye en büyük müdahale anlamı
taşıdığı ve siyasal ekonomi anlayışının dönüşümü açısından belirleyici olduğu
unutulamaz. Bugün küresel kapitalizmin ulus devletin siyasal müdahalesini kısıt-
laması nedeniyle, tam istihdamdan vazgeçilmiş ve işsizlik artmıştır; sosyal dev-
letin gerilemesinin en önemli göstergesi de buradadır! İşsizliğin artışına, çalışma
koşullarının bozulması ve koruyucu standartlardaki gerilemeyi de ekleyebiliriz.
Burada, Korpi'nin, Avrupa refah devletinde önemli bir değişim/ gerileme yaşan-
madığı iddialarına karşı söylediğini hatırlatmak gerek (Korpi, 2003): Tam
istihdamdan vazgeçilmiş ve işsizlik kabul edilmişse, sosyal devletin de geriledi-
ğini söylemek kaçınılmazdır!

Özetle, bugün sosyo-ekonomik haklar açısından en net görülen, ulusal ve
küresel düzeyde çalışma hakkının devreden çıkmış olmasıdır! Öteki sosyo-eko-
nomik haklar açısından da gerilemeler söz konusu; ancak hiçbir, çalışma hakkı
ölçüsünde değil. İşsizlik her yerde geçerli ve "olağanlaşmış" durumda; küçük ve
elit bir işgücü dışında standart dışı ve güvencesiz işler yoğunlaşmış bulunmak-
ta; işgücü piyasasının güvencesizliği yetmezmiş gibi yasalarda bile esnekliğe
gidilmekte. Bu nedenle sosyal devlet açısından olduğu kadar, eşitlik ve adalet
açısından da ilk düşünülmesi gerekenin çalışma hakkına hayat vermek olduğu
söylenebilir.

Gelir bölüşümü de, eşitlik, adalet ve dayanışma gibi ilke ve değerler açısından
çok önemli ve çalışma hakkı gibi çatışma ve tartışmaya yol açan bir alan. Her şey-
den önce bu konu mülkiyet hakkı ve piyasanın işleyişiyle, yani kapitalist sistemle
doğrudan ilgili; piyasa içindeki gelir bölüşümünün eşitsiz olduğu da biliniyor. Bu
alana müdahaleler, benimsenen sistem gereği istenmezken, klasik liberal anlayış
çerçevesinde haklar kadar külfet, sorumluluk ve yüklerin nasıl dağıtıldığı gibi
farklı sorular da gündeme getirilmekte. Ancak, Rawls'dan söz ederken değin-
diğimiz gibi, devletin yoksulluğu ve aşırı adaletsizliği ortadan kaldırmak üzere
"yeniden dağıtım" anlamında bir rol oynaması gereği sosyal liberaller açısından
da kabul edildiğinden, günümüzdeki liberal demokrasi çerçevesinde uygulamalar
bu yönde. En başta demokrasinin sürdürülmesi açısından devletin böyle bir
işlev görmesi gerekli görülmekte, toplumsal uzlaşmanın açısından da buna ihti-
yaç duyulmaktadır.

Sosyal devlet açısından da benimsenen bu anlayış gereği, bölüşüm eşitsizliği
veya adaletsizliğinin kısmen de olsa giderilmesi için devletin gelir dağılımı açı-
sından devreye girmesi, bir başka deyişle "gelirin yeniden bölüşümü" anlamında
bir rol oynaması gerek. Buradaki temel anlayışın, eşit olmaktan çok "daha



adil bir gelir dağılımı” yönünde olduğuna kuşku yok. Vergi politikaları, kamu hizmetleri, sosyal yardımlar da, devletin bu işlevi gereği ve bu hedefe yönelik uygulamalar olmaktadır; asgari ücreti de, bir gelir güvencesi olarak bu anlayışa bağlamak mümkün.

Ancak devletin bu fonksiyonu veya rolü kabul edildiğinde de, “adil” bir gelir dağılımından ne anlaşıldığı gibi bir mesele ortaya çıkmakta. Yani, hangi yolla yapılacağı az çok belirlenmiş olsa da, adaletin ölçüsü bilinmemektedir. Bu konuda net bir ölçüt ortaya koymak da kolay değil. Örneğin herkese asgari bir gelir güvencesi denilse bile, bu ölçütün, bir yandan kişiler arasında ne ölçüde bir adalet sağladığı, öte yandan ülkedeki gelire göre ne kadar adaletli olduğu gibi soruların gündeme gelmesi kaçınılmaz. Günümüzde bölüşüm adaleti veya adaletsizliğinin, farklı gelir gurupları açısından olduğu kadar, üretim güçleri ve farklı bölgeler arasındaki dağılıma bakarak ölçülmeye çalışıldığı biliniyor. Bir başka ölçüt ise, ülke içinde göreceli yoksulluğun boyutlarıyla ilgili olmakta. Dolayısıyla gelir bölüşümü açısından bir eşitlikten söz edilemese de, mutlak değil göreceli yoksulluğun ortadan kalkması ve gelir dağılımı açısından farklılıkların en aza indirilmesi gibi bir hedefi benimsemek, bununla göreceli bir adaleti gerçekleştirmek mümkün. Bu açıdan, daha başarılı sonuçlar alan ülkelerden yukarıda söz ettim. Bugünkü göstergeler ise aksi yönde; dünya genelinde ülke içindeki gelir dağılımında adaletsizlik yaygın; küresel düzeydeki gelir dağılımı açısından ise adaletsizlik daha büyük boyutta. Kısacası, günümüzdeki sistem ve politikalar çerçevesinde devletin gelir dağılımını iyileştirme fonksiyonunun her yerde gerilediği bir gerçek.

Ancak, hala sosyal devlet diye bir iddia sürdürülecekse, çalışma hakkının tanınması gibi, devletin gelir dağılımındaki fonksiyonu açısından, GSMH içinde vergi geliri, doğrudan vergilerin payı ve artan oranlı vergi sistemini tartışmak ve gelir açısından en tepede yer alanlar için ciddi bir vergi alınması gereğini vurgulamak önem taşımakta.

Çalışma Hakkı ve Gelir Bölüşümü Açısından Günümüz Gerçekleri...

Bu iki konu açısından bugünkü duruma bakarsak, yukarıda işaret ettiğim gibi, çalışma hakkı bugün “yok” konumunda!... Kuşkusuz işsizlik bolca konuşuluyor; çünkü bu sorun, yalnızca bir hak ya da eşitlik bir açısından sorun değil; aynı zamanda sistemin meşruiyeti ve toplumsal uzlaşmaya verdiği zarar, sosyal güvenlik sistemine getirdiği yükler ve yoksulluğun ana nedeni olarak da önemli. Bu nedenle işsizlikle mücadele her ülkede hükümetlerin temel konuları arasında. Ancak bu sorunla ilgili olarak, ekonomik sisteme ve neoliberal politikalara dokunulmadığından, ortaya konulan istihdam politikaları işgücünün eğitimi, girişimciliğin özendirilmesi, kadının istihdam katılımının teşvik edilmesinden öteye gidememekte. Bunlar süreklilik ve yaygınlık taşıyan bu sorunu çözmeye yetmediğinden, işsizliğe “makyaj” yapılmaktadır da diyebiliriz!

Oysa sorun, hızlı teknolojik gelişmeler, kapitalizmin küreselleşmesi ve neoliberal politikalara bağlı olarak oldukça derin!... Teknolojik gelişmeler her sektörde daha az istihdamla daha fazla verimlilik yaratılmasını sağladığından, özellikle nitelsiz işgücü için istihdam olanaklarının ciddi biçimde kısıtlanmasına yol açmakta. Küreselleşen kapitalizm, üretim zincirleri içinde kendisi için “küresel işgücü piyasası” yarattığından, hem yatırımlarında kendisi için daha uygun olacak istihdam tercihleri yapabilmekte hem bu yolla işgücü açısından küresel rekabeti kullanabilmektedir. Bu gelişme ve tercihlerin yol açtığı eşitsizlikleri azaltmak için devreye girmesi beklenen ulusal politikalar ve sosyal devlet uygulamalara ise, neoliberal anlayış içinde “izin” yoktur!... Artık ulus devlet, küresel piyasaya katılmak, bu piyasada rekabet gücü elde etmek peşindedir; bu nedenle küresel piyasa içinde “uluslararası ajan” rolünü oynamaya ağırlık vermek durumundadır. Bu nedenle küreselleşme ile ulus devletin gücünün azaldığı yönündeki tartışmalara ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ulus devletin gücü azalmış değildir; ulus devlet açısından aşınan sosyal boyutlarıdır; bir başka deyişle, ekonominin yol açtığı eşitsizlikleri azaltmak için üstlenmesi gereken yan ödemeleri karşılama gücü azalmıştır (Cerny, 1999: 18; Koray, 2001: 39,40; Petras, 2000).

Sonuç olarak, işsizliğin artışı ve çalışma hakkının yok oluş nedenleri ortadadır; bunlara dokunmadıkça çözüm bulunamayacağını söylemeye de gerek yok. Bu konuda fazla ayrıntıya girmeden bir kaç rakamla bugünkü durumu özetleyelim: Örneğin 2015 yılında 3 milyarı biraz geçen küresel istihdam içinde 200 milyon işsiz bulunurken, 327 milyon mutlak yoksulluk (günde, 1,90 dolardan az gelir) içinde yaşamakta; 839 milyon insan 2 doların altında (toplam istihdamın yaklaşık yüzde 27’si) bir gelir kazanmakta; Güney Asya ve Sahra-altı Afrika gibi bölgelerde ise, günde 2 dolardan az kazananların oranı istihdamın yüzde 64-65’ine kadar çıkmaktadır (ILO, 2014).

Bu konuda Türkiye’den örnek vermenin fazla anlamı olduğunu düşünemiyorum. Birincisi, işsizlik resmi hesaplarda bile yüzde 10’ları geçerken, gerek TÜİK araştırmalarının içerdiği sakıncalar, gerek İş-Kur aracılığıyla gerçekleşen iş yerleştirmelerin istihdamdan sayılması (yapay istihdam) dikkate alındığında gerçek işsizliğin çok ötesinde bunun çok ötesinde olduğu gibi gerçekler var. İkincisi, istihdam politikaları dillerden düşmese de, bunlarla işsizlikle mücadele edileceğini düşünmek mümkün değil ve sorunun asıl çözümünün esneklikten beklenmesine kuşku yok. İş Hukuku’nda esneklik yönünde düzenlemeler yetmezmiş gibi, son olarak, Özel İstihdam Büroları aracılığıyla “kiralık işçilik” gibi yeni bir çalışma biçiminin yaratıldığı da bilinmekte. Öte yandan istihdamda yer alan 5-6 milyonun asgari ücretle çalıştığı düşünülürse resmi rakamlara göre bile istihdamın en az dörtte birinin yoksulluk ücretiyle çalıştığı ortada. Hata sendikaların yoksulluk ve açlık sınırlarıyla ilgili hesaplamalarına bakılırsa, Türkiye’de geçerli ortalama ücretlerin bile yoksulluk sınırının altında kaldığını söylemek gerekir (Koray, 2017:418).



Bu konuda AB'den birkaç örnek vermek daha anlamlı olacak. Bu coğrafya ve sosyal devletin gelişme gösterdiği ülkeler çalışma koşulları ve sosyal koruma açısından küresel çapta hala farklılık gösterebilir de, küreselleşen kapitalizm karşısında buralarda da sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarının sınırlandığı görülmekte ki, günümüzdeki durumu net olarak görmek açısından önemli. AB, uzun bir süredir yüzde 10 dolayında bir işsizlikle uğraşmakta ve yalnız işsizlik değil, çalışma standartlarında esneklik yönünde de bir geriye gidiş yaşamaktadır. Gerçi, "esnek-güvence" kavramı altında esnekliğe tümüyle teslim olmak istemedikleri söylenebilir; ancak buralarda da standart-dışı ve düşük ücretli işlerin artması gibi gerçekler ortada. Örneğin, AB genelinde altı ücretliden biri (yüzde 17,2) düşük ücretle çalışmakta; bu oranlar İsveç (yüzde 2,6), Belçika (yüzde 3, 8), Fransa'da (yüzde 8.8) düşerken, Almanya ve İngiltere'de (sırasıyla yüzde 22 ve yüzde 23) artmaktadır (Eurostat, 2016). Öte yandan ücretliler arasında gelir eşitsizliği de büyümektedir. Örneğin ILO verilerine göre, ücretliler düşük ücretlerden yüksek ücretlere doğru 100 guruba bölündüğünde, bu konuda veri bulunan 22 Avrupa ülkesinde ücret geliri açısından en üstte yer alan yüzde 1'in geliri, en alttaki yüzde 1'e göre 22 kat fazla olmaktadır; bu fark, Lüksemburg'da 50, ABD'de 33 kata çıkarken, Norveç'te 11 kata düşmektedir (Koray, 2017; 280). Buna karşın, AB düzeyinde işsizliğin öteki gelişmiş ekonomilerden yüksek oluşu eleştirilmekte; nedeni de, çalışma koşullarında daha koruyucu kuralların (bazılarının katı dediği!) geçerli olmasına bağlanmaktadır. Kısacası AB üyelerindeki koşullar, küresel kapitalizm karşısında sosyal devletin koruma gücünün nasıl aşındığı ve farklı nitelikleri olsa da ulusal politikaların eşitsizlik artışını önlemeye yetmediğinin görülmesi açısından ilginç.

Bir ilginç nokta da, Avrupa'da yakın zamana kadar sınıf ve ücret dayanışmasını savunan sendikal politikadaki gerileme... Kısacası, değişen koşullarda Avrupa'daki sendikalar güçlerini koruyamadıkları gibi, küreselleşen kapitalizm karşısında politikalarını da sürdürememekteler. Örneğin merkezi toplu pazarlıklar işletme düzeyindeki pazarlıklara kaymakta, ücret dayanışmasından uzaklaşmış olduğundan ücret farklılıkları artmakta ve emek açısından "içerdekiler ve dışardakiler" ayrımı büyümektedir. Bu nedenle, sendikalara, sınıfsal dayanışmayı büyütme yerine üyelerinin çıkarları adına işletmelerle dayanışma içine girdikleri (Berghom ve Bieler, 2013), sınıf yerine üyelerinin çıkarlarına odaklandıkları (Wahl, 2004), küreselleşmenin getirdiği sorunlara yanıt üretmek açısından zayıf kaldıkları (Bernaciak vd., 2014), gelecek açısından kötüden daha kötüye gidilmesi gibi bir senaryonun gerçekçi olacağı (Hyman, 2015) gibi oldukça eleştirel bakıldığı görülmekte.

Sonuç olarak, Gorz'un dediği gibi, çalışma giderek zor bulunan bir meta haline gelmekte(Gorz, 1987), çalışma koşulları da, küçük ve elit bir işgücü dışında piyasaya terk edilmektedir. Tüm ülkeler için geçerli bu gerçekler karşısında ulusal düzeyde uygulanan istihdam politikaları soruna ancak sınırlı bir çözüm



getirirken, işsizliğin artışı korunaksız işlerin ve esnek istihdamın artışına da yol açmaktadır.

Bu konuda bazı öneriler sunulmuyor değil. Bunların başında çalışma saatlerinin düşürülmesinin geldiği bilinmekte; ancak uygulamalar emeklilik yaşının uzatılması gibi aksi yönde olmaktadır. Bir başka öneri, özellikle Batı Avrupa'da artan işsizlik ve yoksulluk sorunu nedeniyle, hem bu sorunlara daha temel çözümler getirmek hem refah devletinin tıkanıklığını aşmak üzere ileri sürülen "temel gelir" (*basic income*) ile ilgilidir. Temel gelir, sosyal devletin "ücretli çalışma" odaklı yaklaşımının değişmesini ve zengin veya yoksul olmasına bakılmaksızın herkes için belirli bir gelir güvencesinin sağlanmasını amaçlamaktadır (Roebroek, 1993; Van Parijs, 1995; Pateman, 2004, Gorz, 2001). İlkesel olarak, temel gelir veya yurttaşlık gelirini, "sonuçlarda eşitlik" anlayışını yansıtan bir düşünce olarak olumlu bulmak mümkün; bu öneriyle yalnız işsizliğe çare değil, gelir dağılımı konusunda sonuçlarda eşitlik veya adalet gibi bir hedef ortaya konmaktadır. Ancak bu öneri, iş veya gelir gibi bir koşula bağlanması veya bağlanmaması açısından olduğu kadar, çalışma, ücret, sosyal güvenlik, sendikalaşma gibi birçok alanda yol açacağı değişiklikler nedeniyle oldukça tartışmalıdır (Koray, 2007). Küresel rekabet nedeniyle hiç bir ülkede çalışma saatlerinin düşürülmesinin gündeme gelememesi gibi, vergilerin artması değil indirilmesi istenirken yurttaşlık gelirinin de ciddiye alınmasını beklemek zor. Oysa çalışma hakkı ve temel geliri bir araya getiren bir bileşimi düşünülüğünde, bireyler için, eşitlik ve adalet gibi özgürlük alanının ve kendini gerçekleştirme fırsatının genişleyeceğine de kuşku yok.

Gelir dağılımına gelince, yapılan kıyaslamalar küresel ölçekten ulusal düzeye uzanan ciddi bir gelir adaletsizliği varlığına işaret ederken, bu konudaki eşitsizlik ve adaletsizliğin görünenin çok ötesinde olduğunu söylemek gerekmektedir. Örneğin kişi başına düşen gelir alındığında, Katar'da başına gelir kişi 129 bin doları geçmekte, onu Singapur, Norveç, Lüksemburg, İsviçre, Hong Kong, ABD izlemektedir. Buna karşın, Afrika ülkelerinde 600 dolara kadar gerilemekte, Somali'de ise 300 dolar civarında olmaktadır (UNDP, 2016). Buradan hareketle en yüksek ve en düşük gelir arasında bir kıyaslama yapmak istersek, Somali ile Katar arasında 430 kat, ABD ile 177 kat fark ortaya çıkmaktadır (Koray, 2017: 287). Bu ülkelerde bunun ortalama gelirin çok üstünde ve altında geliri olanlar olduğundan eşitsizliğin bunun ötesinde olduğuna kuşku yok. Küresel düzeyde üretilen gelire baktığımızda da, 75,6 trilyon doları bulan küresel gelirin yüzde 63'ünün zengin ülkelerde üretildiği, yüzde 03'ünün düşük gelirli ülkelere ait bulunduğu görülmekte (Koray, 2017: 288).

Servet dağılımı açısından durum daha vahim. Örneği Credit Suisse'in hazırladığı rapora göre, Kuzey Amerika, yetişkin nüfusun de yüzde 5,7'sini barındırmakta, buna karşın küresel servetin üçte birine sahip olmaktadır; Avrupa'da yetişkin nüfusun 12'si, küresel servetin yüzde 20'si bulunmaktadır (Credit Suisse, 2016: 98-104); "tepedeki kuyruk" olarak adlandırılan dolar milyarları, yeryüzündeki



yetişkin nüfusun yüzde 0,7'sini oluşturmakta, buna karşın küresel servetin yaklaşık yarısına sahip olmaktadır; yetişkin nüfusun yüzde 72'sini oluşturan 3,5 milyar insana ise küresel servetin yalnızca yüzde 2,4'ü düşmektedir.

Gelirin ülke içindeki dağılımı da pek farklı değil. Bu konuda AB üyelerinin, ülkelere göre değişiyor olsa da, genellikle hem öteki gelişmiş ülkelere hem de gelişmekte olanlara göre daha “adil” bir gelir dağılımı sağladığından söz ettim. Buna karşın, ülke içindeki gelir dağılımıyla ilgili bilgileri bir çok ülke açısından inandırıcı bulmak kolay değil. En başta, Türkiye örneğinde açıkça görüldüğü gibi, gelir dağılımında en yüksek gelir gurubunun gerçek gelirini saklama eğilimi oldukça yüksek; bu nedenle en yüksek ve en düşük gelir gurubundakiler arasında fark azalırken, bunun, gelir dağılımındaki adaletsizliği örtmek açısından hükümetlerin işine geldiğine de kuşku yok (Koray, 2017; 444). Öte yandan bugünkü ekonomik düzenin tüm ülkelerde en tepedekilere yaradığı ve bu guruptakileri gelirlerinin hızla arttığı anlaşılmakta. “Tepedeki kuyrukta” yer alanların gelirindeki bu hızlı artışı, 21. Yüzyılda Kapitalizm adlı oldukça ses getiren kitabın yazarı Piketty, sermayenin yıllık ortalama getirisinin ekonomik büyümeden yüksek oluşuyla açıklamakta (Piketty, 2014: 24). Sermayenin “ıraksama” olarak nitelendirdiği bu özelliği nedeniyle, gelir eşitsizliğinin durmadan büyümesi gibi, böyle giderse artarak sürdürüleceğini de ileri sürmektedir. Önerileri arasında da, artan oranlı vergilerle, mirastan ve tepedeki kuyruktan alınacak yüksek vergiler var. Tabii, gerçekleşmesi açısından daha büyük sorunlar ve engeller olsa da, vergi meselesini küresel düzeye uzatmak gibi bir gereklilik de söz konusu.

Sonu Olmayan Sonuç!...

Gerek işsizlik, korunaksız işler, çalışan yoksullar ve artan ücret eşitsizliği, gerek gelir dağılımında küresel düzeyde ulusal düzeye uzanan adaletsizlik konusunda daha birçok göstergeden söz edilebilir. Ancak verilen bir kaç göstergesyle bile durum yeterince açıklık kazandığından, fazla uzatmaya gerek olmadığını düşünüyorum. Bu koşulların nasıl değiştirilebileceği konusu, daha önemli olmalı!... Ancak “nasıl değiştirileceği” gibi bir söylem de epeyce iddialı; anlamlı bir şeyler söylemek ise daha zor. Kuşkusuz, günümüzde bu eşitsiz ve adaletsiz tablodan çıkış arayışının birçok çevrede tartışıldığı ve siyasal görüşlere göre farklı önerilerin gündeme geldiği biliniyor; ne var ki, ne öneriler arasında uzlaşma sağlanmış, ne de bu yolda bir mücadele zemini oluşturulmuş durumda; kolay da değil... Bu konuları “Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı” kitabımda oldukça ayrıntılı biçimde tartıştım (Koray, 2011); birçoğunun burada tartıştığımız konularla ilgisi de büyük. Ancak yazı fazlasıyla uzadı; bunlara giremiyorum. Onun yerine konumuzla doğrudan ilgili bir kaç noktayı vurgulayarak bitireyim.

İlk olarak düşünce ve yaklaşım bazında bir çerçeve çizmek üzere, yeni bir söylem ve ideoloji üzerine düşüncelerimi yazdığım bir yazıda vurguladığım gibi (Koray, 2004), bugün sosyalist ve liberal söylemin kavramlarını reddetmeden,



fakat üzerinde daha derinlemesine düşünmek ve onlara yeni anlamlandırmalar kazandırmanın” gerekli olduğunu yönündeki düşüncemden söz edeyim. Aynı yazıda Wallerstein’den şöyle bir alıntı yapmışım: Wallerstein, “üç ideolojinin çöküşünü irdelediği ve “Liberalizmden Sonra” adını verdiği kitabında, bugünkü kaotik ve dengesiz dünyaya karşı bir dönüşüm stratejisi olarak, ‘liberalizmin sloganlarının ciddi biçimde benimsenmesi, bu iddialara liberaller tarafından hiçbir zaman yapılmamış bir biçimde fazlasıyla yüklenilmesi’ gibi bir öneri getirmekte ve benimsemekte zorlanılsa da bir tür ‘küresel sosyal liberalizm’ gereğinden söz etmektedir (Wallerstein, 1998: 206).“ Bu çerçevede bir çıkış arandığında ise, düşünce bazında melez bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu gibi, sağda ve solda yerleşmiş paradigmalardan (emek, sınıf, çalışma, büyüme gibi) sorgulanmasını gerektirmektedir. Örneğin sol bir yaklaşımla tarihsel-sınıfsal gerçeklikler üzerinden tartışma yapılırken, Hard ve Negri’nin önerdiği (toplumsal emek ve çokluk gibi) gibi bugünkü gerçeklikleri karşılayacak kavramsal tartışmalara ihtiyaç olduğunu düşünmekteyim. Aslında böylesi bir yaklaşımın, bir yandan çoğulcu ve uzlaşmacı görünürken, düşünce bazında daha radikal dönüşümleri gerektirdiğinden devrimci bir yaklaşım olduğu da söylenebilir.

Bu çerçevede insan haklarına bakışım da, bu hakların vurgulanması yönünde. Evet, hakların ve haklar söyleminin, gerek içerik ve yapılanma, gerek uygulamaya geçme açısından oldukça yetersiz bir anlayışı temsil ettikleri söylenebilir. Sosyo-ekonomik haklar konusunda bu yetersizlikler daha belirgin olduğu gibi, bu hakların bir tür sanrı olduğunun söylendiğini de görmekteyiz. Benim bu konudaki düşüncemse, haklar söyleminin ilkesel alanda tüm insanlığı hedef alması ve özgürlükler kadar eşitlik ve dayanışma gereğini ortaya koyması gibi niteliklerinin unutulmaması yönünde. Aksine, insan hakları söyleminin “devrimci” bir öze sahip olduğunu ve bu devrimci niteliğin bugün de kullanılabileceğini düşünmek mümkün. Devrimci nitelik, ilk olarak, insan hakları bir kez uygulamaya konulduğunda daha farklı kesimlere ve kapsamlara ulaşmasını önlemek mümkün değildir diyen (Bowles ve Gintis, 1996: 243) düşüncede bulunabilir. Yani, geçmişte olduğu gibi bugün de insanın özgürlüğü, eşitliği, kardeşliği düşüncesi benimsendiği ölçüde haklar söyleminden yeni haklar üretilmesi mümkün. İkincisi, insana, insanlığı hitap eden, kimseyi dışarda bırakmayan haklar söylemiyle geniş kitlelere ulaşmanın ve insana ait vaatler ve hedeflerle kitleleri harekete geçirmenin mümkün olduğunu düşünüyorum ki, günümüz dünyasında buna ihtiyaç var. Kuşkusuz, geçmişte nasıl mücadele verilmişse, bugün de hem eski hem yeni hakların varlık kazanması için mücadele gerekmektedir; bu mücadelenin küresel kapitalizme karşı verilmesi gerektiği de ortada. Kısacası, bir yandan, Sen’in dediği gibi, “haklar hukukun çocuğu değil ebeveynidir” (Sen, 2004) görüşüne güç kazandırmak, öte yandan hakları küresel kapitalizmle mücadele açısından etkinleştirmek gerektiğini düşünüyorum..

Sosyal devlet konusunda da benzer şekilde, bu devlet anlayışının sonuna ka-



dar kullanılması yönünde çaba harcanması gerektiği kanısındayım. Sosyal devlet, yukarıda söz edilen üç değerın bir araya geldiği ve birbirini üretme fırsatı bulduğu bir devlet anlayışı. Kuşkusuz ki, sosyal devlet, en sınırlı haliyle bile devletin (siyasetin) ekonomiye müdahalesini ve hem çalışma hakkı ve emeğin koşulları açısından hem “gelirin yeniden bölüşümünde” belirli bir eşitlik ve adalet arayışını yansıtmaktadır. Sosyal devleti de, bu iki konuda gelişme sağlayacak yönde zorlamak ve kullanmak gerekmektedir. Kuşkusuz sosyal devletin, kendi içindeki sınırlamaları gibi, bugünkü koşullarda daha da kısıtladığından söz etmek gerekiyor. Ancak bu kısıtlamaların asıl nedenini, toplumsal-siyasal güç ilişkilerindeki dengesizlikte aramak yanlış olmaz. Emeğin sermaye karşısındaki güçsüzlüğü ülkeler göre değişmekle birlikte, güçsüzlüğün asıl nedeni, kapitalizm küresel bir güç kazanırken, emeğin ulusal düzeyle sınırlanması... Sendikalar gibi, sosyal demokrat düşüncelerin de güç kaybetmeleri ve gerilemelerinin asıl nedeni burada... Buradan bir çıkış yapabilmek ise, ancak mücadele için küresel bir zemin yaratmakla mümkün.

Bu nedenle son olarak küresel mücadele zemini ile ilgili bir kaç şey söylemek istiyorum. Özetle, sorunlar her ülke açısından geçerli, bir anlamda ortak; öte yandan sorunların temeli küresel kapitalizm ile neoliberal politikalar... Buna karşı çözüm üretmek de ancak küresel bir yaklaşım ve mücadeleyle mümkün. Kısacası, küresel bir soruna küresel bir çözümlle yaklaşmak gerekmektedir. Öte yandan emeğin küresel kapitalizme karşı güç kazanmasının, küresel düzeyde bir dayanışmaya gitmeden gerçekleşmeyeceği ortada. Örneğin “çalışma hakkının” varlığı, bu hakkın ancak küresel düzeyde tanınmasıyla mümkün. Bunun için de, en başta sendikalar olmak emekten yana tüm görüş ve çevrelerin işsizlik değil, çalışma hakkı üzerinde yoğunlaşmaları gibi, bu yönde bir dönüşüm mücadelesi vermeleri gerekmektedir. Bunun yolu da, çalışma saatlerinin ciddi biçimde azaltılması ve küresel düzeyde var olan işlerin paylaşılmasıyla mümkün. Mücadele konusu da bu olmalı diye düşünüyorum. Bu konunun, çok daha geniş kesimleri ilgilendirdiğine de kuşku yok. Örneğin, her yıl her ülkede milyonlarca üniversite eğitimi almış gencin işsizler arasına katıldığı düşünülürse, bu ortak paydanın çok daha geniş emek kesimleri tarafından paylaşılacağını düşünmek yanlış olmaz; birçok ülkede ortaya çıkan protestolarda da başı, işsizlikten ve gelir dağılımında yakınan gençler çekmekte.

Kuşkusuz, küresel bir mücadele kolay değil; yüzlerce engelden söz edilebilir. Engellerin başında, sermaye gibi siyaset dünyası gelmekte. Öte yandan, sol partiler gibi emeğin ve sendikaların da düşünce ve mücadelelerini ulusal düzeyle sınırlamak gibi bir açmazları var. Ne var ki, ulusal düzeyle sınırlanan mücadele ile koşullar iyileşmediği gibi, başarısız sonuçlar güçlerini yitirmelerine de neden olmakta.



Kaynakça

- Berktaş, F. (2008) "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", Birsen, H. (der.) 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul; 49-114.
- Barry, N. (1999) Welfare, Londra: Open University Press.
- Berghom, T. ve Bieler, A. (2013) "Globalization and the erosion of the Nordic Model: A Swedish-Finnish Comparison", European Journal of Industrial Relations, 19, 1, 55-70; <http://sagepub.com/> (04.07.2016).
- Bernaciak, M. Gumbrell-McCormick, R. ve Hyman, R. (2014) European Trade Unionism: From Crisis to Renewal?, ETUI, <http://etui.org/>, (08.07.2016).
- Boratav, K. (1987) "İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı", Boratav, K., Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş. (der.) Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (1996) Demokrasi ve Kapitalizm, (çev. O. Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Turner, B. (2007) Eşitlik (çev. B. S. Şener), Dost Kitabevi, İstanbul.
- Cerny, P. G. (1999) "Globalization and the Erosion of Democracy", European Journal of Political Research, 36, 1-26.
- Credit Suisse (2016), Global Wealth Databook, Credit Suisse, www.creditsuisse.com/
- Erdoğan, M. (2005) "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Liberalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-40.
- Esping-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism, New Jersey: Princeton University Press.
- Eurostat (2016) "Median gross hourly earnings and low wage earners", 2014, Eurostat Earning Statistics, <http://ec.europa.eu/>, (11.08.2017).
- Ferrera, M. (2003) "European Integration and National Social Citizenship; Changing Boundaries, New Structures?", Comparative Political Studies, 36, 6, 611-652.
- Gorz, A. (1986) Elveda Proleterya (çev. H. Tufan), İstanbul: Afa Yayınları.
- Gorz, A. (2001) Yaşadığımız Sefalet (çev. N. Tural), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gutman, A. ve Thompson, D. (2002) "Deliberative Democracy Beyond Process", The Journal of Political Philosophy, 10, 2, 153-174.
- Habermas, J. (2000) Kamusalın Yapısal Dönüşümü (çev. T. Bora ve M. Sançar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, P. A. ve Soskice, D. (2001) Varieties of Capitalism, Oxford: Oxford University.
- Hayek, F. A. (1999) Kölelik Yolu, (çev. T. Feyzioğlu ve Y. Arsan), Ankara: Liberte Yayınları.
- Heclo, H. (1990) "Towards a new Welfare State?", Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (der.) The Development Of Welfare States in Europe and America,, Londra: A. J. Transaction.
- International Labour Office (ILO) (2014) Global Employment Trends, ILO, <http://ilo.org/>, (12.08.2017).
- Hyman, R. (2015) "The scenarios for industrial relations in Europe", International Labour Review, 15,1, 5-14; <http://ilo.org/> (12.07.2016).
- Kedziora, K. (2010), "The Post-enlightenment Notions of Liberty, Equality and Fraternity", Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, 1. Uluslararası Felsefe Kongresi-Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, <http://philosophy.uludag.edu.tr/>; 59-66, (19.10.2017).
- Koray, M. (2017), Sosyal Politika (Beşinci basım), Ankara: İmge Yayınları.
- Koray, M. (2016) "Sosyo-ekonomik Hakların ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemlerinin Liberalizmle Sınanması", Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu Bildiri Kitabı, 10 Aralık 2016, Kocaeli.
- Koray, M. (2015) "AKP Dönemi: Neo-liberalizm, Neo-muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika" Koray, M. ve Çelik, A. (der.) Himmet-Fıtrat-Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika,



İstanbul: İletişim Yayınları.

, Koray, M. (2011) Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Koray, M. (2007) "Sosyal Politika: Nereye?", Cahit Talas Anısına: Güncel Sosyal Politika Tartışmaları, AÜ SBF, Ankara.

Koray, M. (2005) Avrupa Toplum Modeli, İstanbul: İmge Yayınları.

Koray, M. (2004) "Farklılaşan Dünya, Yeni Bir Söylem ve 'Melez' Bir Yaklaşım Üzerine Düşünceler", Birikim, Eylül.

Koray, M. (2001) "Küreselleşme ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", Koray, M. (der.) Küreselleşme ve Ulus Devlet, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını.

Korpi, W. (2003) "Welfare State in Regress in Western Europe Politics", Annual Review of Sociology, 29.

Korpi, W. (1978) The Working Class in Welfare Capitalism, Londra: Routledge.

Marshall, T.H. (1965) Class, Citizenship and Social Development, New York: Anchor Books..

Petras, J. (2000) "The Process of Globalization: The Role of the State and Multinational Cooperation", <http://aide.org2/archives> (08.03.2000).

Offe, C. (2003) "The European Model of 'Social' Capitalism: Can it Survive European Integration?", The Journal of Political Philosophy, 11, 4.

Parijs, P.V. (2004) "Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century", Politics and Society, 32, 7, <http://pas.sagepub.com/cgi/content/abstract/32/1/7> (8.03.2007).

Pateman, C. (2004) "Democratizing Citizenship: Some Advantages of Basic Income", Politics and Society, 32, 89, <http://pas.sagepub.com/cgi/content/abstract/32/1/7> (08.03.2007).

Piketty, T. (2014), Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital (çev. H. Koçak), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Przeworski, A. (1991) Capitalism and Social Democracy, Cambridge University Press,

Rawls, J. (2003) Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması" (çev. Gül Evrin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Rawls, J. (2001) Collected Papers-John Rawls, Freeman, S. (der.), Harvard University Press.

Sen, A. (2004), Özgürlükle Kalkınma (çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Roebroek, J. M. (1993) "Images of the Future:The Basic Income Challenge", Policy Studies Review, Bahar, Yaz, 12, 1/2.

UNDP (2016), Human Development Report 2016, UNDP, www.undp.org/

Yayla, A. (2000), Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi, Ankara: Liberte Yayınları.

Wahl, A. (2004) "European Labour; The Ideological Legacy of the Social Pact", Monthly Review, 55, 8.

Wallerstein, I. (1998); Liberalizmden Sonra, (çev. E. Öz), İstanbul: Metis Yayınları.



Türkiye Refah Rejiminin Dönüşüm Sürecinde Sosyal Yardım Sistemi

Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ*

Öz

Keynesyen refah devletinin bunalımını ve Doğu Blokunun çöküşünü takip eden dönemde, tüm dünyada refah rejimleri dönüşmüş ve söz konusu dönüşüm içinde sosyal yardım sistemleri “yoksulluğun yönetilmesinde” önemli roller üstlenmişlerdir. Türkiye’de devletin “sosyal” işlevini giderek yitirdiği 1980 sonrası yıllar, sosyal yardım sisteminin başlıca unsurlarının da inşa edildiği yıllardır. Türkiye refah rejiminin geleneksel, çok parçalı, değişken ve klientalist yapısı Türkiye sosyal yardım sistemine de rengini vermiştir. Bu nedenle bu çalışmada ilk olarak Türkiye refah rejiminin 1980 sonrası özellikleri ele alınmakta, ardından sosyal yardım sisteminin özelliklerine yer verilmektedir. Daha sonra sistemin ana bileşenleri, yardım kategorileri ve bu yardımların sosyal koruma sağlama rolü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal yardımlar, yoksulluk yönetimi, sosyal koruma, Türkiye refah rejimi

Social Assistance System in the Transformation of Turkey's Welfare Regime

Abstract

In the period, following the depression of the Keynesian welfare state and the collapse of the Eastern Bloc, welfare regimes have transformed all over the world and social assistance systems have played crucial roles in ‘managing poverty’. During 1980ies which the state was losing its “social” function in Turkey, main elements of the social assistance system have been constructed. The traditional, partial, variable and clientelist structure of the Turkish welfare regime has given its color to Turkey’s social assistance system. Therefore, in this study, firstly the characteristics of the Turkish welfare regime after 1980 are discussed, then the characteristics of the social assistance system are analyzed. Finally the main components of the system, the social assistance categories and the role of these benefits in providing social protection are examined.

Keywords: social assistance, poverty management, social protection, the welfare regime in Turkey



Giriş

Ekonominin genel seyrindeki büyümeye ve işgücü piyasasında ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde devletin yeniden bölüşümcü politikalarla sınıfsal eşitsizlikleri düzeltici bir rol üstlendiği Keynes-yen Refah Devleti modeli 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Böylece, koruyucu devletin bunalıma düştüğünü kanıtlamak üzere sosyal korumanın ekonomi üzerinde baskı yaptığı ve bireysel sorumlulukla rekabetçi sigorta sistemleri lehine zorunlu korumanın azaltılması gereği üzerinde durulmaktadır. Bu düşünceler, pek çok ülkede yetkili makamların aldığı sosyal koruma mekanizmasının mali dengesini yeniden kurma amacı taşıyan kararlara da esin kaynağı olmuştur (Erdut, 1995: 60). Ne var ki, sosyal harcamaların azaltılması sürecinin sonucunda genişleyen yoksullar kitlesi, hemen her ülkede sosyal yardım mekanizmasının güçlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Daha önceleri kamu tarafından yapılan sosyal hizmetleri de ifade eden sosyal yardım kavramı, günümüzde anlam kaymasına uğramış ve kamu tarafından yapılan aynı ve nakdi yardımları ifade eder bir içeriğe sahip hâle gelmiştir. Sosyal yardımlar, mümkün olan durumlarda ihtiyaç sahibi olanların muhtaçlığının objektif olarak belirlenerek ihtiyacını karşılayacak yardımların yapılmasını gerektirir (Alper ve Arıcı, 2012: 7). Eardley vd. (1996:15) sosyal yardımları kaynaklara erişim testine dayalı olarak, ihtiyaç halindeki kişilere asgari geçim düzeyinde yardım ve hizmetler sağlanması olarak tanımlarken, Seyyar (2002: 298) yoksulluk nedeniyle yardıma muhtaç olan kişilere veya aile fertlerine, insanlık haysiyetine yaraşır düzeyi sağlama maksadı ile devlet bütçesinden yapılan karşılıksız maddi destekler olarak tanımlamaktadır. Hangi tanımdan yola çıkılırsa çıkılsın, sosyal yardımların, devlet tarafından emek gücünün yeniden üretim koşullarına müdahale eden sosyal koruma araçlarından biri olduğu açıktır (Kutlu, 2016: 107). Ancak genel anlamda müdahalenin biçimi, özel anlamda ise ihtiyaç sahibi grubun tanımlanışına, sosyal yardımların örgütlenişine, sürekliliğine, dağıtım mekanizmasına, seçici veya evrensel biçimde sunulmasına yönelik tercihler devletin egemen refah rejiminde karşılığını bulmaktadır.

Türkiye'de sosyal yardım sisteminin çok parçalı, seçici, değişken, öznel ve klientalist yapısı, Türkiye refah rejiminin güncel yapısal özelliklerinden ayrı düşünülemez. Türkiye refah rejimindeki dönüşüm dinamikleri ile sosyal yardım sisteminin dönüşümü arasındaki ilişkiyi kurmayı amaçlayan bu çalışmada tarihsel dönüşüm çerçevesinde Türkiye sosyal yardım sistemi ele alınmaktadır. Farklı ülke uygulamaları ile karşılaştırmak bu makalenin sınırlarını aşsa da, literatürde yer alan evrensel tipolojilerden yararlanılarak, Türkiye refah rejiminin ve ona bağlı olarak şekillenen Türkiye sosyal yardım sisteminin farklı tiplerdeki rejimler arasında nerede durduğu sergilenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye refah rejimi, ikinci bölümünde ise sosyal

yardım sistemi ele alınmaktadır. İkinci bölümde bir yandan sosyal yardım sistemi tarafından sunulan yardımların içeriği ele alınmakta, diğer yandan söz konusu yardımların sosyal etkileri ele alınmaktadır.

Türkiye Refah Rejiminin Dönüşümü ve Sosyal Yardımlar

Türkiye Refah Rejimi

Refah rejimi, Esping-Andersen (1999) tarafından “refahın devlet, piyasa ve aile arasında üretildiği ve dağıtıldığı, birbirine bağımlı ve müşterek yol” biçiminde tanımlamıştır. Ne var ki inanç temelli örgütler¹ ve sivil toplum kuruluşlarının da refah karması içindeki rolleri giderek artmaktadır.

Refah rejimi sınıflamalarında halen en yaygın olarak başvuru Esping-Andersen’in (1996) üçlü refah sınıflamasında Türkiye yer almamaktadır. Esping-Andersen (1996), sosyal haklar ve refah devleti katmanları arasında uluslararası farklılaşmaları araştırarak, refah karması içinde aile, devlet ve piyasaya verilen role göre, üç ideal refah rejimi tipi oluşturmuştur. Bu tipler liberal, korporatist ve sosyal demokrat refah rejimlerinden oluşmaktadır. Gelişmiş Avrupa ülkeleri üzerine gerçekleştirilen bu sınıflamanın Türkiye refah rejimini açıklama gücü bulunmadığı düşünülse de, kimi zaman bu üç ideal² tip içinde, kıta Avrupası ülkelerini içeren Korporatist rejim içine yerleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bunun nedeni, kıta Avrupası ülkelerine benzer biçimde, Türkiye’de de sosyal güvenlik sisteminin çalışma ve katkı esasına dayalı sosyal sigorta modeli içerisinde gelişmesi ve sosyal korumaya erişimde çalışma ve çalışma statülerinin belirleyici olmasıdır (Gökbayrak, 2017: 81).

Bu muhafazakar ve korporatist refah devletlerinde, piyasa verimliliği ve meta-laştırmaya ilişkin liberal amaçlar hiçbir zaman egemen olmamıştır. Bu ülkelerde, statü farklılıklarına göre hak kazanımları da farklılaşmaktadır. Korporatist rejimlerin bir diğer özelliği, kilisenin ve geleneksel aile bağlarının etkisidir. Sosyal sigorta rejimi, çalışmayan eşleri sistem dışında bırakırken, aile yardımları anelliği desteklemektedir. Bakım hizmetleri gelişmemiştir ve devlet ancak ailenin üyelerine destek olanakları tükendiye sürece müdahale etmektedir (Esping-Andersen, 1996: 26-27). Gerek sosyal korumanın statüye göre farklılaşması, gerek din ve aile gibi geleneksel kurumların, sosyal korumadaki belirleyici rolleri açısından, Türkiye bu ideal tip içinde kendisine yer bulabilir. Ne var ki, Türkiye, temel hakların gelişimi ve sosyal koruma kapsamı bakımından özellikle Fransa ve Almanya’dan bir hayli farklılaşmaktadır.

Refah rejimine ilişkin literatürde Türkiye genellikle Güney Avrupa Refah rejimi içinde sınıflandırılmaktadır. Ferrera (2006), bu modelin temel özelliklerini nakit desteği sistemlerinin işteki statüye dayandırılması ve kurumsal parçalılık; sosyal

¹Inanç temelli örgütlerin sosyal politikadaki rolüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Morvaridi (2013).

²Burada ideal tip kelime anlamıyla değil, Max Weber tarafından betimleyici verileri karşılaştırarak çözümlenmek amacıyla ortaya atılan kavrama atfen kullanılmaktadır.



korumanın formel/enformel sektör arasında kutuplaşmış niteliği; özel sektör tarafından sağlanan kısmı genişleyen (kısmen) evrensel ulusal sağlık sistemleri ve tikelci- klientalist refah devleti olarak tanımlamıştır.

Güney Avrupa refah rejimine benzer biçimde ülkemizde de aile, refah karması içinde merkezi bir öneme sahiptir. Devletin bakım hizmetlerinde boş bıraktığı alan, piyasa tarafından, daha yaygın biçimde ise aile içinde kadınlar arası dayanışma yoluyla doldurulmaktadır. Yakın döneme değin zayıf ve parçalı bir yapı arz eden sosyal yardım hizmetlerinin boşluğu da aynı biçimde aileler tarafından doldurulmuştur. Bununla birlikte bir yandan yeni yoksulluk biçimi, enformel dayanışma ağlarında zayıflamayı ve kent yoksullarının gıda deposu olma işlevi gören kırla ilişkilerinin zayıflamasını beraberinde getirmiştir (Buğra ve Keyder, 2006).

Abu Shark ve Gough (2009) tarafından gelişmekte olan ülkeler için geliştirilen başka bir refah rejimi sınıflandırmasına göre ise Türkiye enformel güvenlik rejimi sınıfı içinde yer almaktadır. Erken refah (*proto-welfare*) rejimleri, enformel güvenlik rejimleri ve güvensizlik rejimlerinin yer aldığı sınıflamada, enformel güvenlik rejimi, toplumun güvenlik ihtiyacını sağlamak üzere, kamusal sosyal güvenlik programlarının yanı sıra yoğun biçimde ailevi ve toplumsal ağlardan destek aldıkları rejim biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye endüstrileşme sürecini Avrupa'nın gerisinden takip etmiş, dolayısıyla refah devleti uygulamalarının tarihsel süreci Batı Avrupa ülkelerindekinden farklı bir seyir izlemiştir. Her ne kadar Türkiye'de hiçbir tarihsel dönemde evrensel sağlık hizmetleri kurulamamış, refah hizmetlerine tüm nüfusun eşit erişim olanakları sağlanamamış olsa da, sosyal devlet niteliğinin anayasal olarak tanındığı 1960'lı yıllardan itibaren temel hizmetlerinin meta dışına çıkarılması yönünde bazı önemli adımlar atılmıştır. Uluslararası dönüşümlere paralel biçimde 1980'li yıllardan itibaren özelleştirmeler, işsizlik oranlarındaki artış, ücretlerin baskı altında tutulması yoluyla işgücü maliyetlerinin düşürülmesi gibi uygulamalar yaygınlaşmış ve refah rejimine rengini vermiştir (Durusoy Öztepe ve Ünlütürk Ulutaş, 2013: 308). Ne var ki, yukarıda söz edildiği gibi Türkiye'de piyasa yönelimli bir ekonomik stratejinin hayata geçmesiyle birlikte tasviye edilen, tüm vatandaşları kapsamı altına alan evrensel bir refah rejimi değildir. Aksine, enformellik ve klientalizmi Bismarkyen bir sosyal sigorta sistemiyle birleştiren, eklektik bir sosyal devlet biçimidir (Buğra ve Candaş, 2011: 516).

1980 Sonrası Dönüşen Türkiye Refah Rejimi ve Sosyal Yardım Sistemi

Türkiye'nin küresel kapitalizme entegrasyonunun sağlandığı 1980 sonrası dönem, tüm sosyal bileşenler açısından olduğu gibi, sosyal yardımlar açısından da bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 1980'li yıllarda Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nün ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun (SYDTF) kurulmasıyla sosyal yardım ve hizmetlerin kamusal



sunumu konusunda önemli bir adım atılmıştır. “Ancak sosyal yardım alanında, hayırseverlik ve sosyal dayanışma anlayışının ötesine geçilerek, sosyal yardımın hak olarak görüldüğü bir anlayış gelişmemiştir. Yoksullukla mücadelede Avrupa refah devletlerinin en önemli sosyal politika araçları olarak gelişmiş olan bu iki hizmet alanı, Türkiye’de gerek vatandaşlık hakları gerekse sosyal haklar bakımından Avrupa refah devletleri düzeyine erişememiştir” (Taşgın ve Özel, 2011: 178).

Neo-liberal politikalarla hızlı bir metalaştırma ve özelleştirme süreci hayata geçirilerek yoksul kesimlerin geçinme olanakları hepten zaafa uğratılmış, işgücü piyasasının kuralsızlaşması ve reel ücretlerdeki düşme eğilimi ile birlikte istihdam ve geçim olanakları arasındaki bağ zayıflamıştır. 1980 öncesi gündemde olan kırsal yoksulluk sorunu, tarımdaki hızlı çözülme ve 1990'lara damgasını vuran zorunlu göç süreciyle birlikte gündemdeki öncelikli yerini kentsel yoksulluğa bırakmıştır. 1980'lere kadar yoksulluk ve eşitlik söylemleri sınıfsal kavramlara dayalı olarak inşa edilirken, 2000'lerden itibaren sınıf ve sosyal hareket söylemi zayıflamış, İslami ve siyaset dışı bir karaktere bürünmüştür. Yoksulluk, “bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması” olarak, nötr terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu kavramsallaştırma, yoksullukla mücadele stratejilerinin de bireysel ihtiyaçları karşılamak biçiminde örülmesine yol açmıştır. Yoksulluğu azaltma politikaları, yoksulların sahip olmadıkları kaynaklara erişim sağlanmasını hedefler. Bu eğilim eşitsiz sosyal ilişkileri ve kaynakların yeniden bölüşümünü değiştirmeye değil, sosyal yardımlar yoluyla en yoksulların hizmet ve kaynaklara erişimindeki açıkları kapamaya odaklanmaktadır (Morvaridi, 2013: 313).

2001 krizi, derinleşen yoksulluğa karşı sosyal yardımların yürürlüğe sokulmasıyla Türkiye’de sosyal yardım sisteminde dönüşüme yönelik bir milat sayılabilir. 1980’lerde ANAP döneminde ve 1990’larda çok ciddi bir işlevi olmayan SYDTF, 1999 depreminden ve 2001 krizinden sonra görece etkin biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Fon, asıl olarak, krizin ardından iktidara gelen AKP hükümeti döneminde önem kazanmıştır (Buğra, 2008).

1980’li yıllarda sözü edilen refah rejiminde başlayan dönüşüm 2006 yılında başlayan sosyal güvenlik ve sağlık reformları ile perçinlenmiştir. İşteki statüye göre farklılaşan sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında birleşmesiyle kurumsal parçalılığın ortadan kalkması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, hastanelerin SGK çatısı altında birleştirilerek finansmanla hizmet sunumunun ayrılması, sağlığın sosyal güvenlikle ilişkisini zaafa uğratarken sağlığın yeniden metalaşması sürecine ivme kazandırmıştır (Ünlütürk Ulutaş, 2011). Küresel piyasalara eklenme sürecinde, emek maliyetlerini düşürerek rekabet etmeye dönük strateji, enformelleşme, kayıt dışılık ve işsizliğin artışı beraberinde getirmiştir. Artan güvencesizleşme, yoksulluk ve işsizlik bir yandan sosyal korumaya olan gereksinimi artırırken, diğer yandan sosyal güvenlik sisteminin gelir kaynaklarını önemli ölçüde azaltmıştır (Gökbayrak, 2017: 82).



Sosyal desteğin akrabalık ilişkileri, inayet ve hayırseverlik gibi formlarına dayandığı Türkiye refah rejiminde devlet ve devlet dışı aktörler bir arada yer almaktadır. Bu birliktelik, günümüzde refah karması içinde devlet, özel sektör ve sivil toplum arasındaki sınırların bulanıklaştığı yeni bir yapıya kavuşmuştur. Siyasi gelişmelerin söz konusu bulanıklaşmayı artırması sonucunda, formel refah kurumlarının tasfiyesine, geleneksel, aile odaklı refah kurumlarının güçlenmesi eşlik etmiştir. Elbette, bu patriarkal ve eşitlikçi olmayan korporatist eğilimler Bismarkyen modelin tamamlayıcı unsurlarıdır (Buğra ve Candaş, 2011: 518). Bismarkyen modelde sosyal güvenceye erişimde formel sektörde çalışmanın belirleyici olması; enformel sektörde çalışan oldukça geniş bir işgücü kitlesi için sosyal korumayı geleneksel aile dayanışmasına bağlamaktadır. Bu da Türkiye’de hak temelli bir sosyal yardım sisteminin kurumsallaşmasını önemli düzeyde engellemektedir (Gökbayrak, 2017: 82)

Türkiye’deki sosyal yardım sistemine ilişkin kuşbakışı bir değerlendirme yaparken, refah rejimi değerlendirmesinde olduğu gibi başlıca tipolojilerden faydalanılabilir. Her ne kadar sosyal yardım rejimlerini tipeştiren çok sayıda çalışmaya rastlanmasa da Eardley ve arkadaşlarının 1996 Yılında gerçekleştirdikleri geniş kapsamlı çalışma, Türkiye’deki yardım sisteminin dünyadaki örnekler içinde nerede durduğu konusunda bize ışık tutacaktır.

Sosyal Yardım Rejimleri

Eardley ve arkadaşları (1996), OECD üyesi 24 ülkede sosyal yardım sistemini kapsam, harcama miktarı, yardım miktarı, idari yapı, inceleme görevlilerinin seçme sürecindeki inisiyatif düzeyi gibi başlıca özelliklerine göre, sosyal yardım sistemlerini başlıca 8 tipe ayırmışlardır. Bu sistemleri kısaca şöyle özetleyebiliriz (Eardley vd, 1996: 168-169):

Seçici refah sistemleri: Görece cömert yardım miktarlarına sahip, gelir testine dayalı bu sisteme örnek oluşturan ülkeler Avustralya ve Yeni Zelanda’dır.

Sosyal Yardım Devleti: Yüksek düzeyde damgalayıcı, klieantalist, inisiyatif dayalı ve düşük yardım düzeyine sahip bu rejime örnek oluşturan ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir.

Bütünleşik Sosyal Koruma Ağına Sahip Refah Devletleri: İngiltere, İrlanda, Kanada ve Almanya’nın örneklerini oluşturduğu bu tip devletlerde, sosyal yardım, merkezi biçimde düzenlenmiştir. Yerel görevlilerin inisiyatifine yer bırakılmayan bu sistemde yardımlar sürekli ve düzenlidir.

İkili Sosyal Yardım Devleti: Farklı kategorilerdeki sosyal yardım sistemleri ve yakın dönemde uygulamaya giren kapsamlı sosyal yardım sistemlerinin bir arada bulunduğu ülkelere Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg örnek verilebilir.

Gelişmemiş Yardım Sistemine Sahip Devletler: Türkiye ve diğer Güney Avrupa ülkeleri, farklı gruplara göre (engelliler, yaşlılar, eşi ölmüş kadınlar vb.)



düzenlenmiş kategorik programların bulunduğu, yardımların yerel otoritelerin inisiyatifine dayalı biçimde keyfi olduğu bu grupta yer almaktadır.

Kalıntı Sosyal Yardım Devleti: Baltık ülkelerinde, sosyal sigorta sisteminin kapsayıcı ve öncelikli olduğu, tüm toplumu kapsayan sosyal yardım sistemi mevcuttur. Bu ülkelerde egemen olan sosyal demokrat refah rejimine bağlı olarak sosyal güvenlik sisteminin kapsamının geniş olması ve iyi işlemesi, sosyal yardım sisteminin az gelişmesine neden olmuştur. Baltık ülkelerinde sosyal yardım sadece gelirin iyileştirilmesi değil aynı zamanda sosyal hizmet, bireysel tedavi ve rehabilitasyon ile ilgili bir kavramdır

Yüksek Düzeyde Yerleşmiş Düzensiz Ama Cömert Sosyal Yardım Sistemi: Avusturya ve İsviçre'nin olduğu bu grupta hem kuzey hem de güney Avrupa modellerinin özellikleri görünmektedir. Adem-i merkezi sosyal yardım sistemi içinde, yerel otoritenin inisiyatifine geniş yer bırakılmıştır.

Merkezileşmiş Sosyal Yardım: Japonya'nın örneğini oluşturduğu bu grupta geniş akrabalık yükümlülüklerine bağlı, damgalayıcı bir merkezi sosyal yardım sistemine rastlanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde sosyal yardım, az sayıda bireyi ve haneyi yoksulluktan korumayı hedefleyen bir koruma ağı işlevi görür. Bu ülkelerdeki sosyal yardım çoğunlukla dar kapsamlıdır, çünkü sosyal korumanın diğer tüm bileşenleri – sosyal sigorta, temel hizmetler, işgücü piyasası düzenlemeleri- yoksullukla baş etmede başarısız olduğu koşullarda sosyal yardıma başvurulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise mutlak yoksulluk ve sosyal koruma açığı gibi, sosyal yardımların önemi ve kapsamı da daha yüksektir. Yüksek enformel istihdam ve düşük işgücüne katılım oranının bir yansıması olarak halkın yalnızca bir bölümü sosyal koruma kapsamındadır. Gelişmekte olan ülkelerde sosyal yardım, yoksul hanelerin gelir elde etme kapasitesini güçlendirici bir rol de oynamaktadır. Aynı zamanda temel hizmetlere erişimi artırarak (örneğin eğitim yardımları yoluyla) sosyal dışlanmayı azaltması da beklenmektedir (Barrientos, 2013: 104).

Eardley ve arkadaşlarının araştırmayı gerçekleştirerek yukarıda yer alan tipolojiyi oluşturdukları 1996 yılından sonra Türkiye'deki sosyal yardım sistemi önemli düzeyde değişmiştir. Benzeri biçimde diğer Güney Avrupa ülkelerinin sosyal yardım rejimi de dönüşmüş, önemli bölümü asgari gelir güvencesi programları uygulamaya başlamıştır.

Türkiye'de Sosyal Yardım Sistemi

1990'lı yılların sonundan itibaren sosyal yardımlar Türkiye'de önemli bir politik gündem başlığı haline gelmiştir, çok sayıda yardım programı sisteme eklenmiş, yardım veren kurumsal aktörler ve yardım alan nüfus çarpıcı düzeyde genişlemiştir. Buna karşın, sistem halen eşgüdüm içinde olmayan çok sayıda aktörden ve farklı hedef kitlelere odaklanan çok sayıda yardım çeşidinden oluşmaktadır. Tablo 1'de farklı sosyal yardım programları görülebilir.

Tablo 1. Türkiye'de Uygulanan Sosyal Yardım Programları

YARDIM TÜRÜ	Saf Gelir Desteği Programları		Varlık Birikimine Bağlı Gelir Transferleri
	Düzenli Gelir Desteği Kapsamında Sayılabilecek Harcamalar	Düzensiz Aynı Ve Nakdi Yardımlar (ASPİM, SYDV ve Belediyeler Tarafından Sunulmaktadır)	Şartlı Nakit Transferi Programı
	<ul style="list-style-type: none"> - Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardımlar (SYDV³) - İhtiyaç Sahibi Asker Ailelerine Yönelik Yardımlar (SYDV) - 2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yardımlar (ASPİM⁴) - Muhtaç Aylığı (VGM⁵) - Eğitim Bursları (VGM, ASPİM ve Belediyeler) - Öksüz ve Yetim Yardımları (SYDV) - Korunmaya muhtaç çocuk ve gençlere sunulan sosyal destekler (ASPİM) - Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardımı (ASPB⁶, AB⁷, AFAD⁸, Kızılay, WFP⁹) 	<ul style="list-style-type: none"> -Gıda Yardımları -Yakacak Yardımları -Barınma Yardımları -Doğum Yardımları Eğitim Yardımları -Sağlık Yardımları -Engelli İhtiyaç Yardımları -Özel Amaçlı Yardımlar -Giyim Yardımları -Tek Seferlik Yardımlar -Proje Destekleri ve İstihdam Yardımları 	<ul style="list-style-type: none"> -Şartlı Eğitim Yardımı -Şartlı Sağlık Yardımı -Şartlı Gebelik Yardımı

Kaynak: Barrientos (2013) ve Yentürk (2013) tarafından oluşturulan tipolojilerden yararlanılarak Türkiye'de yaygın olarak gerçekleştirilen yardımların derlenmesiyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

³ SYDV: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları

⁴ ASPİM: Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri

⁵ VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü

⁶ ASPB: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

⁷ AB: Avrupa Birliği

⁸ AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

⁹ Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı



Yardım sistemi merkezileşme ve adem-i merkezileşme açısından çelişkili bir yapı arz etmektedir. Bir yandan yardım sisteminin tüm bileşenlerini Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinasyon ve denetimi altında toplamaya dönük adımlar atılırken, bir yandan da yereldeki parçalı ve esnek yapıyı korumaya dönük bir eğilim görülmektedir. Öte yandan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının (SYDV) her biri her bir ilçede farklı biçimlerde, farklı yöntemlerle çalışmaktadır. Sosyal inceleme süreci bazı ilçelerde daha damgalayıcı, bazı ilçelerde daha kapsayıcı biçimde gerçekleşmektedir. Bazen buzdolaplarının içine kadar bakılmakta, bazen bütün ev fotoğraflanmakta, bazense inceleme yalnızca hanenin kapısındaki görüşmeyle gerçekleşmektedir. Komşulara sorma, esnafa sorma gibi yöntemler de her vakıfta değişmektedir (Temel, 2016). Buna karşın bugün gelinen noktada Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, sosyal yardım sisteminin temel aktörüdür.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve bağlı kurumlar dışında, Vakıflar Genel Müdürlüğü, SODES, GAP İdaresi, İnsani ve Sosyal Gelişme Genel Koordinatörlüğü gibi diğer kamu idareleri tarafından gerçekleştirilen sosyal yardım ve sosyal hizmet harcamaları bulunmaktadır (Yentürk, 2013: 444). Türkiye’de sosyal yardım sistemi açısından bir diğer önemli aktör belediyelerdir. Merkezi yönetim tarafından verilen sosyal yardımlardaki dağınıklık ve ihtiyari olma sorunu, belediyelerin sosyal yardım ve hizmet alanındaki hizmetlerini genişletmeleriyle hep-ten şiddetlenmiştir. Yerel yönetimler tarafından dağıtılan sosyal yardımlar, Türkiye refah rejiminin son 20 yıllık dönüşüm sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Refah Partisi’nin 1994 Yerel Seçimlerindeki başarısıyla birlikte sosyal politikada belediyelerin rolü 1990’larda önemli ölçüde artmıştır (Göçmen, 2014: 99). Ancak söz konusu yardımların bir bölümüne Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinasyonundaki kurumların dağıttığı yardımlara oranla küçük bir yer tuttuğu için, yerel yönetimlerin dağıttığı yardımlar gibi diğer bir bölümüne ise makalenin sınırlarını aşacağı için bu çalışmada yer verilmemiştir.

Tablo 2. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Tarafından Verilen Yardımlar

AİLE YARDIMLARI	EĞİTİM YARDIMLARI	SAĞLIK YARDIMLARI	ÖZEL AMAÇLI YARDIMLAR	YAŞLI VE ENGELLİ YARDIMLARI	PROJE DESTEKLERİ VE İSTİHDAM YARDIMLARI
Gıda Yardımları	Eğitim Materyali Yardımları	Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik)	Aşevleri	Yaşlılık Yardımı-2022	Gelir Getirici Proje Destekleri
Barınma Yardımları	Şartlı Eğitim Yardımları	Engelli İhtiyaç Yardımları	Afet (Acil Durum) Yardımları	Engelli Yardımı-2022	Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
Sosyal Konut Projesi	Öğle Yemeği Yardımı	GSS Gelir tespiti ve Prim Desteği	Terör Zararı Yardımı	Engelli Yakını Yardımı(18 Yaşından Küçük Engelliler)-2022	İstihdam Eğitimi Projeleri
Yakacak Yardımları	Ücretsiz Ders Kitabı		Sosyal Uyum Yardımı	Silikozis Yardımı-2022	Sosyal Hizmet Projeleri
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yardım	Öğrenci Taşıma Yardımı			Evde Bakım Yardımı	İşe Yönlendirme Yardımı
Muhtaç Asker Ailelerine Yardım	Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması				İşe Başlama Yardımı
Doğum Yardımı	Yurt Yapımı				
Öksüz ve Yetim Yardımı					
Muhtaç Asker Çocuğu Yardım					

Kaynak: ASPB, 2017: 49

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinasyonunda dağıtılan sosyal yardımların tutarı ve gayrisafi yurtiçi hasıladaki (GSYH) payı yıldan yıla artmaktadır. 2013 yılında yüzde 1,35 olan sosyal yardımların GSYİH içindeki payı, 2016 yılında yüzde 1,45'e yükselmiştir.



Tablo 3. Rakamlarla Türkiye'de Sosyal Yardım (2016)

Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı(*)	32.000.000(Bin TL)
Sosyal Yardımların GSYİH İçindeki Payı(*)	%1,45
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	3.154.069
Düzenli Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	2.342.946
Geçici (Sürelili) Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı	2.046.888
SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar	5.018.086.885
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Hak Sahibi Sayısı	1.292.355
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak	4.763.796.699 TL
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı(**)	6.683.106
GSS Prim Desteği (SGK'ya Ödenen)	7.002.820.942 TL
SYDV Sayısı	1.000
SYDV Personel Sayısı	9.058
SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı	3.839

Kaynak: ASPB, 2017:48

Sosyal yardım programlarını üç ana kategoride değerlendirmek mümkündür: Saf gelir transferi programları; varlık birikimine bağlı gelir transferleri ve bütünsel yoksulluk azaltma programları. Türkiye sosyal yardım sisteminin parçalı yapısı içinde farklı kategorilerde çok sayıda yardım programı, farklı kurumlar tarafından sunulmaktadır. Ne var ki ülkemizde bütünsel yoksulluk azaltma programlarının varlığından söz etmek güçtür. Aşağıda farklı kategorilerdeki yardım türleri değerlendirilecektir. Ne var ki, çoklu ve parçalı sosyal yardım yapısı, yerel ve merkezi tüm kurumlar tarafından dağıtılan sosyal yardımların bu makale kapsamında ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle Türkiye sosyal yardım sisteminin başat aktörü olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı eliyle dağıtılan yardımlara merkezi bir yer verilmiştir.

Saf Gelir Transferi Programları

Bu programlar, özellikle yoksulluk içindeki haneleri ya da korumaya muhtaç grupları hedefleyen aynı ve nakdi transferleri içerir. Türkiye'deki sosyal yardımların önemli bölümünün (şartlı nakit transferleri ve nakit desteğini de içeren bazı sosyal hizmet uygulamaları dışarıda bırakılabilir) yalnızca ilk grup içinde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de bu kapsamda gerçekleştirilen transferler üç başlık altında ele alınabilir: Düzenli gelir desteği kapsamında sayılabilecek harcamalar, düzensiz aynı ve nakdi yardımlar ve yoksullara yönelik sağlık harcamaları (Yentürk, 2013). Şartlı nakit transferleri ise, varlık birikimine bağlı gelir transferleri grubunda yer alabilir.



Düzenli Gelir Desteği Kapsamında Sayılabilecek Harcamalar

“Düzenli gelir desteği, geliri ve yaşam düzeyi önceden belirlenmiş bir düzeyin altındaki vatandaşlara, kamu kaynaklarından düzenli olarak yapılan ve yoksul vatandaşları toplumca kabul edilebilir asgari bir yaşam düzeyinin üzerine çıkarmayı amaçlayan düzenli nakit transferleridir” (Yentürk, 2013). Bu transferler kurallı, düzenli ve belli kriterlere dayalı olarak verilen, diğer yardımlara göre minnettarlık yaratmaktan ziyade, hak statüsünde görülebilen yardımlardır (Dodurka, 2014: 16).

Düzenli gelir desteği uygulamaları, başta AB ülkeleri olmak üzere, tüm dünyada giderek yaygınlaşmaktadır. Sosyal yardımların düzenli gelir desteği biçiminde mi, düzensiz ayni ve nakdi yardımlar biçiminde mi sunulduğu refah rejimiyle yakından ilişkilidir. Türkiye sosyal yardım sistemi gibi yardımların “sosyal haktan” çok hayır veya himmet olarak tanımlandığı bir sistemde düzenli gelir desteğinin egemen sosyal yardım biçimi olamaması şaşırtıcı değildir. Aile ve Sosyal Politikalar Eski Bakanı Ayşen Gürcan’ın 2015 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın bir anlamda “hayır ve dua bakanlığı” olduğu yönündeki açıklaması¹⁰ yardımların hak niteliğinden çok inayet niteliği taşıdığını da göstermektedir. Sosyal yardım programları, uygun biçimde tasarlandığı, kurumsallaştığı ve bağlamsallaştırıldığı sürece sosyal yurttaşlığın bir bileşeni olabilir (Leisering ve Barrientos, 2013: 53-54). Bu noktada düzenli ve hak statüsünde tanımlanmış gelir transferleri, sosyal yurttaşlığın inşası açısından önemli bir role sahiptir. Çok sayıda yardım kaleminin düzensiz ve ihtiyari oluşu, sosyal yardım alanların sosyal yurttaşlık temelli kolektif aidiyetini zayıflatmakta, birey ve aile kimliğini pekiştirmektedir. Yardım alanlar “devletin kendilerine bakma yükümlülük ve zorunluluğu” argümanına dayalı bir yurttaşlık bilinci içinde olsalar da, bu argüman hak talebinden çok, “mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık, maddi ve psikolojik bağımlılık ve kimi zaman verilen oyun karşılığı olarak paternalist sosyal devletin yoksula bakma yükümlülüğü” düşüncesine dayanmaktadır (Kutlu, 2017: 349). Sosyal yardımların düzenli gelir desteğine dayanması, yoksullukla mücadeleye ilişkin etkisi açısından da önemlidir. Düzensiz gelir destekleri ile yoksul haneler geçici olarak açlıktan veya soğuktan korunabilmekte ancak yoksulluk devam etmektedir.

Türkiye’de tüm nüfusa yönelik bir düzenli gelir desteği programının oluşturulması, gerek siyasi gerek akademik alanda tartışma konusu olsa da, henüz böyle bir adım atılmamış, düzenli gelir transferleri, çeşitli dezavantajlı gruplara yönelik olarak kategorik yardımlar biçiminde tasarlanmıştır. Ancak salt 2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yaşlı Ve Engelli Yardımlarını içeren düzenli gelir desteklerinin diğer dezavantajlı grupları da içerecek biçimde genişlemiş olması önemli bir gelişmedir. Bu kapsamda dağıtılan yardımlar aşağıda daha ayrıntılı biçimde değerlendirilecektir:

¹⁰ <http://www.radikal.com.tr/turkiye/aile-ve-sosyal-politikalarbakani-bakanligimiz-hayir-ve-dua-bakanligidir-1435844> (S.E.T 3.11.2017)



Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardımlar

Karadeniz ve Durusoy Öztepe (2013:98) 65 yaş üstü nüfusun 1/3'ünün sosyal sigorta kurumlarından herhangi bir gelir ya da aylık elde etmediğini, okuma yazma bilmeyen kadınlar ve eşi vefat etmiş yaşlı kadınların yoksulluk oranının ise çok yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik olarak 29.12.2011 tarihinde, 2011/8 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fon Kurulu'nun kararı ile düzenli nakdi sosyal yardım programı başlatılmıştır¹¹. 3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında olan eşi vefat etmiş kadınlar programın hedef kitlesini oluşturmaktadır. Yardım programından yararlanması uygun görülen eşi vefat etmiş kadınlara muhtaçlıkları ve uygunluk şartları devam ettiği sürece aylık 250 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 500 TL düzenli nakdi yardım verilmektedir (ASPB, 2017: 51).

Söz konusu düzenlemenin yalnızca eşi vefat etmiş kadınları içerip eşinden ayrılmış kadınları koruma kapsamı dışında bırakması eleştiri konusudur. Cinsiyette dayalı eşitsizlik ve ayrımcılık pratikleri ile özellikle son yıllarda gittikçe artan biçimde güvensizleştirilen çalışma yaşamı ve sosyal güvenlik sisteminin yetersizlikleri nedeniyle kendisi sosyal güvenlik sistemine dahil olamayan kadınların çoğu, boşanma sonrasında tamamen sosyal koruma sisteminin dışında kalmaktadırlar. Sadece babası sosyal güvenceli bir işte çalışanlar sağlık hizmetlerinden yararlanabilmekte ve babası vefat ettiğinde ölüm maaşı alabilmektedir. Boşanan kadınların bir bölümü, nafakaya hak kazansalar bile genellikle nafaka miktarları ya çok düşük olmakta ya da erkekler düzenli ve sürekli olarak ödemekten kaçınmaktadır. Özellikle bakım hizmetlerine erişemeyen küçük çocuk sahibi kadınlar, ev ekseni, düşük ücretli ve enformel işlerde çalışmaktadırlar. Kadınların kayıt dışı koşullarda çalışması, işsizlik ya da yaşlılık riskiyle karşılaştıklarında düzenli bir gelirden ve sosyal güvenceden yoksun kalmaları sonucunu doğurmaktadır (Özar ve Yakut Çakar, 2012).

Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

2013 yılı Mart ayında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca vatani görevini yerine getirmekte olan askerlerin, sosyal güvencesi olmayan ve ihtiyaç sahibi ailelerinin askerlik görevi süresince desteklenmesi için aylık 250 TL olmak üzere aylık periyotlarla 500 TL düzenli yardım uygulaması başlatılmıştır. Yardım hak sahibi asker evliyse eşine, evli değilse annesi veya babasına yapılmaktadır (ASPB, 2017: 51).

¹¹ http://www.demirci.gov.tr/ortak_icerik/demirci/DUYURULAR/esi%20vefat%20etmis%20kadınlara%20y%C3%B6nelik.pdf



2022 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yaşlı Ve Engelli Yardımları

2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanunca belirlendiği gibi, “herhangi bir Sosyal Güvenlik Kurumundan bir gelir veya aylık hakkından faydalanmayan ve hane içinde kişi başına düşen geliri, 16 yaşından büyükler için belirlenmiş olan asgari ücretin aylık net tutarının 1/3’ünden (az olan Türk Vatandaşlarından, 65 yaşını doldurmuş yaşlılar ile 18 yaşından büyük engelliler ve Kanunen bakmakla yükümlü olduğu 18 yaşını tamamlamamış engelli yakını bulunan kimselere (engelli olan yakınına fiilen bakmak şartı ile) aylık bağlanmaktadır”. 2016 yılı sonu itibariyle 1.292.355 hak sahibi söz konusu ödemedeki yararlanmıştır (ASPB, 2017).

Evde Bakım Yardımı

2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile evde bakılan ve geliri kanunla belirtilen miktarın altında kalan engellilere evde bakım aylığı bağlanmasına ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. 2007 yılında 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun Ek 7. Maddesinde düzenlenen evde bakım uygulamasında, 2014 yılında 6518 Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile değişiklik yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle, “hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı, asgarî ücretin aylık net tutarının 2/3’ünden daha az olan bakıma ihtiyacı olan engellilere, resmî veya özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti ya da sosyal yardım yapılmak suretiyle evde bakımına destek verilmesinin” sağlanacağı hükme bağlanmıştır. Bakıma ihtiyacı olan engellilerin evde bakımı için yapılacak sosyal yardımlara ilişkin başvuru ve işlemler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve SYDV’lerce gerçekleştirilir Bakım hizmeti sunan bu grup esas olarak kadınlar oluşmaktadır ve 2011 yılından itibaren TÜİK tarafından “İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri” altındaki “Barınacak Yer Sağlamaksızın Verilen Sosyal Hizmetler Sektör İstihdamı” içinde işgücü istatistiklerine istihdam olarak yansıtılmaktadır (KSGM, 2014: 45). Evde engelli ve yaşlı bakımını gerçekleştirenlerin daha çok kadınlar olması, söz konusu yardımlarla birlikte, geleneksel olarak kadınlara özgülünmüş bakım rollerinin pekiştirilmesine ve sosyal yardımların feminizasyonuna yol açmıştır. Evde daha önceden karşılıksız bakım hizmeti sunan kadınların bu iş için devletten aylık almaya başlaması emeklerini görünür kılsa ve istatistiklere yansısı da, bu ödemeler bakım emeğinin karşılığı olarak ücretlendirme biçiminde değil, muhtaçlık statüsüne bağlı sosyal yardımlar olarak gerçekleştirilmektedir. Evde bakım hizmetini gerçekleştirenler sosyal sigorta kapsamının da dışındadır. Öte yandan bu bakımı gerçekleştiren kişiler engelli bakımına ilişkin bilgiyle donanamamış oldukları gibi, engelli yakını olmaktan kaynaklanan dezavantajlara sahiptirler. Dolayısıyla daha önce korumadan tama-

men yoksun bulunan engelliler ve engelli yakınlarını koruma kapsamına alması açısından önemli olan bu sosyal yardım düzenlemesi, profesyonel bakıcıların bakım hizmetinde yer alacağı, engelli yakınının formal istihdam olanaklarına erişebileceği, kamusal gündüzlü bakım kurumlarıyla desteklenmiş bir sistemde daha yüksek koruma sağlayabilir.

Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardımı

Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardımı Programı, Dünya Gıda Programı (WFP), Türk Kızılayı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) arasında oluşturulan işbirliği ile uygulanmaktadır. Hedef kitlesini Uluslararası Koruma Kanunu ve Geçici Koruma kapsamında Türkiye’de kayıtlı olarak yaşayan yabancılar oluşturmaktadır. Koşulları uygun bulunan her aileye verilen Kızılay Karta, her ayın ilk haftası, aile ferdi başına 120 TL yüklenmektedir¹².

Vakıflar Genel Müdürlüğü Muhtaç Aylığı ve Eğitim Bursları

Annesi ya da babası olmayan muhtaç çocuklar ile yüzde 40 ve üzeri engelli olan muhtaçlara, sosyal güvencesi olmaması, herhangi bir gelir veya aylığı bulunmaması, mahkeme kararı veya kanunla bakım altına alınmamış olması, gelir getirici taşınır ve taşınmaz malı olmaması halinde Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce muhtaç aylığı bağlanmaktadır. Muhtaç engelliler ile yetim çocukların her birine aylık olarak 583 TL ödenmektedir¹³. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce vakfiyelerde yer alan hayır şartlarının yerine getirilmesi amacıyla ailelerinin maddi durumu yeterli olmayan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İlk Öğretim ve Orta Öğretim okullarında öğrenim gören öğrencilere ve Yüksek Öğrenim gören öğrencilere burs verilmektedir¹⁴.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tarafından Verilen Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, korunmaya muhtaç çocuk ve gençlerin korunma altına alınmasına esas oluşturacak nedenin ekonomik yoksunluk olması halinde, bu kişilere ve ailelerine kuruluş bakımı yerine, ekonomik yardım ve sosyal hizmet sağlanmaktadır.

Öksüz ve Yetim Yardımları

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu kapsamında annesi veya babası vefat etmiş 18 yaşından küçük muhtaç çocuklara yapılan nakdi yardımdır (ASPB, 2017: 53).

¹² <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=12618>

¹³ <http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1325889-muhtac-ve-engellilere-vakiflar-aylik-bagliyor>

¹⁴ <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.asp?id=15>



Düzensiz Aynı ve Nakdi Yardımlar

SYDV'ler ve Belediyeler eliyle dağıtılan çok sayıda yardımın bu grupta yer aldığı görülmektedir. Gıda yakacak, barınma, giyim, eğitim, sağlık yardımları, engelli ihtiyaç yardımları, özel amaçlı yardımlar ile tek seferlik yardımlar düzensiz aynı ve nakdi yardımlardır. Bu yardımlar düzenli olmaması, kimlere hangi durumlarda verileceğinin belirsiz olması itibariyle hem yerel otoritenin keyfiyetine ve farklı uygulamalarına tabi olmaları, hem de alanlarda bir tür lütuf, sadaka veya himmet gibi algılanmaya müsait olmaları nedeniyle eleştirilmektedir (Dodurka, 2014: 16).

Yoksullara Yönelik Sağlık Yardımları

Genel bütçeden finanse edilen, evrensel bir sağlık sigortası sistemi, tüm nüfusun sağlığa erişimini sağlayan bir refah uygulamasıdır. Bununla birlikte 1980'li yıllardan itibaren evrensel sağlık sistemine sahip İngiltere gibi ülkelerde dahi sağlık reformları eliyle sağlığın yeniden metalaştırılması söz konusu olmuştur. Türkiye'de de reform sonrası özel sigortacılık tekniklerine göre örgütlenmiş olan Genel Sağlık Sigortası (GSS) ile temel teminat paketi daraltılmış, cepten ödemeler artırılmıştır. Tüm nüfusun, prime esas kazancın yüzde 12,5'i düzeyindeki GSS primlerini ödeyerek sağlık sigortası kapsamına alınması hedeflenmiştir. Prim borcu olanlar GSS'den yararlanamamakta ve kamusal sağlık hizmetlerine erişememektedirler (Ünlütürk, Ulutaş, 2011).

5510 Sayılı Yasa'nın 60. Maddesi uyarınca aşağıda yer alan kişiler GSS primlerinin devlet tarafından ödenmesi düzenlenmiştir:

-Harcamaları, taşınır ve taşınmazları ile bunlardan doğan hakları da dikkate alınarak, Kurumca belirlenecek test yöntemleri ve veriler kullanılarak tespit edilecek aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az olan vatandaşlar ile gelir tespiti yapılmaksızın genel sağlık sigortalılığı ya da bakmakla yükümlü olduğu kişi bulunmayan Türk vatandaşlarından 18 yaşını doldurmamış çocuklar¹⁵,

- Uluslararası koruma başvurusu veya statüsü sahibi ve vatansız olarak tanınan kişiler,

- 1/7/1976 tarihli ve 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,

- 24/2/1968 tarihli ve 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatan Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre şeref aylığı alan kişiler,

-28/5/1986 tarihli ve 3292 sayılı Vatani Hizmet Tertibi Aylıklarının Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,

¹⁵ Gerçekleştirilen yasal değişiklikle, 1 Nisan 2017 tarihinden itibaren gelir testi başvuru sonucu hane halkı ortalama geliri net asgari ücretin 1/3'ünden fazla olanlar 53 TL ödeyerek sağlık hizmetlerinden faydalanırken, ortalama hanehalkı geliri net asgari ücretin 1/3'ünden az olanlar ise G0 gelir seviyesi kapsamında tescil edilecek ve primleri devlet tarafından ödenecektir.



- 3/11/1980 tarihli ve 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,
- 24/5/1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu hükümlerine göre korunma, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinden ücretsiz faydalanan kişiler ile ana ve babası olmayan Türk vatandaşlarından 18 yaşını doldurmamış çocuklar.

Varlık Birikimine Bağlı Gelir Transferleri (Şartlı Nakit Transferleri ve İstihdam Güvencesi Programları)

Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) uygulaması Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadelede amacıyla 20'den fazla ülkede uygulamaya koyduğu toplumların en düşük gelir grubunu hedefleyen bir şartlı sosyal yardım uygulamasıdır. Bu programlarda doğrudan aynı ve nakdi transferleri, hane halklarının üretken kapasitelerini güçlendirecek programlarla ilişkilendirmektedir. Söz konusu transfer grubuna dahil edilebilecek ilk grup hane halkının insani gelişimine, özellikle de eğitim ve sağlığa yatırım yapan doğrudan transferlerdir. Meksika'daki Oportunidades and Brezilya'daki Bolsa Família, bu gruptaki yardımların başlıca örnekleridir (Barrientos, 2013: 100).

2002 yılından bu yana Meksika'da uygulanan Oportunidades, aşırı yoksulluk içinde yaşayan ailelerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak 1997 yılında kırsal kesimlerde yaşayan ailelerdeki kadınlara sağlık, beslenme ve nakit yardımında bulunmak amacıyla uygulamaya konmuştur. Eğitim, sağlık ve beslenme bileşenlerinden oluşmaktadır. Eğitim bileşeni kapsamında ilkokuldan liseye kadar nakit yardımında bulunmaktadır. Yapılan yardımın miktarı çocuklar sınıf geçtikçe değişmektedir ve kız çocuklarına yapılan yardım miktarı daha yüksektir. Sağlık bileşeni kapsamında tüm aile bireylerine başta önleyici sağlık hizmetleri olmak üzere temel sağlık hizmetleri verilmektedir. Beslenme bileşeni kapsamında 6-23 aylık tüm çocuklara, 2 ve 5 yaş aralığındaki yetersiz beslenen çocuklar ile hamile ve emziren kadınlara daha sağlıklı beslenmeleri için aylık 15.50 Dolar) nakit transferi gıda yardımında bulunmaktadır (UNICEF ve ASPB, 2014: 10).

Bolsa Familia ise, Brezilya'da yeni kurulan Sosyal Kalkınma Bakanlığı çatısı altında dört nakit transferi programının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ödemeler hanelerin kadın üyelerine yapılmaktadır. Program, çocukların okula devam oranlarını artırarak, sağlık kartları ve diğer sosyal hizmetler yoluyla insan sermayesinin gelişimini hedefleyen nakit transferlerine odaklanmıştır¹⁶.

Türkiye'deki şartlı nakit transferi (ŞNT) uygulaması da bu gruptaki programlara bir örnektir ve dünyadaki diğer uygulamalara benzer biçimde nakit transferleri yoluyla nüfusun en yoksul kesiminin başta sağlık ve eğitim olmak üzere

¹⁶ <http://www.mfdr.org/sourcebook/6-1Brazil-BolsaFamilia.pdf>



temel hizmetlere erişimini sağlayarak beşeri sermayesinin geliştirilmesi yoluyla yoksullukla mücadeleyi hedeflemektedir. Dünya örneklerinde olduğu gibi Türkiye’de de ŞNT ödemeleri, anneler adına açılan banka hesaplarına yatırılmaktadır. Türkiye’de Dünya Bankası kredisiyle yürütülen “Sosyal Riski Azaltma Projesinin”¹⁷ (SRAP) bir bileşeni olan ŞNT uygulaması, ilk olarak 2001 ekonomik krizinin ardından uygulanmaya başlanmış, 2004’te tüm illere yaygınlaştırılmıştır. 2007’de SRAP’ın sona ermesinden bu yana Türkiye Cumhuriyeti’nin finansal kaynaklarıyla yürütülmektedir (Emir vd., 2013: 120-121). ŞNT programının amaçları şöyle özetlenebilir: Yoksul ailelerdeki çocukların okullaşma oranı ve eğitime devam sürelerini artırmak, sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını sağlamak, hamilelikte karşılaşılan sorunlara müdahale etmek, hastanede güvenli doğum yapılmasını sağlamak, lohusa döneminde annelerin sağlık kontrollerini yapmalarını teşvik etmek ve yeni doğan bebeklerin tüm aşılarını eksiksiz ve zamanında yapılmasını sağlamak (UNICEF ve ASPB, 2014: 14).

ŞNT programı, Şartlı Eğitim Yardımı, Şartlı Sağlık Yardımı ve Şartlı Gebelik Yardımı bileşenlerinden oluşmaktadır: Şartlı Eğitim Yardımı kapsamında kız öğrencilere ve ortaöğretim öğrencilerine verilen nakit desteğinin miktarı daha fazladır. Burada amaç kız çocuklarının okullaşma ve ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranlarını arttırmaktır. Şartlı Sağlık Yardımı kapsamında 0-6 yaş aralığındaki çocuklarını düzenli sağlık kontrolüne götürmeleri şartıyla ailelere aylık nakit yardımı yapılmaktadır. Şartlı Gebelik Yardımı kapsamında hamilelik boyunca ve doğumdan sonraki ilk 2 ay içerisinde düzenli sağlık kontrolüne gitmeleri şartıyla hamile kadınlara gebelik süresince aylık nakit yardımı yapılmaktadır (UNICEF ve ASPB, 2014: 16).

ŞNT etki değerlendirmesi araştırmaları, ŞNT uygulamaları sonrasında okula devamsızlık oranının yüzde 50 azaldığını, bu oranın kırsalda ve kız çocukları arasında daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çocuklarını düzenli sağlık kontrolüne götüren annelerin oranı yardım almaya başlamadan önce yüzde 63,25 iken yardım almaya başladıktan sonra bu oran yüzde 74, 13’e yükselmiştir. Hanelerin hekim ziyareti oranları artmıştır. Kadınların güçlenmesine ve hane kararlarına katılımlarına katkıda bulunmuştur. ŞNT programı kentsel bölgeler arasında ise en çok Doğu Anadolu Bölgesi’nde, kırsal bölgeler arasında en çok Batı Anadolu’nun kırsal bölgelerinde etkili olmuştur (UNICEF ve ASPB, 2014: 18; Esenyel, 2015: 100).

Eğitime erişim niceliksel bir göstergedir ve çoğu zaman tek başına yeterli olmamakta, niteliksel bir değerlendirmeye de ihtiyaç duyulmaktadır. Örgün eğitimin özellikle de temel eğitimin kentsel yoksulluk alanlarında durumuna bakıldığında, eğitime erişimi ve eğitimden elde edilen verimi düşüren temel sorunlar

¹⁷ 28 Kasım 2001 tarih ve 24597 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren SRAP’ın amacı ekonomik krizler sonrası oluşan yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi ve bu politikaları uygulayan kamu kurumlarının kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesidir (DPT, 2007).

bir yanda yetersiz beslenme, sağlık, barınma imkânları ile düzenli aile ortamı eksikliği, diğer yanda okullarda sınıf mevcutlarının yüksekliği ve niteliksiz eğitim hizmetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu ilişkiler birlikte değerlendirildiğinde, toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin, önce eğitime erişmede, ardından erişilen eğitim sistemi içinde kalmaya ve nitelikli eğitim veren okullara erişimde eşitsizliğe, ardından akademik başarıda ve nihayet istihdamda, mesleki başarıda ve kazanılan gelirden eşitsizliğe dönüştüğü ve böylece yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarıldığı söylenebilir (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2010: 191). Bu döngüyü kırma yolunda ŞNT'nin kuşkusuz bir miktar etkisi olmuştur, ne var ki, her düzeyde eğitime erişimin tüm topluma kamusal bir hak olarak sunulduğu eşitlikçi bir eğitim sisteminin yeniden tasarlanması gerekmektedir. Aynı durum sağlık hizmetleri için de geçerlidir. Sağlık güvencesinin halen çalışmaya bağlı biçimde düzenleniyor olması ve yoksulların tespit edilerek prim ödemelerinin devlet tarafından gerçekleştiriliyor olması, sağlık hizmetlerine erişimi artırır da, tüm nüfusu koruma kapsamına alamamakta ve yoksullar açısından damgalayıcı bir uygulamaya dönüşmektedir. Uzun vadede iyi düzenlenmiş bir vergi sistemine dayanan, genel bütçeden finanse edilen bir evrensel sağlık sisteminin kurulması hedeflenmelidir.

Şartlı Nakit Transferi Programları'nın yanı sıra, Hindistan'daki Mahatma Gandhi Ulusla Kırsal İstihdam Güvencesi Programı ve Etiyopya'daki Üretken Güvenlik Ağı Programı, ikinci grupta yer alan sosyal yardım programlarına örnek teşkil edebilir (Barrientos, 2013).

Bütünleşik Yoksulluk Azaltma Programları

Yoksullara odaklanan bu programlar, sosyal yardımları çok sayıda diğer sosyal müdahale ile ilişkilendirmektedir. Şili'deki Solidario, Çin'deki Dibao, Güney Kore'deki Asgari Geçim Standardı Programı bu programların önde gelen örneklerinin oluşturmaktadır (Barrientos, 2013: 112).

Şili Solidario, 2002 yılında, Şili hükümetinin yüksek yoksullukla mücadele amacıyla oluşturduğu bir sosyal koruma programıdır. Eğitim, sağlık, sosyal sigorta gibi temel sosyal haklarla donanmış daha geniş bir sosyal koruma programının bir parçasıdır. 3 temel bileşeni bulunmaktadır. Psikososyal destek bileşeninde, profesyoneller tarafından 2 yıla yayılan 21 seanslık kişisel mentorluk hizmeti verilmekte, bu zaman zarfında kişiler devlet destekleri ve yerel düzeyde yürütülen sosyal programlara yönlendirilmektedir. İkinci bileşen mali desteklere erişim güvencesidir. Farklı koşullardaki ihtiyaç sahiplerine göre dizayn edilmiş 4 farklı nakit transferi programı mevcuttur. Sonuncu bileşen ise, yardım programlarına tercihli erişimdir. Solidario yararlanıcıları, sağlık hizmetleri, küçük işletme desteği, mesleki eğitimler gibi tercih ettikleri programlara dahil olmada önceliklidirler (Hoces de la Guardia vd., 2011). Türkiye'de Solidario benzeri bir bütünleşik sosyal yardım programı mevcut değildir.



Sonuç

Sosyal güvenlik sisteminin gelişimi, sosyal yardımlara ihtiyaç duyan nüfusun büyüklüğü, devletin yanı sıra aile, dini kurumlar ve sivil toplum örgütleri gibi refah karmasının diğer bileşenlerinin sosyal yardım sistemi içindeki rolleri refah rejimi ile kökten ilişkilidir. Güney Avrupa refah rejiminin genel özelliklerini taşıyan Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi halen kutuplaşmış ve parçalı yapısını sürdürmekte, aile, refah karmasındaki güçlü rolünü korumakta ve refah rejiminde köklü bir dönüşüm gerçekleştirilmeksizin yoksullukla baş etmek mümkün görünmemektedir.

Yükselen işsizlik, enformelleşme ve güvencesizleşme, önemli bir nüfusun Türkiye’de egemen olan Bismarkyen sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmasına yol açmaktadır. 2000’li yıllara kadar sosyal sigorta sisteminin dışında kalan yoksul nüfusu içermeye dönük kapsamlı politikalar geliştirilmemiştir. Güvencesiz nüfusun sosyal korumasında önemli bir işlev gören aile, akrabalık ve hemşeri dayanışması ise kentleşmenin artışı ve ekonomik krizlerle giderek zayıflamaktadır. 2000’li yıllarda giderek önem kazanan sosyal yardım sistemi ise hak temelli bir yapıya kavuşturulmamıştır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ko-ordine edici ve denetleyici bir işleve sahip olmasına ve daha önce ayrı kurumlar eliyle dağıtılan farklı yardım kalemleri artık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları eliyle sunulmasına karşın, ülke genelinde dağıtılan kamusal sosyal yardımlar için halen yararlanıcıların belirlenmesi ve yardım miktarı açısından bir norm ve standart birliği ve kurumsal teklik sağlanamamıştır. Belediyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çocuk ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü gibi farklı kurumlar eliyle yardımların dağıtılması parçalı bir yapının sürmesine neden olmaktadır. Çok parçalı yapısı, düzenli gelir desteklerinin kısıtlı kapsamı ve yardım miktarının düşüklüğü gibi özelliklerine bakıldığında, Türkiye Sosyal Yardım Sisteminin, yoksulları, çok sayıda farklı yardım kurumunun ve bu kurumlarca verilen farklı yardım kategorilerinin geçici yararlanıcıları olarak kurguladığı görülmektedir. Ancak yükselen işsizlik, derinleşen güvencesizlik ve artan metalaşma koşullarında, sosyal yurttaşlığa dayalı bir koruma sisteminin yokluğu, yoksullukla mücadeleyi sağlamak yerine yoksulluğu sürdürülebilir kılmaktadır.

Kaynakça

- Abu Sharkh, M., Gough, I., (2010) "Global welfare regimes: a cluster analysis", *Global Social Policy*, 10, 1, 27-58.
- ASPB (2017) 2016 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.aile.gov.tr/data/58b58e4c691407119c139239/2016%20%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- Alper, Y., Arıcı, K. (2012) Sosyal Güvenlik, Eskişehir: AÖF.
- ASPB (2015) 2014 Faaliyet Raporu, http://sgb.aile.gov.tr/data/5434f307369dc31d48e42dc5/2014_jdare_faaliyet_raporu.pdf (S.E.T. 10.10.2015)
- Barrientos, A. (2013) *Social Assistance in Developing Countries*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buğra A., Candaş A. (2011) "Change and Continuity under an Eclectic Social Security Regime: The Case of



- Turkey", *Middle Eastern Studies*, 47, 3, 515–528.
- Buğra, A., Keyder, Ç. (2006), "Turkish Welfare Regime in Transformation", *Journal of European Social Policy*, 16, 3, 224- 241.
- Buğra, A. (2008) "Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika", ([http:// www.obarsiv.com/pdf/ayse_bugra2.pdf](http://www.obarsiv.com/pdf/ayse_bugra2.pdf), (S. E.T. 10.04. 2015).
- Dodurka, B. Z. (2014) "Türkiye'de Merkezi Devlet Eliyle Yapılan Sosyal Yardımlar- Çalışma Raporu", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu ([http:// www.spf.boun.edu.tr/docs/faaliyet_raporlari/Sosyal_Yardim_Raporu_-_Aralik_2014.pdf](http://www.spf.boun.edu.tr/docs/faaliyet_raporlari/Sosyal_Yardim_Raporu_-_Aralik_2014.pdf) (S.E.T 16.10.2015)
- Durusoy Öztepe, N., Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2013) "Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Türkiye'de Refah Hizmetlerinden Dışlanma", *International Conference on Eurasian Economies*, <http://avekon.org/papers/762.pdf> (S.E.T. 03.07.2015)
- Eardley, T., Bradshaw, J., Ditch, J., Gough, I., Whiteford, P. (1996) *Social Assistance in OECD Countries - Department of Social Security Research Report*, Londra: HEMSO.
- Erdut, Z. (1995) "Sosyal Politikada Çağdaş Gelişmeler," *Kamu-İş Dergisi*, 4, 1.
- Esenyel, C. (2015) "A Review of the Role of Conditional Cash Transfer Programs on Child Development and Child Psychology", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15, 34,89-107.
- Esping-Andersen, G. (1996) *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, UK: Polity. Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*, U.K.: Oxford University Press.
- Ferrera, M. (2006) "Sosyal Avrupa'da Güney Avrupa Refah Modeli", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.), *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 195-230.
- global poor? The worldwide spread of social assistance
- global poor? The worldwide spread of social assistance
- global poor? The worldwide spread of social assistance
- Göçmen, İ. (2014) "Religion, Politics And Social Assistance In Turkey: The Rise Of Religiously Motivated Associations", *Journal of European Social Policy*, 24, 92, 92-103 .
- Gökbayrak, Ş. (2017) "Değişen Refah Devletleri ve Sosyal Yardımlar", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7, 1, 71-90.
- Hoces de la Guardia, F., Hojman, A., Larrañaga, O. (2011) "Evaluating the Chile Solidario Program: Results Using the Chile Solidario Panel and the Administrative Databases", *Revista Estudios de Economía*, 38, 1, 129-168.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K. (2010) "Yoksulluğun Eğitim Çıktıları Üzerine Etkisi ve/veya Düşük Eğitim Düzeylerinin Yoksulluk Üzerine Etkileri: Eğitimden Yola Çıkararak Daha Bütüncül Bir Yoksulluk Yaklaşımı Önerisi", *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 1, 185-194.
- KSGM (2014) *Türkiye'de Kadın İşgücü Profili İstatistiklerinin Analizi*, Ankara: KSGM.
- Kutlu D. (2017) "Türkiye 'de Sosyal Yardım Rejiminin Yapısal Boyutları, Disiplin Oluşumu ve Yardım Alan Yoksul Tipolojisi", Yenimahalleli Yaşar, G., Göksel, A. ve Birlir, Ö. (der.), *İnsana Karşı Piyasa: Türkiye 'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik*, İstanbul: Notabene, 345-377.
- Leisering L., Barrientos A. (2013) "Social citizenship for the global poor? The worldwide spread of social assistance", *International Journal of Social Welfare*, 22, 50–67.
- Leisering L., Barrientos A. Social citizenship for the
- Leisering L., Barrientos A. Social citizenship for the
- Leisering L., Barrientos A. Social citizenship for the
- Morvaridi, B. (2013) "The Politics of Philanthropy and Welfare Governance: The Case of Turkey", *European*



Journal of Development Research, 25, 305–321.

Özar, Ş., Yakut-Çakar, B. (2012) "Aile, Devlet ve Piyasa Kiskacında Boşanmış Kadınlar", Feminist Yaklaşımlar, (16) (<http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-16-subat-2012/aile-devlet-ve-piyasa-kiskacinda-bosanmis-kadinlar/>) (S.E.T. 16.10.2015)

Seyyar, A. (2002) Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul: Beta

Taşşın, N. Ş. ve Özel, H. (2011) "Türkiye'de Sosyal Hizmetlerin Dönüşümü", Toplum ve Sosyal Hizmet, 22, 2, 175- 190.

Temel, H. Y. (2016) Türkiye'deki Sosyal Yardımların Yoksulluğu Azaltmadaki Rolü (Manisa İli Örneği), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

UNICEF ve ASPB (2014) "Türkiye'de Şartlı Nakit Transferi Programının İyileştirilmesine Yönelik Politika Belgesi" (http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/5429198a369dc32358ee29b9/Turkiye_Sartli_Nakit_Transferi_Programinin_Iyilestirilmesine_Yonelik_Politika_Belgesi.pdf, Erişim Tarihi: 16.10.2015)

Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2011) Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü, Ankara: Notabene.

Yentürk, N. (2013) "Türkiye'de Yoksullara Yönelik Harcamalar", ODTÜ Gelişme Dergisi, 40, 433-464.

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/aile-ve-sosyal-politikalarbakani-bakanligimiz-hayir-ve-dua-bakanligidir-1435844> (S.E.T 3.11.2017)

http://www.demirci.gov.tr/ortak_icerik/demirci/DUYURULAR/esi%20vefat%20etmis%20kadınlara%20y%C3%B6nelik.pdf (S.E.T 3.11.2017)

<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=12618> (S.E.T 1.11.2017)

<http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1325889-muhtac-ve-engellilere-vakiflar-aylik-bagliyor> (S.E.T 30.10.2017)

<http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?ld=15> (S.E.T 3.11.2017)

<http://www.mfdr.org/sourcebook/6-1Brazil-BolsaFamilia.pdf> (S.E.T 3.11.2017)



Sosyal Devlet Tasfiye mi Oluyor, Yeni Bir Sosyal Devlet mi Ortaya Çıkıyor?

Oğuz TOPAK*

Öz

Çalışma, Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana sağlık, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve diğer refah uygulamaları açısından yasal ve kurumsal değişimleri bir bütün olarak devletin biçiminde bir değişimin unsurları olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu değişimin sınıf mücadelelerinin sonucunda şekillenen sermaye birikim rejimindeki dönüşümün bir parçası olan devletin kurumsal olarak dönüşümünün bir uzantısı olduğunu iddia etmektedir. Özellikle dünyada refah politikalarının ve kurumlarının yeni biçimlerini ve bu süreçte devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rolü analiz eden makale, refah sistemlerinin geçirdiği çok boyutlu dönüşümü ele almakta, böylece refah devletinin tasfiyesi olarak tartışılan süreci Türkiye özelinde tartışmaya açmaktadır. Makale, söz konusu dönüşümü, düzenleme yaklaşımı çerçevesinde ele almakta ve Türkiye’de refah devletinin sermaye birikim rejimi ve bunun kurumsal düzenlemeleri yoluyla ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu süreçte basitçe refah devletinin tasfiyesinden bahsedilemeyeceğini, daha çok Fordizme özgün olarak şekillenmiş Keynesyen Refah Devletinin Yaygın, Neoliberal Birikim Rejimi çerçevesinde kurumsal olarak yeniden şekillendiğini iddia etmektedir. Türkiye’de de benzer bir dönüşüm sürecinin yaşandığını vurgulayan çalışma, bu çerçevede Türkiye’de refah devletinin ve refah kurumlarının Neoliberal dönüşüm sürecinde bazı sapmaların olduğunu belirtmektedir. Bunun da AKP’nin siyasal ve toplumsal olarak varlık unsuru olarak gördüğü iki uluslu hegemonik projesinde bağımlı sınıfların rızasını almaya yönelik politika ve kurumsal tercihlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Çalışma, Türkiye’de refah devletinin bağımlı sınıflara yönelik bir kontrol mekanizması işlevinin yanı sıra sermaye birikim rejiminin bir parçası olan düzenleme biçimi olarak işlev gördüğünü ve kamusal alanda kristalleşmiş sınıf mücadelelerinin sonucunda ortaya çıkacak yeni kurumsal biçimler halinde şekilleneceğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: neoliberal birikim rejimi, Türkiye, refah devleti, düzenleme yaklaşımı



Social State Disappears or a New Social State Emerges?

Abstract

This paper acts on the assumption that the legislative and institutional transformations in health, education, employment, social security and other welfare provisions in Turkey since 1990's are that the elements of a change in the form of the state form as a whole and claims that these policy changes are an extension of the state's institutional change which is part of the capital accumulation regime that are shaped by result of the class struggle. The article that analyses especially new forms of welfare policies and institutions in the world, and the role of the state in the social reproduction process, is addressing the transformation of the welfare system in multidimensional level, so that the process discussed in the liquidation of the welfare state is open to discussion in the case of Turkey. The article, analyse this transformation within the framework of Regulation Approach and has argued that the welfare state in Turkey has been emerged as a result of the capital accumulation regime and its institutional arrangements. The paper argues that this process cannot be simply referred to the liquidation of the welfare state, but rather to institutional restructuring of the Keynesian Welfare State which was shaped by Fordist accumulation regime in the framework of the Lean Neoliberal Accumulation Regime. The paper, stressed that there had been a similar transformation process in Turkey, but there are some deviations in the Neoliberal transformation process of the welfare state and welfare institutions, which was caused by the AKP's political and social ontological strategy which is depended on two nations hegemonic project aimed at obtaining the consent of the dependent class and institutional preferences. The article suggests that the welfare state which is a structural control mechanism for the dependent class, functions as a mode of regulation in the process of capital accumulation in Turkey, at the same time and will be institutionalised in the new forms as a result of class struggles which crystallise in the public sphere.

Keywords: neoliberal capital accumulation, Turkey, welfare state, regulation approach

Giriş

Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren sosyal güvenlik alanında, sosyal yardım ve hizmetlerde, sağlık ve eğitim alanlarında bir dizi yasal ve kurumsal değişiklik yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Bir yandan bu tür hizmetlerde mevcut hakların kapsamlarının, niteliklerinin ve çeşitlerinin değiştiği gözlemlenirken aynı zamanda özelleştirme, piyasalaştırma gibi politikaların yaşama geçtiği de gözlemlenmektedir. Diğer yandan özel sektör tarafından bu tür hizmetlerin sunumuna ilişkin düzenlemelerin yapılarak devlet yönelimli hiyerarşik yapı yerine özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin de bu alanda daha etkin bir konuma geldiği de görülmektedir. Bu değişimlerin en son örnekleri olarak vakıflar ve derneklere yönelik refah politikalarında getirilen ayrıcalıkları da gösterebiliriz.



Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana yasal ve kurumsal değişimleri bir bütün olarak ele alırsak, Sağlık, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve diğer refah uygulamaları açısından bakıldığında da Türkiye’de de refah devletinde bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Yaşadığımız toplumda bütün bireyler açısından önem arz eden değişimleri incelemeyi hedefleyen çalışmamız bu açıdan oldukça güncel bir konuyu ele almaktadır.

Türkiye’de bu değişimlere karşı tartışmaların daha çok sosyal devletin tasfiyesi üzerinden kurulduğu ve bir vatandaşlık hakları düzleminden konunun ele alındığı görülmektedir. Oysa refah devletinin gelişiminin ve yeniden yapılanma sürecinin kendine özgü dinamiklerinin, özellikle ekonomik ve siyasal alan arasındaki ilişkilerin değişen niteliğinin indirgemeci olmayan bir biçimde incelenmesi gereksinimi bulunmaktadır. Refah devletini geri çağırmak yerine ortaya çıkan yeni koşulları ve mücadele alanlarını yeniden tarif etmek daha gerçekçi gözükmektedir. Bu doğrultuda, refah politikalarının ve kurumlarının yeni biçimlerini ve devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rolü analiz etmek, günümüz koşullarında nasıl bir devlet biçiminin ortaya çıktığını incelemek, bunun için bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Kanımızca siyaset biliminin en önemli konularından birisi olan refah devletine ilişkin bir çalışma, ekonomi ile siyasetin, yani iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki doğrudan bağlantıları dikkate almak durumundadır. Doğanın dönüştürülmesi ve üretim bir toplumun devamlılığı için elzem olan temel toplumsal faaliyet olduğundan tarihteki her toplum çeşitli kurumlar aracılığıyla bu faaliyetin devamını sağlama zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu gereklilik aynı zamanda üretim sürecinin sürekliliğinin sağlanması, üretim sürecine katılan toplumsal aktörlerin yeniden üretiminin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk aynı zamanda ekonomi dışı aktörler ve kurumların da üretim sürecine katılımını veya üretim sürecinde varolmasını da ayrıca zorunlu kılar. Örneğin, toplumsal yeniden üretim işlevini yerine getiren aile, topluluk, dinsel kurumlar ve devlet gibi ekonomi dışı kurumlar bu süreçte toplumsal aktörlerinin yeniden üretimine yönelik olarak düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir. Bu kurumlar arasında en başta geleni hiç kuşkusuz devlettir. Devlet, tarih boyunca egemenliğin bir göstergesi olarak, toplumsal yeniden üretimden doğrudan sorumlu olmuştur. Kapitalist üretim tarzında ise diğer kurumlardan farklılaşarak, refahı sağlayan egemen kurum haline gelmiştir. Kapitalist devletin refahı sağlama işlevi, onu üretim ilişkilerinin dahilinde bir kurum haline getirmiştir. Üretim sürecinin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, üretim ilişkilerinin de toplumsallaşmasını gerektirdiğinden, devletin bu işlevini daha karmaşıktırılmış ve farklılaştırmıştır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde kapitalist devletin kendine özgü bir biçimi olarak Keynesyen Refah Devleti ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Keynesyen Refah Devleti kendine has özellikleri çerçevesinde hem ekonomi hem de siyasal alanla



doğrudan bağları olan bir devlet biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Keynesyen Refah Devletinin krizinin de ekonomik olduğu kadar siyasal ve toplumsal çelişkiler barındırdığı da bir gerçektir.

Bu nedenle refah devletini sadece yurttaşlık hakları açısından işlevi olan siyasal bir kurum olarak nitelemek yerine, üretim süreci ve ekonomik alanla doğrudan bağlantılı işlevleri ve rolleri olan bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamak gerekmektedir. Ancak bu, devletin tek başına ve doğrudan ekonomik alanın belirlenimine tabi olduğu anlamına gelmez. Bu açıdan bakıldığında üretim ilişkilerinde ve sürecinde yaşanan değişimlerin hiç kuşkusuz devleti bir aygıt olarak etkileyeceği ortadadır. Bu bağlamda refah devletini de, ortaya çıktığı dönem açısından Fordist sermaye birikim rejimiyle ilişkili bir devlet biçimi olarak değerlendirmek gerekir. Yine günümüzdeki değişimlerin arkasında da Fordist Keynesyen Refah Devletinin yeniden yapılanması sürecinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bir diğer deyişle üretim sürecinde yaşanan dönüşümler, üstyapısal kurumları da etkilemekte ve yeniden yapılandırmaktadır. Günümüzde devlet ve siyasal kurumlardaki dönüşümü incelemeye yönelik çalışmalar da bu dolaylıları göz önüne almak durumundadır.

Çalışmada tüm bu hususlar dikkate alınarak, Türkiye’de refah devletinin tarihsel bir olgu olarak varolup olmadığı, nasıl şekillendiği, kendine has özellikleri, yaşanan kriz süreciyle beraber ne tür bir yeniden yapılanma geçirdiği ve egemen neoliberal düşüncenin politik stratejilerinin hangi düzeyde bu yeniden yapılanma sürecini etkilediği tartışılacaktır.

Çalışmamızda genel olarak tarihsel materyalist yaklaşımı tercih ettik; çünkü bu yaklaşım, devleti tarihsel bir toplumsal ilişki biçimi olarak kavramaktadır. Tarihsel maddeci yaklaşıma göre, kapitalizm, genelleşmiş meta üretim tarzı olarak ücretli emek ve sermaye çelişkisi temelinde yapılır. Bu bağlamda daha önce yapılmış çalışmaların da sonuçlarından yararlanarak Türkiye’de refah devletini ve dönüşümünü incelemeye çalışacağız.

Refah ve Kapitalizm

Tarih boyunca çeşitli üretim biçimlerinde toplumu oluşturan bireylerin refahının sağlanması aile, topluluk, dinsel kurumlar tarafından örgütlenmiştir. Genel olarak feodalizmde ise toplumsal yeniden üretim işlevi vesayet ilişkisi çerçevesinde egemen olan sınıfın yükümlülüğü altındadır. Bir diğer deyişle egemen olan senyör, tabiiyeti altındaki topluluğu korumak ve gözetmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, serfin emek gücünün kullanımının bir karşılığıdır. Oysa kapitalizmin dayandığı ‘özgürlük’ anlayışı çerçevesinde emek “özgür”dür. Bu nedenle bir vesayet ilişkisinden söz edilemez. Kapitalizmde özgür bireyler arasındaki sözleşme ilişkisi (ücretlilik ilişkisi olarak da tanımlayabiliriz), kapitalizme has bir ilişki biçimidir. Bu, emekçinin emek gücünü pazara sunması ile kurulur. Bu çerçevede emekçiye ödenen ücret, onun bir sonraki gün işe gelebilmesini sağladığı için, re-



fahını veya yeniden üretimini de kapsayan bir karşılıktır. Yeniden üretim, sadece pazar ile emek arasındaki bir ilişki biçimi veya sadece bireysel sermaye ile bireysel emeği ilgilendiren bir ilişki değil, aynı zamanda kurumsal olarak bu sürece dahil olan devletle de bağlantılıdır. Üretimin sürekliliğinin sağlanması açısından üretimin dayandığı sözleşmeyi ve buna bağlı olarak ücretin ödenmesini düzenleme işlevini üstlenen devlet, aynı zamanda bu ilişkinin görünmez tarafı halinde bir kurum olarak bu ilişkiye dahildir.

Kapitalizmin tarihsel seyri içerisinde devletin toplumsal yeniden üretim sürecinde oynadığı rol de giderek çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır. Bir diğer deyişle refah devleti modeli aslında tarihsel süreç içerisinde kapitalist devletin bir refah kurumu olarak şekillenmesinin de özel bir biçimidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan özel bir devlet biçimi olan Keynesyen Refah Devleti, işlevleri, hizmetleri ve mekanizmalarının yeni bir bütünlükçü refah anlayışı etrafında örgütlendiği bir devlet modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarda başlayan kriz tartışmalarının nedenlerinden birisi olarak görülen bu model, günümüzde de birçok açıdan yeniden yapılanma taleplerinin nesnesi haline gelmiştir.

Refah Devletine ilişkin yaklaşımlar incelendiğinde konunun oldukça geniş bir yelpaze içerisinde incelendiği görülmektedir. Refah Devleti, kimi zaman sadece salt bir ekonomik fenomen olarak ele alınırken, kimi zaman da salt toplumsal aktörlerin siyasi hareketleri çerçevesinde incelenmiştir. Genel olarak refah devleti ile ilgili yaklaşımlar üçe ayrılmaktadır.

İlk olarak, refah devletini kapitalizmin ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı olumsuzlukları gidermeye yönelik olarak sisteme müdahale eden dışsal bir aktör olarak konumlandırılan sanayileşme ve modernleşme tezleri gösterilebilir. Bu yaklaşım tarihsel süreci doğrusal bir gelişim çizgisi olarak değerlendirmekte ve bu süreç içerisinde ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunları aşmaya yönelik olarak Refah Devletinin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Refah devletinin asıl işlevinin ekonominin yetersizliklerini gidermeye yönelik olduğu varsayımına dayalı olan bu bakış açısı, refah devletini kapitalizmin tahripkar doğasının sonuçlarını asgariye indirmeye yönelik dengeleyici bir kurum olarak değerlendirmektedir (Wilensky, 1976; Fraser, 1973; Hall, 1952: 4; Flora ve Heidenheimer, 1981: 8-23; Thernborn, 1986; Marshall, 2000).

İkinci olarak, neoliberal ve yeni-sağ yaklaşımların refah devletine yönelik analizleri, Adam Smith'in kapitalist pazar ile müdahaleci devlet arasında olduğu varsayılan uyumsuzluk tanımı ve bu uyumsuzluğun ancak pazar hakimiyetine dayalı olarak devletin pazara tabi bir işlev görmesi gereği olarak tanımlanabilecek politik çözümünün ötesine geçmemektedir. Bu açıdan bakıldığında sisteme dışsal bir kurum olarak algılanan refah devleti, sistemin işleyişiyle doğası gereği uyummadığı için krize girmek zorundadır (King, 1987; Gamble, 1988; Tullock, 1976; Von Hayek, 2000; Olson, 1982; Friedman, 1988).



Üçüncü olarak, Marksist yaklaşım ise kapitalist devlet tartışmasının bir boyutu olarak refah devletini incelemiştir. Genel olarak Marksizm içerisindeki yapısalcılık ve voluntarizm ayrışmasının bir uzantısı çerçevesinde ele alınan refah devleti tartışmaları bu ayrıma bağlı olarak ortaya çıkan kavramlar temelinde değerlendirilmiştir. Refah devletinin emeği kontrol işlevi ile toplumsal yeniden üretime ve işçi sınıfını sistemle bütünleştirmeye yönelik işlevleri arasındaki ayrım, Marksist yaklaşım içerisinde öne çıkan tartışma konularını oluşturmuştur.

Bu bağlamda Marksist yaklaşımın refah devletine bakış açısı iki ana eksene oturmaktadır. Bunlardan ilkinin Refah devletini sistemin sürekliliğinin sağlanması ve devletin meşruiyeti için verilmiş ödümler olarak gören yaklaşımlar oluşturmaktadır (Gough, 1975: 58-64; Miliband, 1969; Clarke, 1991; Barrow, 1993)). Bu yaklaşım içerisinde refah devletini salt sınıf mücadelelerinin sonucunda ortaya çıkan bir sınıfsal dengenin ürünü olarak değerlendiren yaklaşımlar bulunurken (Thernborn, 1986) aynı zamanda devletin meşruiyetinin sağlanması işlevi üzerinden refah devletini tartışan yaklaşımlar da vardır (Offe, 1984). İkinci eksen ise refah devletini salt toplumsal kontrolün bir aracı olarak değerlendiren yaklaşımlar oluşturmaktadır (Poulantzas, 2000: 184).

Marksizm içerisinde refah devletinin ortaya çıkışı ve krizini ele alan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Burada da ikili bir ayrım söz konusudur. İlk yaklaşım, sermayenin yoğunlaşması ve emeğin toplumsallaşmasıyla birlikte devletin sosyal harcamalar yoluyla bu sürece dahil olduğunu belirtmekte ve devletin sosyal harcamalarından yola çıkarak konjonktürel kriz süreciyle birlikte bu tür harcamaların kapitalizmdeki birikim dinamikleriyle çatıştığını ve refah devletinin krizinin ortaya çıktığını belirtmektedir (O'Connor, 1973; Gough, 1979: 55).

Marksizm içerisinde sermaye birikim süreçleriyle refah devletini ilişkilendiren yaklaşımlar ise refah devletinin ortaya çıkış koşullarını sermayenin ihtiyaçlarına ve sermaye mantığına dayandırmaktadır. Emeğin toplumsal yeniden üretimi için pazar dışında bir kurumsal yapı olarak refah devletini ele alan bu yaklaşım, refah devletini sistemin sürdürülebilmesinin ve yeniden üretiminin bir ögesi olarak görmektedir. Bu yaklaşım açısından Fordizm ya da yoğun birikimin ortaya çıkardığı toplumsal gereklilikler, oluşsal olarak refah kurumlarının ortaya çıkışına ve gelişimine neden olmaktadır (Lash and Urry, 1987; Hirsch, 1983; Jessop, 1991 ve 2002).

Refah devletini ve refah devletinin günümüzde yaşadığı gelişmeleri, tarihsel veriler ve kuramsal yaklaşımlar ışığında değerlendirdiğimizde karşımıza iki temel işlev çıkmaktadır. Birincisi, sermaye birikim süreciyle ilgili işlevlerdir. Burada sermaye birikimine yönelik bazı kurumsal düzenlemelerin yanı sıra emeğe yönelik olarak kontrol ve tabiiyet kavramları önem kazanmaktadır. İkinci işlev ise, meşruiyet sağlama işlevidir. Bu durumda da toplumsal yeniden üretime ve hegemonyanın tesis edilmesine ilişkin kurumsal düzenlemeler ön plana çıkmaktadır.



Yukarıda da belirtildiği üzere refah devleti sadece Keynesyen refah devleti biçiminde ele alınırken, kurumsal gelişim sürecinin II. Dünya Savaşı'nın öncesine dayandığı ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren kendine özgü kurumlarının gelişmeye başladığı yok sayılmıştır. Bu gelişmeler ve kurumlar neredeyse hiç dikkate alınmadan sadece devletin sosyal harcamaları üzerinden bir tartışma yapılmış ve bir mit yaratılmıştır. Refah devletini, ortaya çıkışını ve krizini bu bağlamda ele alan yaklaşımların bu nedenle yeterince tutarlı ve açıklayıcı olmadığını söyleyebiliriz.

Refah devletine ilişkin Marksist yaklaşım içerisinde ise özellikle kontrol işlevi ve meşruiyet işlevi üzerinde durulurken, birikim süreci ile ilgili işlevi neredeyse ele alınmamış gibidir. Gerek refah devletinin ortaya çıkış süreci, gerekse kriz sürecinin analizinde çeşitli yaklaşımlar yukarıda belirttiğimiz kıstaslar etrafında konuyu irdelemişlerdir. Bu yaklaşımlar refah devleti açısından birçok açıklayıcı kavram geliştirerek sorunu çözmeye yönelik analizler yapmış olmasına rağmen, refah devleti konusunda yeterli açıklama getirilemeyen bazı noktalar ve yanıt bekleyen sorular bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, Refah Devletinin gelişiminde sınıf mücadelelerinin rolü ve önemi hususudur. Refah devletini salt yapısal ve kurumsal bir düzenleme olarak ele alıp, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda işlev gören ve emeğin kontrolü veya tabiiyetini sağlayan kurumsal bütünlük olarak tarif etmek, doyurucu bir açıklama olarak durmamaktadır. Çünkü, refah devletinin gelişim sürecine baktığında her toplumsal formasyonun kendine özgü dinamiklerinin ve tarihsel özelliklerinin süreci etkilediği görülmekte ve buna bağlı olarak da refah devletlerinin gelişim sürecinde toplumsal sınıfların mücadelelerinin refah devletinin şekillenmesinde önemli rol oynadığı ve sermaye birikim süreciyle uyuşmayan bazı kurumsal düzenlemelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

İkincisi ise, sermayenin toplumsal bir ilişki olduğu gerçeğiyle bağlantılı olarak, sermaye birikim sürecindeki değişimlerin de toplumsal alandaki ilişkileri etkileyeceği ve bu ilişkilerin kurumsallaşmış biçimi olan devlet aygıtının (da) işlevlerinin de değişebileceği, dönüşebileceğidir. Bu dönüşüm sürecinin sonunda ortaya çıkan yapı statik ve evrensel değildir. Sınıf mücadeleleri sonucu ortaya çıkan dengeyi yansıtan bu biçim, süreç içerisinde sermaye ilişkisinin ontolojisinde bulunan antagonizmaya bağlı olarak yeniden şekillenebilir, değişebilir ve dönüşebilir. Bu nedenle tarihsel maddeci bir analiz sermaye birikim süreçlerindeki değişimlerini ve bunların sosyal yapılara etkilerini dikkate almak durumundadır.

Bu çerçevede oldukça önem taşıdığını düşündüğümüz bazı soruların cevaplarının refah devleti tartışmaları açısından farklı bir bakış açısı sunabileceğini düşünüyoruz. Öncelikle refah konusunun kapitalizm öncesinde de toplumların yeniden üretimi açısından önemli bir yer tuttuğu gerçeğinden hareketle şu tür sorulara yanıt aranmalıdır: Kapitalizme özgü refahın diğer üretim tarzlarında-



kinden ayrıldığı nokta nedir? Refah devletinin ortaya çıkışını gerektiren koşullar nelerdir? Refah devleti modelini kapitalizme dışsal bir kurumsal düzenleme olarak mı incelemek gerekir? Yoksa refah devletini kapitalizme özgü ve içsel bir kurumsal düzenleme olarak mı değerlendirmek daha doğrudur? Refah devleti kapitalist devletin bir biçimi ise, bu durumda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki “Altın Çağ” dönemi ile bundan daha önceki dönemler arasındaki fark nedir? Farklı refah devleti biçimlerinden söz edilebilir mi? Refah devleti tarihsel olarak sona mı erdi, yoksa yeni bir biçime mi bürünmektedir? Kapitalizmin bu yeni evresinde refah ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yeni bir refah devlet modeli tanımlamak gerekli midir?

Bu sorulara yukarıdaki yaklaşımlar kısmi açılımlar sağlamaktadır. Marksizm içerisinde kapitalist devlet tartışmalarının ana ayrışma konusu olan yapı ve özne sorunsalını bir nebze olsun bütünleştirmeye ve birikim ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri ve dolaylıları analiz sürecine dahil ederek kapitalizmi tahlil etmeye yönelik teorik bir yaklaşımı merkeze alarak yeni bir refah devleti okuması yapılması gerekliliğinin bulunduğunu düşünüyoruz.

Düzenleme Yaklaşımı Çerçevesinde Refah Devleti ve Sonrası

Sermaye birikim süreçleriyle Refah Devletinin gelişimini ilişkilendiren ve birikim rejimlerinin bir bileşeni olarak Refah Devletini ele alan Düzenleme Ekolü yaklaşımı, refah devletini sistemin sürdürülebilmesi ve düzenleme biçiminin bir unsuru olarak görmektedir (Aglietta, 1987; Lipietz, 1987; Boyer ve Saillard, 2002). Bu yaklaşım açısından birikimin ortaya çıkardığı toplumsal gereklilikler oluşsal olarak kapitalist refah kurumlarının ortaya çıkışına ve gelişimine neden olmaktadır.

Ekole göre kapitalist devlet, sistemin dışsal bir unsuru değildir. Kapitalist devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde gömülmüştür. Sözleşme ilişkisinin gelişmesi bir ücretlilik ilişkisini gerektirir. Bu çerçevede ücret kavramı ve bunun dayandığı toplumsal ilişki biçimi kurumsal yansımalarını da bir zorunluluk olarak dayatır ve onları kendisinin varlık koşulu haline getirir. Kapitalist devletin üretim sürecine müdahalesinin ana noktasını ücretlilik ilişkisinin kurulması ve sürekliliğinin sağlanması oluşturur (Aglietta, 1987; Boyer, 1990). Devlet, döngünün sürekliliğini düzenleyen ve var edendir. Buna emeğin bir sonraki gün üretim döngüsüne emeğini sunma kabiliyetinin yaratılması da dahildir. Bir diğer deyişle, sermaye ilişkisinin doğasında varolan ve döngüyü tamamlayıcı unsur olan kapitalist devlet, hem sermaye egemenliğini sağlamaya yönelik egemen sınıfın tahakküm aracı olarak varlık bulur hem de toplumsal yeniden üretimin ve tüketimin istikrarını korumaya yönelik olarak sistemin görünmez unsuru biçiminde devreye girer. Sermaye birikim sürecindeki dönüşümler ve farklılaşmaların yarattığı istikrar arayışları aynı zamanda devlet ve toplumsal yapıların üretim süreciyle olan doğrudan ve dolaylı ilişkilerini veya bağlarını da yeniden şekillendirir



ve kurumlar aracılığıyla üretim süreci ile siyasal yapı arasında bu dönüşümlerin izdüşümleri ortaya çıkar. Dolayısıyla, sermaye birikim tarzındaki değişimlere paralel farklı düzenlemelerden ve devlet biçimlerinden söz etmek mümkündür.

Bu bağlamda kapitalizmde dört dönemden bahsedilebilir. Birinci dönem 19. yüzyılın son çeyreğinden önceki dönemdir. Bu dönem, sermaye birikimi açısından mutlak artı değer sömürsünün başat olduğu birikim sürecinin istikrarının olmadığı, ücretlilik ilişkisinin toplumsal egemenliğinin kurulmadığı ve sürekli krizlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir (Boyer, 1979).

Bu dönemi refah açısından ele aldığımızda önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Castel (2003)'in işaret ettiği gibi Feodalizmde iki farklı refah kurumunun varlığından bahsedilebilir. Birincisi, Hristiyan bir anlayışa dayalı olarak cemaatin korunması ve cemaate dinsel yardımlar sunulmasıdır. İkincisi ise, topluluğun ortak refahının sağlanmasıdır. Bu, Roma İmparatorluğu döneminde de görülen muhtaç duruma düşmüş yurttaşlara yardım mantığının yeniden canlandırılmasıdır. Bu bağlamda topluluğa bağlı olan ve muhtaç duruma düşmüş kimselere topluluğun tüzel kişiliğini temsilen monark tarafından yardım edilmesi öngörülmektedir. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren İngiltere'de cemaate dayalı yardım mantığından yavaş yavaş topluluk aracılığıyla yardımları düzenleme mantığına geçildiği görülmektedir. Daha çok yabancıların, serserilerin ve dilencilerin seyahatlerini engelleyici düzenlemeler yoluyla yerleşik toplulukların korunmasını hedefleyen bir dizi yaptırımla karşılaşmaktadır (Castel, 2003: 47-54). Bunlar, topluluğa ait olmayan ve ötekiler olarak nitelendirebileceğimiz kişileri dışlama yoluyla topluluğu koruyucu düzenlemeler olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de Elizabeth döneminin ünlü Yoksul Yasaları bunun en tipik örneklerinden birisidir. Benzer şekilde 7 Ekim 1531 tarihinde Hollanda'da yayımlanan Charles Quint Fermanı, 1556 Şubat ayında Fransa'da yayınlanan Moulin Fermanı da bu anlayışı yansıtan düzenlemelerdir.

Kapitalizmin yarattığı yoksulluk süreciyle birlikte bu tür düzenlemelerin kapsamı ve nitelikleri giderek değişmiştir. İngiltere'de yürürlüğe konan *Speenhamland* Yasası bu değişime örnektir. Genellikle 19. yüzyıla kadar görülen refah düzenlemeleri bir toplumsal kontrol biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür düzenlemeler daha çok kamu otoriteleri aracılığıyla yardım dağıtılması ya da kamu düzeninin sağlanmasını hedefleyen uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamaların birincil amaçlarından birisi de doğrudan emek pazarını düzenlemektir. Örneğin yersiz yurtsuz mevsimlik işçilerin seyahat etmelerinin kısıtlanması, bunlara belli bir süre ikamet zorunluluğu konması ve kamu otoritelerinden seyahat için izin alma gibi bazı yükümlülüklerin getirilmesi sayılabilir (Piven ve Cloward, 1971). Aynı şekilde çalışma evleri (*workhouse*) gibi uygulamalar aracılığıyla da toplumsal kontrole yönelik kurumsal adımlar atılmıştır. Doğrudan çalışma zorunluluğuna bağlı kamusal yardım sistemine dayalı bu kurumsal düzenlemeler yoluyla bir yandan ucuz emek yaratılmış, diğer yandan emek arzı



kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İngiltere’de 1846-60 döneminde çıkarılan Fabrika Yasaları da bu anlamda belirtilmesi gereken düzenlemelerdendir¹.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte özellikle ilk kapitalist ilişkilerin geliştiği sektörler olan madenlerde ve tekstil sektöründe işçilerin kurdukları sandıklar göze çarpmaktadır. Lonca Sandıkları’ndan oldukça farklı özelliklere sahip olan bu sandıklarda her işçi eşit haklara ve yükümlülüklerle sahiptir. 19. yüzyılın ilk yarısında oldukça gelişen ve çoğalan bu sandıklar, işçilere hastalanmaları veya çalışamayacak hale gelmeleri durumunda yardımda bulunmakta ve madenlerde meydana gelen ölümlü kazalar sonrasında işçilerin mirasçılarına da gelir desteği sağlamaktadır. Genellikle işçilerin kendi aralarında oluşturdukları bu sandıklara emeğin sermayeye bağımlılığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle sermayenin tepkisi gecikmemiş ve yerine “tasarruf sandıkları” (*welfare trusts*) kurulmaya başlanmıştır. Paris’te 1818 yılında kurulan ilk tasarruf sandığının ardından bu tür sandıkların ülke genelinde sayısı giderek artmıştır. İşçilerin kurduğu yardım sandıklarına ise kısıtlamalar getirilmiştir. 18 Haziran 1850 yılında Emeklilik Bankası’nın kurulmasına ilişkin yasa bu anlamda bu sürecin farklı bir aşamaya sıçradığını göstermektedir. Söz konusu yasanın ardından Louis-Napolyon Bonaparte, Bismarck’tan çeyrek yüzyıl önce zorunlu sigortacılık uygulamasını başlatmıştır. Böylece refaha ilişkin köklü bir değişikliğin başladığı ve devletin sürece doğrudan müdahil olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde bu dönemin bir diğer özelliği de, üretim sürecinde patronaja dayalı iş ilişkilerinin sözleşme hukukuna dayalı iş ilişkilerine dönüşmesidir. Bu tür dönüşümler, daha çok kapitalistleşme sürecinin ağırlık kazandığı sektörlerde yoğun olarak gözlemlenmeye başlamıştır. Devlet bu sektörlerle yönelik koruyucu düzenlemelere de gitmiş ve başlangıçta işyeri temelinde olan düzenlemeleri genelleştirmeye başlamıştır. 1850’lere gelindiğinde ise, bu tür mekanizmaların ve yardım sistemlerinin artık birçok ülke açısından genelleştiği de görülmektedir. Özellikle fabrika yasalarını gerektiren sektörel dalgalanmalar ve emek arzını stabilize etmeye yönelik uygulamalarla da desteklenen bu tür kurumsal düzenlemeler, refah harcamaları yapan veya düzenleyen bir devlet biçimini karşımıza çıkarmaktadır.

1850’lerden itibaren 1848 ayaklanmalarının yarattığı etkiyle birlikte sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması sürecinin sektöre uğramasının ortaya çıktığı dönemseller krizler sonucunda özellikle üç alanda önemli gelişmeler gerçekleşir. Bunlardan birincisi, sosyal sigortaların hayata geçmesidir. İkinci gelişme, yurttaşlığın kapsamının genişlemesi ve kamu refah hizmetlerinin ücretlilik iliş-

¹ Marx, Kapital’in Birinci Cildinde Fabrika Yasalarının çıkarılış amacını şöyle vurgulamaktadır: “Fabrika Yönetmeliğinin... Küçük işletmeler ile ev sanayilerini ortadan kaldırmakla, “fazla nüfus”un son sığınağını da yıkmış oluyor ve onunla birlikte tüm toplumsal mekanizmanın geriye kalan tek savunma subabını da yok ediyordu. Maddi koşulları olgunlaştırmak ve üretim sürecini toplumsal bir ölçüye ulaştırmakla, kapitalist üretimin uzlaşmaz çelişkilerini ve karşıtlıklarını olgunlaştırıyor ve böylece, yeni bir toplumun kurulması için gerekli öğelerin yanı sıra, eski toplumu yıkacak kuvvetleri de sağlıyordu.” (Marx, 1993: 514-15).



kisiyle koşut hale gelmesidir. Devlet, artık akdi sözleşmenin dolaylı tarafı olarak pazarın gereklilikleri doğrultusunda emeğin rızasını sağlamaya yönelik yardım mekanizmalarını yönlendirmeye başlamıştır. Devlet, işçi sınıfını fiziki güç kullanarak sisteme entegre etme yerine, “rızanın” tesis edilmesi için yardım ve hizmetleri bu amaç doğrultusunda kurumsal bir düzenlemeye tabi tutmuştur. Üçüncü gelişme dinamiği de, ikinci unsura bağlı olarak devletin sosyal harcamalarının giderek daha önemli boyutlara ulaşmasıdır. Özellikle bu dönemde ulusal bütçelerden sosyal harcamalara ayrılan paylar giderek artmaya başlamıştır².

Bu çerçevede kapitalist sermaye birikiminin yaşadığı istikrarsızlık sürecine paralel bir biçimde devletlerin eş zamanlı olarak emeğin üretim sürecine katılımının istikrarının sağlanmasına yönelik bazı kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmeye başladığı söylenebilir. Öncelikli olarak emek arzı stabilize edilmeye çalışılmıştır. Dönemin geçerli emek rejimi ve üretim sürecinin işçiler üzerinde yarattığı tahribat ve yüksek ölüm oranları bu düzenlemelerin asıl nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır³. Çalışma sürelerinin sınırlandırılmasıyla başlayan bu düzenlemelerin en önemlisi hiç kuşkusuz iş kazalarının ve işteki ölümlerin azaltılmasına dönük olmaktadır. Öte yandan aşırı çalışma ve yetersiz beslenmenin etkileri de işçi sınıfının her geçen gün niceliksel açıdan azalmasına yol açıyordu. Çalışma koşulları nedeniyle çocuk ölüm oranlarının artması, sağlıksız beslenmenin yol açtığı raşitizm, kadınların ve genç kızların çalışma yaşamının kötü etkileri nedeniyle yıpranmalarının yol açtığı doğurganlıktaki dalgalanmalar ve ahlaki çöküntünün yarattığı diğer etkenler, işçi sınıfının niceliğini etkilemekle kalmamış aynı zamanda işgücünün niteliğini de derinden etkilemiştir (Koven ve Michel, 1990). Bu nedenle kadın ve çocukların çalıştırılmasına bireysel kapitalistlerin feryatlarına rağmen sistemin sürekliliği ve istikrarı için kısıtlamalar getirilirken, emeğin yeniden üretiminin sağlanması için işçilerin üretim süreci dışında da sağlığını korumaya yönelik kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Bu kurumsal düzenlemelerin yanı sıra söz konusu ülkelerde 1850-70 arası eğitim ile ilgili kurumların da devreye girdiği görülmektedir. Buna karşılık devletin sosyal harcamalarında çok hızlı bir yükselişe tanık olunmamaktadır⁴. Bu da gösteriyor ki, kapitalizme

² Louis-Napolyon Bonaparte, 1850’de kurulu olan sandıklara dönük olarak yeni bir anlayış içerisindedir. Bunlara genel ve zorunlu bir karakter verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla Armand de Melun’u görevlendirir ve Melun 28 Mart 1852 yılında bir yasa tasarısı hazırlar. Burada bu tür sandıkların belediye başkanı ve rahibin başkanlığında kurulacağı ve İşçileri Bakanlığı tarafından kurulmasına izin verileceği ve kontrolünün de yerel elitleri temsil eden saygıdeğer insanlar tarafından yapılacağı belirtilir. Bu amaçla 1859 yılında bu tür yardım sandıklarını koordine etmek için Yardım sandıklarına ilişkin bir Yüksek Komisyon kurulur ve komisyon sözcüsü olarak da Armand de Melun atanır (Castel, 2003: 224).

³ Özellikle İngiltere örneğinde de görüldüğü gibi geleneksel sektörler olarak tanımlayabileceğimiz madencilik ve dokuma sektöründe mutlak artı değer sömürüsünün çalışma sürelerinin arttırılması yoluyla maksimize edilmesi arayışı işçi sınıfının bu dönemdeki jenerasyonunu derinden etkilemiş ve gerek iş kazaları nedeniyle gerekse çalışma koşullarından kaynaklanan ölümler ciddi boyutlara ulaşmıştır (Marx, 1993).

⁴ 1900 yılına geldiğinde Almanya ve İsviçre haricindeki ülkelerde sosyal harcamaların GSMH’nin yüzde 3’üne ulaşmadığı görülür. Anlamlı bir harcama büyüklüğü olan % 5 düzeyine ise birçok ülkede ancak 1930’lu yıllar sonrasında ulaşılmıştır (Pierson, 1995).



özgü refah kurumlarının ortaya çıkış sürecinde burjuva ideolojisindeki toplumsal eşitlik arayışından daha çok birikim ve maddi üretimle bağlantılı bir kurumsal yapılanma tercih edilmiştir.

Bu dönemde emeğin kontrolünü sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemeler de görülmekte ve bunlar da bir dönüşümü yansıtmaktadır. Öncekine ait olanın yerine yeniye ait olanın ortaya çıktığı bir süreç yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, Marx'ın ifade ettiği gibi bir üretim tarzından diğerine geçiş sürecinin hem tahripkar hem de yaratıcı bir süreç olduğu görülmektedir. Gerçekten de eskiye ait olan yıkılırken yeniye ait olan kurulmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında bu döneme özgü bir düzenleme biçiminden bahsedilemez. Ancak, tekil düzeyde pazarın gereksinimleri ile emek sermaye ilişkisinin sektörel veya ulusal ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı kurumsal düzenlemeler sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde sosyal yardımlara dayalı refah düzenlemeleri gözlenmektedir. Refah kurumları açısından bütüncül bir kurumsal düzenleme biçimi ve bunun sürekliliğinin olmaması, sermaye birikiminin ilkel formunun ve yaygın birikim rejiminin egemenliği, bu dönemdeki kaotik gelişim sürecine dayalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönem açısından öne çıkan kurumsal düzenlemeler daha çok emeğin kontrolüne yönelik despotik karakterdeki yasaklayıcı düzenlemeler, yedek sanayi ordusu ile pazar arasındaki ilişkiyi düzenleyen düzenlemeler, savaşlar ve mülksüzleşme nedeniyle ortaya çıkan emek gücü eksikliğini gidermeye yönelik düzenlemeler olarak görülebilir. Bu kurumsal düzenlemelerin büyük bir çoğunluğu genellikle ya pazar ile bağlantılı ya da çalışmayla ilişkilidir. Bir diğer deyişle, bu dönem refah kurumları “fabrikanın egemenliği” etrafında şekillenmiştir.

İkinci Dönem olarak alınabilecek dönem yoğun sermaye birikiminin egemenliğini kurduğu dönemdir (Aglietta, 1987; Boyer, 1990). Sermaye birikim sürecindeki dönüşüm ve bu bağlamda ortaya çıkan yeni emek rejimi, bunlara uygun kurumsal düzenlemelerin ortaya çıkması, yeni refah kurumlarının devreye girmesine veya farklı işlevler görmesine neden olmuştur. Bu çerçevede emeğin kontrolünün sadece fabrikayla sınırlandırılmadığı ve çeşitli yapısal biçimlerle ve reel ücret düzeylerinin yükseltilmesi yoluyla, işçilerin gündelik yaşamlarının her alanında bu ilişkinin egemenliğini sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Yoğun birikimin sürekliliğinin sağlanması önceliğinin dayattığı unsur olan rasyonalite ve buna bağlı ücret istikrarı, bir yandan da emeğin ücretinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda Fordizm açısından refah algısının bir önceki döneme göre farklılaşmaya başladığı görülür.

Bu açıdan bakıldığında Fordist Keynesyen Refah Devleti, önceki refah algısından ayrı ve kendine özgü kurumları yaratmaya başladığı farklı bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Refah Devleti, bir yandan sosyal ücret aracılığıyla toplumsal yeniden üretim koşullarının yaratılması için oluşturulan kurumsal mekanizmalar topluluğu olarak işlev gören bir aygıt iken, öte yandan



emeğin kontrol altına alınmasının bir biçimi ve toplumsal olarak entegrasyonu ikna ve rıza yoluyla sağlayarak sistem dışına çıkış olanaklarını kısıtlayan kurumsal düzenlemelerinin bir bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 2002).

Fordizme özgü Refah Devleti modelinin dört temel unsuru vardır. İlk olarak, Keynesyen makroekonomik politikalara dayalı bir müdahale biçimi gözlenmektedir. İkinci olarak, Fordist emek rejimi hakimiyetini kurmuştur. Devletin emek rejimi de Fordistleşmiştir. Bu devlet modeli ölçek olarak ulus düzeyini esas almıştır. Refah rejimi çalışmayla ilişkili değildir ve yurttaşlık temelinde ulusa dayalı olarak şekillenmiştir. Temsil biçimi ise hiyerarşik olarak tanımlayabileceğimiz korporatizme dayanmaktadır. Özellikle birikim rejiminin istikrarını ve rasyonalitesini sağlamaya dönük stratejilerin hayata geçmesinde bağımlı sınıfların temsilini sağlayacak bir mekanizma olarak korporatizmin, Keynesyen Refah Devletinin önemli bir unsuru olarak kurumsallaştığı görülmektedir (Jessop, 1995 ve 2002).

Bu dönemde, fabrikaya bağımlı refah yaklaşımı yerine devlete bağımlı bir refah yaklaşımı geçerlidir. Fordist Keynesyen Refah Devleti, bir düzenleme biçimi olarak Fordist sermaye birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda çalışmayla ve fabrikayla olan bağlantıyı keserek kurumsal düzenlemeleri aracılığıyla refahı toplumsallaştırmış ve kitleleşmiştir. Devlet artık üretim ilişkilerinin kendine özgü bir öznesi haline gelmiştir.

Devletin kapitalistleşmesiyle birlikte sisteme entegrasyon göreviyle birikimin zorunluluğu olarak dışlama arasındaki çelişki bir anlamda kriz sürecinin yoğunlaşması ve derinleşmesini de beraberinde getirmiştir. Refah Devletinin 1970'lerin ortasından itibaren yaşadığı kriz süreci bu ontolojik çelişkide yatmaktadır. Üretkenliğe dayalı büyüme biçiminin krizinin uluslararası alandaki gelişmelerle birlikte krize girmesi, buna yönelik işçi sınıfının militanlaşması, krizin finansal, siyasal ve toplumsal açıdan derinleşmesine ve düzenleme biçiminin etkisizleşmesine neden olmuştur. Kriz sürecinde bazı kurumsal dönüşümler yaşanmaya ve Refah Devletinin Fordizme özgü biçiminden farklılaşmaya başladığı görülmektedir (Pierson, 1995). Bu bağlamda 1980 sonrası dönem için üç ana eğilimden bahsedilebilir. Birinci eğilim, mevcut refah harcamalarının kısılması ve bütçeler üzerindeki sosyal harcamaların baskılarının hafifletilmesine yönelik mali ve kurumsal düzenlemelerdir (Alber, 1988). Genellikle gelişmiş ülkelerde görülen bu eğilim artık genelleşmiş ve AB gibi ulusüstü yapıların da ana politikalarından birisi haline gelmiş bulunmaktadır. İkinci eğilim ise, genellikle gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak görülen yapısal uyum programları aracılığıyla uygulamaya konan özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıdır. Refaha yönelik düzenlemelerin doğrudan pazarın aktörlerine terk edilme biçiminde kendisini gösteren bu eğilim, birinci eğilimle birlikte ya da bazı durumlarda ardı ardına uygulamaya konulmaktadır. Üçüncü eğilim ise, Anglo-Sakson ülkelerde görülen Çalışma Devleti uygulamaları ve bununla bağlantılı olarak devletin şirketleşmesine yönelik düzenlemelerdir (Peck, 1996).



Bu değişim dinamiklerine bağlı olarak refah rejimlerinde ve bu rejimlerin kurumsal yapılarında yaşanan gelişmeler Fordizme özgü Refah Devletinin dönüş-tüğünü ve yeniden yapılandığını göstermektedir. Bu dönüşüm sürecinde sermaye ve emek arasındaki tabiiyet ve kontrol ilişkisi de farklı bir aşamaya sıçramıştır. Esnek birikime uygun emek rejimi genelleşmeye başlamış, birçok ülkede iş kanunları üretim sürecinin dayattığı bir dönüşüme uğramıştır.

Refah Devletinin toplumsal yeniden üretime yönelik sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, konut hizmetleri gibi kurumsal düzenlemeleri de doğrudan bu değişim sürecinin nesnelere haline gelmiştir. Özellikle bu alanda iki ana eğilim görülmüş-tür. Birincisi, bu tür kurumlar doğrudan özelleştirilmekte ya da dolaylı olarak fiyatlandırma, metalaştırma gibi yöntemlerle pazar kurallarıyla çalışan şirketler haline getirilmiştir. İkincisi ise sermaye açısından bu hizmetler, birer değerlendirme ve birikim alanı haline gelmiştir.

Bu alandaki diğer bir gelişme süreci de, emek gücünü pazara sunmayan kesimlerle pazarın ilişkisidir. Özellikle kriz sonrası neoliberal dönemde refah devletinin “dışarıdakilerle” ilişkisinin de dönüştüğü ve emek gücünü pazara sunmayan toplumsal kesimlere yönelik olarak seçicilik mekanizmasının işletilmeye başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede içerisinde devletin kurumsal rolünün de değiştiği gözlenmektedir. Özellikle bu kesimlere yönelik yapılan transferlerin kısıtlandığı ve çeşitli zorunlulukların getirildiği görülmektedir. Dahası, bu hizmetlerin büyük bir kısmının pazarın kendi dinamiklerine bırakılmasına dönük düzenlemeler yapılmaktadır. Buna paralel olarak devletin denetim işleviyle sorumlu tutulduğu, pazarın egemenliğine dayalı bir sistemin hayata geçirilmesine ilişkin düzenlemelere rastlanmaktadır (Peck, 2001).

Ayrıca bu sürecin bir parçası olarak devletin hiyerarşik yapısına tabi olmayan bazı kurumsal yapıların ortaya çıktığı ve bunların doğrudan transferden ve uygulamadan sorumlu kurumlar olarak bu görevleri yerine getirmeye başladığı görülmektedir. Bir başka deyişle, önceliğin pazarın dinamiklerine ve ajanlarının çıkarlarına dayalı olduğu, yerleşen, giderek somutlaşan ve seçicileşen bir refah rejimine geçiş yaşanmıştır. Emek kontrolünün yeni biçimi, kendi kurumsallığını emeğe ve dolaylı olarak devlete dayatarak emeğin tam tabiiyetini sağlamaya yönelik kurumsal bir dönüşümü öngörmektedir (Jessop, 2000).

Fordizm sonrası dönem açısından bir diğer gelişme ise Fordist Keynesyen Refah Devletine özgü temsil biçimindeki dönüşümdür. Özellikle toplumsal ilişkilerin istikrarını yeniden yapılandırmak için sınıfsal temsil biçiminin yerine kimlikler ve bireyselleşmiş temsil biçimlerinin hayata geçtiği gözlemlenirken yeni temsil biçimi arayışları da devam etmektedir. Günümüzde yeni temsil biçiminin ana noktasını birikimin istikrarının sağlanması için esnekliğe ve farklı kimliklerin temsiline ağırlık veren *networkleşme* (Ağ), kamu-özel ortaklıkları ve yönetim gibi yapılanmalar oluşturmaktadır. Ekonomik ve siyasal örgütlenme birimi olarak ulusal ekonomi ve ulus devletlerin rollerinin de finans kapitalin önceliğinin



ve yoğunlaşmasıyla birlikte çok uluslu şirketlerinde birer aktör olarak sisteme girdiği bir kaosa girilmiştir (Jessop, 2002).

Bu gelişmelerin bütünü Schumpeterci Çalışma-Refaf Devleti'nin kurumsal düzenlemeleridir. Esnek birikim rejiminin modeli olan Schumpeterci Çalışma-Refaf Devletinin özellikleri olarak da Schumpeterci rekabete dayalı ekonomik politikaları, esnekliği, çalışma-refah rejimini, ulussuzlaşmayı ve yönetişimi sayabiliriz. Özellikle eşitsizliğin sürdürülebilmesine dayalı olan bu devlet biçimi bir yandan Keynesyen Refah devletinin metasızlaştırma ve entegrasyon yoluyla birikim için mavi yakalıların yanında beyaz yakalıları ve diğer bağımlı sınıflara yönelik refah politikaları yoluyla birikimin sürekliliğini sağlamanın yerine söz konusu refah politikalarının kendisini metalaştırma yoluyla devletin bir şirket gibi pazarın öznesi haline getirmiştir. Entegrasyon yerine seçici dışsallaştırma ve işgücü piyasalarının geçişkenliklerini ortadan kaldıracı düzenlemeler yoluyla da işçi sınıfının parçalanmasına dönük bir süreç ortaya çıkarmıştır. Özellikle 2008 krizi ve sonrasındaki gelişmeler ise Schumpeterci Çalışma devletinin dayandığı bireyselleştirilmiş "sosyal yatırım" modeli ve güvenceli esneklik gibi modeller yoluyla ortaya çıkan sosyal eşitsizliklerin nisbi olarak dengelenmesi için ortaya çıkarılmış çabalardır. Bir yandan giderek düzensizleşen birikimin finansal yoğunlaşmasına yönelik adımlar atılırken aynı zamanda bu finansal birikimin dayandığı neoliberal politikaların tahribatının yarattığı sosyal alanın despotikleşme yoluyla yeniden entegrasyonu sağlanmak istenmektedir. Bu çerçevede de aktif işgücü piyasaları gibi Schumpeterci çalışma anlayışı pazar tarafından daha yaygın olarak genişletilmektedir.

Genellikle gelişmiş kapitalist ülkeler açısından yapılan bu analiz, ücretlilik ilişkisinin genelleşme düzeyi ile doğrudan ve dolaylı bir ilişkinin varlığına dayalıdır. Oysa kapitalist üretimin eşitsizliğe dayalı doğası nedeniyle bu ekonomilere bağımlı veya onunla bağlantılı farklı toplumsal formasyonlarda daha derin ve daha eşitsiz bir süreci ortaya çıkardığı gibi otoriteryanizmi de beraberinde getirmektedir. Ücretlilik ilişkisinin kapitalist doğasıyla beraber varlığını sürdüren farklılaşmış vesayet ilişkileri ve üretim süreçlerinin varlığı, söz konusu toplumsal formasyonlarda yaşanan sürecin devlet biçimlerini de etkileyerek çeşitli sınıfsal dengesizliklerin ortaya çıkabileceği hegemonik krizlere de zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye örneği özgüllükleri bakımından oldukça önem kazanmaktadır. Aşağıda Türkiye'de kapitalizmin gelişim süreci ile refah ve devlet arasındaki ilişkiyi inceleyerek günümüzde neoliberal dönüşüm sürecinin Türkiye'deki etkilerini bu bağlamda ele alacağız.



Türkiye'de Refah Devleti ve Değişim Süreci

Türkiye'de yaşanan süreç, özgüllükleri bakımından Düzenleme Teorisi içerisindeki Refah Devleti tartışmalarına ve dönüşümüne yönelik anlamlı sonuçlar vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak 1980'e kadar gelen dönemde Türkiye'de bir Refah Devletinin şekillendiğinden bahsedebiliriz. Ancak, bu Refah Devleti Fordist Keynesyen Refah Devleti biçimini alamamıştır. Bir diğer deyişle, Türkiye'de ortaya çıkan Refah Devletinin, Fordizme özgü bir düzenleme biçimi olarak nitelendirilebilmesi zordur.

Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, Türkiye'de Fordist emek rejiminin ve ücretlilik ilişkisinin egemenliğini kuramadığı görülmektedir. Fordizm öncesi üretim sürecine ilişkin yapıların varlığını büyük ölçüde koruması, geçimlik tarımsal ekonomilerin yaşamayı sürdürmesi, hızlı bir proleterleşme, mülksüzleşme sürecinin ortaya çıkmaması ve küçük mülkiyet yapılarının pazar açısından önemli unsur olarak devam etmesi, bir anlamda Fordizme özgü toplumun fabrikalılaştırılması sürecinin tam olarak hayata geçmediğini göstermektedir.

Diğer yandan devletin doğrudan bir kapitalist, hatta Türkiye açısından en büyük sermaye grubu olarak şekillendirilmesi nedeniyle pazarın içsel kurallarının işleyişinde aksaklıkların yaşanmasına bağlı olarak sermaye birikim sürecinde bir farklılaşmanın ve buna istinaden emeğin sermayeye tabiiyetinde ve kontrolünde Fordizme özgü biçimlenme sürecinde bir eklemlenmenin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, bir tarafta "Devlet Fordizmi" hayata geçmiş, diğer tarafta Fordist olmayan ve kendi tarihsel gelişim sürecini yaşayan büyük bir tarımsal kesim varlığını korumuştur. Bu nedenle birçok grubun yada bağımlı sınıfların tüketimleri kitleleşmemiş ve buna bağlı olarak da Fordist büyüme rejiminin istikrarı sağlanamamıştır.

Düzenleme biçimi açısından bakıldığında Türkiye'deki kapitalizm öncesi üretim biçimine özgü kurumsal yapıların varlığının devam ediyor olması, kırsal alanda topluluk ve aileye dayalı kurumsal refah biçimlerinin varlığını etkin bir biçimde sürdürmesi, Fordizm öncesi döneme özgü devlet dışı dayanışma ilişkilerinin hatırı sayılır geçerliliği, devletin refah rejiminde etkinlik ve kapsayıcılık açısından egemenliğini kuramaması nedeniyle toplumsal yeniden üretim düzeylerinin yetersiz kalması, bir Fordist Keynesyen Refah Devletinin varlık bulmasını engellemiştir.

1980'li yıllar, Türkiye'de Fordist sermaye birikim sürecindeki kesintiler ve tıkanma nedeniyle sermaye birikim rejimi açısından büyüme biçiminin krizine çözüm arayışlarının ağırlık kazandığı yıllardır. Bu çerçevede özellikle düzenleme biçiminin kurumsal düzenlemelerinin sermaye birikim sürecindeki krizin aşılmasına yönelik stratejilerle olan uyumsuzluğu, büyüme biçiminin etkilenmesine ve dolayısıyla da krize neden olmuştur. Bu nedenle krizden çıkmak için çözüm arayışlarına girilmiştir. Bu çözüm arayışlarının içerisinde yer aldığı paradigma



ise yine Fordizmdir. Fordist sermaye birikim sürecinin krizi, özellikle 1980 ve sonrası dönemde yapılan düzenlemeler yoluyla çözülmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda öncelikle verimlilik ile ücretler arasındaki bağ koparılarak, ücretlerin düşürülmesine yönelik bir girişim gerçekleşmiştir. Ücretlere yönelik bu tutum nedeniyle işçi sınıfı bu dönemde dışlanmış, sınıf tabanlı iktisadi taleplere, sendikal örgütlenmelere ve ücret mücadelesine yönelik oldukça sert ve ödünsüz bir çizgi izlenirken, emekçi kesimlere, bazıları iş-gücü piyasası dışına taşan, çeşitli imkanlar sunulmuştur: Enformel sektör veya kayıt dışı ekonomi olarak tanımlanan bu gelişme, kapitalizmin ilkel birikim dönemi koşullarında görülen bir olgunun aslında genel bir olgu olarak varlığını sürdürdüğünü de göstermiştir.

Bu arada Fordizmin krizinin esnekliğin sisteme yedirilmesiyle aşmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu süreçte mevcut birikim stratejisi revize edilmeye ve bununla uyumlu düzenlemeler hayata geçirilmeye çalışılmış ve esnek birikime özgü kurumsal düzenleme biçimleri gelişmeye başlamıştır. Öte yandan tüketim döngüsünü düzenleyen kurumsal düzenlemeler yerlerini pazar mekanizmalarına bırakmaya başlamıştır. Benzer biçimde Keynesyen makro ekonomik politikalar yerlerini arz yönlü iktisat politikalarına bırakırken, devlet müdahaleciliğinin yapısal seçicilik ölçütleri de değişmiş, dolayısıyla iktidar bloğundaki çatışmalar derinleşmiştir. Nitekim, kredi ve teşvik sistemleri, devletin dolaylı ve doğrudan pazara müdahale biçimleri, yasal ve kurumsal ekonomik düzenlemeler bu süreçten doğrudan etkilenmiş ve dönüşmeye başlamıştır (Boratav, 2003).

Sağlık, eğitim, sosyal yardımlar gibi alanlarda devletin özellikle mali disiplin ve maliyet olgusu gibi kavramları kullanmaya başladığı ve bu tür harcamaların kısılması doğrultusunda düzenlemelerin yapıldığı görülür (Soyer, 2004). Refah Devleti modelinin temsil ve sosyalizasyon biçimleri çatırdamaya başlamıştır. Makro düzeydeki korporatist uzlaşmanın sona ermesi nedeniyle dışlanmaya karşı işçi sınıfının direnişi ve giderek artan militan tavrı, düzenleme biçiminin kurumlarının işlevsizleşmesine yol açmış ve kriz süreci giderek derinleşmiştir.

1990'lı yıllar Fordizmin krizinin bu tür müdahalelere rağmen derinleşmesi ve yapılan düzenlemelerin geçerlilik bulamaması nedeniyle yeni bir birikim stratejisinin hayata geçtiği ve kendine özgü düzenleme biçimiyle oluşsal bir bütünlük oluşturmaya başladığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede 1990'lı yıllar açısından sermaye birikim sürecinin derinleşen krizini aşmaya yönelik iki aşamalı bir strateji devreye girmiştir. Birincisi, esnek birikim stratejisinin hayata geçirilmesi, ikincisi ise sermaye birikim sürecinin tıkanıklığını aşmada yetersiz hale gelen düzenleme biçiminin kurumlarının neoliberal bir strateji aracılığıyla yeniden yapılandırılmasıdır.

Türkiye örneğinde 1990'lı ve 2000'li yıllarda görülen emek rejiminde köklü dönüşümlerde ana eğilim esnek bir işgücü piyasasına yönelik emeği koruyucu bütün düzenlemelerin, birer katılık addedilip yıkılmaya çalışılması, bir yandan da emek sömürsünü arttırmaya yönelik kontrol mekanizmalarının ve kurumsal



düzenlemelerin hayata geçirilerek emeğin sermayeye tabiiyetinin arttırılmasıdır.

Türkiye'nin özellikle 1980 sonrası yaşadığı enformelleşme süreciyle ortaya çıkan ikili pazar yapısı, bir yandan bu proleterleşen kitlelerin içerisinde yer aldığı farklı bir pazar yaratarak ilkel birikimle yaygın birikimin eklemlendiği bir yapı ortaya çıkarmakta, diğer yandan pazarların absorbe edemeyeceği büyük bir yedek sanayi ordusu yaratmaktadır. Bu süreçte Fordist emek rejiminin en önemli yapısal biçimi olarak ifade edebileceğimiz çalışma mevzuatı yerini esnekleştirilmiş bir çalışma mevzuatına bırakırken, devletin emek rejimi de esnekleşmiştir.

Benzer biçimde devletin toplumsal yeniden üretime yönelik refah kurumlarında da bir yeniden yapılanma süreci ortaya çıkmıştır. Özellikle, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık alanlarında 1990'lı yıllarda başlayan ve 2000'li yıllardan itibaren yoğunlaşan bir yeniden yapılanma süreciyle karşılaşmaktadır. Bu alandaki genel yönelim, özelleştirme, özele terk etme, şirketleştirme, yerelleştirme, metalaştırma gibi yöntemlerle bu hizmetlerin pazarın egemenliğinde yeniden yapılanmasıdır. Bütün bu süreçte neoliberal stratejinin 1980'li yıllardan farklılaştığı nokta ise, pazarın egemenliğine dayalı seçicilik kriteri üzerine kurulu olan Schumpeterci "Çalışma Devleti"nin kurgulanmasıdır. Schumpeterci Çalışma Devleti, Anglo-Sakson ülkelerinde görülen uygulamalara benzer bir biçimde hayat bulmaktadır. Çalışma ile refah yardımları arasında birebir ilişkiye dayalı bu yeni yönelime dönük yasal düzenlemeler, yeni bir düzenleme biçiminin şekillendiğini göstermektedir.

Özellikle Türkiye'de yaşanan değişimin çeşitli boyutları bulunmaktadır. Fordizme özgü makro korporatizmin yerine iki farklı temsil biçiminin oluştuğunu söyleyebiliriz. Birincisi, yeni esnek birikim stratejisi doğrultusunda değişen işletme yapılarıyla bağlantılı olarak mikro (işletme düzeyinde) korporatist biçimlerdir. İkincisi ise, sınıf tabanlı temsil biçiminin yerine makro ve mikro düzeyde sermayenin örgütlerinin ağırlıklı olarak geçtiği, bağımlı sınıfların ise kimlik üzerinden bu yapıları eklemlendiği yeni temsil biçimidir. Bu temsil biçiminde pazar tarafından seçilmiş sivil toplum örgütleri ile devlet eşit düzlemde yönetime uyumlu bir şekilde bir araya gelerek uluslararası işbölümünün ve rekabetin gereklilikleriyle bağlantılı olarak, yaygın birikimin gereklilikleri doğrultusunda temsil biçimini şekillendirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere yaygın birikim stratejisinin hayata geçirilmesi sürecinde bu stratejiye uygun düzenleme biçiminin kurumlarının şekillenmesi önemlidir. Schumpeterci Çalışma Devleti ise bu bağlamda kitlelerin yeni birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda kontrolünü sağlamaya yönelik en uygun devlet biçimi ve düzenleme tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle 2002 yılında iktidara gelen AKP, yoksullaşan ve güvencesiz hale gelen bağımlı sınıflar ve küçük burjuvazi ile finans kapitalin (uluslararası ve ulusal) bir temsilcisi olarak ortaya çıkmış ve Türkiye ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en ağır iktisadi çöküntüsü sonrasında, özellikle kent ve kırlardaki



emekçi, yoksul ve köylü kesimlerden aldığı siyasi desteği arkasına alarak geniş bir fraksiyonel ve sınıfsal ittifaklar bütününe oluşturduğu iktidar bloğunu oluşturma yoluyla yeni birikim rejimine uygun bir devlet biçiminin bütün kurumlarını hayata geçirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. AKP ile başlayan dönem ikiye ayırarak incelemekte fayda vardır. Birinci dönem olarak 2010 öncesi dönem, ikinci dönem olarak da 2010 sonrası dönemi ele alabiliriz.

2010 öncesi dönemde AKP tarafından, Fordist refah devletinin en önemli ayağı olan devletin birikim rejimindeki düzenleme biçiminin temel politikalarında neoliberal dönüşüm süreci hızlandırılmıştır. Keynesyen makro politikalarındaki ana özellik olan efektif talep yaratma yerine, pazar egemenliğine dönük politikalar uygulamaya konulmuştur. Pazarı düzenleyici ve birikimin istikrarını sağlayan iktisadi müdahale biçimleri de ya pazara terk edilmiş ya da kredi ve yatırımlarda görüldüğü gibi yeni birikim rejimi için önemli olan anahtar sektörlerle ve uluslararası sermayenin yoğunlaştığı alanlara yönlendirilmiştir. Ayrıca, devletin istihdam aracılığıyla oynadığı birikim-tüketim dengesine dönük düzenleyici ve bütünleştirici rol de terk edilmiş ve kamu istihdamı giderek daraltılmıştır. 2000'lerin başlarında başlatılan gerek Kamu Personel Rejimine ilişkin düzenlemelerde, gerekse Kamu Yönetimi Temel Kanunu ve Norm-Kadro uygulamalarının önemli bir ayağını oluşturan yönetişime yönelik düzenlemelerde, devletin emek rejimindeki Fordist rasyonel yapının tahrip edildiği ve hizmetlerin metalaştırıldığı, devletin şirketleştirildiği görülmektedir (Başbakanlık, 2003). Benzer şekilde Fordizme özgü sosyal ücret kurumları ile Refah Devletinin kolektif koruma ve toplumsal bütünleştirme işlevinin yanı sıra işgücü piyasalarını düzenleyen kurumlar da bu dönüşümün hedefleri haline getirilmiştir.

İdeolojik tabanın yaratılmasında bireyciliğe yönelik söylem, emek kesimleri içinde bir zihniyet dönüşümü yaratma arayışı 1980'lerin ANAP döneminde başlamış ve sonrasında, 1990'lar ve 2000'lerde de etkisini giderek arttırmıştır. Bu ideolojik manipülasyon, neticede bir yandan ciddi olumsuz iktisadi ve sosyal sonuçları olan neoliberal iktisat politikalarının etkilerinin normal olarak algılanmasına yol açarken, diğer yandan yeni hegemonya girişimine alternatif olabilecek siyasal hareketlerin kendilerine toplumsal taban bulamamasına sebep olmuştur. Özellikle 2010 öncesi dönemde iktidar bloğunun çeşitli katman ve fraksiyonları açısından birleştirici ortak payda olarak neoliberal ideolojiyi yeniden üreten ve kitleler nezdinde rejimin ve politikaların meşruiyetinin sağlanması ile halkın "ulusal popüler bir proje" etrafında toplanmasına yönelik olarak yeni hegemonya girişiminin elindeki en güçlü araç, AB'ye tam üyelik perspektifiydi. Bu perspektifin, tabi kesimlerin bütün unsurları ve özellikle de dışlanan ve sürece eklemlemekte en çok güçlük çekilen kitleler üzerinde bile rıza örgütleyici etkisi sayesinde AKP, neoliberal dönüşümün yarattığı sosyal ve ekonomik tahribatı kitleler nezdinde meşru gösterebilmiştir.

Böylelikle devletin dönüşümü ve yaygın birikim rejimine geçiş sürecinde



önemli kurumsal dönüşümler sınıfsal çatışmanın derinleşmesine imkan yaratmayacak bir biçimde “dışsallaştırıcı” bir yöntem ile hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Bu dönüşümlerden ilki, Refah Devleti kurumlarının emeğin tabiiyeti ve kontrolü için oynadığı roldür. Özellikle bu dönemde AKP'nin uyguladığı istihdam politikalarıyla ikili işgücü piyasasının sınırlarını daralttığı ve geçirgenliğini azalttığı görülmektedir. İşçi sınıfının bölünmüş yapısı yeni iki uluslu hegemonik strateji açısından geçerli ve yerinde bir kurumsallık olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde iki uluslu hegemonik stratejide emeğe yönelik bu dışlayıcı etki farklı refah düzenlemeleri ve ücret politikaları aracılığıyla dengelenebilmekte ve dışlanan emeğin sistem dışına yönelmesine karşı tampon mekanizmalar oluşturulabilmektedir. Ancak, Türkiye gibi farklı toplumsal formasyonlarda ücret ve refah düzenlemelerinde sermayenin bu alanda esnekliğinin bulunmaması nedeniyle Schumpeterci Çalışma Devletinin dışlanan işçi sınıfı ile ilişkisinin daha çok bunları maddi olmayan düzenlemeler aracılığıyla kontrol etmeye yönelik olarak şekillendiğini görmekteyiz.

Bu bağlamda da enformel sektör hem esnek birikim stratejisinin yarattığı yeni işsizler ordusu için geçimlerini sağlayabilecekleri tek alan haline getirilmiş, hem de tarımdaki devlet kurumlarının ve geçimlik ekonomilerin yok edilmesiyle birlikte köylerden kentlere akan yeni işsizler ordusu ve yoksul kitleler için bir ekonomik alan haline gelmiştir. Aynı zamanda formel istihdamı da daraltan ve atipik istihdam biçimlerini devreye sokan AKP, taşeronlaşma ve güvencesiz çalışma biçimlerini devlet istihdamının başat biçimi haline getirmiştir.

2010 sonrası dönem açısından ise özellikle AKP'nin yaygın birikim süreciyle uyumlulaşan bir devlet biçiminin hayata geçirilmesine yönelik adımları yerine daha ziyade hegemonik stratejisinin kırılmasına ve otoriterleşmesine neden olan bir süreçle karşılaşmaktadır. Bu dönemde birikim sürecinin aksının değişmesi ilk karşılaşılan değişim dinamiğidir. Özellikle özelleştirmelerin yerine gelişmiş kapitalist ekonomilerde görülen finansal yoğunlaşma ve teknoloji yüksek sektörlerde yoğunlaşma yerine inşaat ve ulaştırma sektöründe yoğunlaşan sektörel seleksiyon göze çarpmaktadır. Yap İşlet Devret Modeli ve/veya Kamu özel ortaklığı modelleriyle sermayenin çeşitli fraksiyonlarıyla dolaylı yada doğrudan işbirliği içerisine giren parti yönetimi çeşitli sınıfsal ittifakların temsilcisi olma rolünden bir anlamda toplumsal bir özne olma yolunda fraksiyonlaşma eğilimine girmiştir. Bu çerçevede diğer egemen sınıf özneleri ve fraksiyonlarla çatışma içerisine girerken devletin sınırları aşılmış ve sistemin sürekliliği için gerekli olan müdahale biçimleri de cezalandırma veya ödüllendirme araçlarına dönüşmüştür. Vergi, teşvik, sübvansiyonlar gibi araçlar birer silah olarak kullanılmaya başlanmış ve birikimin sürekliliği yerine partinin sürekliliği tercih edilmeye başlanmıştır. Özellikle inşaat ve madencilik, ulaştırma gibi sektörlerde parti örgütleriyle içiçe geçen ilişkiler yoluyla artı değer salınımı üretken olmayan bir biçimde



iktidar bloğu içerisindeki bir grupta yoğunlaşmış ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin aksine finansal alan yerine bu alanlarda bir sermaye yoğunlaşması ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakılınca AKP'nin ilk döneminde uluslararası sermaye ile bütünleşmiş sermaye gruplarıyla kendisini dinsel ve muhafazakar kimliğiyle tanımlayan sermaye grupları iktidar bloğunun şekillenmesinde etkili olmalarına rağmen ikinci dönemde bu iktidar bloğu daha da homojenleşmiş ve bir anlamda farklı sermaye grupları bu iktidar bloğundan dışlanmışlardır.

Bu tip bir ilkel ve kanlı birikim sürecinin bağımlı sınıflar üzerinde yarattığı sosyal huzursuzluk esnekleşmeyle ve atipik istihdam biçimleriyle ortaya çıkan iş kazalarıyla da eklenmiş ve Türkiye'de bağımlı sınıflar için mevcut içerme araçlarının yerine yeni eklemleyici strateji ve araçlar geliştirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle işçi sınıfı açısından formel işçi sınıfının ücretlerinin dondurulması ve köylü ve çiftçileri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen fiyat artışlarının da bu dönemde sonuçlarının rızanın tesisinde oldukça sorunlu bir arka plan oluşturmaya başladığı da görülmektedir. Bu çerçevede efektif talebi artırma ve giderek yoksullaşan bu kitleleri sistem içerisinde tutmak için kredi ve borçlanmaya yönelik politikalar esnetilmiştir. Boratav (2015), bu dönem açısından reel ücret ve gelirlerdeki gerilemeden ziyade ikincil bölüşüm ilişkilerindeki bu borçluluk etkisine vurgu yapmaktadır.

AKP'nin bağımlı sınıflara yönelik eklemleme stratejisi, genel olarak neoliberal stratejilerden bu noktada farklılaşmış, ortaya çıkan hybrid birikim rejiminde, kimlik siyasetiyle de uyumlu olan cemaatçiliği ve siyasal islamı ön plana çıkarılması yoluyla bağımlı sınıfların yeni stratejiye eklenmesine çalışılmaya başlanmıştır. AKP'nin Refah Devletinin tasfiyesi esnasında refah rejiminde ortaya çıkan boşlukları muhafazakarlık ve dinsel kurumlar aracılığıyla doldurmaya çalışması da bu yeni eklemleyici stratejinin oluşturulmasına dönük bir girişimdir. Esnek ve atipik bir işgücü piyasasında güvencesiz ve düzensiz iş ilişkisine girmek zorunda olan, kariyer ve çalışma istikrarının yok oluşuyla birlikte sermayenin despotik kontrolüyle yüz yüze kalan işçi, karşı karşıya bulunduğu toplumsal ve ekonomik risklere karşı sosyal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayacaktır. Toplumsal korunmanın en temel ayağı olan devletin koruyucu ve bütünleştirici düzenlemelerinden mahrum kalması durumunda ortaya çıkacak bu boşluğu doldurmak için nereye yöneleceği aşıkardır. Bunların başında aile gelir. Tarımda ve işgücü piyasalarındaki yeniden yapılandırma ve uluslararası piyasalara eklenme politikası nedeniyle yoksullaşma artarken, bir yandan ailenin dayanışma işlevi etkisiz kalmakta, diğer yandan ailenin kendisi de parçalanarak sürecin bağımlısı haline getirilmektedir. İkinci sosyal dayanışma ağı olan yerel yönetimler ise, devletin yeniden yapılanma sürecinin sonucunda pazara bağımlı hale gelirken, mali kısıtlar nedeniyle de bu sürece müdahil olamamaktadır. Bu nedenle güvencesiz ve korumasız kalan insanlar için tek alternatif kendisine dayanışma ve koruma sunan dinsel kurumlardır. Türkiye'de de bu dinsel dayanışma biçiminin en et-



kin formunu tarikatlar oluşturmaktadır. Öte yandan bu sosyal yönelimin siyasal uzantısı ise muhtemelen ideolojik olarak bu alandan beslenen siyasal partilerdir. AKP, Refah Devletinin toplumsal koruma işlevinin çözülmesi esnasında ortaya çıkan boşluğu feodalizmdeki dinsel refah anlayışı ile Schumpeterci Çalışma Devletinin kurumlarını eklemleyerek doldurma gayreti içerisinde. Özellikle sosyal politikadaki bu dönüşümün, Türkiye’de, tarikat ve cemaat usulü dayanışma ağlarını ön plana çıkarmıştır. Özellikle 2010 sonrası dönemde bu stratejiye bir unsur daha eklenmiş ve devlet ile özel sektör arasındaki eşitliğe dayalı ortaklıkların yerini vakıf sistemini bu mekanizmaya ekleme yolu tercih edilmiştir. Vakıflar yoluyla cemaat ilişkileri gizlenirken vakıflar adeta özel sektör şirketlerine dönüştürülmüş ve bir refah kurumu olmanın ötesine geçerek hem tekelleşmiş, korumalı ekonomik şirketler haline dönüşmüş hem de AKP açısından ideolojik yeniden üretim için birer aygıtla dönüştürülmüşlerdir. Yerel yönetimler ile bu vakıfların birliktelikleri de bu sürece eklenince ortaya bağımlı sınıfları sistem yerine partiye bağımlı hale getiren bir süreç çıkmıştır.

Yeni hegemonik projenin bu eklemleyici stratejisinin zayıf noktası ise, bu düzenlemelerin neoliberal stratejilerle birlikte hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. Neoliberal stratejinin hayata geçirilmesi sürecinde gerek ulusal sermaye gerekse uluslararası sermayeyle bütünleşme yerine bu tarz bir parti öncelliğinin tercihi ise iki uluslu hegemonik projenin ikinci ulusunu oluşturan bağımlı sınıfları sistem içerisinde tutma yolunda elde rızayı örgütleyecek farklı araçların kalmayıp şiddir. Dolayısıyla bu da tahakkümün yükselişini ve zorun bu kesimler açısından bir tercih haline gelmesine neden olur. Özellikle AKP’nin yarattığı bu eşitsizlik, kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerle birleştiği noktada kaçınılmaz olarak kapitalizmin devlet biçiminin olağan biçimden uzaklaşmasına neden olur.

Olağanüstü devlet biçimlerinde ise refah kurumlarının rızanın tesisindeki biçimlerinin popülist bir biçimde partinin çıkarlarıyla özdeşleştirilmeye başlandığı da görülmektedir. Özellikle Sosyal yardımlar adeta bir kaynak transferi aracına dönüştürülürken bu alandaki kurumların da tahakküm altına alındığını söyleyebiliriz. Sosyal güvenlik sisteminde kamusal primli sistemlerin yerine partinin kontrolündeki bankaların etkin olduğu özel sektörün devreye girdiği sistemler devreye sokulmakta, sağlık hizmetleri gibi alanlarda “şehir hastaneleri” modelleriyle partili sermayedarlar ile ortaklıklar kurulurken bu alanda sağlığın piyasalaştırılmasına yeni bir boyut getirilmiştir. Eğitim alanında ise kamusal eğitim tasfiye edilip yerine özel sektör ikame edilirken burada da seleksiyon mekanizmaları devreye sokulmuştur. Kamusal eğitimin birikimin gereklilikleri yerine bu devlet biçiminin ve partinin tercihleri yoluyla şekillendirilmesi yaşanmış, adeta eğitim sistemi çöktürülmüştür. AKP’nin 15 yıllık iktidarına bakıldığında refah devletinin dönüşüm sürecinde Türkiye’de diğer ülkelerdeki Pazar eksenli neoliberal yapılanma yerine parti eksenli neo-muhafazakar bir sistemin yerleştiği görülmektedir.



Sonuç

Kıscacası Türkiye’de refah devletinin dönüşümü birikim sürecinin ve rejiminin gereklilikleri doğrultusunda bir düzenleme biçimi olarak şekillenmesi süreci 2010 yılından itibaren sekteye uğramıştır. Kapitalizmin içsel çelişkileri bütün dünyada neoliberal stratejilerin çöküşünü dayatırken Türkiye’de birikimin zorunlulukları ile siyasal alanın yeniden şekillenışı ne yazık ki eşitsiz bir biçimde refah kurumlarının bağımlı sınıflara yönelik daha kontrol amaçlı bir biçime dönüşmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede bağımlı sınıflara yönelik sosyal harcamaların artışı yoluyla bu kontrol işlevi genişleyecektir. Ancak sosyal harcamaların yaratacağı ekonomik baskıların birikim kriz sürecini derinleştirmesi de kaçınılmazdır. Bu içsel çelişki kısa ve orta vadede toplumsal çatışmalara neden olacak derin çatlaklar oluşturacaktır. Sosyal devlet yada refah devleti dünyada farklı bir dönüşüm sergilerken Türkiye’de ise yeni bir sosyal devlet mi tartışması yerine bu çelişkilerin yarattığı ve yaratacağı yeni bir olağanüstü devlet biçiminin ana ideolojik unsuru olarak devreye giren bir refah anlayışı egemen olmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Aglietta, M. (1987) *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, Londra: New Left Books.
- Alber, J. (1988) "Continuities and Changes in the Idea of the Welfare State", *Politics and Society*, 16, 4, 451-468.
- Barrow, C., W. (1993) *Critical Theories of the State Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, Londra: University of Wisconsin Press.
- Başbakanlık (2003) *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1 Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*, Ekim, Ankara.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2015) *Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete*, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Boyer, R. (1979) "Wage Formation in Historical Perspective: The French Experience", *Cambridge Journal of Economics*, 3, 99-118.
- Boyer, R. (1990) *The Regulation School : A Critical Introduction*, (der. C. Charney), New York: Columbia University Press.
- Boyer, R. ve Saillard, Y. (2002) *Regulation Theory: The State of Art*, New York: Routledge Press.
- Castel, R. (2003) *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Clarke, S. (1991) "Introduction: The State Debate", Clarke, S. (der.) *The State Debate*, Londra: Mac Millian Press, 5-55.
- Clarke, S. (1991) *The State Debate*, Londra: Mac Millian Press.
- Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (1981) *The Development of Welfare States in Europe and America*, Londra: Transaction Books.
- Fraser, D. (1973) *The Evolution of the Welfare State*, Londra: Macmillan Press.
- Friedman, M. (1988) *Kapitalizm ve Özgürlük*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gamble, A. (1988) *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Londra: Macmillan.



- Gough, I. (1975) "State Expenditure in Advanced Capitalism", *New Left Review*, 92, 53-92.
- Gough, I. (1979) *The Political Economy of the Welfare State*, Londra: MacMillian.
- Hall, P. (1952) *The Social Services of Modern England*, Londra: Routledge.
- Hirsch, J. (1983) "The Fordist Security State and New Social Movements", *Kapitalstate*, 10/11.
- Jessop, B. (1991) "The Welfare State in the Transition from Fordism to post-Fordism", Kastendiek, H. Jessop, B. Nielsen, K. & Pedersen O.K. (der.) *The Politics of Flexibility*, Aldershot, England: Edward Elgar.
- Jessop, B. (1995) "The Transition to Post-Fordism and Schumpeterian Workfare State", Loader, B. ve Burrows R. (der.) *Towards a Post-Fordist Welfare State* , Londra: Routledge.
- Jessop, B. (2000) "The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Ecological Dominance of Globalizing Capitalism", *International Journal of Urban and Regional Studies*, 24 (2), 323-60.
- Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*, Oxford: Polity Press.
- Kastendiek, H., Jessop, B., Nielsen, K. ve Pedersen O. K. (1991) *The Politics of Flexibility*, Aldershot, England: Edward Elgar.
- King, D.S. (1987) *The New Right: Politics, Markets and Citizenship*, Londra: Macmillan.
- Koven, S. ve Michel, S. (1990) "Womanly Duties: Maternalist Politics and Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the United States, 1880-1920", *The American Historical Review*, 95, 4, 1076-1108.
- Lash, S. ve Urry, J. (1987) *The End of Organized Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Lipietz, A. (1987) *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, Londra: Verso.
- Loader, B. ve Burrows R. (1995) *Towards a Post-Fordist Welfare State*, Londra, Routledge.
- Marshall, T. H. (2000) "Citizenship and Social Class", Pierson, C., Castles, F. G. (der.) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, s.32-41.
- Marx, K. (1993) *Kapital Cilt 1* (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Miliband, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.
- O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press.
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State*, Cambridge: MIT Press.
- Olson, M. (1982) *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, New Haven, Conn: Yale University Press.
- Peck, J. (1996) *Workplace: The Social Regulation of Labour Markets*, New York: Guilford Press.
- Peck, J. (2001) *Workfare States*, New York: Guilford Press.
- Pierson, C. ve Castles, F. G. (2000) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press.
- Pierson, P. (1995) *Beyond The Welfare State*, Londra: Polity Press.
- Piven, F. F. - Cloward, R. (1971) *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, New York: Vintage Books.
- Poulantzas, N. (2000) *State, Power, Socialism*, Londra: Verso Press.
- Soyer, A. (2004) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Darbeden AK Partiye Sağlığın Öyküsü*, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Thernborn, G. (1986) "Karl Marx Returning", *International Political Science Review*, 7, 2, 131-164.
- Tullock, G. (1976) *The Vote Motive: An Essay in the Economics of Politics, with Applications to the British Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Von Hayek, F. (2000) "The Meaning of the Welfare State", Pierson, C., Castles, F. G. (der.) *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, 90-95.



Wilensky, H. (1976) *The New Corporatism, Centralization and Welfare State*, Londra: Sage.

12, 1/2.

UNDP (2016), *Human Development Report 2016*, UNDP, www.undp.org/

Yayla, A. (2000), *Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları.

Wahl, A. (2004) "European Labour; The Ideological Legacy of the Social Pact", *Monthly Review*, 55, 8.

Wallerstein, I. (1998); *Liberalizmden Sonra*, (çev. E. Öz), İstanbul: Metis Yayınları.





Bir Sosyal Politika Uygulamasının Yarattığı Eşitsizlikler: Kadın Emeği ve Zaman Kullanımı

Özge Sanem ÖZATEŞ GELMEZ*

Öz

Zaman kullanımı araştırmaları, insanların belirli etkinlikler için ne kadar zaman harcadıklarına ilişkin veri sağlar. Söz konusu araştırma tekniği, insanların yaşam kalitesinin artırılması, yoksulluk hesaplamalarında yeni yöntemlerin geliştirilmesi, daha adaletli politika stratejilerinin hazırlanması gibi amaçlarla giderek daha fazla kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ölçülmesinde de önemli veriler sağlayan zaman kullanımı araştırmaları, özellikle kadınların ücretli çalışmaya ve ücretsiz çalışmaya katılımının boyutlarının ortaya çıkartılabilmesi için son yıllarda başvurulan önemli araştırma teknikleri arasındadır. Bu çalışmada, evde bakım olarak adlandırılan sosyal yardım uygulamasından yararlanan hanelerde gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasının sonuçları paylaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kadın emeği, ücretli çalışma, ücretsiz çalışma, zaman kullanımı araştırmaları, evde bakım uygulaması

Time Use Surveys for Assessing Women's Labor: Time Use in Households Benefiting from Home Care Practice

Abstract

Time use surveys provide data on how much time people spend on specific activities. This research technique is increasingly being used for purposes such as increasing the quality of life, developing new methods in poverty calculations, preparing more equitable policy strategies. Time use surveys, which also provides important data in measuring gender equality, are among the important research techniques that has been applied in recent years to reveal the dimensions of women's participation in paid work and unpaid work. In this study, the results of the time use survey conducted at the households benefiting from home care practice as an social aid application, are shared.

Keywords: women's labour, paid work, unpaid work, researches of time use, home care



Giriş

“Zaman, etkinliklerin koşulunu oluşturur” (Julkunen, 1977) ve insanların zamanlarını, farklı etkinlikler arasında nasıl bölüştürdüğünü, hangi türden iş ve etkinlikler için zaman ayırıp, hangileri için ayıramadıklarını araştırmak, “insanların, insansal olanaklarını” (Kuçuradi, 1996) gerçekleştirme ve geliştirme imkanlarını ortaya çıkartmak açısından son derece önemli ipuçları sağlar. En genel tanımıyla insanların, belirli bir zaman aralığında, zamanlarını nasıl kullandıklarını, her bir özel etkinlik için ne kadar zaman ayırdıklarını ortaya çıkartmayı sağlayan araştırmalar olan zaman kullanımı araştırmaları, insanların yaşam koşullarının sınırlarını ve bu koşullardaki mevcut olanaklarını gösteren önemli kaynaklardır.

Marx, *Grundrisse*'de ve *Kapital*'de (1857-58: 212; 1863-83: 717), gerçek özgürlüğün ön koşulunun, ücretli çalışmaya ayrılan zamanın kısaltılması olduğunu, bireyin ve toplumun gelişiminin, doyumunun ve etkinliklerinin çeşitliliğinin, zamandan tasarrufa bağlı olduğunu savunur. Marx'ın emek zamanına ilişkin yaptığı saptamaların, zaman kullanımı araştırmalarının ilk kez 1900'lü yılların başında, işçi sınıfı ailelerinin yaşam koşullarının ortaya çıkartılması amacıyla kullanılmasına önayak olduğu öne sürülebilir. Sanayileşmenin geliştiği dönemlerde istihdamın görünür bir niteliği olan uzun çalışma saatleri karşısında, örgütlü emeğin savunusu için serbest zaman ve ücretli çalışma için ayrılan sürenin görünür kılınması gerektiği vurgulanmış (UNDESA, 2010) ve bu dönemde zaman kullanımı, araştırılmaya değer bir mesele olarak gündeme getirilmiştir.

1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren zaman kullanımı araştırmaları, daha geniş çapta kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 1964 yılında gerek serbest piyasa ekonomisinin gerekse merkezi planlama ekonomisinin hakim olduğu 12 ülkede “Çok Uluslu Karşılaştırmalı Zaman Bütçesi Araştırması” gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmayla, kentleşme ve sanayileşmeden farklı düzeylerde etkilenen kentli ve kırsal nüfusların gündelik etkinliklerinin zamansal dağılımlarının hem ulus bazında hem de uluslararası boyutta incelenmesi amaçlanmıştır.

İlk kullanılmaya başlandığı yıllardan günümüze, zaman kullanımı araştırmaları esas olarak, bireylerin zamanlarını nasıl kullandıklarına, her bir özel etkinlik için ne kadar zaman ayırdıklarına ilişkin nicel veriler sağlamak üzere gerçekleştirilmektedir. Bu temel amacın yanı sıra bir araştırma tekniği olarak zaman kullanımı, özellikle yaşam kalitesinin, refahın, sosyal adaletin ölçülmesi, işsizlik ve yoksulluk gibi sosyal sorunların farklı boyutlarının görünür kılınması amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Yoksulluğun göstergelerinden biri olan ve OECD (2013) tarafından gerek işgücü piyasasında gelir karşılığında gerekse ev içi işlerde ücretsiz çalışmaya ayrılan zaman nedeniyle, dinlenme ve serbest zaman etkinlikleri için yeterli zamanın kalmaması olarak tanımlanan zaman yoksulluğunun ölçümü, zaman kullanımı araştırmalarıyla mümkün olabilmektedir. Zaman kullanımı araştırmalarıyla orta-



ya koyulabilen serbest zaman kullanımı da, yoksulluğun boyutlarına dair önemli ipuçları vermektedir. Ücretli çalışma sürelerinin ya da bakım işlerine ayrılan zamanın uzun olması nedeniyle, serbest zaman etkinliklerine zaman ayıramayanların yaşadığı yoksulluk ile ücretli çalışmaya katılımı söz konusu olamayan ve bu nedenle serbest zaman kullanımı, iradeleri dışında giderek artan bireylerin yaşadığı yoksulluk, yoksulluğun farklı görünümünü ortaya koymaktadır. Örneğin Birleşik Krallık'ta gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmaları, toplumun bir yandan kendileri için mevcut olan serbest zaman hizmetlerinden yararlanmak için serbest zamana sahip olmayan 'bezgin varsıllar' ile serbest zaman hizmetlerinin tüketimi için kaynağı olmayan ancak fazlasıyla boş zamanı olan 'yoksullar'dan oluşan ikili bir toplum görünümü çizdiğini ortaya koymuştur (UNDESA, 2010).

Zaman kullanımı araştırmaları ikinci olarak, insanların bir ülkenin yurttaşlığı olmaktan dolayı sahip olmaları beklenen hakların kullanımı yoluyla, insansal olanaklarını geliştirebilmelerinin ölçümü için kullanılmaktadır. Zaman kullanımı araştırmalarıyla sosyal, siyasi ve ekonomik hakların tüm yurttaşlar için ulaşılabılır olmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi, toplu taşıma, içilebilir su, sağlık merkezleri gibi kamu hizmetlerinden yararlanabilme düzeylerinin ortaya çıkartılması için mümkün olabilmektedir. Örneğin, temel kişi haklarından biri olan ve ancak sosyal ve ekonomik hakların tanınması yoluyla korunabilen eğitim hakkına ulaşmak için bir günde harcanan zaman, bu hakkın her bir yurttaş için korunup korunamadığını gösterebilir.

Sosyal bilimlerde yüz yılı aşkın bir süre önce kullanılmaya başlanan zaman kullanımı araştırmaları, pek çok sosyal sorunun ortaya koyulmasında kullanıldığı gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinde mevcut durumun saptanması amacıyla da kullanılmaktadır. 1995 yılı Pekin-IV. Dünya Kadınlar Konferansı'nda toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılması için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde zaman kullanımı verilerinin toplanması gerektiği üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'nin 17 numaralı Genel Tavsiye kararında da üye ülkelere, "kadınların hane içi ücretsiz çalışmalarını ölçmek ve değerlendirmek için gerçekleştirilecek araştırmalar desteklenmeli ve cesaretlendirilmeli, zaman kullanımı araştırmalarıyla hem hane içinde hem de iş sahasındaki çalışmalarda harcanan zamanlarla ilgili cinsiyetlere göre ayrıştırarak istatistik toplanmalıdır" tavsiyesinde bulunulmuştur. Günümüzde zaman kullanımı araştırmaları, kadın ve erkeğin ücretli ve ücretsiz çalışmaya ayırdıkları zamanın ortaya çıkartılması ve bu bağlamda üstü örtülen eşitsizliklerin görünür kılınması için son yıllarda giderek daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yapılan zaman kullanımı araştırmalarıyla ücretli çalışma dışında kalan çalışma türlerinin hesaplanması, gönüllülük çalışmalarının değerlendirilmesi, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bir görünümü olarak cinsiyetçi işbölümünü görünür kılınması, bakım ve ücretsiz ev içi işlerin



değerinin ölçülmesi, kadınların iş yükünün ve ekonomik katkısının ortaya çıkarılması mümkün olabilmektedir.

Cinsiyetçi İşbölümünün Sosyal Politika Uygulamalarına Yansıması: Evde Bakım Uygulaması

Üretim ilişkilerinde ortaya çıkan dönüşümle birlikte, kadının kendi emeği üzerindeki tasarruf hakkını elinden alan cinsiyete dayalı işbölümü, kadın emeğinin, erkeğin çalışması karşısında daha değersiz kılınması sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Marx ve Engels'in birlikte kaleme aldığı *Alman İdeolojisi'nde* cinsiyet ve yaş farklılıklarından kaynaklanan ve yalnızca fizyolojik temelde ortaya çıkan bir işbölümünün bulunduğu ve söz konusu iş bölümünün, bir insanın başka bir insana köleliğinin ilk biçimini yarattığı vurgusu bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihteki ilk sınıfsal çelişki, kadın ile erkek arasındaki evlilikten doğan uzlaşmaz çelişkidir. Engels, *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyet'in Kökeni'nde* cinsiyetçi işbölümünü, kadının erkeğe tabiiyetinin doğal değil, tarihsel bir olay olduğu, üretim ilişkilerindeki değişimle birlikte ortaya çıkan değişim değerine sahip metallerin varlığıyla, bir başka deyişle özel mülkiyetle geliştiği vurgusu ile değerlendirmiştir (Marx ve Engels, 1845-46: 35; Engels, 1884: 64).

Günümüzde kapitalizme eklenen ataerki, aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamayı ve bakımını gerçekleştirmeyi sağlayan işlerin kadınlar tarafından yapılması beklentisinin korunmasını ve pratikte de bu işlerin sistematik olarak kadınlar tarafından yapılmasını olağanlaştıran cinsiyetçi işbölümünün kabul ve yargılarını kullanır. Böylece bir yandan ev içi işler, kadının doğasına uygun olduğu kabulüyle, ondan yapılması beklenen değersiz işler olarak görülür ve kadın emeğinin, erkek emeğinden hep daha aşağı olduğu yanılması korunur. Diğer yandan ise kapitalist sistemde, devletin kamusal bakım hizmetlerindeki sorumluluğu yok sayılarak, bakım işleri, ev içinde gerçekleştirilmesi gereken işler olarak kadınların omuzlarına yüklenmek suretiyle, çocukların, yaşlı, hasta ve engelli aile üyelerinin bakımının kadının ev içindeki görünmeyen emeğiyle gerçekleştirilmesi norm haline getirilir.

Kadına yönelik beklentilerin, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında biçimlendirildiği ve kadının, öncelikli görevinin giderek daha çok, ev ve aileyle sınırlandırıldığı Türkiye'de, 2006 yılında uygulamaya koyulan evde bakım uygulaması da, bakımın mümkün olduğunca ev içinde, kadınlar tarafından yapılması gerektiğine ilişkin örtük kabulün politika uygulamalarına yansımaları olarak değerlendirilebilir. Halihazırda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen evde bakım uygulaması, yalnızca yoksul ve ağır engelli olduğunu belgelendirebilen bakım gereksinimi içindeki engelli bireylerin, kendi aile üyeleri tarafından ev içinde bakılmasını gerektirmektedir. Uygulamadan yararlanan hanelere, bakım gereksinimi içindeki ağır engelli bireylerin masraflarını karşılamak üzere, bir aylık net asgari ücret tutarında öde-



me yapılmaktadır. Böylece evde bakım uygulamasıyla, engelli bireylerin bakım ihtiyacının karşılanması, bütünüyle ailelere, aile içinde ise kadına devredilmektedir. Evde bakım uygulaması, engelli bireyin yedi gün, yirmi dört saat içindeki tüm bakım ihtiyaçlarının, en az sekiz saat süresince kendisiyle bir arada bulunarak karşılanmasını gerektirmektedir. Böylece evde bakım uygulaması, engelli bireylerin bakımlarının çoğunlukla akrabaları tarafından ev içinde karşılanması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu sosyal politika uygulaması, bir yandan cinsiyetçi işbölümünü sürdürmekte diğer yandan bakımı, sosyal haklar ile korunacak temel bir kişi hakkı olmaktan çıkartarak, bu alanda sunulabilecek kamusal hizmetleri, nakdi yardımlara indirgemektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, evde bakım uygulamasından yararlanan 354 hanede, 2013 yılında Türkiye’de ilk kez gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasının sonuçları paylaşılmaktadır. Ağır engelli bireylere evde bakım verenlerin zaman kullanımlarını ölçmeyi amaçlayan bu çalışma sırasında bakım veren kişilerin tamamının kadın olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bakım veren kadınların yanı sıra aynı hanede yaşayan, 18 yaşını doldurmuş, sağlıklı erkek hane üyelerinden de zaman kullanımı verileri toplanmıştır. Buradan hareketle, kadınlar ile erkekler arasında zaman kullanımları açısından birtakım farklılıklar olduğunu tespit etmek mümkün olmuştur.

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinin 2673 hane ile evde bakım uygulamasından en çok yararlanan ilçesi olan Mamak’ta evde bakım uygulamasından yararlanan haneler oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü yüzde 95 güvenilirlik aralığında, 336 olarak belirlenmiş, seçilen örneklemin yüzde 20’si cevapsızlık olasılığı olarak örneklem sayısına eklenmiş ve toplam 403 haneye ulaşılması planlanmıştır. Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerin, mahalle bazında sıralandığı listede yer alan (2673/403) her 7 haneden birinin örnekleme dahil edildiği sistematik örnekleme tekniği ile belirlenen hanelerin 354’ünde zaman kullanımı araştırması gerçekleştirilmiş, bakım veren 354 kadın ve aynı hanede yaşayan 238 erkek için zaman kullanımı verileri toplanmıştır.

Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasında kullanılan anketler, ICATUS, EUROSTAT ve TÜİK tarafından önerilen günlük etkinlik sınıflandırmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Zaman kullanımı anketlerinde günlük etkinlik grupları çalışma türlerine göre; ücretli çalışma, ücretsiz çalışma ile kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri olarak üç ana gruba ayrılmıştır. Zaman kullanımı anketlerinin uygulanması için öncelikle araştırmanın altı ayda tamamlanması planlandığı için hanelere tesadüfi olarak 1 ile 6 arasında bir sayısı atanarak, uygulama ayı, ardından belirlenen haneye 1 ile 4 arasında sıra numarası verilerek uygulama haftası saptanmış, son olarak uygulama günü için hanelere 1 ile 2 arasında sıra numarası verilerek uy-

gulama yapılacak günler atanmıştır.

Zaman kullanımı anketleriyle elde edilen veriler için analiz birimi, farklı etkinlik kategorilerinde yalnızca ortalama zaman kullanımı düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla kişi-zaman birim düzeyi olarak belirlenmiştir. Zaman birimi, hafta içi ve hafta sonu ayrımı yapılmaksızın haftanın 7 günü için tek bir grupta analiz edilmiştir. Böylece katılımcıların belirli bir etkinlik için harcadığı ortalama zamanın bulunması amaçlanmıştır. Araştırmada bir günde bireylerin gerçekleştirdiği her bir etkinliğin mutlak saatini ortaya çıkartabilmek için cinsiyet, sınıflandırma değişkeni olarak, etkinlikler ise analiz değişkeni olarak saptanmıştır.

Bulgular

Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde gerçekleştirilen araştırmaya katılan kadın ve erkeklerle ilişkin sosyo-demografik bulgular Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılan kadınların da (yüzde 71.5), erkeklerin de (yüzde 70.2) çoğunluğu 40-49 yaş aralığındadır. Hem kadınların (yüzde 77.1) hem erkeklerin (yüzde 89.5) tamamına yakını evli ve eşi ile birlikte yaşamaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş, Medeni Durum ve Eğitim Durumu

		Cinsiyet	
		Kadın	Erkek
Yaş	18-39	101	71
	40-89	253	167
Medeni durum	Bekar	19	18
	Evli-birlikte	273	213
	Evli-ayrı	11	0
	Boşanmış	20	07
Eğitim durumu	Eşi ölmüş	31	0
	Hiçbir okul bitirmemiş/ Okur yazar değil	84	07
	İlkokul	197	117
	Ortaokul	37	44
	Lise	26	58
	Yükseköğretim	10	12
Toplam		354	238

Araştırmanın örnekleme dahil olan hanelerde, ağır engeli bulunan aile üyesine bakım verenlerin tamamı kadındır. Ayrıca bakım veren kadınlar, çoğunlukla (yüzde 49,7) ağır engeli olan çocuklarının bakım ihtiyaçları nedeniyle evde bakım uygulamasından yararlanmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların Bakım Veren Kişi Olma Durumları ile Evde Bakım Uygulamasından Yararlanan Engelli Bireye Yakınlık Derecesi

		Cinsiyet	
		Kadın	Erkek
Bakım veren	Evet	354	0
	Hayır	0	238
Yakınlık derecesi	Annesi/Babası	176	130
	Kızı/Oğlu	41	55
	Eşi	64	07
	Gelini/Damadı	40	17
	Kardeşi	12	16
	Diğer	21	13
Toplam		354	238

Gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırması, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde, ağır engeli bulunan aile üyelerine bakım veren kadınların, 24 saatlerinin oldukça büyük bir bölümünü, karşılığı ödenmeyen çalışma için harcadığını, buna karşın aynı hanede yaşayan erkeklerin ise bir günde en fazla zamanı, kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri için ayırdığını ortaya çıkartmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Çalışma Türüne ve Cinsiyete Göre Günlük Ortalama Zaman Kullanım Süreleri

	Cinsiyet	
	Kadın	Erkek
Kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri	06:45	15:20
Ücretsiz çalışma	17:11	04:26
Ücretli çalışma	00:04	04:14
Toplam	24:00	24:00

Ücretsiz Çalışmaya Ayrılan Zaman

Yapılan araştırmada, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınların, bir günde ortalama 17 saat 11 dakikayı ücretsiz çalışma için ayırdıkları ortaya çıkmıştır. Ücretsiz çalışma kapsamında kadınlar bir günde 5 saat 59 dakikayı temizlik, yemek, alışveriş gibi ev işlerine harcamaktadır. Kadınlar, söz konusu ev işlerinden en fazla zamanı ise 1 saat 51 dakikayla yemek yapma, sofraya kurma, kaldırma gibi hanehalkının beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik işler için harcamaktadırlar. Araştırmaya katılan kadınlar, 11 saat 12 dakikayı ise ağır engelli aile bireylerinin bakımı ile engelli olmayan çocuk ve yetişkinlerin bakımına ayırmaktadırlar. Söz konusu bakım zamanında en fazla payı, 8 saat 11 dakika ile ağır engelli bireylerin bakımı almaktadır.

Araştırmaya katılan erkeklerin ise ücretsiz çalışmaya bir günde ortalama 4 saat 26 dakika ayırdıkları ortaya çıkmıştır. Ücretsiz çalışma kapsamında erkekler, 2 saat 1 dakikayı ev işlerine ayırmaktadırlar. Erkekler, ev işleri arasında en fazla zamanı 1 saat 8 dakikayla evin bütçesinin yapılmasına ve alışverişe ayırmaktadır. Araştırmaya katılan erkekler, ücretsiz bakım işlerine ise bir günde 2 saat 13 dakika zaman harcamaktadır. Kadınların ayırdığı zamanın çok az bir bölümünü ayırmakla birlikte, erkekler de kadınlar gibi en fazla bakım zamanını, 1 saat 34 dakika ile ağır engelli bireylerin bakımı için ayırmaktadır. Araştırmaya katılan erkekler, kadınlardan farklı olarak, günde 12 dakikalık bir zamanı ise ücret almaksızın yaptıkları gönüllü etkinlikler için ayırmaktadırlar.

TÜİK (2016) tarafından Türkiye genelinde yapılan zaman kullanımı araştırmasında ise kadınların ücretsiz hanehalkı ve aile bakımına 4 saat 17 dakika, erkeklerin ise aynı etkinlikler için bir günde 51 dakika zaman ayırdıkları ortaya konulmuştur. Cinsiyetçi işbölümünü, zaman kullanımları üzerinden görünür kılan bu önemli farkın, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde yaklaşık dört



kat daha fazla olduğuna, bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırması sonucunda ulaşılmıştır.

Ücretli Çalışmaya Ayrılan Zaman

Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınların neredeyse tamamına yakını (yaklaşık olarak yüzde 97,2'sinin) ücretli çalışmaya katılmamakta, çalışan kadınların tamamı ise kısmi zamanlı çalışmaktadır (Tablo 4). Buna karşılık erkeklerin yüzde 16'sı emekli olmamakla birlikte ücretli çalışmaya katılmamakta, çalışan erkeklerin yüzde 88.2'si tam zamanlı çalışmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Ücretli Çalışma Durumu, Biçimi ve Çalışmama Nedenleri

		Cinsiyet	
		Kadın	Erkek
Ücretli çalışma durumu	Çalışıyor	10	121
	Çalışmıyor	344	117
Ücretli çalışma biçimi	Tam zamanlı	0	93
	Kısmi zamanlı	10	28
Çalışmama nedeni	Bakım verme	256	0
	Yaşlılık/hastalık	14	0
	İş arama/bulamama	06	24
	Emeklilik	02	79
	Diğer	66	14
Toplam		354	238

Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde, erkeklerin ortalama 4 saat 14 dakikalık ücretli çalışma zamanlarına karşılık, kadınlar ortalama 4 dakikayı ücretli çalışmaya ayırmaktadırlar. Zaman kullanımı araştırmasının ortaya çıkarttığı üzere, kadınlar ücretli çalışmaya zaman ayıramamaktadırlar. Araştırmaya katılan 354 kadından 344'ü halihazırda ücretli bir işte çalışmadığını ifade ederken, bu kadınlardan yalnızca 2'si emekli olduğu için çalışmadığını belirtmiştir. Buna karşılık araştırmaya katılan 238 erkekten çalışmadığını belirten 117 erkeğin 86'sı emekli olduğunu ifade etmiştir. Gelir getirici bir işte çalışmadığını belirten kadınların 256'sı, bakım veriyor oldukları için çalışmadıklarını söylerken, araştırmaya katılan erkeklerin hepsi bakım ihtiyacının karşılanması zorunluluğunun kendileri açısından ücretli çalışmanın önünde bir engel olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla araştırmaya dahil olan hanelerde bakım yükünün, erkeklerin ücretli çalışmaya katılımın önünde bir engel oluşturmadığı, buna karşın, kadınların ücretli çalışmayı yarıda bırakmalarına ya da hiç katılmamalarına sebep olduğu söylenebilir.

TÜİK (2016) tarafından gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasına göre, Türkiye genelinde ücretli çalışmaya, kadınlar 1 saat 9 dakika, erkekler ise 3 saat



58 dakika zaman ayırmaktadır. Türkiye genelinde kadın istihdam oranlarının düşük olması¹, kadınların daha çok enformel sektörde, ücretsiz aile işçisi olarak, güvencesiz, kısmi zamanlı işlerde çalışması, ücretli çalışma bağlamında kadın ile erkek arasında ortaya çıkan zaman kullanımı farkını açıklamaktadır. TÜİK tarafından Türkiye geneli için ortaya çıkartılan bu sonuçlarda, erkekler, kadınlardan 2 saat 49 dakika fazla zamanı ücretli çalışmaya ayırdıkları görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde gerçekleştirilen araştırma ise ücretli çalışmaya erkeğin, kadından 4 saat 10 dakika daha fazla ücretli zaman ayırdığını ortaya çıkartmıştır. Türkiye genelinde ortaya çıkan sonuçlardan yaklaşık iki kat daha fazla olan bu fark, ev içinde ağır engelli bir aile üyesinin bakımının, kadınların ücretli çalışmaya zaman ayıramamalarını sonucunu beraberinde getirdiğini göstermektedir.

KEİG (2013) tarafından Türkiye genelinde yapılan araştırma, kadınların, ücretli çalışmaya ev işleri ve bakım yükü nedeniyle katılamadıklarını ortaya koymuştur. Bakımı ev içinde gerçekleştirilmek zorunda kalınan ağır engelli bir aile üyesinin varlığı ise kadının ücretli çalışması karşısında ortaya çıkan bakım yükü engelinin çok daha büyük olmasına sebep olmaktadır.

Kişisel Bakım, İlgî ve Gelişim Etkinliklerine Ayrılan Zaman

Evde bakım uygulaması, uygulamadan yararlanan hanelerde bakım veren kadınların, geniş zaman aralıklarını ağır engelli bireylerin bakım gereksinimlerinin karşılanması için ayırmalarını beraberinde getirmektedir. Evde bakımdan yararlanan hanelerde kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinliklerine erkekler, 15 saat 20 dakika zaman ayırırken, kadınlar ise yalnızca 6 saat 45 dakika ayırmaktadır. TÜİK (2016) tarafından gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmasında ise kişisel bakım, ilgi, gelişim etkinlikleri için ülke genelinde kadınların 17 saat 43 dakika, erkeklerin ise 18 saat 31 dakika zaman ayırdıkları ortaya koyulmuştur.

TÜİK tarafından yapılan zaman kullanımı araştırmasında ortaya çıkan; kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinliklerine ayrılan ortalama zaman kullanımı ile evde bakımdan yararlanan hanelerde söz konusu etkinlikler için ayrılan zaman arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Ancak bu fark, bakım veren kadınların zaman kullanımı açısından çok daha büyüktür. Kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri arasında yer alan uyku için Türkiye genelinde kadınlar 8 saat 52 dakika, erkekler 8 saat 44 dakika zaman ayırmaktadır. Benzer biçimde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde, erkeklerin uykuya ayırdıkları zaman da 8 saat 12 dakikadır. Ancak uygulamadan yararlanan hanelerde bakım veren kadınlar günde yalnızca 3 saat 41 dakika uykuya zaman ayırabilmektedir. Kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri arasında yer alan bir başka etkinlik olan sosyal yaşam için Türkiye

¹ TÜİK (2016) istatistiklerine göre 2016 yılı itibarıyla Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde kadınların istihdam oranı yüzde 27,5, erkeklerin istihdam oranı yüzde 65'dir.



geninde kadınlar 1 saat 54 dakika, erkekler ise 1 saat 46 dakika ayırmaktadırlar. Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde erkeklerin sosyal yaşama ayırdıkları zaman, 1 saat 23 dakika ile Türkiye geneliyle benzerlik gösterirken, bakım veren kadınlar için bu fark oldukça artmaktadır. Zira bakım veren kadınlar, günde ortalama yalnızca 29 dakika sosyal yaşam için zaman ayırabilmektedir.

Sonuç

Zaman kullanımı araştırmaları, toplumsal refahın ve sosyal adaletin ölçülerek yoksulluk, sosyal dışlanma, işsizlik gibi sosyal sorunların farklı boyutlarının görünür kılınması için kullanılabilir. Ayrıca gönüllülük çalışmalarının değerlendirilmesi, sosyal, siyasi ve ekonomik hakların tüm yurttaşlar için ulaşılabılır olmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi için de zaman kullanımı araştırmaları kullanılmaktadır. Ancak zaman kullanımı araştırmaları günümüzde özellikle, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının görünür kılınması, kadınların kamusal yaşama katılımının değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldıracak politikaların geliştirilmesi için önemli veriler sunabilecek araştırma teknikleri arasında yerini almıştır.

Bu çalışmada zaman kullanımı araştırması yürütülmüş; evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınlar ile aynı hanede yaşayan erkeklerin ücretsiz çalışma, ücretli çalışma ile kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinlikleri için ayırdıkları zamanın ortaya çıkartılabilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen zaman kullanımı verileri, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınlar ile erkekler arasında çok ciddi zaman kullanımı farkları olduğunu göstermiştir. Yapılan araştırmada bakım yükünün, kadının ücretli çalışma ile kişisel bakım, ilgi ve gelişim etkinliklerine ayırdığı zamanı oldukça kısıtladığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada zaman kullanımı araştırması, evde bakım uygulamasının niteliğine ilişkin bir sorgulama yapılmasını mümkün kılmıştır. Özetle araştırma, evde bakım uygulamasının, bakım yükünün kadınlar açısından gelir getirici işlere katılımlarını ve kendilerine zaman ayırmalarını engellemeyecek biçimde düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkartmıştır.

Kaynakça

- Engels, F. (1884) Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. (çev. K. Somer), İstanbul: Eriş Yayınları. (2003).
- Julkunen, R. (1977) "A Contribution to the Categories of Social Time and the Economy of Time", *Acta Sociologia*, 20, 1, 5-24.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (2013) Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Politikalar: Kadın Emeği ve İstihdamına Dair Politika ve Faaliyetlerin 12 İlde Değerlendirilmesi, İstanbul: KEİG.
- Kuçuradi, İ. (1996) Felsefe ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Marx, K. (1857-58). Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi için Ön Çalışma (1.basım). (çev. S. Nişanyan,), İstanbul: Birikim Yayınları. (2008).
- Marx, K. (1863-83). Kapital, III. Cilt: Ekonomi Politikin Eleştirisi (2.basım). (çev. A. Bilgi). İstanbul: Eriş Yayınları.



(2004).

Marx, K. ve Engels, F. (1845-46) Alman İdeolojisi- Feuerbach, Materyalist ve İdealist Anlayışların Karşıtlığı (çev. S. Belli ve A. Kardam), Ankara: Eriş Yayınları. (2003).

Organization for Economic Co-operation and Development. (2013) Gender Differences in Well-Being: Can Women and Men Have It All? in How's Life? 2013: Measuring Well-Being. <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/3013071ec008.pdf?expires=1412925913&id=id&accname=ocid43023557&checksum=071C04C178D49976E1C8049B0A22A3F6> (29.06.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu (2016) Zaman Kullanımı İstatistikleri 2014-2015, Ankara: TÜİK.

United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2005) Guide to Producing Statistics on Time Use Measuring Paid and Unpaid Work. http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_93e.pdf (16.02.2012).

United Nations Department of Economics and Social Affairs. (2010) The World's Women 2010. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/Worldswomen/WW2010pub.htm> (10.12.2011).





Sosyal Politikanın "Sınıf" Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri

Mehmet Atilla GÜLER*

Öz

1970'lerin sonunda neoliberal ekonomi politikaları hakim hale gelmiş ve sosyal devletin bu politikalar ekseninde dönüşümü başlamıştır. Bu süreçte sosyal politika alanı tasfiye edilmeye çalışılmışsa da yakın dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle sosyal politika akademik ve bürokratik düzeyde yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bugün sosyal politika alanında yapılan çalışmaların çoğu bir ön kabulde, Esping-Andersen tarafından geliştirilen sosyal politika yaklaşımını ve onun sosyal devlet modellerini geçerli olarak kabul etmektedir. Yazarın ve izleyicilerinin ortak noktası, sosyal politikada sınıfın ve sınıf mücadelesinin oldukça dar bir açıdan ele alınmasıdır. Her ne kadar Esping-Andersen modellemesinde sınıf mücadelesine özel bir önem atfetse de konuyu yalnızca İsveç örneği üzerinden yaptığı çözümlemeyi bir genellemeye dönüştürmüştür. Sosyal politika alanında yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Esping-Andersen'in sınıflandırmasına yaslanması nedeniyle alanın bir *sınıf sorunu* ile karşı karşıya olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu çalışma, Esping-Andersen'in sosyal politika yaklaşımının ve sosyal devlet modellemesinin tarihsel ve toplumsal birikiminden kopuk bir yaklaşımı temsil ettiğini iddia etmektedir. Belirtilen iddia, Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinde kullandığı sınıf mücadelesi çözümlemesiyle somutlaştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, sosyal politikanın ve sosyal devletin Esping-Andersen ile somutlaşan egemen yaklaşım karşısında sınıf temelinde geliştirilen yaklaşımları hatırlatmak ve bu çerçevede yazarın sosyal devlet modellemesinin bir eleştirisini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: sosyal politika, sosyal devlet, sosyal devlet modelleri, Gosta Esping-Andersen

The Problem of Class in Social Policy and Social State Models

Abstract

By the end of the 1970's, neoliberal economic policies had become dominant and the transformation of the social state had been started depending upon to these policies. Although the social policy field was tried to be liquidated in this process, it was started to be discussed again at the academic and bureaucratic level by the influence of recent economic, social and political developments. Today, most of the work done in the social policy accepts the social policy approach and social state models which developed by Esping-Andersen with a postulate. Esping-Andersen



and his audience's common point is whole slew of the existence of class and class struggle in social policy. Although Esping-Andersen's modelling attributes a special importance to the class struggle, he dealt his analysis to the Swedish case and generalized it. Because of the vast majority of studies in the field of social policy leaning to the classification of Esping-Andersen today, it's possible to argue that social policy is facing with a *class problem*. This study claims that Andersen's social policy approach and its social state model represents a vagabond approach against the historical and social accumulation of social policy. The stated claim is embodied with the class struggle analysis that Andersen uses in the model of social state. The aim of this study to remind the class-based approaches against the sovereign conceptualization of social policy which embodied in Esping-Andersen's approach and present a critique of author's social state modeling in this framework.

Keywords: social policy, social state, social state models, Gosta Esping-Andersen

Giriş

Sosyal politika, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarına bağlı olarak insanlar ve sınıflar arasındaki güç ilişkilerini ve oluşumları inceleyen bir bilim dalıdır. Sınıflaşma süreçleri, sınıfların doğuşları ve çelişkileri, sınıf hareketleri ve sınıf mücadeleleri sosyal politikanın öncelikli konusunu oluşturur. Sıralanan olgular toplum içinde yeni hakları ve özgürlükleri, çıkar ilişkilerini, politikaları ve hukuk düzenini doğurur (Talas, 1992: 104).

“Ekonomik sistemin sosyal sistemden bağımsızlaştığı, siyasetin ulusal ve toplumsal boyutları ihmal ettiği, ulus-devletin temel kaygısının dünya ekonomisine eklenmek olduğu neoliberalizm döneminde sosyal politikanın gündeminin bu ekseninde belirlendiği bilinmektedir.” (Koray, 2007: 20) Günümüzde bir yandan sosyal devlet olanca şiddetiyle eleştirilirken diğer yandan sosyal politikaya olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu durumun temel gerekçesi, sosyal politikanın ve sosyal devletin neoliberalizm ekseninde yeniden tanımlanmış olmasıdır.

Sosyal politikanın *ortak risklerin idaresi* ile sınırlandırıldığı günümüz koşullarında sosyal devlet de ancak uluslararası rekabetle uyumlu hale getirildiği ölçüde kabul görmektedir (Yaşar ve Yenimahalleli Yaşar, 2012: 64). İçinde bulunduğu dönemde sosyal politika alanındaki egemen söylem, Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Bankası gibi sermaye sınıfının hegemonyasının bulunduğu uluslararası örgütler tarafından üretilmekte ve geliştirilmektedir (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009: 323). Bu koşullar altında Özüğurlu'nun (2003: 64) dile getirdiği gibi sosyal politika bir “kimlik krizi” içerisine girmiş durumdadır. Kriz, sosyal politikanın politika yönelimli özelliğini ihmal etmesiyle ve disiplinin temel unsurlarının uluslararası kuruluşların gündemiyle köklü bir değişikliğe uğramasıyla gerçekleşmektedir. Bu açıklamayı somutlaştıran unsurlar işçi sınıfının yerini yoksulların ve yapısal işsizlerin alması, bağımlı çalışanların korunması hedefinin yerini sosyal sermayenin geliştirilmesine bırakması ve toplumsal bütünleşme hedefinin piyasanın rekabet ve etkinlik stratejileriyle uyum hedefiyle ikame



edilmesi biçiminde sıralanabilir.

Açıklanan çerçeveye uygun şekilde çalışmada öncelikle günümüzde alanda egemen olan, sosyal politika çözümlerinde toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelesini sınırlı bir şekilde ele alan (hatta kimi zaman bu konuya hiç değinmeyen) yaklaşımların bir eleştirisi sunulacak, ardından bunun karşıtı olarak sosyal politikayı sınıf mücadelesi ekseninde tanımlayan yaklaşımlara yer verilecektir. Daha sonra sosyal devletin kurumsallaşma ve dönüşüm süreci kısaca açıklanacak, ardından Esping-Andersen'in¹ sosyal devlet modellemesi serimlenerek bu modellemenin bir eleştirisi yapılacaktır².

Sosyal Politikayı Tanımlamak

Sosyal politika, sosyal güvenlik örgütlenmesinin ilk olarak gerçekleştirildiği Bismarck Almanyası döneminde öğretiye kazandırılmış bir kavramdır (Özuğurlu, 2003: 60). Başlangıçta sosyal güvenlikle özdeş olarak anılan sosyal politika, zaman içerisinde başta sınıf mücadelesi olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisiyle önemli bir gelişme göstermiş ve konuyla ilgili çok daha kapsamlı tanımlamalar geliştirilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşının ardından sosyal devletin kurumsallaşma sürecinde sosyal politikanın kapsamı da genişlemiştir. Böylece sosyal politika, ekonomi, siyaset, sosyoloji ve hukuk başta olmak üzere çok sayıda bilim dalının bir araya geldiği bir alan olarak yorumlanmaya başlamıştır (Koray, 2012: 23). Buna karşın içinde bulunduğumuz dönemde sosyal politika – yeniden – sosyal güvenlik, sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmet uygulamaları ekseninde gündeme gelmektedir (Sunal, 2011: 284). Bu yapılırken sosyal politika uygulamalarının arkasındaki tarihsel, kuramsal ve kurumsal birikim, bu birikimi sağlayan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler ise göz ardı edilmektedir. Bu noktada öncelikle sosyal politikayı sınıf mücadelesinden bağımsız şekilde yorumlayan egemen yaklaşımların serimlenmesinde yarar vardır.

Sınıf mücadelesini ve bu mücadeleye dayalı birikim görmezden gelen öncü tanımlamalardan birinde Lafitte sosyal politikayı, normal şartlarda piyasaya bırakılabilecek sorunlara ve ihtiyaçlara çözümler getiren bir alan olarak tanımlamıştır (Lafitte'den aktaran Gough, 1979: 1). Bu tanımlamada dikkat çekilen nokta, sosyal politikanın yapısal süreçlerle ilişkilendirilmesidir. Benzer şekilde Buğra'nın (2010: 49) sosyal politika çözümlerini de, sınıfı ve sınıf mücadelesini görmezden gelen yaklaşımlar için önemli bir örnektir. Buğra, sosyal politikanın konusunu varoluşsal sorunlarla ilişkilendirir. Buna göre sosyal politika tarihi, insanı

¹ Esping-Andersen, konuyla ilgili ilk çalışmasında (1990) refah devleti kavramını kullanırken daha sonra (1999'dan itibaren) refah rejimi kavramını tercih etmeye başlamıştır. Öğretilerde refah devleti, sosyal refah devleti gibi farklı terimler kullanılmakta birlikte bu deyimler ile işaret edilen kavram aynıdır. Sosyal devlet ile refah devleti temelde aynı olguyu ifade eder. Konuyla ilgili ayrışma coğrafi düzeyde gerçekleşmekte ve Anglo-Sakson kökenli yaklaşımlarda refah devletinin kullanımı tercih edilirken Kıta Avrupa'sında sosyal devlet kavramı benimsenmektedir.

² Eleştirisi ve önerileri makalenin son şeklini almasına katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederim.



emek gücü olarak gören yaklaşımlarla ve insanın toplumsal niteliği üzerindeki tartışmalarla sınırlıdır. Buğra'nın yorumunda sosyal politika liberal bir yaklaşımla emeği yalnızca bir üretim faktörü olarak inceleyen bir bilim disiplini olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir tanımlamanın geçmişi neredeyse üç yüzyıl önceye dayanan ve merkezine emek-sermaye ilişkilerinden doğan çelişkileri oturtan bir alan için ne derecede açıklayıcı olduğu tartışmalıdır. Sosyal devlet bağlamında toplumsal sınıflar, sahip oldukları hakların büyük bir bölümünü emek güçlerini satarak değil vatandaşlık hakları için mücadele ederek kazanmışlardır (Berger, 2000: 139). İçinde bulunduğumuz dönemde sosyal politika alanında öne çıkan bir diğer yaklaşımda alanın pratiğine vurgu yapılmaktadır. Sosyal politikaların uygulanma süreçlerine odaklanan Klienman (2011: 160-161) sosyal politikayı "topluma bir çeşit şekil verebilmek için devletin bireysel davranışları etkileme, kaynaklar üzerinde hakimiyet kurma ya da ekonomik sistemi belirleme amacına hizmet eden müdahaleleri" biçiminde ele almaktadır. Klienman'ın sosyal politikayı tanımlama biçimi, devlet müdahalesine ve birey-devlet ilişkilerine dayanır ve sınıfsal bir karakter taşımamaktadır.

Sosyal politikayı sınıf mücadelesine vurgu yapmadan açıklayan farklı tanımlamaların varlığına rağmen mevcut kavramsallaştırmalar içerisinde en çok bilineni ve en çok takipçisi olan yaklaşım Esping-Andersen'e aittir. Yazar, her ne kadar daha sonra açıklanacağı gibi sosyal devlet modellerini sınıflandırırken sınıf mücadelesini merkeze aldığı belirtse de sosyal politikanın kavramsallaştırılmasında aynı durum söz konusu değildir. Gerçekten Esping-Andersen'e göre sosyal politika (2011a: 39-44), "toplumsal risklerin kamusal idaresi" anlamını taşır³. Esping-Andersen toplumsal riskleri sosyal devlet modellerinin yapıtaşları olarak değerlendirir ve bunları sınıf riskleri, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan riskler ve kuşaklar arası riskler biçiminde sıralar. Esping-Andersen (2011a: 44) sınıfsal olarak değerlendirdiği riskleri "bir toplumsal riskin katmanlar arasında eşitsiz dağılımı" biçiminde tanımlar. Toplumsal riskler bağlamında düşünüldüğünde sosyal politika alanında yaşanan sorunların çözümü bu risklerin ortadan kaldırılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu noktada başvurulacak araç sosyal güvenliktir. Oysa sosyal güvenlik, sosyal politikada kullanılan araçlardan yalnızca biridir. Geçmişten günümüze farklı toplumsal sorunların çözümü için uğraş veren bir alanın bu alana ait araçlardan yalnızca birine bağlı olarak tanımlanmasının sınırlı bir yaklaşımı ifade ettiği düşünülmektedir.

Egemen yaklaşım sosyal politikayı yukarıdakilere benzer örneklerle tanımlasa da sosyal politikayı sınıf mücadelesine odaklanarak yorumlayan yaklaşımlar risk eksenli yaklaşımlara göre çok daha açıklayıcı bir konumdadır.

³ Bugün yeni gibi gözükse de esasen sosyal politikayı toplumsal risklerin yönetimiyle ilişkilendiren tanımlamaların tarihi kapitalizmin tarihi kadar eskidir. Gerçekten kurumsallıktan uzak ilk sosyal politika önlemleri, Sanayi Devrimi'nin neden olduğu sosyo-ekonomik dönüşümlerin ardından aile yardımları, dini ve ahlaki amaçlı yapılan yardımlar, mesleki yardımlaşma sandıkları biçiminde gerçekleşmiş ve o dönem ortaya çıkan toplumsal risklerle mücadeleyi hedeflemiştir (Alcock vd., 2011: 7).



Offe (1984: 100), sosyal politikayı "emek gücü sahiplerinin ücretli emekçilere dönüşümünü sürekli olarak etkileyerek, yapısal sorunların çözümüne katkıda bulunan, siyasal olarak örgütlenmiş ilişkiler ve stratejiler bütünü" şeklinde tanımlar. Bu tanımlamaya göre sosyal politika, emek gücünü ücret-emek ilişkisine dahil etmeye yönelik bir devlet stratejisidir. Dolayısıyla sosyal politika, işçi sınıfı sorununa karşı salt bir devlet müdahalesi olmanın ötesinde sınıfın oluşumuna kaçınılmaz şekilde katkıda bulunan önlemler biçimidir.

Talas'a (1990: 31-32), göre sosyal politika yalnız devletin faaliyetlerini ve sınırlı kitlelere ve bir sınıfa dönük çalışmaları içeriyorsa bu noktada dar anlamda sosyal politikadan söz edilebilir. Sosyal politikanın geniş anlamli yorumunda ise topluma bir bütün olarak bakan, toplum içindeki tüm sınıfları ilgilendiren çeşitli konuların sınıf farkı göz etmeksizin ele alınması gerekir.

Gough (2004: 240-241), sosyal politikanın temel unsurları olarak kamusal alanda tasarlanan eylemleri ve işçi sınıfını da içerecek şekilde ulusal ve uluslararası aktörlerin bu eylemlere katılımını, refah hedeflerini gerçekleştirmede eşitlik ve adalet düşüncesinin temel alınmasını, tarımsal desteklerden sübvansiyonlara, istihdam politikalarından vergi harcamalarına ve sosyal hakların sağlanmasına yönelik çok çeşitli araçların varlığını vurgular.

Özdemir ve Yücesan-Özdemir (2009: 325), sosyal politikayı üretkenlerin, üretim noktasından tüketim noktasına dek özyönetim, ortak yönetim, kooperatifçilik ve kolektif işçinin hakları temelinde düzenlenen yeni emek örgütleri gibi her türlü toplumsal yapı ve öneriler seti aracılığıyla toplumun her seviyesinde siyasete katılımı hedeflemesi gereken bir bilim disiplini olarak yorumlar.

Sosyal politikaya dair yapılmış en kapsamlı ve açıklayıcı tanımlardan biri Koray'a aittir. Sosyal politikayı kapitalist sistem içinde emek lehine gelişen güç ilişkileri içinde anlamının mümkün olduğunu dile getiren Koray'a (2007: 68) göre, neoliberalizmin sosyal politika anlayışını güç ilişkilerinde emek aleyhine bozulan denge ile ilişkilendirmek gerekir. Bu çerçevede Koray (2012: 29-30), sosyal politikayı geniş anlamıyla tanımlarken, sınıf mücadelesini, toplumsal eşitlik ve adalet sağlama yükümlülüğünden doğan sınıf uzlaşısını, kavramın makroekonomik politikalar ve siyasal seçimlerle birlikte düşünülmesini ve sosyo-ekonomik hakların kabulünü öne çıkarır.



Sosyal Devletin Kurumsallaşması⁴

Sosyal devletin kurumsallaşması ile kastedilen dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından 1973 yılında neoliberal ekonomi politikalarına geçişin ilk işaretlerinin görülmeye başlandığı Petrol Krizine kadar geçen süreçtir. Bu süreç aynı zamanda sosyal politikanın ve sosyal devletin kapsamlı şekilde tanımlandığı bir dönemi ifade eder.

Fülberth (2011: 233) dünya genelinde sosyal devletin kurumsallaşma döneminde yaşanan gelişmeleri Soğuk Savaş döneminde yaşanan politik kutuplaşma⁵, Keynesyen ekonomi politikalarının hakimiyeti⁶, kapitalist toplumlarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde kurulan uluslararası siyasi ve askeri ittifaklar, uluslararası alanda malların, sermayenin ve üretim sürecinin örgütlenmesini sağlayan çeşitli örgütlerin kurulması ve sömürge ülkelerinde verilen kurtuluş mücadeleleri biçiminde sıralar.

Liberal yaklaşım sosyal devlet anlayışının geçmişini 16. yüzyıldaki Yoksullar Yasası'na dek uzatır ve sosyal devletin özünde toplumun ahlaki bir sorumluluğu olduğu düşüncesini temel alır. Marksist yaklaşım ise sosyal devleti kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirir ve ortaya çıkışını kapitalizmin sorunlarıyla sınıf mücadelesiyle ve ekonomik krizlerle ilişkilendirir. Bu yaklaşıma göre sosyal politikalar özel mülkiyet yapısını değiştirmeden işçi sınıfını sistemle

⁴ Sosyal devletin kavramsal düzeyde ortaya çıkışı 1880'li yıllarda Bismarck Almanya'sında alınan sosyal güvenlik önlemleriyle birlikte gerçekleşmiş de farklı çalışmalarda bu devlet yapısının izlerini daha geriye götürülmektedir. 17. yüzyılın başında yürürlüğe giren Yoksul Yasaları, Avrupa genelinde gelişen ütopyik sosyalist düşünce, 1848 yılında Fransa'da gerçekleşen devrim ve ardından çalışma hakkı konusunda getirilen yasal düzenlemeler, 1870'li yıllardan itibaren Avrupa'da işçi hareketinde yaşanan güçlenme ve büyüme, yine aynı dönemde sınıf ve kitle partilerinin güç kazanması bu çerçevede öne çıkan gelişmelerden bazılarıdır. Farklı alanlarda tüm bu gelişmelerle sağlanan birikimle birlikte özgürlük, eşitlik ve güvenlik temelinde toplumsal bir uzlaşma sağlanmıştır (Koray, 2012: 73-74). Belirtilen uzlaşma, iki dünya savaşının ve büyük bir ekonomik krizin neden olduğu toplumsal sorunlara rağmen korunmaya çalışılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1919 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılına kadar geçen süreçte Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulması, Amerika Birleşik Devletleri'nde New Deal politikalarının kabulü, 1942 yılında İngiltere'de ünlü Beveridge Raporunun yayınlanması ve sosyal devletin ekonomik temelini oluşturan Keynesyen ekonomi politikalarının dünya genelinde egemen hale gelmesi gibi sosyal politikayı ve sosyal devleti doğrudan şekillendiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları ve bu doğrultuda gelen hakem önerileri nedeniyle tüm bu gelişmelerin detaylı bir çözümülemesi yapılmamıştır.

⁵ Soğuk Savaş ile sosyal devletin gelişimini birbirine bağlayan dört farklı mekanizmanın ön plana çıkartıldığı söylenebilir. Bunlardan ilk, askeri harcamalar ve toplumsal reformlar arasındaki ticari ilişkilerdir. Nicel araştırmalar böyle bir dengeyi sunan açık bir model göstermese de ticaretten kopma argümanı, Soğuk Savaş dönemi boyunca sosyal politika tartışmalarında sıklıkla dikkat çekilen unsurlardan biri olmuştur. İkinci mekanizma, Soğuk Savaşın sosyal devlete karşı ideolojik bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu araç, sosyal devlet reformlarının kapitalist toplumlara sosyalist olanlara yakınlaşmasına neden olmuştur. Üçüncü mekanizma, ikinciyile çelişkili şekilde, sosyal devletin sosyalizme karşı bir siper olarak görev yapmasıdır. Dördüncü ve son mekanizma ise Soğuk Savaş dönemi boyunca ideolojik tartışmalarda, politika geliştirme sürecinde uluslararası kurumların artan gücüdür (Petersen, 2013: 228).

⁶ Kurumsallaşma döneminde sosyal devlet, Keynesyen ekonomi politikaları aracılığıyla, müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı özellikleriyle sistemin ana aktörü olmuştur. Bu dönemde ulus-devlet yapısı güçlenmiş, sosyal hakların ulusal düzeyde kabulü gerçekleştirilmiş, ikincil dağılım yoluyla gelir dağılımında adalet sağlanmış, demokratik kurumlar ve yapılar güçlenmiş ve bu sayede emek-sermaye ilişkisi bir süreliğine de olsa kontrol altına alınmıştır (Rosanvallon, 2004: 53-54).

bütünleştirme amacını güderler. Bunlardan farklı olarak sosyal devlet, sanayileşmenin ve kapitalistleşmenin neden olduğu sorunlarla ilişkilendirildiğinde işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, işçi hareketinin sendikalarla ve sınıf partileriyle kurduğu ilişkiler ve dolayısıyla güç ilişkileri sosyal devletin ortaya çıkması ve gelişmesi noktasında açıklayıcı faktörleri oluşturmaktadır (Koray, 2005a: 183-184; Flora ve Heidenheimer, 2009: 23).

Genel itibarıyla sosyal devletin önem taşıyan temel özellikleri ekonomi politikalarının sosyal politikalarla birlikte düşünülmesi, benimsenen hedeflerin çeşitli araçlarla gerçekleştirilmesi, vatandaşlığın siyasal boyutunun yanında sosyal boyutunun da önem taşıması ve sosyal politikaların demokrasinin gelişimine ve güç ilişkilerinin dengelenmesine hizmet etmesidir (Koray, 2012: 76-77). Bununla birlikte sosyal devletin farklı şekillerde tanımlandığı da bilinmektedir. Konuyla ilgili tanımlamaların daha önce açıklanan sosyal politika yaklaşımlarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu noktada ilk olarak sosyal devleti toplumsal risklerle açıklayan egemen yaklaşımlara değinmek gerekir.

Parry'ye (1985: 289) göre sosyal devlet, toplumun sağlık, yoksulluk, işsizlik, yaşlılık başta olmak üzere çeşitli sorunların etkilerinin hafifletilmesi için kolektif sorumluluk amacıyla örgütlendiği bir yapıyı ifade eder. Benzer şekilde sosyal devleti belli kategorideki insanlara üretime yapılan mevcut katkıları aşacak düzeyde nakdi ve aynı gelir sağlamayı amaçlayan resmi politikalar grubu olarak tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur (Wilson, 1980: 367). Diğer yandan Titmuss ise sosyal devleti risklerin kontrolü yoluyla toplumun bazı insanların yaşamlarına devam etmesi yönünde açık bir irade beyanı olarak nitelendirir ve demokrasiyi de bu iradenin ifadesinin mümkün kılınacağı kurumsal araç olarak öne çıkarır (Titmuss'dan aktaran Offe, 1987: 508-509).

Bunlardan farklı olarak bu çalışmada da benimsendiği şekilde sosyal devleti sınıf mücadelesiyle ilişkilendiren bir yaklaşımda Baldwin (1992: 702), sosyal devlet örgütlenmelerini sınıf mücadelesinin ve güçlü bir solun ürünü olarak değerlendirir. Offe'ye (1984: 98) göre sosyal devletin temel bileşenleri sınıf mücadelesini sınırlamak ve yatıştırmak, emek-sermaye arasındaki asimetric güç ilişkisini dengelemek ve böylece yıkıcı mücadelelerin ve çelişkilerin üstesinden gelmektir. Bu bağlamda Offe sosyal devleti her halükarda sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak değerlendirir. Diğer yandan Berger (2000: 129-130) ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurumsallaşan sosyal devletin belirleyici özelliklerini devlet işletmeciliğinin yaygınlaşması, genişletilmiş bir sosyal güvenlik sisteminin varlığı, kitle tüketimi ve emek-sermaye arasında sağlanan uzlaşma ekseninde güçlenen biçiminde sıralar⁷.

⁷ Bu noktada sınıf mücadelesi ve bunun ardından inşa edilen demokratik yapıların sosyal devletin varlığı açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir. Demokratik olmayan toplumlarda sosyal politikadan ve sosyal devletten bahsetmek mümkün değildir. Esping-Andersen (2011a: 36) bunun aksini belirtir ve Nazi Almanyası ile Franco İspanyasına ait bazı uygulamaları birer sosyal devlet örneği olarak değerlendirir. Oysa Koray'ın (2007: 29) vurguladığı gibi kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşmada siyasal demokrasinin ve sosyal



Sosyal devletin kurumsallaştığı dönemde işçi sınıfı bugünkü adıyla AB ülkelerinde ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) üye ülkelerin büyük bir çoğunluğunda en güçlü örgütlenme düzeyine ulaşmıştır. Örgütlenme biçimi ülkeden ülkeye (ya da modelden modele) farklılık gösterse de bu gücün kaynağı güçlü sendikaların ve işçi partilerinin varlığına dayanmıştır (Fülberth, 2011: 242). Dönem boyunca işçilerin demokratik bir düzen içerisinde temsil ettikleri sayısal güç ve bu güçten doğabilecek potansiyel, iktidara gelen her parti için bir koşul olmuş ve tüm partiler işçi sınıfının desteğine ulaşabilmek için ileri düzeyde sosyal politika programları hazırlamak durumunda kalmışlardır (Talas, 1990: 99). Bu dönemde Avrupa'da sosyal devletin arkasındaki en güçlü ideolojik destek ise sosyal demokrasi olmuştur (Koray, 2005a: 194). Sosyal demokrasi, bireyciliği ve kolektivizmi birleştirir; hakların savunmasında bireysel, siyaset kurumu üzerinde kurulacak baskının ve müdahalenin geliştirilmesi konusunda ise kolektivist olmak zorundadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyal demokrasi, Avrupa sosyal devletlerinin gelişimi ile güçlü bir ilişki kurulmasını sağlamıştır (Mullard ve Spicker, 1998: 76-77). Bu anlamda Özdemir ve Yücesan-Özdemir'in (2009: 345) de belirttiği gibi sosyal demokrasi, sosyal devletin kurumsallaşma döneminin ideolojik ortodoksini oluşturmuştur.

Méda (2012: 134), sosyal demokratları pragmatik olarak değerlendirir. Buna göre sosyal demokratlar kuramsal analizleri derinleştirmeksizin işçilerin toplumsal durumlarında bir iyileşme gerçekleştirmeyi amaç edinirler. Sosyal demokrat strateji kısa vadede seçim sonuçlarını ve işçi sınıfının koşullarının iyileştirilmesini önemli bulur. Bunu yaparken soyut emeğin dayanağı olan ve emeğin özgürleşmesi için ortadan kaldırılması gereken belli başlı kurumların süreç içerisinde iradi veya gayri iradi şekilde iyileştirilmesi için çalışılır. Buna karşın sosyal demokrasiyi 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca sosyal devlete somut bir temel sağlayan ve geçmişin ütopyik ve radikal projelerini gerçeğe dönüştüren bir ideoloji olarak değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur (Petersen, 2013: 232).

politikanın özel bir konumu vardır. Benzer şekilde Göze (2011: 282) de sosyal devletin ve siyasal demokrasinin birbirini tamamlayıcı niteliğine vurgu yapar. Almanya başta olmak üzere İkinci Dünya Savaşı'nda ve öncesinde Avrupa ülkelerinde görülen faşist yönetimler bu bakımdan açıklayıcı bir örnektir. 1933 yılında Alman faşizmi, sosyal politikaların yerine Alman işçisinin varlığı için mücadele başlığıyla bir dizi milliyetçi politika uygulamış ve bu kapsamda 1 Mayıs'ın yasal olarak bayram ilan edilmesi, çalışma sürelerinin düzenlenmesi, çocuk yardımlarının yürürlüğe konması gibi bir dizi önlem almıştır. İlk bakışta sosyal politikayla ilişkilendirilse de bu önlemler yalnızca niteliklerinden yola çıkılarak sosyal politika bağlamında değerlendirilemez. Esasen bu önlemlerin amacı halkı kısa vadede ulusal bir topluluk olarak motive etmek, savaşa hazırlamak ve toplumda aşağılık olarak nitelendirilen birey ve katmanları yok etmek için halktan destek almaktır (Fülberth, 2011: 214). Faşist toplumlarda sosyal politikadan ve sosyal devletten neden bahsedilemeyeceğinin gerekçelerini Nasyonal Sosyalizmin 1920 yılında ilan edilen ilkeleriyle açıklamak mümkündür. Bu ilkelere göre Alman kanı taşıyanlar yurttaş sayılacak ve kamu hizmetlerine kabul edilecek, Yahudiler ve göçmenler gerektiğinde yurttaş sayılmayacak ve gerektiğinde ülkeden çıkartılabilecek, eğitim sistemi, basın-yayın kuruluşları yeniden düzenlenecek ve inanç özgürlüğü ancak Alman ırkının varlığını tehlikeye düşürmediği sürece serbest bırakılacaktır (Göze, 2011: 181).



Sosyal Politikanın ve Sosyal Devletin Dönüşümü

1970'li yılların sonuna gelindiğinde sınıf uzlaşısına dayalı sosyal devlet modelinin geliştirilmesinin altındaki zemin büyük ölçüde kaymış, ekonomideki değişimlere odaklanan çalışmalarda neoliberalizmin etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu koşullar altında sosyal politikanın ve sosyal devletin dönüşüm süreci başlamış ve alanda egemen kavramsallaştırmalar büyük ölçüde neoliberalizmle özdeşleşir hale gelmiştir.

Sosyal devletin kriz döneminde krizden çıkış adına getirilen öneriler çoğunlukla neoliberal bir temel taşıya da tüm ideolojiler bu modelin bir kriz yaşadığı konusunda uzlaşmışlardır. Üstelik bu uzlaşma, kapitalist toplumların tarihi boyunca nüfusun büyük çoğunluğunun yaşam standardında benzeri görülmemiş bir yükseliş döneminin hemen ardından gerçekleşmiştir (Parry, 1985: 287).

Neoliberal ideolojiden yana olanlara göre ekonomik kalkınma ancak küresel ekonomiye açılma yoluyla sağlanabilir. Bu koşullarda kalkınma hızlandıkça devlet, yerini piyasaya bırakmalıdır. Kalkınmanın kaynağı, rekabetçi ve pazarlanabilir malların biriktirilmesidir. Yeni kalkınma anlayışının gerçekleşmesi ancak yeni bir emek yönetimi ve disiplini ile gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca yeni kalkınma anlayışının itici gücü bir önceki dönemin aksine reel sektör değil finans sektörüdür. Bu nedenle finans sektörü ile reel sektörü arasındaki ilişki finans sektörü lehine yeniden düzenlemelidir. Tüm bunların yanı sıra bütçe açığının azaltılmasına ve enflasyonla mücadele edilmesine gereken özen gösterilmelidir (Erdut, 2004a: 13; Dumenil ve Levy, 2008: 27). Sıralanan bu nitelikleriyle neoliberalizm, sosyal devletin kurumsallaştığı dönemde sermaye sınıfı aleyhinde yaşanan nispi gerilemenin telafi edilmesini hedeflemektedir. Dolayısıyla neoliberalizmin temel amacı, sınıf iktidarının sermaye sınıfı lehine onarılmasıdır (Dumenil ve Levy, 2008: 30).

Gough (1979: 146), sosyal devletin krizinin yaşandığı 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren neoliberalizm ekseninde üretilen çözüm önerilerinin ortak noktasının piyasa güçlerinin hakimiyeti olduğunu vurgular. Bu öneriler işçi sınıfının disipline edilmesiyle ve yüksek işsizliğe dayalı ekonomi politikasıyla sınıf mücadelesini sermaye sınıfı lehine yeniden yapılandırmışlardır. Gough'a göre bu süreçte kullanılan en önemli araç ise grev hakkına getirilen kısıtlamadır.

Bundan farklı olarak Venieris (2013: 21-22), sosyal politikanın neoliberal dönüşümünde sosyal harcamaların üzerinde yoğunlaşan eleştirilerden en çok etkilenen konuların işçi hakları ve nakdi yardımlar olduğunu belirtir. Emeklilik hakkına getirilen sınırlamalar, sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması, emek piyasalarının kuralsızlaştırılması ve ücretlerin baskı altına alınması bu çerçevede öne çıkan önlemlerdir. Ayrıca alınan önlemler günümüzde sosyal politikanın mecra-sını belirleyen uluslararası kuruluşlar tarafından yapılacak yardımlar için de bir önkoşul niteliği taşımaktadır.

Sosyal politikanın ve sosyal devletin dönüşümüne neden olan en önemli gerekçelerden biri de şüphesiz Soğuk Savaş süresince sosyal politikalara sağlanan



desteği sağlayan komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıdır. Gerçekten Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, kötü çalışma koşulları başta olmak üzere sosyal politika alanında konu edilen sorunlar karşısında duyulan kaygıyı azaltmış, bunu yüksek işsizlik düzeyi ile gelir eşitsizliklerinin artışı izlemiştir (Erdut, 2004b: 47).

Gosta Esping-Andersen ve Sosyal Devlet Modelleri

Sosyal devletin kurumsallaşma süreci aynı zamanda farklı sosyal devletlerin modellenmesi bağlamında öncü çalışmaların da ortaya çıktığı dönemdir. Sosyal devletleri modelleyen ilk dönem çalışmaların asıl amacı sosyal devletin kurumsallaşma aşamasında ABD ile Avrupa ülkeleri arasındaki farkı ortaya koymak olmuştur. Çalışmalarda öne çıkan temel unsur ABD'deki yaygın bireycilik yaklaşımı karşısında Avrupa ülkelerinde yükselen kolektivist kamu kurumlarıdır (Petersen, 2013: 232). İlk çalışmalar öncelikle modeller arasındaki tarihsel farklılıklara ve farklılıklar ekseninde gelişen ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere odaklanılmışlardır. Açıklanan çerçevede Wilensky ve Lebeaux (1958) sosyal devlet modellerini *kalıntı* ve *kurumsal* düzeyde incelerken Titmuss da (1974) benzer bir tasnifle *endüstriyel başarı-performans modeli* ve *kurumsal-yeniden bölüşümcü model* şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Wilensky ayrıca bu tasnif çerçevesinde savaş, askeri harcamalar ve sosyal devlet arasındaki ilişkiyi özel olarak incelemiştir. Wilensky, tarihsel olarak siyasi seçkinlerin toplumsal reformları ulus devletin oluşum sürecinin bir parçası olarak uyguladığını ve bununla askeri seferberliğin sağlanması arasında doğrusal bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmaların yanında Furniss ve Tilton'un (1972) üçlü tasnifi (pozitif devlet, sosyal güvenlik devleti ve sosyal refah devleti), Lewis'in (1992) sosyal devlet modellerini güçlü, ılımlı ve zayıf biçiminde sınıflandırması ve Hicks'in (1999) gelişimci liberalizm ile geleneksel muhafazakârlık yaklaşımı da konu bakımından önem taşır (Gough, 1979: 7-8; Esping-Andersen, 1990: 49; Mingione, 2011: 266; Petersen, 2013: 229).

Çok sayıda farklı çalışmanın varlığına rağmen sosyal devlet modellerinin sınıflandırılması konusunda en çok kabul gören yaklaşım Esping-Andersen'e aittir. Esping-Andersen, sosyal politikada tarihsel gelişmelerden beslenen isimlerden biri olarak değerlendirilir. Aynı zamanda Esping-Andersen, sosyal devletin sosyal demokrat teorisinin kurucularından biri olarak da görülür. Sanayileşme ve modernleşme süreçlerini deneyimleyen Avrupa ülkelerini fonksiyonalist bir yaklaşımla inceleyen Esping-Andersen ve takipçileri, bu ülkeleri ortaklıkları ve farklılıkları bakımından sınıflandırmışlardır (Baldwin, 1992: 701).

Esping-Andersen, 1990 yılında yazdığı *Refah Kapitalizminin Üç Dünyası* adlı çalışmasında sosyal demokrat, liberal ve muhafazakâr-korporatist olmak üzere üç farklı modelden söz etmiş ve bu çalışmasını 1999 yılında yayınladığı *Sanayi*

Sonrası Ekonomilerin Sosyal Temelleri başlıklı kitabıyla güncellemiştir⁸. İlk kitabında sosyal devlet modellerini yapısal faktörlerle ele alan Esping-Andersen ikinci çalışmasında ise devlet, aile ve piyasa üçgenine odaklanan bir yaklaşımı benimsemiştir (Metin ve Özaydın, 2014: 47).

Yazarın 1990-1999 yılları arasında tutumunda yaşanan değişiklikler içerisinde toplumsal risklerin ve aileye biçilen rolün değişmesinin önemli bir yeri vardır. 1990 yılında bu hususları önemsemeyen Esping-Andersen 1999 yılında bunları metnin merkezine almıştır. Bu değişim, yazarın sosyal politikaya dair tanımlamasını da anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca Esping-Andersen aileyi devlet ve piyasa ile birlikte toplumsal riskleri yönetmenin üçüncü bir aracı olarak görmeye başlamıştır. Bu üç araç bir arada refah karmasını oluşturmaktadır (Powell ve Barrientos, 2004: 86).

Esping-Andersen (2011a: 34), sosyal devleti aile ve piyasa ile birlikte toplumsal riskleri kontrol eden üç kaynaktan biri olarak değerlendirir. Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinin dayanak noktası ise risklerin paylaşılma biçimidir. Buna göre devletin rolü sadece en yoksul kesime yönelik olacak şekilde asgariyetçi, kapsayıcı veya kurumsal olabilir. Esping-Andersen ayrıca sosyal devlet modellerinin daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı kendi yollarına bağlı kaldıklarını ve ona göre bir yol izlediklerini belirtir (Koray, 2005b: 45).

Esping-Andersen (2011b: 57), sosyal devletin ahlaki boyutuna da dikkat çekerek bu yapının daha evrensel, sınıfsız bir adalet anlayışını ve insanların dayanışmasının sözünü verdiğini öne sürer. Esping-Andersen'a göre bu özellikleriyle sosyal devlet liberal demokrasinin faşizm ve bolşevizm tehlikelerine karşı ulus-devletin inşasına yönelik bir proje haline gelmiştir.

Esping-Andersen'in (1990: 80) ilk sınıflandırmasında sosyal devlet modellerinin ana bileşenleri sosyal korumanın kamu sektörü ile özel sektör arasında paylaşılması ve böylece meta dışılaştırmanın yapısal bileşiminin belirlenmesi ile modellerin tabakalaşma düzeyinin açıklanması olmuştur. Metadışılaştırma, Esping-Andersen'in (2011a: 49) kendi deyimiyle Polanyi'den "devşirilen" ve daha

⁸ Liberal sosyal devlet anlayışında vatandaşlar bireysel piyasa aktörleri olarak tanımlanırlar. Bu modelde sosyal hakların yerini piyasa ilişkileri alır ve bireylerin özel refah yardımları için sağlanan sübvansiyonlarla memnuniyetlerini piyasada aramaları teşvik edilir. Temel güvenlik planlarının gelir testlerine dayandığı liberal modelde sosyal güvenlikten sağlanan faydalar son derece mütevazı düzeydedir. Muhafazakâr, korporatist ya da Hıristiyan Demokrat olarak adlandırılan modelin kökü piyasanın etkinliğinin reddine ve geçmişten miras alınan organik-hiyerarşik toplumsal düzenin korunmasına dayanır. Sosyal hakların geniş ölçüde sağlandığı modelde refah düzenlemeleri marjinal olarak değerlendirilir. Hakların ve imtiyazların sınıf ve statü temelinde farklılaştırılma ile yeniden dağıtım mekanizmalarının marjinalliği bu modeli korporatist yapar. Öte yandan piyasanın önceliğinin reddi ilkesi ise modelin Hıristiyan Demokratik niteliğini oluşturur. Model ayrıca ekmeğini kazanan erkek modelinin varlığıyla ve gelir transferlerinin gücüyle de açıklanır. Bu nedenle muhafazakâr modelde kadın istihdamını kolaylaştıran ve kadınlara iş imkânı sağlayan sosyal hizmetler mütevazı düzeydedir. Sosyal demokrat model, kapsamlı sosyal haklar ekseninde tanımlanan bir toplum modelini temsil eder. Açıklanan modelde haklar korporatist değil evrenselcidir. Ayrıca bu modelde emek piyasası ekseninde tanımlanan haklarda belirgin bir cinsiyete dayalı ayrımcılık eğilimi mevcut değildir (Esping-Andersen, 1999: 17-78; Myles ve Quadagno, 2002: 40).



sonra Offe⁹ tarafından geliştirilen bir kavramdır ve piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan hakların sosyal devletlerin maddi ilişkilerini ne derece zayıflattığını ifade etmek için kullanılır. Esping-Andersen metadışlaştırmayı vatanlaşlık haklarını tanımlamanın bir yolu olarak değerlendirir. Yazar çalışmasında kümeleme analizini kullanarak metadışlaştırmaya ilişkin sonuçlar üretmiştir¹⁰. Esping-Andersen'in konuyla ilgili kullandığı göstergeler; emeklilik, hastalık ve işsizlik yardımları ile bunların yenilenme oranları ile uygunluk koşullarıdır. Gerek sıralanan göstergelerin niteliği ve gerekse de analiz yöntemi Esping-Andersen'e yöneltile tipolojik ve ampirik eleştirilerin temel gerekçelerinden birini oluşturur.

Esping-Andersen'e göre tabakalaşma sosyal devletin bir parçasıdır. Sosyal politika, bir yandan tabakalaşma sorunlarını merkezine alırken diğer yandan onları üretir. Bu durumun temel gerekçesi sosyal devletin eşitlik hedefinin belirsizliğidir. Baranowski (2013: 143) bu noktada sosyal yardımlar üzerinden bir değerlendirme yapar. Sosyal yardımlar, basit düzeyde eşitsizlikleri azaltmaktadır. Buna karşın yoksulluğun ortadan kaldırılması gelirin süreklilik arz edecek şekilde adaleli dağılımı konusunda bu yardımların etkinliği sorgulanmaya muhtaçtır.

Tabakalaşmanın açıklanması noktasında Esping-Andersen'in sosyal devlet modelleri Max Weber'in çalışmalarına dayanır. Herhangi bir toplumsal ya da tarihsel durumun/sürecin özelliklerine kuşbakışı bir yaklaşım geliştirmeyi öneren Weber'in yaklaşımı basitleştirmeyi ve ayrıntılardan uzak durulmasını temel alır. Bu yaklaşım Esping-Andersen'in modellemesi bağlamında düşünüldüğünde kıyaslama ve ölçüm konusunda gerekli temel araçların büyük ölçüde bu şekilde kullanıldığı söylenebilir. (Art ve Gelissen, 2002: 139). Aynı durum aşağıda detaylı şekilde açıklanacak sınıf mücadelesi ve sınıf koalisyonu konusundaki görüşler için de büyük ölçüde geçerlidir.

Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırması yayınlandığı tarihten itibaren çok sayıda eleştiriyle karşılaşmıştır. Art ve Gelissen (2002: 137) modellemeye yönelik tipolojik eleştirileri üç temel başlık altında toplamışlardır. Bunlardan ilki (aynı zamanda Esping-Andersen'e en çok eleştiri getirileni) Güney Avrupa devletlerinin muhafazakar modelin izleyicisi ve olgunlaşmamış bir biçimi olarak de-

⁹ Meta dışlaştırma konusunda Esping-Andersen'in Polanyi ve Offe'nin önceki çalışmalarını temel alması bu yazarın sosyal politikaya ve sosyal devlete bakış açısının diğer iki yazarla aynı şekilde geliştiği anlamına gelmez. Örneğin çalışmada vurgulandığı gibi Esping-Andersen sosyal politikayı "toplumsal risklerin kamusal idaresi" biçiminde tanımlarken Offe ise sosyal politikayı emek gücünü emek-ücret ilişkisine dahil etmeye yönelik bir devlet stratejisi olarak ele alır. Dolayısıyla meta dışlaştırma konusunda girilen etkileşimin farklı konulara kendiliğinden taşınabileceği söylenemez.

¹⁰ Esping-Andersen ampirik analizinde önemli ölçüde Wilensky ile Flora ve Heidenheimer'den etkilenmiştir (Art ve Gelissen, 2002: 138).



ğ erlendirilmesidir¹¹. Sınıflandırmaya getirilen ikinci tipolojik eleştir i Avustralya ve Yeni Zelanda'nın liberal modeller ile ilişkilendirilmesidir. Ü çüncü ve son tipolojik eleştir i ise sosyal politikada toplumsal cinsiyetin ihmal edilmesidir. Konuyla ilgili Esping-Andersen'in ardından yapılan farklı çalışmaları *Sosyal Devlet Tipolojilerinin Görünümü* başlığı altında tablolaştır an Art ve Gelissen (2002: 143-144) yalnızca alternatif sınıflandırmaları sıralamakla kalmamış, aynı zamanda bu sınıflandırmaların temel göstergelerini de ortaya koymuşlardır. Buna göre Esping-Andersen'in meta dışılaştırmaya ve tabakalaşmaya dayalı sınıflandırması karşısında alternatif çalışmalarda yoksulluk, sosyal sigortalar, refah harcamaları, eşitlik, vergi politikası, kadın çalışmasının özendirilmesi, kadınlara ödenen aile yardımlarının kapsamının geliştirilmesi, sosyal haklara erişim, finansman yöntemleri, örgütsel-yönetmel ve sosyal devlet harcamalarının niceliksel boyutu çok sayıda farklı göstergenin konu edildiği görülmektedir.

Tipolojik düzeyde yapılan eleştirilerin yanı sıra Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırması ampirik açıdan da eleştirilmiştir. Örneğin Shalev'e göre Esping-Andersen'in analizi sosyal devlete ilişkin bazı göstergeleri bir araya getirirse de sistematik bir sınıftan dayanamamaktadır ve bu nedenle büyük ölçüde yazarın öznel değerlendirmelerini içerir. Esping-Andersen her ne kadar meta dışılaştırma konusunda ampirik bir analiz yapmışsa da kullandığı veriler, geliştirdiği endeks ve ürettiği kümeler tartışmaya açıktır (akt. Powell ve Barrientos, 2004: 85). Konuyla ilgili olarak Art ve Gelissen'in (2002: 147) derlemesi de Esping-Andersen'in çalışmasının ardından yapılmış beş farklı ampirik çalışmada elde edilen sonuçların yazarın tasnifiyle çeşitli noktalarda uyuşmadığını göstermektedir.

Art ve Gelissen'in derlemesinde yer alanlarla benzer şekilde Powell ve Barrientos (2004: 84) da Esping-Andersen'in sınıflandırmasına bir eleştir i geliştirerek yeni bir modellemeye gitmişlerdir. Esping-Andersen'in refah karması kavramını kullanmayı sürdüren yazarlar buna karşın anılan kavramın merkezine aktif emek piyasası politikalarını oturtarak bir kümeleme analizi yapmışlardır. Yazarlara göre aktif emek piyasası politikaları refahın üretimi ile çalışma ve refah arasındaki bağlantının kurulması bakımından önemlidir. Ayrıca Powell ve Bar-

¹¹ Güney Avrupa ülkelerinin sosyal devlet modellemesi yeri üzerine yapılmış çok sayıda çalışmanın varlığına karşın bunlar içerisinde Leibfried (1991) ve Ferrera (2011)'in ayrıcalıklı bir yeri vardır. Leibfried (1991: 126) 1980'li yılların ikinci yarısında yaşanan bir dizi gelişmenin ardından şekillenen Sosyal Avrupa yaklaşımının "aşağıdan yukarıya" bir bütünleşmeyi sağladığı düşünülse de bu yapının açıklanması için bölge ülkelerinin yoksulluk rejimlerinin analiz edilmesi gerektiğini savunur. Bu çerçevede Leibfried, yoksulluk, sosyal sigortalar ve yoksullukla mücadele politikalarına odaklanarak sosyal devlet modellerini toplumsal vatandaşlık temelinde ele alır ve İskandinav, Bismarck, Anglo-Sakson ve Latin Rimi (Güney Avrupa ülkelerini içerir) şeklinde dört başlık altında sıralar. Öte yandan Esping-Andersen başta olmak üzere sosyal devlet modellerini sınıflandırma yönünde yapılan çalışmalara Güney Avrupa ülkelerinin dahil edilmemesini bir eksiklik olarak değerlendiren Ferrera (2011: 196: 198) ise tutarlı ve keskin bir model oluşturmaktan çok betimsel özelliklere dayanan bir liste çıkarır. Güney Avrupa sosyal devlet modelini "tikelci-klientalist" olarak tanımlayan Ferrera, refahın tikelci biçimde dağıtımını, sağlık sektörü başta olmak üzere sosyal politikanın tüm alanlarında Güney Avrupa'ya özgü bir özellik olarak ele alır.



rientos'un modellemesinde, modellere mensup ülkelerde zaman içindeki değişim de incelenmiştir.

Esping-Andersen'in çalışmasının ardından çok sayıda yeni ampirik çalışmaların ortaya çıktığını belirten Gough (2004: 241-242), konuyla ilgili eleştirel yorumların ve teorik yeniden yazımların gerekçelerini ve sosyal devletin sınıflandırmasına yönelik bir paradigmanın içermesi gerektiğini iddia ettiği unsurları da sıralamıştır¹². Sosyal devlet modelleri yerine "sosyal politika rejimleri" kavramını kullanan Gough (2004: 249-253), Esping-Andersen'in sınıflandırmasına alternatif olarak bir haritalandırma yaparak Latin Amerika (muhafazakar-enformel rejimlerden liberal-enformel rejimlere), Doğu Asya (ekonomik mucize ve üretkenci sosyal politika), Bangladeş ve Güney Asya (yardım ve enformel güvenlik) ve Sahra Altı Afrika (bölgesel güvensizlik rejimi) bölgelerini öne çıkartmıştır.

Gosta Esping-Andersen'in Sosyal Devlet Modellerinde Sınıf ve Sınıf Mücadelesi

Esping-Andersen (1990: 29) sosyal devlet modellerinin birçok konuda birbirine benzemekle birlikte sınıf mücadelesi bakımından ayrıştığını belirtir¹³. Yazara göre kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde sosyal devlet modelleri sanayileşme ve ekonomik büyüme açısından birbirine benzerken sınıf mücadelesi açısından ayrılmıştır. Esping-Andersen, devletlerin tarihsel özelliği ve devlet biçimlerinin belirleyici gerekçesi olarak sınıf koalisyonlarının politik tarihinin sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasını sağladığını dile getirmiştir. Sosyal devlet modellerinin arkasındaki politik güçleri üç başlık altında sıralayan yazar, konuyla ilgili olarak sınıf mobilizasyonunun niteliğini (özellikle işçi sınıfı), sınıfların politik eylem yapılarını ve modelin kurumsallaşmasının tarihsel geçmişi öne çıkarır.

Yazarın yukarıdaki açıklamasının ardından beklenti, sınıflandırılan her bir sosyal devlet modelinin gelişiminin sınıf mücadelesinin tarihine dayalı bir şekilde açıklanması olmalıdır. Ancak Esping-Andersen (1990: 29-30) konuyla ilgili olarak yalnızca sosyal demokrat modeli temsil ettiğini belirttiği İsveç üzerinden

¹² Gough'a göre eleştirel yorumların ve teorik yeniden yazımların gerekçeleri şöyledir: i) Sınıflandırmanın yalnızca üç modelle yapılması tartışmalıdır; ii) Sınıflandırma, sosyal politikanın ulusal programlarındaki özgülüğü görmezden gelinmiştir; iii) Refah çıktıları meta dışlaştırma açısından tanımlarken yine refaha ait özellikler, ihtiyaçların gerçekleşme durumu gibi diğer unsurlar ve sorunlar dikkate alınmamıştır; iv) Sınıf analizine yoğunlaşan Esping-Andersen din, etnisite ve cinsiyet gibi diğer tabakalaşma kaynaklarını göz ardı etmiştir; v) Sınıflandırmada toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün ve hanehalkı biçimlerinin etkileri değerlendirilmemiştir; vi) Tipoloji, sosyal devlet modelindeki dinamik değişimlerin üstesinden gelememiştir; vii) Yerel kurumlara ve koalisyonlara odaklanan tipoloji küresel ekonominin kısıtlamalarına ve ulus-üstü kurumların rolüne değinmemiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturmaması nedeniyle sosyal devletin sınıflandırmasına yönelik bir paradigmanın içermesi gereken unsurlar detaylı şekilde açıklanmamıştır.

¹³ Sosyal devletin gelişiminde ve kurumsallaşmasında sınıf ve sınıf mücadelesi konusunu oldukça kısıtlı bir vurguyla ele almasına rağmen Türkiye'de konuyla ilgili yapılmış çalışmaların büyük bir bölümünde buna neredeyse hiç değinilmemiştir. Başka bir ifadeyle sosyal devlet modelleri konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalarda sınıf, Esping-Andersen kadar dahi görülmemiştir. Yapılmış çok sayıda çalışma içerisinde Esping-Andersen'in sosyal devlet modellerinin oluşumunda sınıf mücadelesine atfettiği rolü dile getiren ve konuyu sınıf ekseninde ele alan yalnızca üç örneğe rastlanmıştır. Bunlar Koray, 2005a, Akduran, 2010 ve Kutlu, 2015'tir.



bir değerlendirme yapar. Bu noktada yazar İsveç örneğinde sosyal demokratların siyasal çoğunluğu elde etmek adına tarım emekçileriyle sanayide çalışan işçiler arasında kurulan bağa vurgu yapar. Bu bağın kurulmasının ardından iktidara gelen sosyal demokrat parti, sosyal hizmetleri ve kamusal istihdamı genişletip demokratik kurumları inşa etmiş ve orta sınıflar aracılığıyla sosyal devlet yapısını şekillendirmiştir.

Yazar, yine İsveç örneğinden yola çıkarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen orta sınıfların politik eğilimlerinin sosyal devletin bütünleşmesi için belirleyici olduğunu savunmuştur (Esping-Andersen, 1990: 31-32). Bu açıklamadan hareketle "orta sınıfın politik eğilimlerinin sosyal devlet modelini şekillendirmedeki rolünün açık olduğunu" belirten Esping-Andersen, diğer sosyal devlet modelleriyle ilgili herhangi bir argüman sunmaz. Esasen yazar, sınıfın ve sınıf mücadelesinin sosyal devlet modellerinin temelini oluşturduğunu iddia ettiği metinde İsveç örneği dışında yalnızca bir yerde sınıfla ilgili bir açıklamaya başvurmuştur. Sosyal devlete karşı geliştirilen tepkileri modellerinin sınıf karakteriyle ilişkilendiren Esping-Andersen (1990: 33), sosyal demokrat ve muhafazakar modellerde orta sınıfın sadakatinin sosyal devletleri koruduğunu, buna karşılık liberal modelde ise sayısal açıdan zayıf bir güç olan işçi sınıfının varlığı nedeniyle sosyal devletin sürdürülebilirliğinin ancak bu sınıfın sadakatine bağlı olduğunu dile getirmiştir.

Esping-Andersen'in sınıflandırmasında eleştiriden çok bir kabullenmenin var olduğu söylenebilir. Bu kabulleniş neoliberalizmin ideolojinin sosyal politika alanında kurduğu tahakkümle ilişkili görülmektedir. Esping-Andersen'in sınıflandırması, neoliberalizmin sosyal politika üzerinde kurduğu baskıyı sorgulamakta ve çözümlemesini buna göre yapmaktadır. Yazarın 1990 yılında yaptığı tasnifte sınıfa ve sınıf mücadelesine ele alış biçimi, 1999'daki "güncellemesinde" sosyal politikaların sağlanması konusunda aileye ve piyasaya biçtiği rol ve sosyal politikayı toplumsal risklere eşitleyen sınırlı yaklaşımı, içinde bulunduğumuz dönemin egemen sosyal politika anlayışıyla büyük ölçüde uyumludur. Bu noktada Esping-Andersen ve izleyicilerinin tercihinin politik bir yanı olduğunu da belirtmek gerekir.

Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesi ayrıca iki düzeyde indirgemeye neden olmaktadır. İndirgeme sürecinin ilk aşaması sosyal politikanın toplumsal risklerle açıklanmasıdır. Toplumsal riskler, sosyal güvenlik kavramını dar anlamda açıklayan tanımların ortak noktasını oluşturur (Gökçeoğlu, 2015: 134). Dolayısıyla Esping-Andersen de sosyal politikayı büyük ölçüde sosyal güvenlikle açıklamaktadır. Öte yandan sosyal güvenliği dar anlamda açıklayan tanımların ortak noktası kavramın mesleki faaliyette bulunma koşuluna bağlanması ve sosyal güvenliğin daha çok çalışanların gelir güvencesi biçiminde değerlendirilmesidir. Bu da Esping-Andersen'in modellemesindeki ikinci indirgeme aşamasıdır.

Avrupa'da sosyal devletlerin başlangıçta sosyal güvenlik, sosyal hizmetler,



yoksullara gelir transferi, sosyal hakların kurumsallaşması ve kimi konularda tüm insanlar için asgari bir düzey sağlanması gibi birçok hedefle yola çıktığı bilinmektedir. Ancak Koray'ın (2005a: 203-204) da belirttiği gibi zaman içerisinde bu hedef ve boyutlar aşılmış ve sosyal devletin öncelikli hedefleri olarak belirli bir sosyal güvenlik düzeyinin sağlanması, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma olanağı, bir yaşa kadar eğitimin sağlanması, asgari bir gelir düzeyi ve konut yardımları gibi hedefler öne çıkmıştır. Bu alanlarda sağlanan başarıların ardından sosyal devlet başlangıç hedeflerine yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliğin temelden giderilmesi, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve sosyal katılımın yaygınlaştırılması gibi dört yeni hedef eklemiştir. Esping-Andersen'in modellemesi bu açıklamayla da örtüşmemektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında sosyal politikayı sınıf temelinde ele alan bir yaklaşım benimsenmiş ve Esping-Andersen'in sosyal devlet modellemesinin sınıfa ve sınıf mücadelesine atfettiği sınırlı rolün bir eleştirisi yapılmıştır.

Geride bıraktığımız kırk yıla yaklaşan süreçte neoliberal politikalar yoluyla sosyal devletten önemli kesintiler yapılmış olsa da bu yapının tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik beklenti gerçekleşmemiştir. Ancak sosyal politika alanı ve sosyal devlet yapısı neoliberal yaklaşım ekseninde toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelesinin varlığını görmezden gelerek yeniden yorumlanmış ve egemen tartışmalar bu yorum ekseninde gelişmiştir. Belirtilen tartışmalarda öne çıkan noktalar piyasa mantığının egemenliği, sosyal harcamalara atfedilen özel önem, sosyal politikanın politik olandan giderek uzaklaştırılması ve alanın sosyal güvenlikle özdeş şekilde düşünülmesidir.

Günümüzde sosyal politika alanı uluslararası kurumlar tarafından geliştirilen ve emek maliyetlerinin düşürülmesine odaklanan önlemler bütününe göre şekillenmekte ve bu önlemlerin yaşama geçirilmesi sosyal hakların piyasalaştırılması pahasına gerçekleşmektedir. Piyasa mantığının emek piyasası başta olmak üzere sosyal politikanın kapsama alanında hakim hale gelmesiyle birlikte bu alanı toplumsal risklerle özdeşleştiren yaklaşımların belirlediği sınırlar içerisinde kalan sorunların dahi çözümü olanaksız hale gelmiştir.

Bugün hemen her ülkede sağlık başta olmak üzere sosyal harcamaların toplam gelir içerisindeki payında yaşanan artışa atıfla sosyal devletin ve sosyal politikanın güçlendiğini iddia eden çok sayıda yaklaşım mevcuttur. Neoliberalizmle uyumlu bu yaklaşımlar resmin bütününe görmekten uzak kalıp sosyal politikaya ve sosyal devlete sınırlı bir yerden bakmayı tercih etmektedir. Sosyal harcamalarda yaşanan artışa rağmen emek gelirlerinden artan oranlı vergi kesintilerine gidilirken sermaye bu artışlardan muaf tutuluyor, işsizlik artıyor, esnek çalışma biçimleri ve kayıt dışı çalışma alabildiğine yaygınlaşıyor ve çalışan yoksulların toplam nüfus içerisindeki oranı kontrol altına alınamıyorsa orada güçlü bir sos-



yal politikanın ve sosyal devletin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Neoliberal sosyal politika yaklaşımının ve sosyal devlet yorumunun bir başka önemli noktası da alanın politik alandan giderek uzaklaşan niteliğidir. Tarih boyunca sınıf mücadelesiyle, mücadele aracıyla kazanılan haklarla ve bu hakları kurumsallaştıran demokratik yapılarla ilerleyen sosyal politikada içinde bulunduğumuz dönemin egemen yorumları konunun siyasi boyutunu ihmal eder bir görüntü vermektedir.

Sosyal politikanın ve sosyal devletin içinde bulunduğu durum Esping-Andersen'in modellemesinde de karşılığını bulmaktadır. Gerçekten Esping-Andersen, sosyal politikayı toplumsal risklere indirgeyen ve liberalizmin sosyal sorunlarla mücadele biçimlerini hatırlatan yaklaşımıyla, İsveç örneği üzerinden sınıf mücadelesine bir önem atfetmişse de nihai olarak sosyal güvenlik temelinde gelişen sosyal politika kavramsallaştırmasıyla, sosyal devlet modelleriyle ve neoliberalizmin sosyal politika alanında neden olduğu olumsuzlukları sorgulamamasıyla egemen ekonomik, sosyal ve siyasal yapıyla büyük ölçüde uyumlu bir görüntü vermektedir.

Sosyal politikanın amacı sınıflar arasında var olan eşitsizlikleri sosyal adalet ve sosyal barış temelinde asgariye indiren ekonomik, sosyal ve siyasal bir yapı inşa etmektir. Sosyal devlet sosyal politikalarla şekillenen bir yapı olarak kabul edildiği andan itibaren bu yapının temel unsurlarından biri kaçınılmaz olarak sınıf mücadelesi ve bu mücadeleye dayalı uzlaş olmalıdır. Bu anlamda işçi sınıfı açısından herhangi bir hakkın devletten veya sermayeden talep edilmesinin yegane yolunun sınıf mücadelesi olduğu unutulmamalıdır. Unutulmaması gereken bir başka önemli nokta da neoliberalizmin sermaye sınıfının işçi sınıfı karşısındaki iktidarını ekonomik, sosyal ve siyasal araçlarla pekiştirmeyi başardığı gerçeğidir. Bu koşullar altında tarihsel deneyimler, kapitalizmin herhangi bir döneminde işçi sınıfı lehine elde edilecek kazanımların yolunun sınıf mücadelesi olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Akduran, Ö. (2010) "Hayırseverlik Çağında Refah Devleti Kuramları", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 8, 32, 30-48.
- Alcock, P, May, M ve Rowlingson, K. (2011) Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Arts, W. ve Gelissen, J. (2002) "Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art-report", Journal of European Social Policy, 12, 2, 137-158.
- Baldwin, P. (1992) "The Welfare State for Historians: A Review Article", Comparative Studies in Society and History, 34, 4, 695-707.
- Baranowski, M. (2013) "Towards The Welfare State Sociology", Kultira i Edukacij, 99, 6, 1, 135-148.
- Berger, J. (2000) "Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet", Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,2, 125-148.
- Buğra, A. (2010) Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.



- Dumeil, G. ve Levy, D. (2008) "Neoliberal (Karşı) Devrim", Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (der.) Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, İstanbul: Yordam Kitap, 25-41.
- Erdut, Z. (2004a) "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", Çalışma ve Toplum Dergisi, 1, 2, 11-37.
- Erdut, Z. (2004b) "Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları", 1. Ulusal Sosyal Politika Kongresi Kitabı, Ankara: DİSK Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism, Oxford: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) Social Foundations of Postindustrial Economics, New York: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (2011a) "Toplumsal Riskler ve Refah Devleti", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 33-52.
- Esping-Andersen, G. (2011b) "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları , İstanbul: İletişim Yayınları: 53-101.
- Ferrera, M. (2011) "Sosyal Avrupa'da Güney Avrupa Refah Modeli", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 195-229.
- Flora, P. ve Heidenheimer, J.A. (2009) "The Historical Core and Changing Boundaries of Welfare State", Flora, P. ve Heidenheimer, J. A. (der.) The Development of Welfare States in Europe and America. New York: Transaction Publisher, 17-36.
- Fülberth, G. (2011) Kapitalizmin Kısa Tarihi (çev. S. Usta), İstanbul: Yordam Kitap.
- Gough, I. (1979) The Political Economy of the Welfare State, Dublin: The Macmillan Press Ltd.
- Gough, I. (2004) "Social policy regimes in the developing world", Kennett, P. (der.) A Handbook of Comparative and Social Policy, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 239-260.
- Gökçeoğlu, Ş. (2015) "İnsan Hakları Perspektifinden Sosyal Güvenlik Hakkının Anlamı ve Kapsamı", VII. Ulusal Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu Kitabı, Ankara: Sosyal Güvenlik Denetmenleri Derneği Yayınları, 131-151.
- Göze, A. (2011) Liberal Marxiste, Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet, İstanbul: Beta Yayınları.
- Klienman, M. (2011) "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.) Sosyal Politika Yazıları, İstanbul: İletişim Yayınları, 159-193.
- Koray, M. (2005a) Avrupa Toplum Modeli, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Koray, M. (2005b) "Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2, 5, 26-60.
- Koray, M. (2007) "Sosyal Politikanın Anlamını ve İşlevini Tartışmak", Çalışma ve Toplum Dergisi, 4, 15, 19-56.
- Koray, M. (2012) Sosyal Politika, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kutlu, D. (2015) Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu, Ankara: Notabene Yayınları.
- Leibfried, S. (1991) "Towards a European welfare state" Jones, C. (der.) New Perspectives on the European Welfare State in Europe, Londra: Routledge, 120-143.
- Méda, D. (2012) Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi? (çev. I. Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, B. ve Özyayın, M. (2014) Çalışma ve Refah, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Mullard, M. ve Spicker, P. (1998) Social Policy in a Changing Society, Londra: Routledge Publications.
- Myles, J. ve Quadagno J. (2002) "Political Theories of the Welfare State", Social Service Review, 76, 1, 34-57.
- Offe, C. (1984) Contradictions of the Welfare State, Londra: Hutchinson & Co Publishers Ltd.
- Offe, C. (1987) "Democracy against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities", Political Theory, 15, 4, 501-537.



- Özdemir ve A. M. ve Özdemir-Yücesan, G. (2009) "21.Yüzyıl İçin Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi", Esin, P. (der.) Sosyal Politikada Güncel Sorunlar, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Politika Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 323-358.
- Özüğurlu, M. (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", Mülkiye Dergisi, XXVII, 239, 59-74.
- Parry, G. (1985) "Welfare State and Welfare Society", Government & Opposition, 20, 3, 287-296.
- Petersen, K. (2013) "The early Cold War and the Western welfare state", Journal of International Comparative Social Policy, 29, 3, 226-240.
- Polanyi, K. (2011) Büyük Dönüşüm (çev. A. Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Powell, M. ve Barrientos, A. (2004) "Welfare regimes and the welfare mix", European Journal of Political Research, 43, 1, 83-105.
- Rosanvallón, P. (2004) Refah Devletinin Krizi (çev. B. Şahinli) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sunal, O. (2011) "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 66, 3, 283-305.
- Talas, C. (1990) Toplumsal Politika, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Talas, C. (1992) Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Venieris, D. (2013) Crisis, Social Policy and Social Justice: The Case for Greece, Hellenic Observatory European Institute Greece Paper No.69.
- Wilson, T. (1980) "Welfare Economics and the Welfare State", Statsvetenskaplig Tidskrift, 83, 5, 367-374.
- Yaşar, Y. ve Yenimahalleli Yaşar, G. (2012) "Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm", Mülkiye Dergisi, XXXVI, 274, 63-92.





Eşitlik, Yurttaşlık ve İstihdam Bağlamında Sosyal Yatırım Devleti

Sezgi AKBAŞ*

Öz

Sosyal yatırım devletinin özünü, bireyleri emek piyasasında daha başarılı yapmayı ve istihdamı maksimize etmeyi amaçlayan makro politikalar oluşturmaktadır. Kimi yazarlar ve politikacılar tarafından özellikle 1990'lı yıllarda, bireyleri piyasadan koruma ile çerçevesi çizilen refah devletinin aksine onları piyasada daha güçlü aktörler haline getirme düşüncesi dile getirilmiştir ve böylelikle refah devleti ile neoliberalizmin yanında bir üçüncü yolun açılacağı öne sürülmüştür. Bu çalışmanın temel amacı, sosyal yatırım perspektifini eğitim ve istihdam özelinde tartışmaktır. Bu bağlamda, geleneksel refah rejimleri ve sonrasının karakteristik özellikleri masaya yatırılmaktadır. Bu nedenle önce beşeri sermaye ve sosyal yatırım ilişkisi ele alınacaktır. Daha sonra eşitlik ve yurttaşlık kavramları ve aktifleştirme stratejileri, sosyal yatırım perspektifi bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışma, sosyal yatırım devletinin özü itibarıyla yeni bir kavrayış anlamına gelip gelmediğinin izini sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal yatırım devleti, eşitlik, sosyal adalet, beşeri sermaye yatırımı, aktif emek piyasası politikaları

Social Investment State in the Context of Equality, Citizenship and Employment

Abstract

Creating macro policies aimed at making individuals more successful in the labour market and maximizing employment is the essence of the social investment state notion. It has been argued by some writers and politicians, especially in the 1990s, to turn individuals into stronger actors on the market, as opposed to the welfare state, in which individuals are framed by market protection, thus suggesting that a third way would be opened alongside the welfare state and neoliberalism. The main purpose of this study is to discuss the social investment perspective in terms of education and employment. In this context, characteristic features of traditional welfare regimes and the aftermath are discussed in detail. For this reason, the relationship between human capital and social investment will be discussed first. Then concepts of equality and citizenship and activation strategies are evaluated in the context of social investment perspective. The study traces whether the social investment state in essence implies a new understanding.

Keywords: social investment state, equality, social justice, human capital investment, active labour market policies



Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yıllara değin dünyada iktisadi yönelim talep yönlü şekillendirilmiştir. Keynesyen iktisadi politikalar, tam istihdam, istihdamın sektörel yapısı içerisinde sanayinin önemli bir yer teşkil etmesi ve sanayi işçileri içerisinde örgütlülük düzeyinin görece yüksekliği bu dönemi tanımlamak ve emek piyasasını açıklamak hususunda yardımcı olabilir. Devletin müdahalesi eşliğinde yurttaşlar arasında piyasaya bağımlılıkta yoğunluğun düşüklüğü; kamusal sosyal güvenlik uygulamalarının kuruluşu ve/veya kapsamının daha evrensel ele alınması vd. da bu durumlar içerisinde belirtilebilir. Refah rejimleri olarak ülkelerin belirtilmiş koşullara sahip olup olmadığının değerlendirilmesiyle sınıflandırılabilmesi (Esping-Andersen, 1990) yaklaşık otuz yıllık dönem, 1970'li yıllara geldiğinde yerini bir başka döneme bırakmış kabul edilmektedir. Açılan yeni dönem, özellikle ekonomik politikalar açısından bir eksen kayması anlamına gelmiştir. Ana akım iktisatçıların özetle düşüncesi, sosyal politikanın devletin aşırı genişlemesine sebebiyet verdiği; bunun da 1970'lerde iktisadi yavaşlama ve artan enflasyonun nedeni olduğuydu (Shaikh, 2003: 533). Keynesyen iktisadın müdahaleci unsurlarının devlet bütçeleri üzerinde yarattığı öne sürülen yük ve ortaya çıkan borç açığının devletlerin özellikle sosyal harcamaları kaynaklı olduğu fikri, 1980'li yıllar ve devamında da üzerinde sıklıkla durulan iki konudur. Bu iki konu merkezinde refah rejimleri eleştirisine (ve eleştirilerin eleştirisine) ilişkin yazın oldukça geniştir. Nitekim sosyal demokrat veya merkez sol olarak nitelendirilen politik aktörler de, 1990'lı yılların ortalarından itibaren "yeni", "üçüncü yol" vb. sıfatları sahiplenmiş ve ekseriyetle kabuk değişimlerinin, devletin müdahaleci yapısını savunudan (özellikle istihdam konusunda) bireylerin aktifleştirilmesine geçişi simgelediğini öne sürerek liberal eğilimlerin destekleyicisi konumuna yükselmişlerdir. Neoliberal kavrayışa özgü birtakım örüntüleri kabul etmedikleri, ancak "eski" refah rejimlerinin iktisadi ve bireysel açıdan eleştirisine ihtiyaç olduğu düşüncesindedirler. 1980-1988 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri başkanlığını yürüten Ronald Reagan dönemine bakıldığında, eleştirinin ötesine gidildiği söylenebilecektir. İlgili dönemde reel ücretlerin düştüğü; sendikacılığın giderek azaldığı; işsizlik faydalarının ve bu faydaları elde edebilme süresinin daraltıldığı ve düşük ücretle istihdam edilenlerin sayısının ciddi oranlara yükseldiği görülebilir (Shaikh, 2003: 533). Bu sistematik saldırı döneminden yaklaşık on yıl sonra ise, bir başka ülkede, uzun süredir iktidarda bulunmayan İngiliz İşçi Partisi'nde, Anthony Giddens rehberliğinde ve Tony Blair şahsında somutlanan "sosyal yatırım devleti" anlayışı üzerinde uzlaşma tesisi, stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Sosyal yatırım devleti, neoliberalizm ve savaş sonrası refah devleti ile karşılaştırıldığında, kavramsallaştırılmaları açısından üçüncü bir yol olarak belirtilmekte ve devletin "girişimci" bir karaktere kavuşarak geleceğe odaklanmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede yurttaşlar ise "sorumluluk sahibi risk alıcılar" olarak görülmektedir (Perkins vd., 2004: 1).



Bu çalışmada sosyal yatırım devletinin kronolojik açıdan hangi aşamalardan süzülerek oluşturulduğundan ziyade yeni bir kavrayış anlamına gelip gelmediği; eşitlik fikrine dair yaklaşımı; aktifleştirme stratejileri için özne olarak kabul edilenlerin kimler olduğu ve bunun nedenleri tartışılmaktadır. İlk bölümde “sosyal yatırım” ve “beşeri sermaye” kavramları arasındaki mesafe değerlendirilecektir. Devamında fırsat ve sonuç eşitliği üzerinden istihdam olanaklarının sosyal yatırım devletinde ne şekilde göz önüne alındığı incelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü, aktifleştirme stratejileri olarak adlandırılan bir takım programlar ve politikaların karar alıcı açısından kim için, neden ve neye göre belirlendiğinin üzerinde durulacaktır. Tüm bu tartışmalar sırasında ve sonunda, refah rejimleri ve sosyal yatırım kavramlarının içeriği eleştiriye tabi tutulmaktadır.

Beşeri Sermaye ve Sosyal Yatırım Kavramlarına Bir Bakış

Sosyal yatırım stratejilerinin içerik bakımından değerlendirilmesine çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı olarak değinilecektir. Ancak bu bölümde tartışma, kavramsal açıdan “beşeri sermaye”, “sosyal yatırım” gibi ifadelerin çağrıştırdıkları anlamlardır. Dikkat edildiği üzere sermaye ve yatırım gibi kelimeler, ekonomik temellidir. Temeli, söz gelimi ticaret ile meşgul olan bir firma düzeyinden daha insanileştirilmiş bir düzeye indirgemek; eğitimin piyasadan satın alınan ve birey tercihleri ile şekillenebilecek bir meta olarak kodlanmasının tezahürüdür. Beşeri sermaye birikiminin bireyin kendi bedeni üzerinde çeşitlendirebileceği fiziksel ve bilişsel yetenekler olarak düşünüldüğünü gözlemlemek mümkündür.

Klasik iktisatçıların “emeğin verimliliğinin ücretini belirlediği” düşüncesi, 1950’li yıllardan itibaren Theodore Schultz, Jakob Mincer ve Gary Becker gibi beşeri sermaye kuramcıları tarafından tekrar gündeme getirilmiştir (Biçerli, 2014: 253). Bu bakımdan beşeri sermaye kuramcılarının göre, bireylerin aldıkları eğitim kararları ve eğitim süresinin uzunluğu, gelecekte olası istihdamlarında daha olumlu çıktılar ve maddi getiriler ile sonuçlanabilir. Dolayısıyla beşeri sermaye “yatırımı” kısa vadede bireylere maliyetler yüklerken, uzun vadede bu maliyetlerden daha fazlası anlamına gelebilecek parasal faydalar sağlayabilir. Çalışmanın devamında, özellikle yurttaşlık konusunda değerlendirmeler yapılırken de fark edilecek bir durum, kuramın iktisadın ‘diğer bütün koşullar sabit iken’ şerhini de içinde barındırdığıdır (Biçerli, 2014: 270). Nitekim bireylerin yetenek açısından farklılaşabileceği, ayrımcılığa uğrayıp uğramama olasılığı ve bunun nedenleri vd. etkenler konusunda çeşitli sıkıntılar oluşabilir¹.

Sosyal yatırım kavramının içeriğine bakıldığında, yazında bireyleri emek piya-

¹ Çağatay Edgücan Şahin’in 2011 yılında Tan Kitabevi Yayınları’ndan çıkan “Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım” isimli eserine, ilgili kurama ve yöneltilen eleştirilere ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için göz atılabilir.



rasında daha başarılı yapmayı ve istihdamı maksimize etmeyi amaçlayan politikalar olarak nitelendirildiğini görmek mümkündür (Öztürk, 2011: 122). Dolayısıyla beşeri sermaye kuramı, mikro boyutta bireylerin eğitim kararlarının bireylere olası etkilerinin değerlendirilmesini ifade ederken; sosyal yatırım makro çerçevede devletlerin istihdama yönelik birtakım politikalarla yurttaşlarının emek piyasasındaki konumlarını iyileştirmeyi belirtmektedir. Bu politikalar; ülke ekonomilerinin yapısal değişimlerine uyum sağlayabilecek bir işgücünün yaratılmasında, işgücü ve toplumun ihtiyaç duyduğu işlerin eşleştirebilmesinde ve yoksulluğun azaltılmasında yardımcı olabileceği düşüncesi içermektedir. Böyle bir düşünce seti ile yola çıkılması görünen amaç iken, arka planda temel itkinin devletlere mali birer yük olduğu düşünülen ve 'pasif' olarak nitelendirilen politikaların 'aktif' olanları ile yer değiştirmesi yer almaktadır. Nitekim sosyal yatırım stratejilerinin özünü, devletlerin işsizlik ve yoksulluk sorununun üstesinden sosyal yardım mekanizmaları ile gelmesinin maliyetinin, bireylere yatırım yapma maliyetinden çok daha büyük olduğu fikri oluşturmaktadır. "Harcayan" devletten "yatırımcı" devlete geçiş düşüncesi bu şekilde okunabilir (Jenson, 2003: 446). Ancak aktifleştirme niyetinin meyvelerini kısa dönem içerisinde toplamanın genellikle mümkün olmayacağı düşünülürse, bireylerin her ne şartta olursa olsun istihdamda bulunmasının işsizlikten iyi olacağı fikrine bağımlılığın giderek birincil mesele haline gelebileceği de eklenmelidir.

Savunucuları için sosyal yatırım kavramının, bir devlet için, bireyin birikim sürecine kendi gelecek olası çıkarları (yurttaşlarının topyekûn çıkarları) dolayısıyla müdahil olma anlamına geldiğini de ileri sürebiliriz. Bu dahil oluşun sınırları, piyasaya bırakılacak yönleri veya aşamaları ayrı bir tartışma konusudur. Ancak piyasaya en azından birincil ve ikinci aşamalarda bırakılmayacak olması, piyasa odaklı kurgulanmayacağı anlamı taşımayacaktır. Nitekim burada da, bireylerin tıpkı birer makine aparatı gibi, üretim sürecinde oynayacağı rol belirlenmektedir. Ekonomide yapısal değişiklikler, bireylerin yine tıpkı birer -farklı işlevlere sahip- makine gibi gözden düşebilmelerinin/değer kaybetmelerinin gerekçesi kabul edilebilir. Öyleyse dağarcığımıza bir anahtar kavram daha hediye edilmektedir: Yaşam boyu öğrenme. Bu söylem sahipleri, bir yandan fırsat eşitliğinin yalnızca formel eğitim ile sınırlı kalmadığının ve dezavantajlı grupların vasıf seviyesinin artırılmasının önemini vurgularken, diğer yandan uygulamada işletmelerin ekonomik rekabet gücünün yükseltilmesi arzusunun ve piyasa ihtiyaçlarını gözetirler (Güllüppınar, 2017:69). Piyasanın ihtiyaçları yeniden kurgulandığı müddetçe, emek piyasası içerisindeki rekabeti gözeterek istihdam içerisinde bulunmayı başarmak, azami surette bireylerin adaptasyon yeteneklerine ve niteliklerinde azalmayı engellemelerine bağlı olacaktır. Bu noktada farklı sorular formüle edilebilir. Devlet, yurttaşları arasında, emek piyasası içerisinde cereyan eden rekabeti nasıl düzenleyecektir? Eşitlik ve hakkaniyet kavramlarına mesafe bakımından sosyal yatırım perspektifi nasıl değerlendirilebilir? Sosyal yatırım



perspektifini politik bir strateji olarak öne süren Üçüncü Yol, refah rejimleri ve neoliberal düzen dışı bir alternatif gerçekleştirebilmiş midir? Son sorudan başlayarak devam edeceğiz.

Refah Devleti ve Sonrası: Üçüncü Yol'un Sıcak Tuttuğu Yemek

1980'lerde dahi, refah devleti genel olarak piyasanın yurttaşlar üzerindeki sonuçlarını hafifleten bir politik uzlaştırıcı olarak kabul edilmekteydi (Sipila, 2008: 1). Giddens'a göre (aktaran Sipila, 2008: 1) refah devleti, insanları piyasadan korumayı yeğliyordu ama sosyal yatırım devleti insanları piyasada daha güçlü aktörler yapabilecektir. Geleneksel sosyal devletin/ refah devletinin sürdürülmesi ile neoliberal bir anlayışla sosyal devletin parçalanması ikilemi karşısında ekonomi ve sosyal korumayı uzlaştırmak için geliştirilen çözüm arayışına ilişkin düşüncelerin genel olarak "Üçüncü Yol" kavramıyla tanımlandığı ifade edilmişti (Öztürk, 2011: 83). Öyleyse uzlaştırmanın piyasaya yakınsama ile gerçekleştirilebildiği birincil ağzlar eliyle itiraf edilmektedir.

Deacon'a göre (1981: 44) refah devleti, okullar, toplumsal çalışma, sosyal güvenlik kurumları, barınma ve staj hizmeti vb. mekanizmalarla asi grupları kapitalizme adapte etmenin bir yoluydu. Bu bakımdan baskıcı bir sosyal kontrolün fonksiyonuydu ve kapitalizmin yıkılması söz konusu olmadıkça bugünün sosyal meselelerini çözemeyeceği düşünülüyordu. Peki, refah devleti temellerinden sarsılır veya yıkılırsa kapitalizm ne yapacaktı? Önce Kuzeyli refah rejimleri ile Birleşik Krallık; sonrasında başka ülkeler bu soruyu, refah devletini modifiye etme ile yanıtlamışlardır. Öyle ki modifikasyonun derecesi, sonuçta ortaya çıkanın birçok noktadan eski hali hatırlatmayacağı kadar yüksek olabilir. Ortaya çıkan ayrı bir adlandırmaya kavuşur ve yola devam edilir. Karar verici, ülkelerin iç dinamikleri ve politik atmosferidir. Sosyal kontrolün baskıcı niteliğinin "yurttaşların esenliği adına" gibi bir ulvi niyet görüntüsüne içerilerek ideolojik bir sise gömülmesi mümkündür. Görünürde niyet ve bireylerin rızası arasındaki mesafe düşük gerilimli seyrettiği sürece, her iki taraf (devlet-birey) açısından herhangi bir sorun yüzeye çıkmayabilir. Ancak, taraflardan birinin içerisinde birtakım alt gruplar dışlanırsa ne olacaktır? Ülkede yaşamını sürdüren bireylerden bir kısmı hakkında 'yurttaş' nitelendirmesi yapılmıyor olabilir. Özellikle 'kısmi yurttaş' olarak nitelendirilen ve haklara erişim konusunda sıklıkla güçlükler yaşayan göçmenlerin sosyal yatırım kavrayışı içerisindeki yeri "sosyal içerme"nin başarısızlık olasılığı ile birlikte düşünülebilir (Standing, 2017: 11-42). Bugüne değin ikamet ve çalışmaya bağlı olarak kurgulanmış içerme stratejilerinin rıza üretimi hususunda başarısızlığı farklılaşan toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir.

Sosyal yatırım perspektifi içerisinde bir görüşe göre, birincil önemi çocuk-



lar arz etmektedir. Sonuçta sosyal yatırım, 10 sene içerisinde yaşamını yitirmesi daha yüksek olasılık içeren yaşlılara dair tasarlanmayabilir². Esping-Andersen'e göre (2002: 26), savaş sonrası on yıllar içerisinde Avrupa'nın daha genç bir nüfusa sahip olması dolayısıyla sosyal refah politikaları görece yaşlılara odaklanmıştır. Artık toplumlar giderek yaşlanmakta ve bu da çocukların refahına daha fazla yatırım yapmayı acil kılmaktadır. Sosyal yatırım perspektifi savunucuları için geleceğin garanti altına alınabilmesi ve dezavantajlılığın nesiller arası aktarımının sonlandırılması, çocuklara yapılacak yatırımın bir sonucu olacaktır (Jenson, 2009: 446).

Refah devletine yöneltilen eleştirilerden biri, işsizlik yarattığıydı. Refah devletinin çeşitli sosyal koruma mekanizmaları "emek piyasası aksaklıkları"na sebebiyet vermekteydi. Zira işsizlik sigortası ve gelir desteği, işsizlerin daha düşük ücretleri ve daha kötü çalışma koşullarını kabulünü azaltmaktaydı. Oysa işverenlerin ödediği sigorta primleri, vergi vb. maliyetler, işçilere önerilen ücretleri düşük tutma eğilimi yaratıyordu (Shaikh, 2003: 535). Dolayısıyla sosyal yatırım stratejisinin üzerine inşa edildiği sütunlardan bir diğeri, bireyleri tembelliğe ittiği öne sürülen pasif uygulamaların aynı zamanda işverenin katlanmak durumunda olduğu maliyetleri şişirdiği oldu. Sosyal yatırım savunucularına göre işsiz kalmanın maliyeti devlete yüklenmemelidir; bireyin "beşeri sermaye"si piyasa ücretinin üzerinde ücret edinme olasılığında birincil etken haline getirilmelidir. Dolayısıyla bu durum, bir başka hususu, eşitlik anlayışını tartışmayı zorunlu kılacaktır. Çünkü her bireyin ailesinin gelir-istihdam seviyesi ve bireyin kendisinin eğitime erişim olanağı aynı hızda sabitlenmemektedir. Bir başka deyişle, fırsatlar ve sonuçlar yakından ilişkilidir. Sonuçlar fırsatlara; fırsatlar sonuçlara bağlıdır. Ailen yoksulsa, eğitim potansiyelini gerçekleştiremediğinden daha az kazanır (Dickens, 2010: 84). Bu hususta eşitlik kavramının tartışılması önem kazanmaktadır. İzleyen bölümde eşitlik ve istihdam ilişkisi değerlendirilmektedir.

Eski Bir Tartışma Daha: Fırsat ve Sonuç Eşitliği Arasında Bir Yerde İstihdam

Mutlak eşitliğe eleştirilerden biri, bireylerin farklılaştığıdır. Buna göre, doğanın veya yetiştirilenin sonucu olarak her birey eşsiz bir yetenek, motivasyon, mizaç ve beceri kombinasyonudur. Bu yüzden kimilerine göre, mutlak eşitlik üzerine politikalar bu farklılıklara karşı faaliyet gösterebilir; tembeli, beceriksizi ve haysiyetsizi; girişimci, zeki ve şerefli ile aynı kefedede ödüllendirir. Dolayısıyla herkes için eşit sonuçları sağlama çabasına dair politikalarda, adalet eksikliği vardır (Blakemore ve Griggs, 2007: 21).

Politika üreticilerinin birçoğu sonuç eşitliği ile fırsat eşitliği arasında bir ayrım

² Yaşlıların kendisi değil ama bakımı ise, çocuk bakımıyla beraber stratejinin emek arzını artırma politikası içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

gözetir. İlkini hedef alan siyasalar, insanları eşit değerde konumlara yerleştirmeyi hedeflerken, ikincisini hedef alanların düşüncesi bireylere eşitsiz bir toplum içinde eşit başlangıç noktaları vermektir (Alcock vd., 2011: 56). Liberalerin benimsediği tutum, fırsat eşitliğidir. Fırsat eşitliği, özellikle standart olmayan çalışma türlerinin yaygın olduğu bir dünyada, ayrımcılığa karşı ve/veya iyi işlere erişimi geliştirmek adına eğitim bariyerlerini kaldırmak anlamına gelebilir. İşin, çeşitli güçlülere rağmen geliri artırdığı; sosyal ilişki sağladığı ve sosyal dışlanmayı azalttığı ifade edilmektedir (Blakemore ve Griggs, 2007: 24).

Her bir bireyin toplumda yükselişi ve düşüşüyle ilgili eşit şansı olmalıdır. Hayat oyunu, aynı düzeydeki oyun sahasında oynanmalıdır. Bu, tüm ödül ve sonuçların eşit olması gerektiği ya da hayat ve sosyal şartların herkes için aynı olması gerektiği anlamına gelmez. Bir liberal için eşitlik, bireylerin sahip oldukları eşit olmayan beceri ve yeteneklerini geliştirmek için eşit fırsata sahip olmaları demektir (Heywood, 2010: 49). Sosyalistlere göre ise, yasal ve siyasal anlamda biçimsel eşitlik, tamamen yetersizdir; çünkü kapitalist sistemin eşit olmayan alt yapısını dikkate almamaktadır. Fırsat eşitliği, doğuştan eşitsizlik mitini devam ettirerek eşitsizliği meşrulaştırır (Heywood, 2010: 123).

Küresel kapitalizm koşullarında pratik bir siyasa hedefi olarak sonuç eşitliği giderek gerilerken, eşitlikçiliğin temel pratik uygulaması, eşit fırsatlar alanında söz konusu olmaktadır (Alcock vd., 2011: 56). Refah devletini bir anomali ve kapitalist pazarın işleyişini tıkayan bir sistem olarak gören Yeni Sağ, refah devletinin sosyal hizmetlere yönelik harcamalarında tüketicilerin tercihlerini göz ardı ettiğini ve büyük kaynak transferlerine rağmen, hem yoksulluğu önlemede yetersiz kaldığını hem de fırsat eşitsizliklerini azaltmadığını öne sürmektedir (Gamble'dan aktaran Topak, 2012: 80). Kimi yazarlara göre, her iki yaklaşımın da piyasanın üstünlüğüne dair ön kabulü mevcutken, Yeni Sağ iş yaratarak yoksulluğu kabul edilebilir bir düzeyde tutmayı amaçlarken, Üçüncü Yol yaratılan işlerin 'iyi' olarak nitelendirilebilecek olmasını da arzulamaktadır (Green-Pedersen vd., 2001: 321).

Sosyal yatırım perspektifi yardımlar ve haklara odaklanmış geleneksel toplumsal refah anlayışının ötesine geçmeyi ve beşeri sermayeye yatırım kanalıyla insanların katılım yeteneklerini zenginleştiren bir sosyal politikaya ulaşmayı hedefler (Sipila'dan aktaran Öztürk, 2011: 120). Sosyal yatırım düşüncesinin bu bakımdan, fırsat eşitliğinin liyakat üzerinden kurgulanması gerektiğini ve devlet yatırımının sosyal içermeye amacı güdülmeden minimum düzeyde yapılması gerektiğini ileri süren neoliberal fırsat eşitliği anlayışı ile ters düştüğü öne sürülebilir (Perkins vd.'den aktaran Öztürk, 2011: 120). Ancak iyi işlerin sosyal yatırım devletinin sorumluluğunda artacağından garantisinden her zaman söz edilebilir mi? Zira işsizliğin neredeyse 'tercihe bağlı' hale gelmiş olduğu ve bireysel sorumluluk çerçevesinde değerlendirildiği de ifade edilmektedir. Öyleyse fırsat eşitliğine sahip bireylerin teşvik edildiği ama nihai aşamada yapmaktan serbest



birakıldığı “yatırım”lar bu hususta temel belirleyici konumundadır.

Daha iyi koşullarda istihdam edilebilir kılma fikrinin yerini “her ne koşulda olursa olsun istihdamda bulundurma” ile yer değiştirdiği önceki bölümde de dile getirilmişti. Bu bakımdan, neoliberal rota ile sosyal yatırım perspektifinin yalnızca dile getiriş bakımından farklılık taşıdığını söylemek mümkündür. Sosyal yatırım perspektifine sahip olanların, bireylerin geliştirilecek vasıflarının, belirli alışkanlıklarının ve düzelttikleri tavırların onları daha istihdam edilebilir kılacağına ilişkin ifadeleri nihai durumda (Standing, 2014: 84) varsayımsal olarak kalmaktadır.

Sosyal adalet, malların ve kaynakların dağıtımında düzenli, belirli bir örüntü izlenmekte olan yapıyı çağrıştırır. Sosyal koruma ise, kaynakların var olan dağıtımını değiştirmeyen bir müdahaleyi çağrıştırır. Fakat bu kavramın sıklıkla önemseniyor oluşunun sebebi, güvencesiz bir küresel ortamda ‘güvence hissi’ yaratmasıdır. Sosyal koruma orta sınıflar için önemlidir zira kaybedecekleri çok şey vardır; ayrıca yoksullar için halihazırda elde ettikleri fayda da hayati önemdedir (Mullard ve Spicker, 2005: 217). Üçüncü Yol anlayışına göre, değinilen noktalardan yola çıkarak sosyal adalet anlayışı yeniden tanımlanmalıdır. Çalışabilecek bireylere “insan onuruna yaraşır” işlerin sağlanması, çalışamayacak olanlara yeterli bir seviyede yardımın yapılması, önemli derecede fırsat eşitliğinin sağlanması ve gelir eşitsizliğinin sınırlı bir seviyede tutulması durumunda sosyal adalet sağlanmış kabul edilmelidir (Green-Pedersen vd., 2001: 322). Kimi yazarlara göre ise ihtiyaç, ortak yarara katkı ve liyakat sosyal adaletin özünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan (1) İhtiyaç, bireylerin eşit düzeyde yarara hakları olduğunu kabul ederek eşit olmayan tahsisin gerçekleştirilmesidir. (2) Ortak yarara katkı, faaliyetleri daha fazla kişiye yarar sağlayan bireylerin, daha az kişiye yarar sağlayanlara oranla daha fazla hakka sahip olmasıdır. (3) Liyakat; hakların üretime katkının sağlanmasındaki zorluğa göre belirlenmesidir. Toplumun büyük bir kısmı için zorluklar taşıyan ve yapılmasının belirli maddi zorunluluklar sonucu gerçekleştiği düşünülen madencilik vb. alanda istihdam edilenler ve uzun bir eğitim süresi gerektiren cerrahlık vb. meslek sahipleri diğerlerine göre daha fazla hak talep ederler (Harvey, 1996: 96-97). Bu anlayışın karşısında kimileri, sonuç eşitliğinin olanaksız ve arzu edilmeyen bir mesele olduğunu düşüneceklerdir. Nitekim insanlar farklıdır; farklı yeteneklere, çıkarlara ve seçimlere sahiptir. Bu bakımdan tekdüzeliğin aksine farklılıktan memnun da olabilirler (Dickens, 2010: 83). Ama az önceki örnekten ilerlersek, bu insanlardan ne kadarı madenci veya cerrah olmayı eşit fırsatlar ve koşullar altında tercih etmiştir? Gelir, sağlık ve eğitimsel başarı gibi kavramların daha fazla eşitlik, özgürlük ve çeşitlilik için asli bir gereklilik olduğu ileri sürülebilir (Tawney’den aktaran Dickens, 2010: 83); ancak bu özellikle eşitlik bağlamında tatmin edici bir açıklama sunmamaktadır. Ayrıca, bireylerin meslek tercihlerine ilişkin tartışmalardan biri de devletin, emeğin vasıflarının ve bireylerin emek piyasasına katılımının artırılması hususunda gelişt-



tirdiği siyasalar üzerinden sorgulanabilir.

Devlet ve Aktifleştirme Stratejileri: Kim İçin ve Neden?

Refah devletinde sosyal harcamaların kimin cebinden çıktığına ilişkin 6 gelişmiş ülkede (ABD, Avustralya, Kanada, Almanya, İsveç ve Birleşik Krallık) yapılan bir araştırmada, 1960-1987 arasında alınan sosyal yardımların toplamı ile ödenen dolaysız vergilerin toplamının arasında farkın neredeyse her yıl GSYH'nin yüzde 1-2'si oranında seyrettiği bulgulanmıştır (Shaikh, 2003: 538). Her ne kadar sosyal yardımlara aktarılan harcamalar fazla olan taraf olsa dahi bu bulgu neoliberal rotanın refah rejimlerini dönüştürme yolunda meşrulaştırma aracı olarak kullandığı "mali yük" ve "yetersiz büyüme" ifadelerini boşa düşürmektedir. Elbette vergi gelirlerinin sosyal yardımlar harici alanlara aktarılması bir alternatif olarak mevcut bulunmaktadır. Ancak devletlerin geleneksel refah kavrayışı sonrasında vergi oranlarının düşürülmesine ilişkin azimli tutumu ile birlikte değerlendirildiğinde, paradoks yaratan bir durumla karşı karşıya kalındığı aşikardır. 1990'lı yıllarla açılan yeni dönemin meşruiyet kaynaklarının sorgulanmasında bu durum, bir kenara not edilmeden geçilmemelidir.

Üçüncü Yol düşüncesinde etkili bir sosyal korumannın, aktif ve pasif stratejilerin uygun biçimde kullanılmasıyla gerçekleştirilebileceği öngörülmektedir (Öztürk, 2011: 110). Nitekim pasif stratejilerin topyekûn bir biçimde ortadan kaldırılması olanaklı gözükmemektedir. Ancak kişilerin emek piyasasına dönmesini engelleyen, hatta çalışanların işi bırakmasını teşvik edici nitelikteki pasif koruma programlarında yeniden yapılanma ve daraltma stratejisi uygulanmalıdır (Öztürk, 2011: 110). Örneğin işsizlik sigortası, yapısal değişiklikler yaşayan bir ülke emek piyasalarının bu süreçte iradesi dışında işini kaybedenleri geçici süreyle gelir desteğiyle buluşturmasıdır (Işığışık, 2014: 165). Oysa sosyal yatırım perspektifini gözeten bir aktifleştirme stratejisi, işsizlik sigortasının kapsamını daraltma ve bireyleri istihdam olanaklarına mesleki veya işbaşında eğitimler yoluyla tekrar döndürebilme yollarını arayacaktır.

Bir ülkede, istihdamın sektörler arası durumu içerisinde yaklaşık yüzde 50'lik pay, görece düşük nitelikli işçilerle tatmin edilebilen hizmetler sektörüne ait olsun. Şu sorulabilir: İstihdam olanağına yeniden kavuşturulan bireylerin varlığı, aktifleştirme stratejisinin başarılı olduğu anlamına mı gelir? Burada sosyal yatırım devletinde sosyal politikanın birincil sosyal amacının, bireylerin ayrı ayrı emek piyasasına içerilmelerinin sağlanması olduğu yeniden vurgulanabilir (Öztürk, 2011: 121). İstihdam edilebilirlik bağlamında bireyin bir iş bulabilecek, işini koruyabilecek ve değiştirmek isterse/işten çıkarılmışsa yeni bir iş bulabilecek, yaşam süresinin çeşitli evrelerinde emek piyasasına girdiğinde çalışabilecek nitelikte olması amaçlanmaktadır (Sapançalı, 2005: 234). Ancak bu iyimser varsayımların emek piyasasında her işi aynı kefeye koyduğu, yeterince çalışıldığında ve uyum yeteneğine sahip olunduğunda bireylerin diledikleri biçimde/koşullar-



da istihdama içerilebileceği düşüncesinden yola çıktığı görülmektedir. Kuramsal düzeyde arzulanan ile uygulamaya aktarıldığında belirli toplumsal gruplarla sınırlandırılması gereken bir husus ile karşı karşıya kalınmaktadır: Aktif istihdam tedbirlerinin uygulanmasında öncelik taşıyacak toplumsal bir grup söz konusu mudur?

Aktif istihdam tedbirlerinin temel öngörüsü, emek arzı ve emek talebi arasındaki eşleşme sorununu törpüleme ve emek piyasası aksaklıklarını gidermenin yanında, birincil olarak kişilerin istihdam edilebilirliğine ilişkin olasılıkların artırılmasıdır (Karabulut, 2007: 45). Bununla beraber, dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliğini ve fırsatlarını artırarak sosyal eşitliğe katkıda bulunmak ve konjktürün duraklama dönemlerinde istihdamı istikrarlı kılp, genişleme dönemlerinde işgücü piyasalarına ilişkin darboğazları gidermek vb. amaçlar da aktif istihdam tedbirleri ile temsil edilmektedir (Işığışık, 2014: 175). Kimi çalışmalarda genç işsizlerden ziyade kadınlar ve işgücü piyasasına yeniden dahil olacaklar için uygulanan tedbirlerin etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan özellikle kadınların, işgücü piyasasına giriş şansı bulabilmeleri, çocuk bakımı hizmetleri veya çocuk bakımı maliyetlerine katkı eliyle daha başarılı hale gelmektedir (Auer vd., 2005: 15).

1950'li yılların sonlarında Titmuss hane üretiminden sanayi üretimine geçişin -özellikle teknolojik dönüşümün- sadece ekonomik değil psikolojik anlamda da kadınların erkeklere bağımlılığını artırdığını belirtmiştir. Aileye bir toplumsal birim olarak kapitalist fabrika üretim süreçleri içinde vasıfsızlaşmış ve tatmin hissini yitirmiş erkek işçiye, kendini bu etkilerden arındıran ve psikolojik tatmin olanağı sunan bir yer olarak vurgu yapmıştır (Titmuss, 1958: 115-116)³. Bununla beraber, üretim yapısında ve emek süreçlerinde dönüşüm, bağımlılık ilişkisi üzerinde zaman içerisinde farklı etkiler yaratmıştır. Ayrıca aktifleştirme stratejilerinin kadınlar üzerinde istihdam açısından daha başarılı sonuçlara yol açması, kadınların dünya genelinde erkeklere kıyasla daha düşük istihdam oranlarına sahip olması ile birlikte de düşünülebilir. Geleneksel refah rejimleri içerisinde toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımında gözlenebilen özensizliğin, en büyük çıktısı aileye bağımlılık dolayısıyla kadınların emek piyasasında yer alamamasıydı. Sosyal yatırım devletinde bu meseleye getirilen çözüm biçimi, özellikle yaşam beklentisinde artışın ve dolayısıyla bağımlı nüfusun giderek artma olasılığının yükseklüğünden kaynaklanıyor olabilecektir. Kadınların emek piyasasına farklı istihdam biçimlerine dağılsalar da katılımının, ülkelerinin ileriye yönelik mali kaygılarının etkisiyle bugünden düşünülmesi gereken bir husus olduğu söylenebilir.

³ Titmuss ilgili eserinde (1958: 116-117) özellikle zaman, otomasyon ve montaj hattının tahakkümü altındaki erkek işçinin, tahakküm kurmak için fabrika dışını hedefe koyabildiğini ve bunun birincil gerçekleşme alanı olarak ailesini (eşini) seçebildiğini ifade eder. Bu hususta ona göre, kültürel farklılıklar ülkeden ülkeye farklı sonuçlar doğurabilmektedir. İşyerinde yaşadığı tatminsizliği aşmak adına, yeni tatmin alanını evi olarak görüp alışverişe, çamaşırhaneye giden, eşi çalıştığı için bebeğini gezdiren erkeklerin Britanya'da çoğaldığından bahseder.



Ancak bu aşamada ortaya bir başka sorun gündeme gelmektedir. Sosyal yatırım perspektifi için, kurumsal mekanizmalar ile bakımı karşılanacak olan çocuğun gelecekteki faydası, bugünün maliyetinden daha mı fazla olacaktır?

Esping-Andersen'e göre (2002: 27-28) post-endüstriyel dönemde "kazanan" olmak için, güçlü bilişsel ve toplumsal yetenekler zaruri hale gelmiştir. Bunlar olmadan düşük ücretler ve güvensiz istihdamda yaşam boyu kapana kısılma büyük bir olasılıktır. Bu durum, yurttaşların yaşama şanslarının, artan bir biçimde kültürel, sosyal ve bilişsel sermaye birikimine bağlı olduğunu göstermektedir. Asli yaşam safhası çocukluktur ve hayati mesele, çocukların gelişiminde ailesel ve toplumsal yatırımlar arasında karşılıklı etkileşimde saklıdır. Kararlaştırılmış çocuk odaklılık, ikinci planda, sürdürülebilir, etkin ve rekabetçi bilgi temelli üretim sisteminin *olmazsa olmazıdır* (Esping-Andersen, 2002: 26). Ancak çocukların okula, okul-öncesine veya doktora vb. gönderilebilmesinden emin olmak adına hizmetler ve transferler sağlamak gerekebilir. Aileler bunları gerçekleştirmek için kaynaklara sahip olmayabilir; böylelikle çocuklarına yatırım yapmayı "seçemeyeceklerdir" (Jenson, 2009: 454-455). Emeklilerin gelir güvenliği, yirmi veya otuz yıl sonrasında, bugün çocuk olanların üretici potansiyellerinin ne kadarının mobilize edilebileceğine bağlı olmaktadır (Esping-Andersen, 2002: 28). Fakat Esping-Andersen kimi yazarlar tarafından, yetişkin kadınların eşitlik iddiaları ve ihtiyaçlarına ilişkin dikkatin çocukların (kız çocuklar dahil) lehine gözden düşürülmesi açısından da eleştirilmektedir (Jenson, 2009: 446).

Esping-Andersen, post-endüstriyel ekonomilerin ve modern ailelerin kadın istihdamına bağlı olduğunu belirtmektedir. Fakat kadınlar daha az çocuğa sahip olmaktadır. Bu da yeni bir mücadele başlığı yaratır: *İş ve hamilelik* arasında denge bulmak. Analizinde en önemli politika aracı, ebeveyn harici çocuk bakımının uygun bir dengesini başarmaktır (Esping-Andersen'den aktaran Jenson, 2009:466). Okul öncesi çocukların bakımında defamilizasyon, kadınların başarılı bir biçimde kariyer ve annelik hedeflerini birleştirmelerini sağlayacaktır. Böylelikle Avrupa yüzleştiği demografik krizden ve çocukların sağlığını tehdit eden aile yoksulluğu risklerinden kaçınabilecektir (Jenson, 2009: 466). Esping Andersen'in analizi, işyerinde toplumsal cinsiyet eşitliği, yapısal ayrımcılık veya aile bakımının uzun dönemli sonuçları hakkında endişeler taşımamaktadır. Kadınların kapasitesini iş ve aileyi dengelemek için desteklemek, daha iyi bir demografik dengeyi başarma potansiyeli olarak değerlendirilmektedir (Jenson, 2009: 467). Bu bakımdan Jenson, sosyal yatırım perspektifinde kadının "çocuklara yatırım yapma" işleviyle araçsallaştırılmasına karşı çıkmaktadır. Nitekim sonuç eşitliği bahsini geçelim, fırsat eşitliği argümanının dahi bu hususta nüfusun demografik durumuna ve yaşlanıyor olmasına kurban verildiği görülmektedir (Jenson, 2009: 467). Eğer refah rejimleri ve sosyal yatırım devleti arasında bir süreklilik-kopuş ilişkisi düşünülecekse, kopuşun kadının bireysel hedefleri ve istihdamda uğradığı birçok ayrımcılık gözetilerek gerçekleştirilmediği kesindir.



Sipila, 1998-2003 yılları arasında ilişkin olarak 24 OECD ülkesinin verilerinden yola çıktığı çalışmada, sosyal yatırım perspektifiyle aileye ve eğitime yapılan harcamaların istihdama etkisini değerlendirmektedir. Yazar, 1998'den beri sosyal yatırım devletinin eğitim ve çocuk bakımı üzerine sosyal harcamalara sıcak baktığı ve daha öncesine nazaran yaşlılar üzerine sosyal harcamalara sıcak bakmadığı varsayımıyla çalışmasına başlamaktadır (Sipila, 2008: 4-5). İlk olarak, 1991-1998 ve 1998-2003 dönemleri karşılaştırıldığında ülkelerde, ailelere ve eğitime harcamaların hızlandığı ve yaşlılara dair harcamaların yavaşladığı bulgulanmıştır. İkinci olarak, çocuk bakımı ile okul- öncesi eğitim karşılaştırıldığında, çocuk bakımının kadın istihdamına olumlu etkisinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Üçüncü olarak, çocuk bakımı ve eğitimin, kadın istihdamı ile daha yüksek bir pozitif korelasyona; doğurganlık ile daha düşük bir pozitif korelasyona sahip olduğu bulgulanmıştır. Son olarak, yaşlılara ilişkin harcama, hem kadın istihdamı hem de doğurganlık ile açık bir negatif korelasyon göstermektedir. Yazar sıkı sıkıya, yaşlılara daha fazla harcama yapmanın, amaç kadın istihdamını ve doğurganlığı artırmak ise doğru bir yönelim olmayacağı görüşündedir (Sipila, 2008: 7).

Çocuk, kadın veya yaşlı olmanın soysal yatırım perspektifinde konularının tartışmasını yürüttükten sonra, izleyen bölümde özellikle aktifleştirme stratejileri kanalıyla emek piyasasında yer alabilmenin yurttaşlık ile ilişkisi değerlendirilmektedir.

Aktifleştirme Stratejileri

Marcuse, işçi sınıfına yönelik sosyal yardımların ve hizmetlerin sosyalizm yolunda atılmış birer adım olmaktan ziyade işçilerin kontrol edilmelerine, moral-sizleştirilmelerine ve sistemle bütünleşmelerine yönelik olduğunu belirtmektedir (Marcuse'den aktaran Topak, 2012: 91). Fakat bu yönelimin maliyeti, giderek politik karar alıcılar açısından adeta firma yönetimi ile özdeşleştirilmiş devlete fazla gelmektedir. İşçiler kontrol edilebilir ve hatta sistemle bütünleştirilmelidir. Üstelik güncel dinamikler bu işçilerin sınıfsal ve ekonomik görünümünde çeşitli değişimler yaratabilir. Özellikle göçmenlik olgusunun devlet açısından "sosyal içirme" stratejilerinin konusu olması kaçınılmazdır. Fakat bu bütünleştirme sürecinin aktifleştirme süreci ile bir arada yürütümü, giderek devletler için daha maliyet etkin kabul edilmeye başlamıştır.

Yeni Sağ'ın projesi, ulusu kendi içinde bölen bir stratejiye yaslanır: Girişimci, aktif, sorumlu, çalışkan, yasalara saygılılardan oluşan asıl ulus ve hegemonik projeden dışlanan sorumsuz, çıkarıcı, bencil, devlete bağımlı, tembel kesimler (Özkazanç, 2009: 262). Örneğin bu iki grup arasından düşük ücret elde eden bir işçi, 'sosyal yardım beşerçisini' kendisinin elde edemediği şeyleri almakla suçlamaya eğilim gösterebilir. Düşük gelirli bir kent bölgesinde uzun süredir yaşayan birisi, o bölgeye gelen göçmenlerin daha iyi işleri kaptığını ve sosyal yardımlar konusunda tepeye çıktığını kolaylıkla düşünebilecektir. Standing'e göre (2014:



49) prekarya⁴ içindeki gerilimler insanları karşı karşıya getirmektedir ve maruz kaldıkları kırılğanlıkları aslında aynı ekonomik ve sosyal yapının ürettiğini görmelerini engellemektedir. Sosyal yatırım stratejisi, bu ikilik içerisinde asıl ulus olarak nitelendirilen kesime sempati duyarken, diğer kesimlerin de birinciler kadar aktif ve sorumlular haline gelmesinin mücadelesini vermektedir. Bu bakımdan Yeni Sağ'dan ayrıldığını ifade edebiliriz; ancak bunun mutlak eşitlik vb. radikal kaygılar güdülerek yurttaşlar arası farklılıkları törpüleme, aynı hizaya getirme ile ilgisi söz konusu olmayacaktır. Sorumsuz, bencil ve devlete bağımlı kalmanın yoğunluk derecesini minimize etmenin maliyetlerine katlanmanın, ileriye dönük daha büyük toplumsal ve ekonomik maliyetlere katlanmaktan daha 'yatırım yapılabilir' olduğu fikrinden bahsedilebilir.

Aktifleştirmeye değer mi? Bu soruyu doğrudan yanıtlamak kolay değildir zira 'aktifleştirilmiş' bir bireyin böyle bir yardım olmadan başarıya (veya başarısızlığa) ulaşip ulaşmayacağını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak yapılan bazı çalışmalar eğitim ile 'beşeri sermaye'yi geliştirme arzusunun istihdam açısından olumlu sonuçlar yaratmayabildiğini göstermektedir. Örnek olarak, İspanya'da öğrencilerin yüzde 40'ının örgün eğitimden mezun olduktan bir yıl sonra, edindikleri becerileri kullanmaları gerekmeyen düşük ücretli işlerde çalıştıkları bulgulanmıştır (Standing, 2014: 120). Nitekim Türkiye'de, Denizli ilinde yapılan bir etki değerlendirmesi çalışması da, aktif istihdam programlarına katılımın ve bu programlardan mezuniyetin yaklaşık üç yıl sonrasında bireylerin istihdamdaki durumlarını, bu programlara katılmayan işsizlerle karşılaştırarak değerlendirmektedir. Bulgular şaşırtıcı gözükmemektedir: İstihdam edilebilirlik açısından mesleki ve işbaşında eğitimlerin olup olmasının etkisi sınırlıdır; bireyler "beşeri sermaye"lerine yaptıkları ilave yatırımın çıktısını daha iyi çalışma koşulları ve ücret ile alamamaktadır (Akbaş, 2015: 130-132). Başka çalışmalar da aktifleştirmenin karmaşık sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Danimarka üzerine yapılan bir çalışmada, ilk ilginç bulgu, 'aktifleştirilenlerin', pasif refah desteğinden aktifleşmeye geçince sistematik olarak daha tatmin olmuş gözüksükleridir. Bu görüldüğünden daha önemli olabilir: Refah bağımlılığı yalnızca bir teşvik meselesi değildir, aynı zamanda eğitimsel veya işe-yerleştirme programına dahil olmak, istemcilerin topluma ait olma ve katılma duygularını artırmaktadır. Ek olarak, aktifleştirme (ve işsizlik faydalarında 6 ay tavanı koyma), işsizlerin daha enerjik bir biçimde iş aramalarını kışkırtmaktadır (Standing, 2014: 48). Ayrıca aktifleştirmenin uzun dönemli yardım bağımlılığını aşağıya çektiğine dair bulgular söz konusudur. Ama bunun etkililiğine ilişkin küresel değerlendirmeler daha sınırlı-

⁴ Precarious (güvencesiz) ve proletarya sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşturulmuş "prekarya" ifadesi, son dönemde özellikle Guy Standing'in çalışmaları ile gündemdedir. Standing'in, kendine özgü üretim ve bölüşüm ilişkileri, belirsizlik, düşük sosyal hareketlilik, zaman üzerinde kontrol yitimi vd. özellikler bakımından prekaryayı "yeni bir tehlikeli sınıf" olarak konumlandığı görülmektedir. Bu düşüncenin Marksist sınıf çözümlemesine ilişkin kavramsal-kuramsal bir saldırı niteliği taşıyıp taşımadığına ilişkin tartışmalar için bkz. Yücesan-Özdemir, 2014: 52-61 ve Kutlu, 2015.



dır. Birçok çalışma, epey benzer bir biçimde '30-30-30' sonucuna ulaşmaktadır. Örneklerin üçte biri, refah bağımlılığında tamamen kaçma konusunda açık bir başarı elde etmektedir; ikinci üçte birlik kısım yalnızca kısmen veya geçici olarak bundan kaçabilmektedir ve son üçte birlik kısım faydalara bağımlı kalmaktadır. Buradaki önemli ek, başarının (25 yaş altı) genç insanlar ve kadınlar arasında daha büyük oranda olduğudur (Standing, 2014: 49).

Sosyal dışlanmanın önlenmesine yardımcı bir aktifleştirme stratejisi örneği olarak ABD'de uygulanan "çalıştırmacı" programlara da değinilebilir. Bu yaklaşıma göre, refah ödemeleri ve sosyal politikalar bağımlılık kültürünü artırmakta ve çalışmama eğilimini güçlendirmektedir. Buna karşılık "çalışma karşılığı asgari gelir garanti eden çalışma programları" ise, işsizleri en kötü koşullarda ve güvencesiz işlerde bile çalışmaya zorlamaktadır. Bu programlar çalışma karşılığı elde edilen yardım ve gelir olarak tanımlanabilir. İşsiz, yoksul veya dışlanmış bireylerin; yardımı hak edebilmeleri için ilgili kamu kurumunun göstereceği bir işte çalışmaları zorunlu tutulmaktadır (Sapançalı, 2005: 217). Bazı ülkelerin bu programlar ile insanların işe yerleştirilmesini giderek ticari firmalara bıraktığı gözlenmektedir. Söz konusu şirketlere, işe yerleştirilen işsiz sayısı ya da iş talep edenlerin sayısındaki azalma üzerinden ödeme yapılabilir. Bir zamanlar kamu hizmeti olarak sunulan bu sorunlu pratiğin ticarileşmiş olması, ahlaki açıdan da sorunludur zira şirketlerin devreye girmesiyle bunun artık ne hizmet ne de kamusal olma niteliği devam edecektir. Standing'e göre (2014: 275) aracı bir şirket söz konusuysa, şirketin varlık sebebi kar elde etmektir.

Sonuç

Dönemin Birleşik Krallık başbakanı Tony Blair ve Almanya şansölyesi Gerhard Schroeder, 1998 yılında yayınladıkları *Avrupa: Üçüncü Yol* isimli ortak belgede, adalet ve sosyal adaletin, özgürlük ve fırsat eşitliğinin, dayanışma ve başkalarından sorumlu olma fikrinin sosyal demokrasinin hiçbir zaman kurban etmeyeceği fikirler olduğunu öne sürmektedirler (Blair ve Schroeder, 1998: 2)⁵. Hayat boyu tek bir işte istihdam edilmiş olma durumunun geçmişte kaldığını ve sosyal demokratların minimum sosyal standartları ve ailelere dönüşüm sürecinde yardım edilmesini sağlamakla beraber, toplumda "esneklik" üzerine artan talepleri karşılamaları gerektiğini düşünmektedirler (Blair ve Schroeder, 1998: 4). Perry Anderson bu konuma ilişkin eleştirisinde, ideolojik olarak neoliberal uzlaşımın Clinton-Blair rejimlerinin Üçüncü Yolu'nda yeni bir istikrar bulduğunu dile getirmektedir. Ona göre, piyasanın zaferini tasdik eden kazanma formülü, saldırı-

⁵ 2015 yılının Eylül ayında İngiliz İşçi Partisi'nin liderliğine Jeremy Corbyn seçildi. Kendisinin toplu sözleşmelerin güçlendirilmesi; sıfır-sürelili sözleşmelerin yasaklanması; evrensel temel gelir politikasının tartışılması; Ulusal Sağlık Sistemi'nin tamamen kamusal olarak idare edilmesi; artırılacak kurumlar vergisi ile orta öğretimin ücretsiz ve kamusal olarak sağlanması; engelli, işsiz ve emekli yurttaşlara birtakım sosyal faydalar sağlanması gibi görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan, İngiliz İşçi Partisi'nin sosyal yatırım perspektifinden uzaklaşan, yeni bir kavrayışa yöneleceğini öngörebiliriz.



mak değil ama korumak olarak belirlenmiştir (Anderson, 2000: 7-8). Dayanışma ile rekabetin bağdaşabileceğini yüceltme fikri, bir “*placebo*” etkisi yaratmaktadır. Nitekim esnekliğe ilişkin arttığı belirtilen taleplerin sosyal politikalarından ziyade işveren maliyetleri ile ilişkisi söz konusudur. Bu bakımdan sosyal yatırım perspektifi, Reagan-Thatcher mirasının daha fazla takibinde olmaktan başka bir şey değildir. Anderson, Lenin’in “demokratik cumhuriyet, kapitalizmin ideal politik kalkanıdır.” ifadesini uyarlayarak; Üçüncü Yol’un neoliberalizmin en iyi ideolojik kalkanı olduğunu düşünmektedir (Anderson, 2000: 8).

İyi bir yaşamın, sağlam bilişsel yetenekler ve “beşeri sermaye” ile otomatik olarak edinileceği bir yanılsamaya işaret etmektedir. Politikacılar/hükümetler çocuk bakım olanaklarını geliştirerek kadın istihdamını artırmayı deneyebilir; okul bırakma oranlarını en aza indirmek için mücadele edebilir; işsizliğe karşı tedbir almak için çeşitli politikalar geliştirebilir ve programlar uygulayabilir. Ancak nihai durum, kapitalizm ve halihazırdaki bölüşüm ilişkileri sürdürüldükçe kaçınılmaz olarak gündemden inmeyecek eşitsiz sosyal ilişkilerde düğümlenmektedir. Dolayısıyla “fırsat” ile “eşitlik” arasındaki açığı, sosyal yatırım perspektifi savunucularının düşündüğünden daha geniştir.

Kaynakça

- Akbaş, S. (2015) Aktif İşgücü Piyasası Programlarının Etki Değerlendirmesi: Denizli İli Örneği, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: TAEM Yayınları.
- Alcock, P., May, M., Rowlingson, K. (2011) Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Anderson, P. (2000) “Renewals”, *New Left Review*, Ocak-Şubat, 1, 1-20.
- Auer, P., Efendioğlu, Ü., Leschke, J. (2005) *Active Labor Market Policies Around the World: Coping with the Consequences of Globalization*, Geneva: International Labor Office.
- Bıçerli, M. K. (2014) *Çalışma Ekonomisi*, 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Blair, T., Schroeder, G. (1998) “Europe: The Third Way”, Friedrich Ebert Foundation South Africa Office Working Documents, No.2.
- Blakemore, K., Griggs, E. (2007) *Social Policy: An Introduction*, Third Edition, McGraw-Hill: Open University Press.
- Deacon, B. (1981) “Social Administration, Social Policy and Socialism”, *Critical Social Policy*, 1, 43-66. (doi: 10.1177/026101838100100104)
- Dickens, J. (2010) *Social Work and Social Policy: An Introduction*, Londra: Routledge.
- Esping-Andersen, G. (1985) *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*, Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2002) “A Child-Centered Social Investment Strategy”, Esping Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J. (der.) *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press, 26-67.
- Gamble, A. (1994) *The Free Economy and the Strong State*, Second Edition, New York: Palgrave.
- Green-Pedersen, C., Kersbergen, K. V., Hemerijck, A. (2001) “Neo-liberalism, the ‘Third Way’ or What? Recent Social Democratic Welfare Policies in Denmark and the Netherlands”, *Journal of European Public Policy*, 8,



2, 307-325. (doi: 10.1080/13501760110041604)

Güllüpınar, F. (2017) "Kamusalılığın Çöküşü ve Bireyin Sorumlulaştırılması Olarak 'Yaşam Boyu Öğrenme': Eğitim ve İstihdam Politikalarının Eleştirisine Bir Katkı", *Amme İdaresi Dergisi*, 50, 1, 67-84.

Harvey, D. (1997), *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. M. Morali), İstanbul: Metis Yayınları.

Heywood, A. (2014) *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş* (çev. A. K. Bayram), 8. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

İşığışık, Ö. (2003) *İstihdam ve İşsizlik*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi.

Jenson, J. (2009) "Lost in Translation: The Social Investment Perspective and Gender Equality", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 16, 4, 446-483. (doi:10.1093/sp/jxp019)

Kutlu, D. (2015), "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar ve Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 70, 1, 223-236.

Mullard, M., Spicker, P. (2005), *Social Policy in a Changing Society*, London: Routledge.

Özkazanç, A. (2009) "Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64, 1, 247-264.

Öztürk, Ş. (2011) "Kapitalist Devlet için Postmodern Bir Orta Yol Önerisi: Sosyal Yatırım Devleti", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 61, 2, 81-131. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusskd/article/view/1023019134/1023018281> (03.12.2015).

Perkins, D., Nelms, L., Smyth, P. (2004) *Beyond Neoliberalism: The Social Investment State?*, The Centre for Public Policy Social Policy Working Paper, No: 3, Melbourne: Brotherhood of St Laurence.

Sapancalı, F. (2005) *Sosyal Dışlanma*, 1. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Shaikh, A. (2003) "Who Pays for the Welfare in the Welfare State? A Multicountry Study", *Social Research*, Yaz, 70, 2, 531- 550.

Sipila, J. (2008) *Social Investment State: Something Real or Just a New Discourse?*, 2nd Annual RECWOWE Integration Week, Oslo.

Standing, G. (2014) *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (çev. E. Bulut), İstanbul: İletişim Yayınları.

Standing, G. (2017) *Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısıtlanmasından Yurttaşlığa* (çev. S. Demiralp ve S. Çınar), İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, Ç. E. (2011) *Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Titmuss, R. M. (1963) *Essays on the Welfare State*, Second Edition, Boston: Beacon Press.

Topak, O. (2012) *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000' li yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücesan-Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, İstanbul: Yordam Kitap.



Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emeği: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma

Şafak ETİKE* ve A.Sevtap DEMİR**

Öz

Esnekleşen ve güvencesizleşen emek piyasasının tüm emekçiler için yarattığı zor koşullara ek olarak kadın emeği toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle de karşı karşıyadır. Bu çalışma, emek piyasasının zor koşullarının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin medya endüstrisinde nasıl gerçekleştiğini ortaya koymayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Medya kadına karşı ayrımcı içeriğin üretilmesini sağlayarak toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynarken, medya endüstrisinde çalışan kadınlar da yoğun biçimde ayrımcılığa maruz kalmakta ve eşitsizliği ciddi boyutlarda yaşamaktadırlar. Çalışmada Ekim 2014'te Ankara'da sekiz medya çalışanı kadınla yapılan derinlemesine görüşmelere ve çeşitli belge ve istatistikî verilere dayanarak kadınların medya endüstrisinde çalışma koşulları mercek altına alınacaktır. Bu iş pratiğinin kadını nasıl dönüştürdüğü betimlenecek ve emek piyasasının yapısal dönüşümü bağlamında açıklanacaktır. Ayrıca kadınların kendilerini kuşatan bu koşullara karşı direnme olanakları tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: kadın emeği, medya endüstrisi, güvencesizleşme, toplumsal cinsiyet

Social Inequalities and Women's Labor. A Research on Media Industry

Abstract

This study aims to present and explain how women's labor, which is faced with gender inequalities, takes place in the media, in addition to the difficult conditions that the flexible and insecure labor market places in the laborers. While the media plays an important role in reproducing and sustaining social inequalities by producing discriminatory content against women, women working in the media industry are also exposed to intense discrimination and at the same time, inequality is extremely serious. Based on the data collected from the in-depth interviews with the eight media working women in the study and the various documents and statistics, it will be described how women's working conditions in the media, how this work transforms women and how they will be explained in the context of the structural transformation of the labor market. It will also try to discuss the possibilities for women to resist these conditions that surround them.

Keywords: women's labor, media industry, precarious work, gender



Giriş

Medya endüstrisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin şiddetli yaşandığı alanlarının başında gelmektedir. Medya, sadece çıktıkları, yani ürettiği içerik bakımından değil, kadın emeği bakımından da eşitsizlik üreten ve ayrımcılığın yoğun olarak yaşandığı bir endüstridir. Medya endüstrisinde kadın istihdamı 1990'lardan itibaren büyük bir artış göstermiştir. Medyada kadın istihdamı yoğun olmasına rağmen üst düzey/yönetici istihdamı bakımından kadın ve erkek emekçiler arasında uçurum vardır. Kadınlar karar vericiler arasına girememektedir. Ayrıca kadın istihdamı medyanın sadece belli alanlarında yoğunlaşmıştır. Kadın muhabirlerin çoğunlukla eğitim, sağlık, yaşam gibi alanlarda istihdam edildiği görülmektedir. Böylece kadınların evdeki rollerinin emek piyasasında da devamı sağlanmaktadır. Hem yatay hem de dikey olarak gerçekleşen ayrımcılığın hem kadına karşı ayrımcı medya içeriği üretiminin devam etmesi hem de medyada çalışan kadınlar için olumsuz koşulların sürmesi gibi önemli sonuçları olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, medyada çalışan kadınların emek süreci içerisinde konumlanışları ve toplumsal eşitsizlik üreten ilişkileri, kadınların deneyimleri üzerinden betimlemek ve esnekleşen ve güvencesizleşen yapısal piyasa koşulları bağlamında açıklamaktır. Öncelikle emeğin feminizasyonu olarak adlandırılan yapısal süreçlerin medyada çalışan kadın için nasıl gerçekleştiğine ilişkin kuramsal bir tartışma yürütülmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında alan verileri üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Alan verileri Ekim 2014'te Ankara'da sekiz kadın medya çalışanı ile yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmelerden toplanmıştır. Bu bölümdeki değerlendirme alan verilerinin yanı sıra çeşitli dokümanlara ve istatistiki verilere de dayanmaktadır.

Çalışmada medya endüstrisinin, medyada çalışan kadının hayatını, işyerinde ve işyeri dışında hayatını nasıl dönüştürdüğü, kadını "kadın olarak" nasıl ürettiği sorgulanmakta, kadının kendisini kuşatan olumsuz koşullara karşı direniş olanakları ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Emek Kadınlaşırken Medyada Kadın Emeği

Kadınlar tarihsel süreç içerisinde her dönemde üretimin bir parçası olmuşlardır. Kadın işgücünün toplam işgücü içindeki payının artması özellikle 1980'li yıllarda gerçekleşti. Yaman Öztürk'ün belirttiği gibi, "1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar sonucunda işsizliğin artması ve ücretlerin gerilemesi ile hane içi gelirler düşerken, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin metalaştırılmaya başlaması, devlet desteğinin gerilemesi, ek vergiler ve yükselen fiyatlar sonucunda hane giderleri giderek büyüdü. Bu süreçte kadınlar da emek piyasasına katıldı" (Yaman Öztürk, 2010b: 115).

Dolayısıyla kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen faktörlerden biri emek piyasalarının yapısıdır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ihracata yönelik kalkınma stratejileri birçok ülkede çalışan kadın sayısı artırmıştır.



Aynı zamanda bu stratejinin bir sonucu olarak büyüyen enformel sektörde de kadın emeği artan oranda kullanılmaktadır (Dedeoğlu, 2004) Fakat kadın istihdamı aynı zamanda ataerkil toplumsal yapının olanak ve sınırlılıkları tarafından da belirlenmektedir. (İzdeş 2010: 133). Türkiye’de kadınların genel olarak istihdama erkeklere oranla daha az katıldıkları bilinmektedir. 2016 TÜİK verilerine göre, Türkiye’de işgücüne katılım oranı 15-64 yaş arası erkeklerde yüzde 77,6 iken; aynı yaş aralığındaki kadınlarda bu oran yüzde 36,2’dir. Bunun en önemli nedeni toplumda kadınların esas işinin ev işleri ve annelik olması, ancak erkek aile ferdi işgücü dışında kaldığında işgücü piyasasına dahil olacak bir “yedek işgücü” konumunda olmasıdır. Buna yol açan düşünce ise, “aileye ekmek getirenin erkekler olduğu, kadınların yalnızca ek gelir sağlayanlar oldukları miti”dir. (Wichterich, 2004: 25) Bunun doğrudan bir sonucu olarak ülke genelindeki bir ekonomik kriz ya da şirket içi bir küçülme kararından en önce kadınlar etkilenmektedir. İzdeş, örneğin 2001 ekonomik krizinden sonra kadının işgücüne katılım oranının oldukça düştüğünü ve böylece kadınların tekrar ev içi rollerine geri döndüklerini belirtmektedir (2010: 172).

Esnek çalışmanın yanı sıra araştırmalar, güvencesiz çalıştırmada kadınların erkeklere göre daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Toksöz, Türkiye’de enformel işlerde çalışan kadın sayısının erkeklere göre fazla olduğunu şu istatistiklerle vermektedir: “2006 yılında, Türkiye’de çalışan kadınların yüzde 68’i, erkeklerince yüzde 44’ü iş güvencesinin ve sosyal güvencenin olmadığı enformel işlerde çalışmakta” (Toksöz’den aktaran Yaman Öztürk 2010a: 37).

Güvencesizliğin yoğun olarak yaşandığı sektörlerden biri de medyadır. Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu, medya endüstrisinin, toplumsal iletişim ve ilişkilerin dolaşımını kamusal olarak gerçekleştirdiğine dikkati çekerek, bu alanın, medya, kültür, reklamcılık ve yayıncılık gibi niteliksel olarak farklılıklar arz eden çeşitli alt endüstrilerden oluştuğunu vurgularlar. Bu nedenle yazarlara göre bu endüstrideki üretim biçimi, üretimdeki sınıf ilişkileri, emek süreci “siyasal iktidarla ilişkiler”, “sansür-otosansür”, “holdingleşme”, “yandaşlık”, “güvencesizlik”, “düşünce özgürlüğü”, “denetim”, “niteliksizleşme” vb. gibi tartışmalardan ayrı düşünülemez (Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu Bulut, 2016: 86). Medyada kadın emeğini şekillendiren, kadını üreten ilişkiler ancak bu tarihsel ve toplumsal bağlamında anlaşılabilir. Medyada kadın emeğinin özgünlüğü de ancak böyle anlaşılabilir.

1980 sonrasında diğer sektörlerde olduğu gibi medya endüstrisinde de bir dönüşüm yaşanmış, gazeteci ailelerin sahipliğindeki basın kuruluşları yerini holdinglere bırakmıştır. 1990’dan sonra ise özel televizyon ve radyo sayısında yaşanan artışla birlikte medya sektöründe çalışan kadın sayısı da artmıştır (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008). Fakat diğer sektörlerde olduğu gibi medya sektöründe de kadınların emek piyasasına girdiklerinde toplumsal cinsiyetin uzantısı olan işlerde çalıştığı gözlemlenmektedir. Çalışma hayatındaki kadınların yaptıkları işler, annelik ve kadınlık rollerinin devamı niteliğinde ol-



makta ve kadınlara uygun görülen işlerden oluşmaktadır (Dedeoğlu, 2004). Örneğin kız çocukları genellikle hemşirelik, öğretmenlik gibi ev içi rollerine uygun mesleklere yönlendirilir. Medya endüstrisi ise uzun ve yorucu çalışma saatleri ve esnek ve ağır çalışma koşulları nedeniyle kadınlara uygun görülmez ve “erkek işi” olarak nitelendirilir. Bu nedenle örneğin kadınlar spikerlik gibi kamera önü işlerde ya da editörlük gibi masa başı işlerde daha fazla tercih edilirken, çatışma alanlarındaki muhabirlik veya kameramanlık işlerinde daha az tercih edilmektedir.

Medya endüstrisinde bu durum ayrıca kadın çalışan sayısının bir medya kuruluşunun her biriminde aynı ölçüde dağılım göstermemesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Yani bir medya kuruluşunun bazı birim ya da sayfalarında kadınlar daha fazla istihdam edilirken, bazılarında ise neredeyse hiç yoktur (Tanrıöver, 2000: 180). Kadın medya çalışanları, gazete ve televizyonlarda genelde yaşam, eğitim ve sağlık gibi alanlara bakarken, buna karşılık dış politika, siyaset, ekonomi gibi alanlar için ise erkek muhabirler tercih edilmektedir.

Mater, gazetecilerin yüzde 30-35’i kadın olmasına ve kadınların eğitim düzeyi daha yüksek olmasına rağmen maaşlarının daha düşük olduğunu belirtmektedir¹. Tekvar (2016: 436) da kadın medya çalışanlarının çok büyük bir kısmının güvensiz çalıştığına dikkati çekmektedir:

Gazeteci kadınlar meslek hayatlarında; erkeklere göre daha fazla emek ve yetenek sergileme zorunluluğu, buna rağmen bazı çıtaların aşılabilmesi, işsizlik durumunda erkekler arasında harekete geçen dayanışmanın dışında kalmak, kimi kadınların hak ederek vardıkları yerleri kaybetmeleri, kimi yerlere hiç varamamaları, eşit görev karşılığı meslektaşlarından çok daha düşük ücret almaları gibi tutum ve engellerle karşılaşmaktadır. Bunun nedeni de en başta erkek meslektaşlarının onları gazeteci kadın değil, kadın-gazeteci olarak görüyor olmalarıdır.

Buna göre kadınlar yükselmek için daha çok çalışmakta, işyerinde tacize maruz kalmaktadır.

Van Zoonen medya endüstrisinde yatay ve dikey olmak üzere iki farklı ayrımcılığın olduğundan bahseder (Van Zoonen’den aktaran Tanrıöver, 2000: 180). Belirli birimlerde veya meslek kollarında yaşanan ve biraz önce anlatılan biçimde yaşanan yatay ayrımcılığın yanı sıra, kadınların yönetici konuma gelmelerini engelleyen “dikey ayrımcılık”tan da bahsetmek mümkündür. Türkiye’de gerek kamu sektöründe gerek özel sektörde kadın yönetici oranı oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedenleri Türkiye’deki ataerkil toplum yapısı ve yönetim kademelerinin erkeklere özgü olduğuna dair önyargılardır (Besler ve Oruç, 2010). Medya endüstrisinde televizyon veya gazetelerin haber müdürü, yazı işleri mü-

¹ <https://m.bianet.org/biamag/saglik/90735-medyada-kadinin-kendi-var-sozu-yok> (erişim: 5.12.2017)



dürü, genel yayın yönetmenliği gibi pozisyonlarına baktığımızda çoğunlukla erkeklerden oluştuğunu görebiliriz. Tanrıöver, medya endüstrisinde kadınların yönetici konuma gelmelerini engelleyen “şeffaf çatılar” olduğunu söylemekte, bunun da hem sektörün kendisinden hem toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığını belirtmektedir (2000: 182). Asker’in çalışmasının bulgularına göre basın sektöründe kadınların yönetim kademelerinde yeterince yer almadıklarını düşünen kadın gazetecilerin oranı yüzde 88’dir. Bunun nedeninin yönetici olarak erkeklerin tercih edilmesi olduğunu düşünenlerin oranı ise yüzde 61’dir (Asker, 1990). Daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalar da bu görüşü desteklemektedir. Altun’un 2007 tarihli çalışması, 1992’den 2007’ye kadar medyada kadın istihdamının sürekli arttığını ama bu artışın yönetici pozisyonlara ve karar alma mekanizmalarına yansımadığını ortaya koymaktadır (Altun, 2007). Çalışmamızın bulgularının serimlendiği ve tartışıldığı ikinci bölümdeki veriler de kadın istihdamı artarken yönetici kadın sayısının artmadığını göstermektedir.

Medya, esnek çalışmanın en yoğun olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Medya endüstrisinde temel çalışma biçimleri, güvencesiz ve esnektir. Ayrıca yasal prosedürlere büyük ölçüde azade bir yapı göstermektedir (Ashton, 2011). Uzun ve esnek çalışma saatlerinin hakim olduğu medya sektörü tüm medya çalışanları için zorlayıcı olmaktadır. Fakat bu koşullar kadın çalışanlar için ayrıca zorluk yaratmaktadır. Çünkü genellikle kadınlar iş yaşamının dışında aile ve ev içi alanlarında da erkeklerden daha fazla sorumluluk almaktadırlar. Kiray, evdeki yeniden üretim faaliyetlerinin tamamen kadınların sorumluluğunda olduğuna ve ücretli işlerde çalışsalar bile bu alandaki anne ve eş rollerinde bir değişikliğe rastlanmadığına dikkat çekmektedir (Kiray’dan aktaran Dedeoğlu, 2004: 270). Toksöz de TÜİK’in ilk kez 2006 yılında yaptığı Zaman Kullanım Anketi’nin sonuçlarına dikkat çekmektedir: “Çalışmayan kadınlar günde 5 saat 43 dakikayı hane halkı ve ev bakımına ayırırken, bu süre çalışan kadınlarda 4 saat 3 dakikadır. Erkekler açısından bu tür faaliyetlere ayrılan zaman çalışmayanlarda 1 saat 12 dakika, çalışanlarda ise 43 dakikadır. Yani çalışan kadınlar çalışan erkeklerin 5-6 kat fazla zamanı ev ve bakım işlerine harcamaktadırlar” (Toksöz, 2011: 118).

Çocuk bakımı kadınların ücretli işte çalışmamalarının en önemli nedenini oluşturmaktadır (Wichterich, 2004: 155-156). Medya sektöründe de kadınların çocuk sahibi olduklarında işlerine ara verdikleri ve bunun mesleklerinde üst kademelere gelmelerini engellediği görülmektedir. Çocuk bakımı dışında yaşlı ve sürekli hastalığı olan hasta bakımı da kadınların sorumluluğunda görülmektedir. “Eaton’un aktardığına göre, 2002 yılında ABD’de yaşlı bakımının yüzde 85’i ücretsiz olarak aile üyeleri ve yakınları tarafından sağlanmış, bunların yüzde 73’ünü - büyük çoğunluğu ücretli bir işte çalışan - kadınların oluşturduğu tahmin edilmektedir” (aktaran Yaman Öztürk, 2010a: 52). Medya endüstrisinde çalışan kadınlar için çocuk, hasta ya da yaşlı bakımı sorumluluklarını üstlenmek işe geri dönüş açısından telafisi daha zor sonuçlar doğurabilmektedir. İşten uzak



kalmak sektörden silinmek anlamına gelebilmektedir. İşe dönebilenler için yeni başlayanların koşulları geçerli olabilmekte ya da yükselme olanaklarını yitirmiş olabilmektedirler.

Toplumsal yaşamda cinsiyet eşitsizliğinin en önemli sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan kadına yönelik taciz ve şiddet medyada çok çarpıcı biçimde yaşanmaktadır. Kadınların işe alımlarda yeteneklerine ya da eğitimlerine göre değil, dış görünüşüne göre değerlendirilmesi olağan kabul edilmektedir.

Tüm serbest piyasa için geçerli olan, kadın emeğinin ucuz emek kaynağı olması ve kadınların erkeklerden daha ucuza çalıştırılması medya için de geçerlidir. Kadın emeğinin diğer özgün nitelikleri de medyada görülebilmektedir. Ayrımcı işe alma politikalarına maruz kalma, uzun dönemli güvenceden yoksun, vazgeçilmesi kolay, piyasa dışına atılma olasılığı yüksek olması, örgütlenmesi ve sendika yönetimlerine katılmasının zayıf olması, işgücü piyasasına girerken işleri toplumsal cinsiyete göre ayrıştığı bu piyasada kendi istekleri ile değil, kendileri için önceden belirlenmiş işler arasında seçim yapmak durumunda kalmaları gibi özgün niteliklerinin² medya endüstrisi için de geçerli olduğu hatta son derece belirgin olduğu söylenebilmektedir.

Bundan sonraki bölümde medyada çalışan kadınların bu ilişkileri nasıl deneyimledikleri betimlenecek, medyada kadın emeğinin gerçekleşme biçimlerinin sonuçları üzerinde durulacaktır.

Medya Endüstrisinde Kadın Emeği

Medya endüstrisinde kadın emeğine ilişkin küresel ölçekli yapısal gelişmelerin Türkiye’de nasıl yankı bulduğunu görmek için bir alan çalışması yapılmıştır. Çalışmanın bu ampirik kısmı medya endüstrisinin farklı alanlarında çalışan 8 kadın medya çalışanı ile Ekim 2014’te Ankara’da yaptığımız derinlemesine görüşmeler, sistematik olmayan gözlemlerimize, TÜİK’in ve diğer kurum ve kuruluşların istatistiki verilerine ve de belge ve doküman incelemelerimize dayanmaktadır. Çalışma kapsamında bir gazete muhabiri, üç televizyon muhabiri, bir yönetmen, bir basın danışmanı, bir kurgucu ve bir televizyon programı yapımcısı olmak üzere toplam sekiz kadın medya çalışanıyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde yarı yapılandırılmış form uygulanmıştır. Görüşme formu kadın medya çalışanlarının iş yerindeki sorunlar, iş yeri dışında iş pratiğine bağlı olarak ortaya çıkan gündelik yaşam sorunları, medya sektöründe taciz olgusuna yönelik tutumları ve medya sektöründe örgütlülük ve kadınların bu örgütlülük içerisindeki konumlanışları şeklinde dört kategori altında sorular yöneltilmiştir. Görüşmelerin her biri bir buçuk saat sürmüştür, hepsi kaydedilmiş ve daha sonra deşifre edilmiştir. Görüşme sırasında görüşme formunun kategorizasyonuna uygun olarak notlar alınmıştır. Sorularımızı yanıtlayarak araştırmaya

² Bu nitelikler için bkz.: Yıldırım, 2002: 299.



katılan medya çalışanı kadınların anonim kalması gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla, metinde kullanılan isimler kendi isimleri değildir.

Alan çalışmasının verileri ile medya çalışanı kadınların girdiği pratiğin eşitsizliği nasıl ürettiği ortaya konulmaktadır. Medyada çalışma pratiği kadınların yaşamlarını hem üretim noktasında hem de işyeri dışında dönüştürmekte, yeniden üretmektedir. Bu nedenle medya endüstrisinde emek sürecinin kadınlar üzerindeki “dönüştürücü” etkileri dört başlık altında incelenmiştir. Emek sürecinin işyerinde nasıl işlemekte olduğu “İşyerinde Kadın” başlığı altında ele alınmıştır. Bu iş pratiğinin kadının hayatına nasıl yayıldığını ve üretim süreci dışındaki yaşamını nasıl etkileyip dönüştürdüğü “İşyeri Dışında Kadın” başlığı altında gösterilmiştir. Üçüncü olarak medya endüstrisinin kendine özgü emek sürecinin kadınları nasıl yeniden ürettiği tartışılmıştır. Son bölümde de kadınların kendilerini kuşatan koşullara karşı direniş olanakları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İşyerinde Kadın

İlk bölümde de Van Zoonen’e referansla aktarıldığı gibi medyada kadın emeği söz konusu olduğunda literatürde yatay ve dikey olmak üzere iki farklı ayrımcılıktan söz edilmektedir. Medyada yatay ayrımcılık, “sektörel ayrışma” biçiminde ortaya çıkar (Karaman, 2006: 17). Dikey ayrımcılık ise yükselme, karar verici, yönetici pozisyonlara gelmelerinde yapılan ayrımcılıktır. Ayrımcılığın kapsamına karar mekanizmalarına katılamama, çalışma ortamında engellerle karşılaşma, işyerinde taciz ya da haksızlığa uğrama ya da sendikal faaliyetlere katılamama gibi çeşitli konular girmektedir (Yazıcı, 2012: 21).

Araştırmamızın bulguları, medyada istihdam edilen kadın sayısı 90’lardan itibaren hızla ve dramatik biçimde artmasına rağmen kadınların medya kuruluşlarında yönetici pozisyona gelemediklerini göstermektedir. 1990’lı yıllardan itibaren özel televizyon, radyo, gazete ve dergilerin sayısının artmasıyla birlikte kadınlar bu alanda daha çok istihdam edilmeye başlanmıştır. Altun’un araştırmasına göre³ 1992 yılında medya sektöründe çalışan kadın sayısı 928 iken, bu sayı 2005 yılında 1 998’e, 2007 yılında ise 2 019’a yükselmiştir. Kadınların medya sektörü içerisindeki oranı ise 1992 yılında yüzde 15, 9 iken, 2007 yılında 20, 5’e çıkmıştır. 1992-2005 yılları arasında basın kartı taşıyan gazetecilerin sayısı yüzde 67, kadın gazeteci sayısı ise yüzde 28, 9 oranında yükselmiştir. Yaygın gazetelerin künyelerinde isimleri yer alan yöneticilerin 2003 yılında yüzde 19’u kadinken, bu oran 2007 yılında yüzde 21,3’e çıkmıştır. Üst düzeyde kadınların ağırlıklı olarak görevlendirildiği alanlar ise reklam ve pazarlama bölümleri olup, bu bölümlerin yüzde 52,1’ini kadınlar oluşturmaktadır. Ancak içerik üretiminde söz sahibi kadro içinde kadınların oranı yüzde 15,5’e düşmekte, idari ve mali alanlardaki yöneti-

³ Abdülrezzak Altun’un Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün verilerinden yararlanarak yapmış olduğu 2007 tarihli çalışma: <http://kadinstatusu.aile.gov.tr/data/542a8e0b369dc31550b3ac30/media.pdf> (erişim: 6.12.2017)



ci ve temsilciler içinde ise hiç kadın bulunmamaktadır. Kısaca kadın ve erkeğin bütün toplumsal alanlarda sahip olduğu eşitsiz konum medya sektöründe de yeneden üretilmektedir.

Alandaki kadın istihdamındaki büyük artışa rağmen medyada üst düzey yönetici kadroda kadın oranının erkek oranına göre oldukça düşük olduğu, yönetim kademesinin çoğunlukla erkeklerden oluştuğu gözlenmektedir. Örneğin, gazete ve televizyonlarda çok sayıda kadın muhabir bulunmasına rağmen, haber müdürlüğü statüsünde bu sayı daha da azalmakta, Ankara temsilciliği statüsünde daha da azalmakta, Genel Yayın Yönetmenliği statüsünde ise çok daha fazla azalmaktadır.

Bu tabloyu görmek için ulusal gazetelerin künyelerine bakmak yeterlidir. Araştırma kapsamında künyelerini incelediğimiz beş ulusal gazetede kadınların erkeklere oranını kısaca aktarmak bile çarpıcı bir tablo ortaya koymaktadır. *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah Cumhuriyet* ve *BirGün* gazetelerinin künyeleri, kadınların daha ağırlıklı olarak istihdam edildikleri reklam servislerini bu analize dahil etmeden, sadece yayın içeriği ile ilgili bölümler dikkate alınarak incelenmiştir. Buna göre, *Hürriyet*'in künyesindeki 44 isimden sadece 8'i kadındır. Bu da kadınların oranının yaklaşık olarak erkeklerin beşte biri olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Kadınlardan sadece biri temsilci, dördü de editördür. *Milliyet*'in künyesinde adı geçen 24 kişiden 7'si yani yaklaşık üçte biri kadındır. Bir temsilcisi kadındır. Kadınların yönettiği servisler görsel koordinatörlük, kültür sanat, magazin ve okur temsilciliğidir. Genel yayın yönetmenliği, yazı işleri, haber merkezi müdürlüğü gibi pozisyonlar erkekler tarafından doldurulmuştur. *Sabah*'ta kadın yönetici sayısı onda bir oranında bile değildir. Künyedeki 24 isimden yalnızca ikisi kadındır. Kadınlardan biri dört yazı işleri müdüründen biriyken, diğeri de ek yayınlar yönetmenidir. Üst düzey yöneticiliklerde erkekler istihdam edilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde kadınların erkeklere oranı altıda bir olarak gerçekleşmiştir. 24 isimden 4'ü kadındır. Genel yayın yönetmenliği, yazı işleri, haber koordinatörlüğünde kadınlara yine rastlanmazken dış haberler, gece haberleri, yurt haber müdürlerinin kadın olduğu görülmektedir. Ayrıca bir yayının kurulu üyesi de kadındır. *BirGün* gazetesinde kadın yönetici oranı erkeklere göre üçte birdir. Künyedeki 16 isimden 5'i kadındır. Ancak kadınların yine belirli servislerde yükseldiği görülmektedir. Kadınların yönettiği servisler, yaşam, çevre, kültür sanat olarak gerçekleşmiştir. Ayrık olarak politika servisinin başında bir kadın bulunmaktadır.

TÜİK'in yazılı 2016 yılı Yazılı Medya İstatistikleri de benzer sonuçlar vermektedir. Tüm Türkiye çapında ulusal ve yerel tüm basın kuruluşlarında çalışan profillerine ilişkin verilere göre, 3 852 erkek, 1 856 kadın muhabir ve foto-muhabir çalışmaktadır. 1 500 erkek genel yayın yönetmeni görev yaparken aynı pozisyonunda 552 kadın bulunmaktadır. Yazı işleri müdürlerinin bin 337'si erkekken 610'u kadındır. 456 erkek haber müdürü varken, 261 haber müdürü kadındır. Üst düzey

yönetici sayıları böyle gerçekleşirken örneğin redaktörlük gibi bir pozisyonda kadın sayısı 952 iken erkek sayısı 854'tür. Bu istatistiki veriler değerlendirilirken özellikle daha küçük ölçekli yerel yayın organlarında yönetici pozisyonlarda ismi bulunan kadınların gerçekten bu işi yürütüp yürütmediğinin tartışılmalı olabileceği, bazı bürokratik nedenlerle daha alt düzeylerde çalışan kadınların isimlerinin künyelere yazılmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, yönetici pozisyonlarda çalışan kadınların sayısının aslında daha düşük olabileceği anlamına gelmektedir.

TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun 2012 tarihli "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde Medyanın Rolü" konulu Alt Komisyon Raporunda da kadınlar için medyada yükselmenin önünde "cam tavanlar" olduğu belirtilmekte ve medya kadına yönelik mesleki ayrımcılığın yaşandığı sektörlerden biri olarak nitelendirilmektedir⁴. Komisyon raporuna göre, medyada en üst düzey yöneticiler arasında kadın oranı oldukça düşüktür. Basında istihdam edilen kadınların çoğu haber muhabiri, magazin yazarı ve kadın sayfası yazarı olarak kurumsal hiyerarşinin daha alt kademelerinde yoğunlaşmaktadır. Raporda medyada da evdeki sorumluluklarının uzantısı olarak görülebilecek alanlarda yer bulabildiği belirtilen kadınların siyaset, ekonomi gibi haber alanlarında azınlıkta olduğu vurgulanmaktadır. Rapor kadınların gazete ve televizyonların yönetim kademelerinde ya hiç olmadıklarını ya da parmakla sayılacak kadar az olduklarını ayrıntılı istatistiki verilerle ortaya koymaktadır.

Kadınların kurumsal hiyerarşinin en altında ve ortasında istihdam edilmesi çalışan kadınlar üzerindeki etkilerinin yanı sıra medya içerikleri bakımından doğurduğu sonuçlar açısından da tartışılmalıdır. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2008 tarihli ve "Kadın ve Medya" başlıklı Politika Belgesi medyada kadının temsil ediliş biçiminde cinsiyetçi bir yaklaşımın olmasını, bunları üretenlerin ve karar alma pozisyonlarında yer alanların çoğunun erkek olmasıyla ilişkilendirmektedir⁵.

Medya endüstrisinde kadın istihdamına ilişkin veriler göz önünde bulundurulduğunda ise kadın çalışan sayısının erkek çalışanlara oranının beşte bir olarak gerçekleştiği görülmektedir. Basın, Yayın ve Enformasyon genel Müdürlüğü'nün 2014 verilerine göre de 14 729 sarı basın kartı sahibinden 3 366'sı kadın, 11 363'ü erkektir. Buna göre tüm medyada basın kartı sahibi kadınların oranı yüzde 23, erkeklerin oranı yüzde 77 olarak gerçekleşmiştir. Bu medyada sigortalı çalışan ya da sigortası basın çalışanı olarak yapılan kadın sayısının erkeklere oranının beşte bir olarak gerçekleşmesi demektir. Bu verinin başka araştırmaların verileriyle örtüşmemesi, basın kartı sahibi kadın sayısı oranının diğer araştırmalara göre

⁴ TBMM Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde Medyanın Rolü Konulu Alt Komisyon Raporu (2012): https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/toplumsal_cinsiyet_esitliginde_medyanin_rolu.pdf (erişim: 22.11.2017)

⁵ Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008), Politika Dokümanı: Kadın ve Medya: <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/542a8e0b369dc31550b3ac30/media.pdf> (erişim: 1.12.2017)



daha düşük kaydedilmesi, kadınların sigortasız çalıştırıldığı ya da basın mensubu olarak gösterilmediği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma kapsamında medya endüstrisinin çeşitli alanlarından kadın çalışanlarla yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler de bu verilere benzer sonuçlar vermiştir. Görüşme yaptığımız ulusal bir televizyonun muhabirinin verdiği bilgiye göre kanalda çalışan 15 muhabirden 5'i erkek, 10'u kadındır. Fakat aynı kanalın editörü, haber müdürü, Ankara temsilcisi ve de Genel Yayın Yönetmeni de dahil olmak üzere orta ve üst düzey tüm yöneticileri erkektir.

Aynı şekilde hem görüşme yapılan kişilerden hem de gözlemlerimizden edindiğimiz sonuç, gazete ve televizyonlarda çalışan muhabirleri ele aldığımızda kadın muhabirlerin genelde yaşam, eğitim ve sağlık gibi alanlara baktığını, buna karşılık dış politika, siyaset, ekonomi gibi alanlar için ise erkek muhabirlerin tercih edildikleridir. Bu da çalışma yaşamındaki diğer alanlarda olduğu gibi medya alanında da kadının toplumdaki konumunun sürdürüldüğünü göstermektedir. Yani kadınlar emek piyasasına girdiklerinde de toplumsal cinsiyetin onlara uygun gördükleri işlerde çalışmaktadırlar.

Görüşme yaptığımız kadın medya emekçileri, özellikle muhabirler, kendi çalışmaya başladıkları dönemde işe alımlarda kadın erkek ayrımının gözetilmediğini, fakat özellikle 2012'den itibaren muhabir alımlarında erkek muhabirlerin tercih edildiğini söylemektedirler. Görüşmecilerden biri, bunu içinde bulunduğumuz dönemin koşullarıyla açıklarken, diğeri de kadın olmanın getirdiği doğum yapma, annelik gibi sorumlulukların bunda etkili olduğunu söylemektedir:

Son zamanlarda iş yükü açısından erkek muhabir tercih etme yaygın. İçinde bulunduğumuz toplumsal koşulların da etkisi var. İşte sürekli eylemler var, sınırda sürekli birinin olması gerekiyor. Benim girdiğim dönemde böyle değildi. Buraya şu anda bir alım söz konusu değil ama başka kurumlardan duyuyorum. Erkek olsun, her yere koşturalım anlayışı yaygın.(Gizem)

Erkek çalışan istihdamının daha tercih edilir olması başka bir görüşmeci tarafından şöyle açıklanmaktadır:

Son yıllarda erkek daha fazla aranıyor. Çünkü her işe koşturmak istiyorlar. Sokağa da gitsin, Meclise de gitsin. Aslında kadın da onu yapıyor ama mesela erkek doğurmuyor. Çocuğum evde ben gideceğim demiyor, yani erkek daha makbul. Son yıllarda hangi kanal eleman aradıysa genelde erkek aradı. (Pelin)



Kadın ve Erkek Çalışanlar Arasında Ücret Farklılıkları

Görüşme yapılan kadın medya çalışanlarından bazıları, medya sektörünün geneleniği olarak hiçbir çalışanın diğzerinin ne kadar ücret aldıklarını bilmediklerini söyleyken sırf kadın oldukları için erkek çalışanlardan daha az ücret aldıklarını düşünmediklerini ifade etmektedirler. Fakat farklı alanlara bakan muhabirler arasında ücret farklılıklarının olabileceğini, ya da daha deneyimli bir muhabirin az deneyimli muhabire göre ücretinin fazla olduğunu, bunun da normal olduğunu söylemektedirler. Bazı kadın çalışanlar ücret farklılıklarının cinsiyete göre değil alana ya da deneyime göre oluştuğunu söyleyken bazıları aynı işi yapan erkeklerin daha fazla ücret aldığını söylemektedir:

Biz hiç birimiz birbirimizin aldığı maaşı bilmeyiz ama öyle bir ayırım olduğunu sanmıyorum. Ama mesela Cumhurbaşkanlığına bakan muhabirin maaşı ya da bu meslekte 15 yılını doldurmuş birinin maaşı benden daha yüksektir muhakkak. Ama kadın erkek olarak ayrılmaz.
(Gizem)

Ama farklı düşünen medya çalışanı kadınlar da vardır. Bir görüşmeci “Aynı işi yapacak kadın ve erkeğe farklı maaşlar verilir. Erkekler kadınlara göre daha fazla alır” demektedir. Türkiye Gazeteciler Cemiyetinin 2016 yılında hazırlamış olduğu “Kadın ve Medya: Toplumsal Cinsiyet Eşitlikçi Haber Kılavuzu” adlı raporu da bu görüşmecinin iddiasını doğrulamaktadır. Medyanın kadına yönelik mesleki ayrımcılığın en yoğun biçimde yaşandığı sektörlerden biri olduğunun vurgulandığı raporda kadın profesyonellere ödenen ücret ve yapmaları beklenen görevlerin erkek çalışanlardan farklılık gösterdiği vurgulanmaktadır⁶.

Çalışanlar arasındaki ücret farklılıkları ve kimsenin çalışma arkadaşının ne kadar ücret aldığını bilmemesi, medyadaki güvencesiz ve sendikasız çalışma ortamının getirdiği bir sonuçtur. Fakat görüşme yapılan çalışanların bunu artık normal kabul ettikleri ve sorgulamadıkları görülmektedir. Bu sektörün “doğasının” böyle olduğu ifade edilmektedir.

Esnek ve Güvencesiz Çalışma Koşullarında Kadın

Medyada yeni sahiplik yapısı ve tekelleşmenin getirdiği sendikasız ve güvencesiz çalışma ortamının ortaya çıkardığı bir diğzer kaçınılmaz sonuç ise uzun ve esnek çalışma saatleri olmuştur. Görüşme yapılan çalışanlar günde en az 11 saat çalıştıklarını, bunun sık sık artabildiğini de söylemektedirler:

⁶ TGC (2016), Kadın ve Medya: Toplumsal Cinsiyet Eşitlikçi Haber Kılavuzu: http://eski.tgc.org.tr/TGC_kadin_ve_medya_kilavuz.pdf (erişim: 21.11.2017).



Sabah 8.30 akşam 19.00 diye hesaplırsak 10-11 saat en az. Çıkış saatleri zaten ucu açık, değişiyor iş durumuna göre. Eskiden -ben başladığımda vardı mesela-gündüzcü gececi vardı ama şu anda yok. Bu bir dezavantaj. O sistem şimdiye nazaran daha rahattı. En azından belli bir çıkış saati vardı. (Gizem)

Bu muhabir, 3 yıl önce var olan bir mekanizmanın (gece çalışanın ayrı, gündüz muhabirinin ayrı olduğu) artık olmadığını söyleyerek, şartların giderek iyileşmediğini, daha da zorlaştığını belirtmekte, bu da medya sektöründe çalışma koşullarının giderek kötüleştiğini ortaya koymaktadır.

Bir başka muhabir de bu muhabir gibi uzun ve esnek çalışma saatlerini eleman eksikliğiyle açıklamaktadır:

Ben sağlık muhabiriyim ama yeri gelir Başbakanı da izlerim, meclise de giderim, sağlık haberi de yaparım. Şu an çok eleman var gibi görünüyor ama iki kanal birleştiği için öyle. Normalde biz senelerce 5 kişi çalıştık. Öyle olunca ben sağlık muhabiriyim deyince bir köşeye çekilemiyorsun, ne iş olsa gidiyorsun. (Pelin)

Başka bir televizyon muhabiri çalışma saatlerinin teknolojinin etkisiyle tüm güne ve haftaya yayıldığını belirtmektedir:

Sabah mesaiye gidip meclise gönderildiğinizde mesainiz Meclis Genel Kurulu ya da izleyeceğiniz komisyon toplantısı bitene kadar bitmez. Gecenin ikisinde eve de gitseniz cep telefonundan size canlı bağlantı yaparlar. Gece saat üçte ya da hafta sonu boyunca cep telefonunuzdan, internetten e-posta yoluyla canlı bağlantı ya da haber yazma için sürekli hazır bulunmalısınız. Sizin alanınızla ilgili bir gelişme olduğunda izinde de olsanız size paslarlar çünkü. Haberi yerinde izlemesiniz bile internet gelişmeleri izleyip arkadaşlarınızı arayıp bir şeyler hazırlamanızı beklerler. O nedenle zihnimiz asla boşalmaz. Mesaisi bitince çay ocağımı kilitleyip çıkan çaycılara özendiğim çok olmuştur. (Burcu)

Bununla birlikte medya sektöründeki çalışma koşullarının alt sektörlere göre değiştiği gözlenmektedir. Bir yapım şirketinde kurgucu olarak çalışan kadın görüşmecinin, muhabirlere göre daha az çalıştığı ve çalışma saatleri konusunda inisiyatif kullanabildiği görülmektedir. Yine de zaman kavramının olmaması onun için bir sorun oluşturmaktadır:

Sabah 9.00- akşam 18.00 gibi bir çalışma sistemimiz yok bizim. Sonuçta yaratıcılık gerektiren bir iş yapıyoruz. Ve sabah saatlerinde ben işe pek adapte olamadığım için geç gelirim, geç çıkarım. Onun için bir zaman kavramımız yok. Tamamen elimizdeki işe göre değişiyor. (Banu)



Aynı şekilde bir haber kanalında yönetmen olarak çalışan bir başka kadın görüşmeci de çalışma saatlerinden ve koşullarından memnun olduğunu söyleyerek bunu, Ankara'da çalışıyor olmasına bağlamaktadır:

Şu anda çok fazla çalışmıyorum. Ama Ankara'da olmam dolayısıyla. Ankara'da sadece siyaset gündemi takip ediliyor. O nedenle İstanbul'da çalışan arkadaşlara göre çok daha rahat. Ama ben daha önce İstanbul'da çalışırken 48 saatten fazla uykusuz kalarak haber programı yaptığımı biliyorum. Şu anda da o şekilde çalışıldığımı biliyorum. Medya sektörü denince sadece haber medyası da anlaşılmalı. Film ve dizi sektörü de bu sektörün içinde ki, o sektörler çok daha acımasız. Ama ben burada çok şanslı bir insanım o açıdan. (Ayşe)

Ancak her kadın çalışanın böyle düşünmediği görüşmelerin devam etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Başka bir muhabir, çalışma saatlerinde çalışılan kurumun kurumsallığının önemine dikkati çekmektedir:

Çalışma saatleri çalışılan kurumun politikasına göre değişiyor. Kurumsallaşmış yerler, daha önce büyük tazminatlar ödedikleri için bu konuda çok titizler. Mesai saatlerine ve izin günlerine dikkat ediyorlar. Ama daha küçük televizyonlarda ne çalışma saati belli, ne izin günü. Üstelik fazla mesai de alamıyorsunuz. Günlerce Türkiye'yi dolaştığımı, ya da üst üste üç gün günde dört saat uyuyarak çalışmaya devam ettiğimi biliyorum. Haftalık izniniz sadece bir gün ve onu da her hafta yapamayabiliyorsunuz. (Burcu)

Görüşme yapılan muhabirlerin çalışma saatlerinin yanı sıra yakındıkları en önemli diğer konu haftada bir gün izin kullanıyor olmalarıdır. Görüşmeciler, bazı zamanlar o bir gün izni de kullanamadıklarını belirtmektedir. Bazıları da hafta sonu yerine hafta içinde bir gün izin kullandıklarını ifade etmektedir. Haftada altı gün çalışarak sadece bir gün izin kullanmanın medya çalışanı kadınlar üzerindeki en olumsuz etkisi kadınların kendilerine ayıracak zamanlarının kalmamasıdır. Bu da kadınların kendilerini yeniden üretme süreci açısından önemli bir sorundur:

Haftada bir gün izinle hiçbir şey yapamıyorsunuz. Dinlenmek isterseniz bir sürü işiniz kalıyor, onları halletseniz dinlenememiş olarak yeni bir haftaya başlıyorsunuz. (Pelin) Kadınlar bu bir gün izni insani bulmamaktadır. Haftada iki gün izin şart. En önemlisi bu. Bu şekliyle insani değil. Daha insani olması lazım. (Burcu)

Görüşmeci kadınların hepsi izinli oldukları tek günde ev ve çocuk sorumlulukları ile meşgul olduklarını, dinlenmeden işe döndüklerini vurgulamaktadır. Bu kadınların eşitsiz çalışma koşulları arasında en önemli dikkat çekici olanlardan biridir. İş yerindeki çalışma koşulları kadınların iş dışındaki hayatını şekillendi-



rirken, diyalektik bir biçimde iş dışındaki koşullar da kadının mesleki hayatını belirlemektedir.

İşyeri Dışında Kadın

Uzun ve esnek çalışma saatleri ve izinler şüphesiz bu sektördeki kadın çalışanlarla birlikte erkek çalışanların da ortak sorunudur. Fakat kadının bir de ev içindeki sorumluluğunu düşündüğümüzde, kadının harcadığı emek erkeğe göre çok daha fazla olmaktadır. Çünkü kadınlar çalışma hayatına girdiklerinde evdeki sorumluluklarında herhangi bir değişme olmamakta, aksine evdeki sorumluluklarıyla birlikte yükleri iki kat artmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde de referans verdiğimiz TÜİK'in 2006 yılında yaptığı Zaman Kullanım Anketi'nin sonuçları bu bakımdan çarpıcıdır. Buna göre, çalışan kadınlar çalışan erkeklerin 5-6 kat fazla zamanı ev ve bakım işlerine harcamaktadırlar (Toksöz, 2012: 118). Aynı şekilde evli-çocuklu kadınlar, evli çocuksuz kadınlara göre karşılıksız çalışmaya yüzde 31 daha fazla zaman ayırmaktadırlar (Toksöz, 176). Kadınlar bekarlıktan evliliğe ve daha sonra çocuklu yaşama geçtiklerinde, artan iş güçlerini ücretli mesaiden değil, boş zaman, uyku gibi diğer faaliyetlere ayırdıkları zamandan feragat ederek karşılamaktadırlar (Toksöz, 177).

Yapılan görüşmeler hem TÜİK'in araştırma sonuçlarını doğrular niteliktedir hem de bu tablonun medyada ne kadar dramatik bir biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Medya sektöründeki uzun çalışma saatlerine bir de ev içindeki sorumlulukları, hatta çocuk bakımı da eklendiğinde kadınların sorumluluklarının hepsine birden yetişmek için verdikleri çaba da artmaktadır. Görüşmeciler, ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları eşleri ile paylaşarak yapmadıklarını, eşlerinin en fazla onlara yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumun da medyada kadın olarak çalışmanın erkek olarak çalışmaya göre daha dezavantajlı bir durum oluşturduğunu söylemektedirler.

İki çocuğu olan ve 22 yıldır medya sektörünün hemen hemen tüm alanlarında çalışmış olan 41 yaşındaki prodüktör görüşmeci medyada kadın olmanın en büyük zorluğunun ev sorumlulukları ve çocuk sahibi olmaktan kaynaklandığını söylemektedir:

Hamileliğiniz, doğumunuz, emzirmeniz, evdeki sorumluluklarınız hepsi sizin omuzlarınızdadır. Mesai saatlerinde erkeklerle aynı iş yükünü kaldırıyorsunuz. Ama eve gidince sizin mesainiz devam ediyor. Kendinizi yeniden üretecek zaman ve zemin yok. Erkeklerle asla eşit bir yarış içinde değilsiniz. Bunu herkes biliyor ama hiç kimse hiçbir şekilde kolaylık göstermiyor. Hatta bu nedenlerle kadın çalışanlar tercih edilmiyor. Yine bu nedenlerle kadın çalışanlar daha kolay işten çıkarılıyor. Toplu çıkarımlarda işten çıkarılanlar daha çok kadınlar oluyor. Sırf hamile olduğu için işten çıkarılan kadınlar var. (Meltem)



5 yıllık evli ve 3 yaşında bir çocuk sahibi olan 37 yaşındaki görüşmeci gençken çalışma koşullarıyla baş edebildiğini ama evlenip çocuk sahibi olduktan sonra artan iş yüküyle birlikte bunun giderek zorlaştığını söylemektedir:

Bir kadın olarak medyada çalışmak zor ve giderek de zorlaşıyor. Gençken daha çekilir bir iş ama bir saatten sonra işte çocuğunuz olduktan sonra biraz yavaşlamak istiyorsunuz, çünkü size vakit kalmıyor. Buradan çık, çocuğu al, eve git. Mesela hiçbir kreş sekize kadar değil yani. Git annenden çocuğu al, eve götür, yemek hazırla, ütüsünü yap, kendine ayıracağın hiçbir vaktin yok. Bir gün iznin var, onda da koşturuyorsun. Aslında bu hayatı yaşıyorsun, bunun dışında başka bir hayatın yok. Gençken sorun etmiyorsun ama bir saatten sonra sorumluluğun olduğunda sorgulamaya başlıyorsun. Hayat böyle bir şey değil, geçiyor sonuçta diye. Evli ve çocuklu olmak ekstra zor bir durum tabi. (Pelin)

Aynı görüşmeci, iş dışındaki bu sorumluluklarının işteki verimini etkilememesi için gösterdiği ekstra çabayı da şu sözlerle anlatmaktadır: “İşteki verimini düşürmüyor, bir şekilde yetiyorsun. Çünkü buradaki hıza öyle bir alışıyorsun ki dışarıdaki her şey sana yavaş geliyor. Dolayısıyla evde çalışma şeklin, arkadaşlarınla buluşman her şeyin hızlı, hızlı olduğu için kapasiten artıyor ve sen her şeye yetiyorsun.”

Kadınlar, evlenme ve çocuk sahibi olmakla birlikte artan sorumlulukları nedeniyle mesleklerine ara vermek, hatta bırakmak zorunda kalabilmektedirler. Bu da ev içindeki eşitsizliğin iş yaşamındaki eşitsizliği sürdürmesine neden olmaktadır. Ve erkeklere göre mesleklerinde yükselme, kariyer yapma fırsatlarına ulaşmada onları yine dezavantajlı konuma getirmektedir. 55 yaşındaki yönetmen görüşmeci, çocukları olduktan sonra mesleğine 8 yıl ara vermek zorunda kaldığını ve bunun kariyerinden çok şey götürdüğünü söylemektedir:

Bu sektörde evli olmak, bekâr olmaya göre tabi ki çok daha zor. Ben şeye inanmıyorum. Hem kariyer yaparım, hem ev kadını olurum hem çocuğuma bakarım. Öyle bir şey yok. Birinden birini tercih etmek zorunda bırakılıyorsunuz. Ben kızlarım doğduğunda peş peşe oldular, 8 yıl mesleğe ara vermek zorunda kaldım. Bu benim tercihimdi bir yerde evet ama bu 8 yıl benden kariyer olarak birçok şey götürdü. Bu kişilere de bağlı, bazıları bunu iyi tolere edebiliyor ama ben tercihim çocuklardan yana kullandım. Hiç tercihte bulunmak istemezdim. Mesleğime devam etmek isterdim. Ben çok iyi bir program yaparken terk ettim o programı. Pişman değilim ama çok daha iyi şeyler yapabilirdim, şu an çok daha iyi bir yerde olabilirdim. (Ayşe)

Yaptığımız görüşmeler kadınların, çalışırken işiyle evi ve çocukları arasında



tercih yapmak zorunda bırakıldığını ortaya koymaktadır. Görüşmecilerin bazılarının dile getirdiği bir başka olgu da kadınların henüz işe alınma evresinde bile yine bir tercih yapma zorunluluğunda bırakıldığıdır. Bir kadın görüşmeci, bir dergide üst düzey bir pozisyon için yaptığı iş görüşmesinde kendisine 2 yıl boyunca çocuk yapmama taahhüdünde bulunduğu takdirde işe alınacağını söylediğini belirtmektedir:

Bu hiçbir erkeğin başına gelmez. Kimse bir erkeğe 2 yıl boyunca baba olmama garantisi veremez. Oysa bana söylendi. Söyleyen yöneticiler bunun çok normal, çok olağan bir şey olduğunu düşünüyor gibiydiler. Olmaz dedim. (Dilek)

Araştırmamızın ampirik verilerine göre kadınlar, ya mesleklerinde çok iyi bir kariyerleri varken ev ve çocukla ilgili sorumluluklarından dolayı bundan vazgeçmek zorunda kalmakta, ya da daha en başından bir tercihe zorlanarak işe alınma şanslarını kaybetmektedir. İkisi arasında bir tercih yapmadan her ikisini de yürütmeye çalışan kadınlar ise kapasitelerinin üstünde bir çaba sarf ederek her işe koşan “süper kadınlar” a dönüşmekte, fakat bu kez kendi sağlıklarından ve yaşantılarından ödün vermektedirler.

Bekâr olan bir kadın görüşmeci ise diğer kadın görüşmeciler gibi uzun ve esnek çalışma saatlerinden rahatsız olmadığını belirtmektedir. Erkek çalışanların da aynı koşullarda çalıştığını, bu nedenle kadın olmanın artı bir zorluk getirmediğini düşünen bekâr kadın görüşmeci Banu, “Kadın olarak çalışmanın bir dezavantajı yok. Sadece işimizin bir dezavantajı var, zaman kavramımız yok bizim” demektedir. Görüşmecinin bu sözleri, evlilik ve çocukla birlikte kadının iş yükünün artarak kadın çalışanların daha da dezavantajlı konuma geldiği iddiamızı ve bu konuda yapılan araştırmaları desteklemektedir.

Kadını Üreten Medya

İşyeri dışında ev hayatının sorumluluklarını omuzlarında taşıyan kadın medya çalışanlarının, işyerinde ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarına ilişkin sorularımıza verdiği yanıtlar da çarpıcıdır. Görüşmecilerin bir kısmı yöneticileri ya da erkek çalışanlar tarafından kadın olmaları dolayısıyla herhangi bir ayrımcılığa uğramadıklarını, hatta erkek çalışanların kadın mesai arkadaşlarını da erkek gibi görme eğilimlerinin olduğunu söylemektedir:

Nadir yöneticilerde pozitif ayrımcılık oluyor. O da böyle hassasiyetleri varsa. Ama genelde böyle hassasiyetleri olmuyor yöneticilerin. Genelde kadın da erkek gibi görülüyor bu piyasada. Kadını erkek gibi görme eğilimi var. Senin kadın olduğunu hatırlayıp ona göre davranmıyorlar. Gittiğin görevde de öyle, çalışma saatlerinde de öyle. Çalışma arkadaşlarında da öyle. Erkek çalışanlar bize de erkek gibi davranıyorlar. (Meltem)



Erkek çalışanların bu yaklaşımının eşitsizlik doğuran sonuçları düşünüldüğünde kadın çalışanların bir kısmının bunu cinsiyet ayrımcılığı olarak nitelendirmediği ortaya çıkmaktadır. Ancak hem görüşmecilerin önemli bir kısmının açıklamaları hem de başka araştırma sonuçları medya endüstrisinde kadına ayrımcılık yapıldığını ortaya koymaktadır. Kuyucu'nun (2013) 86 medya çalışanı kadına uyguladığı anketin sonuçları, bu bakımdan çarpıcıdır. Anket uygulanan kadınların yüzde 83'ü medyada kadına negatif ayrımcılık yapıldığını söylemekte, yüzde 90,7'si de fırsatların erkeklere göre daha az olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya katılanlara medya endüstrisinde kadın-erkek eşitsizliğinin olup olmadığı sorulduğunda da katılımcıların yüzde 97,7'sinin kadın-erkek eşitsizliğinin olduğuna inandığı görülmektedir. Aynı araştırmada Kuyucu, kadınlar için mesleği zor kılan faktörleri de sorgulamış ve tacizden sonra yüzde 19 ile mesleği en zor kılan ikin faktör çalışma koşulları olarak gerçekleşirken yüzde 16 ile "eşitsizlik" kadın çalışan için mesleği zor kılan üçüncü faktör olmuştur⁷.

Bu veriler birkaç açıdan önemlidir. İletişim alanında medyada kadın temsili, kadına yönelik ayrımcı içeriklerin oluşturulması, belirli yapısal süreçlerin kendini üretmesinin aracı olarak belirli bir takım rol modellerin kadınlara dayatıldığına ilişkin ideoloji tartışmaları akademik iletişim çalışmalarında kendisine önemli yer bulmaktadır. Buna rağmen medya endüstrisinde emek süreçlerinin kadın üzerindeki dönüştürücü etkisi daha az çalışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmada analiz birimi medyada çalışan kadınlar olduğunda ve bu kadınların koşullarını yapısal süreçlerle girdikleri ilişkiler çerçevesinde açıklamaya çalıştığımızda ulaştığımız sonuç, sadece kadın çalışanların medya endüstrisinin çıktılarını üretmemekte olduğu, medyanın da kadın çalışanını ürettiğidir.

Araştırmamız, medya endüstrisinin medyada çalışan kadını iki şekilde ürettiğini ortaya koymaktadır. Medya kadını ya erkekleştirmekte, ya da metalaştırmaktadır. Televizyon sektöründe nitelikli niteliksiz bakılmadan güzel kadınların kamera önüne seçilmesi, üst düzey görüşmelere, bazı haberlere, prodüksiyon şirketleri ya da üst yönetimler söz konusu olduğunda ihalelere güzel kadınların gönderilmesi sektörün kadını metalaştırma eğiliminin kanıtlarıdır.

Metalaştırılan Kadınlar ve Taciz Bu İşin "Doğasında" mı Var?

Prodüksiyon şirketi yöneticisi Meltem bunu şöyle aktarmaktadır: "Biz bunu iş alırken hep yaşıyoruz. Kadınları kullanıyorlar. Hoş, mini etekli sarışın kızlar. Ajansların bir iki tane böyle kadın çalışanı vardır. Görüşmelere onları gönderirler." 29 yaşındaki televizyon muhabiri ise kamera önünde güzel kızlar istenmesinin Türkiye için oldukça olağan bir uygulama olduğunu söylemektedir:

⁷ Mesleği kadınlar için zor kılan faktörlerde taciz, çalışma koşulları ve eşitsizliği 8 ile düşük maaş ve yine yüzde 8 ile mücadele, yüzde 8 tartışma yüzde beş buçuk ile de sigortasız çalışma izlemiştir. Ancak uzun çalışma saatleri kadınların sadece (yaklaşık) yüzde 3'ü tarafından "zor" bulunmuştur (sf. 46).



Amerika'da CNN ya da İngiltere'de BBC, Alman ya da Fransız kanallarında yaşı oldukça ileri ve manken olmadığı apaçık kadınlar görür ve şaşırırsınız. Çünkü orada önemli olan habercinin ya da editörün, söyleyecek sözü olanın ekrana çıkması ve söylemesidir. Bizde ise durum tam tersi. Güzel, iyi görüntü veren kızlar alınır. Hepsinin kıyafetine, saçına karışılır. Metinler yazılıp promterdan okutulur. Haberi yazana, birikimi olana ise onlar kadar kıymet verilmez. (Burcu)

Kuyucu'nun araştırması da bizim sonuçlarımızı doğrulamaktadır. Kuyucu'nun anket uyguladığı 86 medya çalışanının yüzde 95,3'ü kadınların işe alımlarında fiziki ve dış görüntüsünün daha fazla dikkate alındığına inandıklarını belirtmişlerdir. Yüzde 97'si de kadının metalaştırıldığını söylemektedir. Bizim görüşmecilerimizden prodüksiyon şirketi yöneticisi medya sektöründe taciz ve cinsel istismarın her zaman var olduğunu ifade etmektedir. Kuyucu'nun araştırması da medyada çalışan kadınlar için bu mesleği zor kılan en önemli faktör olarak yüzde 20,27 ile ilk sırada tacizin geldiğini ortaya koymaktadır. Medyada çalışan kadınların yüzde 95'i sektörde tacizin var olduğunu söylemekte, yüzde 94'ü de tacize uğramış olan en az bir kişiyi tanıdığını belirtmektedir. Daha da vahim olarak, erkek egemen bu alanda kadın maruz kaldığı şiddetin sorumlusu olarak da görülmektedir. Yazıcı, medya kuruluşlarında yaşanan cinsel taciz olaylarında cezalandırılanın, taciz eden taraf olan erkek değil taciz edilen kadın olduğunu tespit etmiştir (Yazıcı, 2012: 43).

Araştırma kapsamında görüşme yaptığımız diğer medya çalışanı kadınların aktarımlarında taciz olgusuna dikkat çekilmektedir. Kadınların bundan kaçınmak için buldukları çözüm ise erkek gibi davranmaktır. Kadınları erkek gibi davranmaya iten tek unsur taciz ya da cinsel istismar da değildir. Görüşmeciler, erkekler tarafından ciddiye alınmanın tek yolunun da bu olduğunu düşünmektedirler. 41 yaşındaki prodüktör kendi tutumunu şöyle anlatmaktadır:

Size bağlı çalışan erkekler sizden talimat almak istemiyor. Ya da siz muhabirseniz ve kameraman da çok büyük bir ihtimalle erkektir, sizi ciddiye almıyor. Hele yaşça da gençseniz asla şansınız yok. Bunlar erkeklerin ağına gidiyor. Siz işinizi ciddiye alan biriyseniz bu büyük bir çatışmaya dönüşebiliyor. Bu nedenle "erkek gibi kadın" olmak gerekiyor. Kadınsal özelliklerinizden vazgeçmelisiniz. Kadın gibi ince narın ve kibar olursanız sözünüzü dinlemezler. Ben sektörde sert tanınan, erkek gibi olan bir kadınum. Evde çocuklarıma şefkatliyim. (Meltem)

Bulgular kadın medya çalışanları için metalaştırma ve tacizin çok "olağan" hale geldiğini göstermektedir. Bu olguların sektörün doğasında olduğu anlayışı hakimdir. Metalaştırma ve tacizle baş etmenin yolu olarak kadınlar ya erkek gibi davranmak zorunda kalmaktadır ya da işlerini koruyabilmek, tutunabilmek veyahut yükselebilmek adına "sektörün yazılı olmayan kuralları"na boyun eğmek-

tedir. Kadınların bu iki seçenek karşısında ve tüm bu çalışma koşullarından bir çıkış yolu ya da direnme olanağı görüp görmediğini sorguladığımızda ise örgütsüzlüğün yarattığı kırılğan tepkilerle karşılaşmaktayız.

Direniş

Araştırma, esnek, güvencesiz, ucuz emek olarak kadınların nasıl metalaştırıldığını ve erkeksileştirildiğini ortaya koymuştur. Görüşmeler, kadınların çalışma koşullarından duydukları sıkıntıları bir şekilde - yöneticilerine karşı - dile getirdiklerini ancak bunların değişmesi için çaba harcamadıklarını göstermektedir. Ya da çabalarını bireysel olarak göstermekte ve tüm çalışanlar olarak bir dayanışma içerisine girememektedirler. Bu elbette ki kadın-erkek ayrımı olmadan tüm medya sektörü için böyledir. Sendikası ve örgütsüz çalışmanın getirdiği bireysellik medya sektöründe çalışanlara egemen olmuş durumdadır ve çalışma koşullarından tutun en ufak sorunlarının çözümü için insanlar bir araya gelememektedir. Bir kadın görüşmeci bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Biz burada bir gün hafta sonu, bir gün hafta içi olmak üzere haftada iki gün izni denedik. Üç hafta kadar sürdü. Fakat daha sonra arkadaşlardan şikâyet edenler oldu. O bir günün parası kesiliyor, eksik maaş yatıyor diye. O şekilde düşünenlerin sayısı fazla olduğu için de yine şimdiki düzene döndük. Yoksa o şekilde devam edecektik. O konuda bile ortaklaşa bir karara varamadık. (Pelin)

Görüşme yapılan çalışanlar arasında, daha önce televizyon muhabiriyken sendikanın işyeri temsilciliğini yapmış ancak artık sadece basın danışmanlığı yaptığı için TGS'den ayrılmak durumunda kalmış bir görüşmeci dışında, hiç sendikalı bulunmamaktadır. Bu da sendikal örgütlülüğün medya endüstrisindeki güçsüzlüğünü göstermektedir. Araştırma, kadın çalışanların sendikaya üye olmamasının başlıca nedeninin işten çıkarılma korkusu olduğunu ortaya koymuştur. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu, medya kuruluşlarının sendikalı çalışan istemediği için çalışanların işini kaybetme korkusu nedeniyle sendikaya üye olmadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmelerde ortaya çıkan başka bir çarpıcı olgu çalışanların bu alandaki örgütsüzlüğü içselleştirmiş olmalarıdır. Bir kısım görüşmeci, sendikalı olmanın faydasız hatta gereksiz olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bir görüşmeci Gizem, "İhtiyaç duyup duymamakla alakalı sanırım. Ben ihtiyaç duymadım demek ki" şeklinde görüş bildirirken başka bir görüşmeci Banu, sendikanın ne iş yaptığını bilmediğini söylemiştir. 16 yıldır muhabir olan diğer bir görüşmeci Pelin, sendikalı olmanın işten çıkarılmalara neden olduğunu ifade etse de, sendikalı olmamasının nedeninin bu olmadığını, kendisinin tercih etmediğini belirtmiş ve "Çünkü birinin benim adıma hakkımı koruyacağına inanmıyorum. Bu işte öyle oluyorsunuz" demiştir.



Daha önce sendika temsilciliği yapmış ancak daha sonra alt sektör değiştirdiği için medya alanında örgütlü olmayan basın danışmanı ise sendikanın medya sektörü için artık bitmiş bir rüya olduğunu söylemektedir:

Sendika temsilcisi oldum çünkü benden önceki işyeri temsilcisi arkadaşımı sırf bu nedenle işten çıkartmışlardı. Toplu sözleşme istiyorduk ve gizlice çalışarak çoğunluğu üye yaptık. Sendika işyerinde yetki kazandı. Ama çok sürmedi. Önce sendikadan istifa etmemiz karşılığında maaşlarda düzeltme ve ek ödemeler vaat ettiler, işten çıkarmama garantisi vereceklerini söylediler. Kabul etmedik. Sendikalı olanların yarısını aynı anda işten attılar. Hemen hepsinin çocukları vardı, evleri kiraydı hiç umursamadan sırf sendikalı oldukları için işten attılar. Kalanlar da korktu. Herkesi işten atmakla tehdit ettiler. Arkadaşlar tek tek sendikadan istifa ettiler. En sonunda sadece ben kalmıştım. (Başak)

Aynı görüşmeci medyada sendikasızlaştırmanın sendikaların iyi ya da kötü olmasıyla değil, ideolojik içerik de üreten medya çalışanlarının fikren de patrona tam biat etmesinin istenmesiyle ilgili olduğunu söylemektedir:

Sendikasızlaşma tüm medyada gerçekleşti. Çünkü içerik üreten medya çalışanının patron karşısında güçlü olması istenmiyor. Haberi yayınlanmayan ya da değiştirilen; muhalif kişileri, fikirleri ekrana getirenler artık yöneticilerine, üstlerine kafa tutamıyor. Herkes işten atılmaktan korkuyor. O nedenle susup kabulleniyor. (Başak)

Görüşmecinin alıntılanan sözleri, şu anda medya çalışanlarının neden sendikasız olduğunu, medya sahiplerinin ve yöneticilerinin baskı ve zorlamalarının nasıl sonuç verdiğini ve bu baskıların çalışanların ideolojik dönüşümlerini nasıl tamamladığını çok iyi anlatmaktadır.

Sendikalı olmaya dair görüşlerin yaş ve meslekte deneyim arttıkça değiştiği görülmektedir. Eski nesil medya çalışanları, geleneksel medya sahipliği döneminde bu işe başladıkları için ve kendi sektöre girdikleri dönemde sendikalı çalışma yaygın olduğu için bunun önemini ve yararını bilmektedir. Fakat şu anda çalıştıkları kurumlar izin vermediği ya da şimdiki sendikanın yapısını uygun görmedikleri için üye olmadıklarını söylemişlerdir. 55 yaşında olan ve 35 senedir bu mesleği yapan yönetmen görüşmeci Ayşe, sendikasız çalışmanın çok büyük bir kayıp olduğunu söylemekle birlikte sendikanın yapısını da eleştirmektedir. Şu anda gerçek anlamda, çalışanın hakkını savunan bir sendika olmadığını, öyle bir sendika olsa üye olacağını belirtmiştir.

Kadın çalışanların sendikalı olmamalarının önemli bir sorun olmasının yanı sıra sendika üyesi olanların da sendika içerisinde ayrımcılığa maruz kalması ayrı



bir sorun alanıdır. Kadınların sendika içinde de yönetici pozisyonlara gelmesi önünde, dolayısıyla karar mekanizmalarında etkin rol oynamaları önünde önemli engeller bulunmaktadır⁸. Bu da medya alanında kadınların uğradığı ayrımcılığın ve boğuştuğu sorunların sendikal mücadelenin ana gündem maddesi haline gelmesinin, dolayısıyla sistematik bir mücadelenin örgütlenmesi önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Oysa, Yücesan-Özdemir, iletişim endüstrisinin medya dışındaki bir kolunda, çağrı merkezlerinde yaptığı çalışmada kadınların örgütlendikleri ve mücadeleye başladıkları zaman en etkili, en örgütçü sendika üyeleri haline geldiklerini, en başarılı eylemlere imza attıklarını gözlemlemiştir (Yücesan-Özdemir, 2014). Medyada da kadınların sendikal mücadeleye katılmaları bu nedenle bir değişim umudunu içinde taşımaktadır.

Sonuç

Araştırma sonuçları, medya sektöründe çalışma koşullarının gün geçtikçe kötüleştiğini ve bu nedenle kadınlar için giderek zorlaştığını ortaya koymaktadır. Kadınlar, hem bu zor çalışma koşullarıyla hem de ataerkil toplum ve aile yapısıyla aynı anda mücadele etmek zorundadır. Ayrıca, medya kadınların en fazla tercih edildiği sektörlerden biri olmasına rağmen, son yıllarda daha çok erkek çalışanlar tercih edilmekte, kadının istihdam şansı bir kez daha azalmaktadır. Kadınlar medyada istihdam olanağı bulsalar bile, işyerinde cinsel ve psikolojik taciz, görmezden gelme, ciddiye alınmama gibi durumlara maruz kalmaktadır. Medya, böylece kadınları ya metalaştırarak, ya da erkekleştirerek yeniden üretmektedir. Kadınlar, evlenme ve çocuk sahibi olmakla artan iş yükleri nedeniyle meslekleri ya da iş dışındaki yaşamları arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Bir tercih yapmadıklarında ise ya “her şeye yetişen süper kadın” olma, ya da her ikisini de tam yapamamanın verdiği tatminsizlik ya da eksiklikle baş etmek zorundadırlar. İş dışındaki sorumlulukları nedeniyle ya da sadece kadın olmanın getirdiği biyolojik özellikleri nedeniyle de mesleklerinde yükselememekte, bu açıdan erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadırlar. Etraflarını kuşatan bu koşullara karşı direniş olanakları sorgulandığında kadınların medyada çalışan herkes için geçerli olan yapısal süreçlerden bağımsız olmadığı, örgütsüzlüğün dayatıldığı koşulları doğallaştırarak içselleştirdikleri görünmektedir. Medyada sendikal örgütlenme kadınlar için bir hak mücadelesi ve direniş kanalı olmaktan uzaklaşmıştır. Tüm bu veriler ışığında medyanın cinsiyet eşitsizliğinin en ağır biçimlerde yaşandığı alanlardan biri olduğu söylenebilmektedir.

⁸ Kadınların sendikal faaliyet içerisindeki konumları ve sorunları için Gülay Toksöz’ün “Kadın Çalışanlar ve Sendikal Katılım” (<https://www.petrol-is.org.tr/kadindergisi/pdf/gulaytoksoz.pdf>) ve Betül Urhan’ın “Sendikası Kadınlar, Kadınsız Sendikalar” (<http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Publikationen%202014/SENDIKASIZ%20KADINLAR%20KADINSIZ%20SENDIKALAR-kapakli.pdf>) çalışmalarına bakılabilir.



Kaynakça

- Altun, A. (2007) "Medya ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği", Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Kayseri Yerel Medya Çalışanları Seminerleri.
- Ashton, D. (2011) "Media Work and the Creative Industries: Identity Work, Professionalism and Employability", Education and Training, 52, 6, 546 – 560.
- Asker, A. (1990) "Türk Basınında Kadın Gazeteciler", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Besler S.; Oruç İ. (2010) "Türkiye'de ve Yazılı Basında Kadın Yöneticiler", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 1, 17–38.
- Dedeoğlu, S. (2000) "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", Toplum ve Bilim, Güz, 86, 139-170.
- Dedeoğlu, S. (2004) "Sindrella'nın Pazara Yolculuğu: Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Aile ve Kadının İşgücüne Katılımı Üzerine Bir Deneme" Balkan, N. ve Savran, S. (der.) Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet, İstanbul: Metis Yayınları, 254-274.
- İzdeş, Ö. (2010) "Türkiye'nin Krizleri Önce Kadınları Vuruyor" Mit mi Gerçek mi?: Emek Piyasasından Yanıtlar", Dedeoğlu, S. ve Yaman Öztürk, M. (der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 133-182.
- Karaman, D. (2006) Türk Basınında Kadın Gazetecilerin Yönetim Kademelerinde Temsili, İÜ SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tannöver T. H. (2000) "Medya Sektöründe Kadın İşgücü", Toplum ve Bilim, 86, 171-193.
- Tekvar O. S. (2012) "Kadın Gazeteci Olmak: Uçan Haber"Kadın ve Medya"Özel Sayısının İncelenmesi", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 2, 426-436.
- Toksöz, G. (2011) Kalkınmada Kadın Emeği, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yaman Öztürk M. (2010a) "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere", Dedeoğlu, S. ve Yaman Öztürk, M. (der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları: 25-79.
- Yaman Öztürk M. (2010b) "Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler", Çalışma ve Toplum, 105-132.
- Yazıcı, Ö. (2012) Yerel Medyada Çalışan Kadın Gazeteciler ve Karşılaştıkları Zorluklar: Antalya Örneği, Akdeniz Üniversitesi SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, F., (2002) "İşgücünün Kadınlaşması", Dünyada ve Türkiye'de İstikrar Arayışları, 5. İktisat Öğrencileri Kongresi Bildirileri, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Yücesan-Özdemir, G. ve Kaderoğlu Bulut, Ç. (2016) "Medyanın Sınıfsal Temelleri: Emeğin Gerçekleri ve Sermayenin İllüzyonları", Toplum ve Hekim, 31, 2, 85-95.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014) İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş, İstanbul: Yordam.
- Wichterich, C. (2004) Küreselleştirilen Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar (çev. Tayanç, T. ve Tayanç, F.) Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.



Aydınlanma, Eşitlik ve Kadın: Rousseau Üzerine Bir Değerlendirme

Seyran GÜR SOY ÇUHADAR*

Öz

Jean-Jacques Rousseau dünya düşünce tarihinde önemli bir referanstır. İnsanlar arasındaki doğal eşitliğin yasalar zeminine oturtulması gerektiği iddiası ona aittir. Gerek özgürlük gerekse eşitlik konusundaki görüşleri ile çağının ötesine geçtiği bilinir. Ancak Rousseau'nun kast ettiği eşitlik, kadın erkek arasındaki eşitlik değildir. Dolayısıyla da Rousseau için insanla erkek eş anlamlıdır demek mümkündür. Buradan hareketle çalışmada, öncelikle Rousseau'nun bir Aydınlanma düşünürü olarak çağının ötesine geçmesine neden olan düşünceleri ortaya konulacak ve dört kitabı üzerinden (*Ekonomi Politik*, *Emile*, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, *Toplum Sözleşmesi*) kadının toplumsal varlığına ait görüşleri derlenecek ve bununla birlikte o döneme ait feminist bir yazının olup olmadığı tartışılacaktır. Çalışmada ulaşılan sonuç ise Rousseau'nun kadın söz konusu olduğunda yeterince özgürlükçü olmadığı buna karşılık geleneksel tarih anlayışının erkek egemen karakteri karşısında kadınların tarihin kurucu bir öznesi olarak var olma çabalarının Rousseau döneminde bile var olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, kadın, toplumsal cinsiyet, feminizm

Enlightenment, Equality and Women: An Evaluation on Rousseau

Abstract

Jean-Jacques Rousseau is a very important reference in the history of thought. It is his claim that the natural equality between people should be put on the ground of legislation. It is known that he goes beyond his age with his view on both freedom and equality. But the equality that Rousseau mentions is not the equality between man and woman. Therefore, it is possible to say that human and man are synonymous for Rousseau. From this point of view, firstly his thoughts that lead him to go beyond his age as an Enlightenment thinker are revealed and his view of women's social existence is compiled through his four books (*Political Economy*, *Emile*, *Source of Inequality Between People*, *The Social Contract*) in this study. In addition to this, whether a feminist literature existed in that period or not is argued. The conclusion in this study is that even though Rousseau was not sufficiently libertarian when it comes to women, the struggle of women to exist as a creator of the history against the patriarchal character of the traditional understanding of history subsists even in Rousseau period.

Keywords: equality, socio-economic rights, global solidarity, social state



Giriş

Eşitlik ve özgürlük düşünceleriyle Aydınlanma döneminin çok önemli düşünürlerinden biridir Rousseau. Hatta döneminin aklı kutsayan tutumuna karşılık, duyguyu ön plana koyarak çağının ötesine geçtiği bilinir. Önerdiği toplumsal modelde, doğa durumunda insanın özgür olduğu, toplum durumuna geçildiğinde ise ancak toplum sözleşmesi ile insanın yine doğa durumunda olduğu gibi eşit ve özgür olacağını savunur. Kadının toplumsal varlığı ise Rousseau'da tartışma nesnesi değildir. İnsanın özgürlüğünden, eşitliğinden bahsederken aslında erkeğin özgürlüğü ve eşitliğinden bahseder Rousseau. Bu bağlamda çalışma, çağının ötesine geçen bir düşünür olarak Rousseau'nun zihnindeki kadın imgesinin izlerini sürmeyi hedeflemektedir.

Düşünce tarihine eşitlik filozofu olarak geçen Rousseau'nun kadını ikinci plana atmasına yönelik eleştiriler genellikle yaşadığı dönem itibariyle kadının zaten adının olmadığı şeklinde dolayısıyla da haksız eleştiriler olarak değerlendirilir. Oysa ki feminizmin tarihi Rousseau'dan çok öncesine dayanmaktadır. Örneğin Rousseau için kadının eğitimi, eşini hoşnut tutması için verilenlerle sınırlanmayken, dönemin feministlerinin kadınlara erkeklerle aynı eğitimin verilmesi için çabaladıkları görülür.

Bu amaçla çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rousseau'nun eşitlik, özgürlük, mülkiyet gibi çağının ötesine geçen düşünceleri ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise kendine ait dört kitabı (*Ekonomi Politik*, *Emile*, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, *Toplum Sözleşmesi*) taranarak, Rousseau'ya göre kadının toplumsal varlığı tartışılacaktır. Son bölümde ise Aydınlanma dönemi ve hatta öncesinde var olan feminist yazına değinilecektir.

Özgürlük ve Eşitlik Meselesi

Doğaya ilişkin çözümlenmeleri, insanın özü itibariyle iyi olduğuna ilişkin görüşü ve toplumsal sözleşme öğretisi ile Hobsbawn'ın tabiriyle devrimler çağının (1789-1848) arifesinde, fikirleriyle bu çağı fitilleyen bir düşünür olan Rousseau, 1712 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde dünyaya gelir. Annesi onu doğurduktan kısa bir süre sonra ölür; babası ise henüz Rousseau 10 yaşındayken hapse girmek için onu terk ederek Cenevre'den ayrılır. Klasikler ve felsefe üzerindeki eğitimi yarım kalarak 16 yaşına kadar noterlik, mühendislik ve oymacılık alanlarında çıraklık yapar. Hayatına kısa süreli kadınlar girer ancak en uzun süreli ilişkisi çamaşırcı olan bir kadınla olur ve ondan beş çocuğu meydana gelir. Ancak çocuklarına bakmaz ve hepsini yetimhaneye verir. Bu yaşam kuşkusuz Rousseau'nun hem düşün dünyasını hem de kadınlara yönelik tutumlarını etkiler. Öte yandan çağından farklı bir düşünürdür Rousseau. Özellikle yaşadığı dönemin aklı kutsamasına karşı duyguyu ön plana taşımasıyla farklılaşır (Silier, 2010).



Rousseau, kültürel farklılıklardan, sarayın yapaylıklarından, tutkunun ve reketin yol açtığı olumsuz etkilerden ve özel mülkiyetin yarattığı eşitsizlikten arındırılarak insanın nasıl yeni baştan yaratılacağını araştırır. Örneğin 1756 Lizbon Deprem'i hakkındaki yorumu bile döneminden farklı olduğunu ortaya koyabilmektedir. O'na göre depremlerde yaşanan ölümlerin nedeni ne Papa'nın söylediği gibi Tanrısal iradeden kaynaklanır ne de Voltaire'in dile getirdiği gibi jeolojik nedenlerdir. Rousseau asıl nedenin adaletsiz ve eşitsiz sistemden kaynaklandığını söylerken ölümün, yoksul mahallelerin tepesine çöktüğünü dile getirecektir (Oskay, 2009: 9). Bilindiği üzere 18. yüzyıl yoksulluğun nedenini bireyde, bireyin tembelliğinde görür. Bu genel eğilimin aksine Rousseau, yoksulluğun kolektif bir ürün olduğunu dile getirirken, çalışmayanların yanı sıra uzun sürelerle ve ağır koşullar altında çalışanların da yoksulluklarını yenediklerini söyleyecektir.

Bununla birlikte özgürlük sorunu Rousseau'nun en önemli meselelerinden biridir. Hatta Toplum Sözleşmesi adlı eseri "*İnsanlar özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur*" gibi çarpıcı bir ifadeyle başlar. Hemen hemen bütün eserlerinde de benzer şekilde özgürlük ve onun farklı biçimlerini görmek mümkündür. Rousseau'ya göre özgürlüğün üç formu vardır: *toplum öncesi doğal özgürlük, toplumda yozlaşmış ve iç içe geçmiş olan negatif özgürlük ve son olarak ideal olan ahlaksal ve politik özgürlükler* (Silier, 2010: 47). İlk formda insanın mutluluğu ve özgürlüğü toplumdan yalıtılmış olmasına bağlıyken toplumsallaşmasıyla birlikte ekonomik işbirliği ve toplumsal statü arzusu nedeniyle herkesin aynılaştığı ve bu bağlamda bireyselliğini yitirdiği ikinci form olan negatif özgürlük alanına girişi söz konusudur. Son olarak da bireysellikten arınan "doğaya uygun" olarak tanımladığı bir eğitimle (negatif eğitim) özgür birey ve kamusal eğitimle de özgür vatandaş ideali vardır. Negatif eğitimden kastedilen bireyin (eğitim alacak erkek çocuğun) belirli bir toplumsal rol için değil de toplumsal kötülüklerden ve yozlaşmalardan korunmasıdır. Yozlaşmanın kaynağının toplumsal olduğunu düşünen Rousseau için çözüm de başka bir toplumsal yapı kurmada yani kendini özgür hisseden bireyin (erkeğin) yaratılmasındadır (Silier, 2010: 78):

Özgürlük olmadan vatan, erdem olmadan özgürlük ve yurttaşlar olmadan da erdem var kalmaz; yurttaş yetiştirirseniz geriye kalan her şeye de sahip olursunuz; yoksa elinizde sadece bir yığın kötü ve işe yaramaz kalır, en başta devlet yöneticileri olmak üzere. (Rousseau, 2005:31)

Rousseau'da özgürlük, yasalardan muaf olma durumu değil insanın kendisini, kendi koyduğu yasalar temelinde belirlemesi olarak karşımıza çıkar. Yalnız isteklerin itkisine uymanın kölelik olduğunu dile getiren Rousseau (2007: 74), kendi belirlediğimiz yasalara baş eğmenin ise özgürlük olduğunu ifade eder. Rousseau'nun "genel irade" olarak adlandırdığı işte tam da insanların kendileri açısından belli ölçülerde bağlayıcı olan yetke yapısı yasayı kendi arzularıyla benimsemesi



durumudur (Güçlü vd., 2002: 1221). Bu bağlamda Rousseau için bireyin devletin salt bir objesi olmadığı, onun biçimlenmesinde payı olduğu bir süjesi olması gerektiği anlaşılır (Gökberk,1999: 342). Rousseau'ya göre toplumun diğer bireyle-riyle birlikte genel iradenin belirlenmesinde katkıda bulunan birey, özgür olduğu için bu katkıyı sunabilmiştir (Turan, 1997: 234). Buradan hareketle genel iradenin, herkesin iyiliğini gözetken bir anlayışa duyulan bağlılığın, sağlıklı bir toplumsal yapılanımı olanaklı kılacak genel iyinin oluşturulabilmesinin genel koşulu olduğu görülür. Bu bağlamda amacı halkın iyiliği olan yönetimin birinci ve en önemli ilkesi bu genel iradenin izlenmesi olarak karşımıza çıkar (Rousseau, 2005: 16). Rousseau bu görüşler temelinde devlet idaresinde en gerekli ve aynı zamanda da en zor olanın adaleti herkese dağıtırken, özellikle yoksulu zengininin zorbalığına karşı korurken ödünsüz bir dürüstlük göstermesi gerektiğini vurgular:

... Zaten bir yerde koruyacak yoksullar ve dizginlenecek zenginler ol-duğunda, kötülüğün en büyüğü gerçekleşmiş demektir. Yasaların bü-tün gücü yalnız orta kattakilere karşı etkisini gösterir; yasalar hem zengininin hazinelerine hem de yoksulun sefaletine karşı aynı derecede güçsüzdür; birincisi onlardan sıyrılır, ikincisi gözlerinden kaçır; biri ağı parçalar, öteki deliklerden geçer. (Rousseau, 2005: 30)

Rousseau toplumsal eşitsizliği vurgulamak adına verdiği örneklerde yoksullu-ğu, insanlığın ona borçlu olduğu ölçüde toplumun ondan bu alacağı esirgemesi olarak yorumlarken zenginlerin yoksullarla “yalancı sözleşme” yaptığını söyler. “Seninle öyle bir sözleşme yapıyorum ki, hep benim iyiliğime ve senin zararına olacak; keyfim istediği sürece ben uyacağım, yine keyfin istediği sürece sen uya-caksın ona.” Yalancı sözleşmeden kastedilen zengininin yoksulun zayıflığını kulla-narak onu boyunduruk altına almasıdır (Ağaoğulları, 2005: 68). Zenginlerin bu durumu kullanıyor olmasını eleştiren Rousseau, öte yandan burada yönetimi de sorumlu tutar. Rousseau'ya göre servetlerdeki aşırı eşitsizliği önlemek yöneti-min en büyük görevidir. Ancak burada izlenmesi gereken yöntem, hazineleri sa-hiplerinin elinden almak değil en başta hazine yığına olanağını herkesin elinden almak, yoksullar için de bakımevi kurmak yerine yoksullaşmaya karşı güvence sağlamaktır. Yoksulluk sorunu aynı zamanda mülkiyet olgusuyla birlikte irdelen-mesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkar:

... Fakat bir insanın yardımına gereği olduğu andan beri, bir kişinin iki kişiye yetecek kadar yaşama araç ve gereçlerine sahip olmasını yararlı, kârlı olduğu fark edildiği andan beri eşitlik kayboldu, mül-kiyet işe karıştı, çalışma zorunlu oldu; geniş ormanlar insan teriyle sulanması gerekirken, köleliğin ve sefaletin derhal filiz verip ekinlerle birlikte arttığı hoş ve güleç kırlar haline geldi. (Rousseau, 2009:144)



Rousseau'ya göre özel mülkiyet toplumda bağımlılığa dayalı ilişkileri ortaya çıkarması bakımından özgürlüğü zedelemekte ve insanı iyi olan doğasından uzaklaştırır. Rousseau, mülkiyet hakkını öncelikle doğal durumda ilk oturma hakkıyla ilişkisinde ele alır ve ilk oturma hakkının mülkiyet hakkına dönüşmesi için bazı ölçütlerin yerine gelmesi gerektiğini dile getirir. Bu ölçütlerin ilki, söz konusu toprakta daha önce kimsenin oturmamış olmasıdır. İkinci ölçüt, kişinin yalnız yaşamını sürdürmesini sağlayacak bir yeri ele geçirmesi ve son olarak da bu toprağın boş bir törenle değil de emek ve yetiştirmeyle elde edilmesidir (Rousseau, 2007: 76). Bununla birlikte Rousseau'ya göre madencilik ve tarım, özel mülkiyeti ortaya çıkarmıştır. Toprakların işlenmesinin zorunlu olması beraberinde toprakların paylaşılmasını getirmiş, üretimdeki iş bölümünün artması da doğal eşitsizliklere ekonomik eşitsizliği ilave etmiştir. Böylece de toplumda üretim imkânlarını elinde tutan zengin sınıf ile ona ekonomik olarak bağımlı olan yoksul sınıf giderek artar. Rousseau (2007: 95), mülkiyeti, kadın ve erkek açısından da ele almış, mülkiyetin doğmasına kadar kadın ve erkeğin bir olan hayat tarzlarını, mülkiyetin doğmasıyla birlikte kadınların daha çok evde oturup kulübeyi ve çocukları bekleyenlere, erkeklerin ise ortak geçim araç ve gereçlerinin peşinden koşanlara dönüştürdüğü şeklinde yorumlar. Mülkiyetin ortaya çıkışını çalışmayı zorunlu kılması nedeniyle kölelerle mülk sahipleri arasındaki eşitsizliğe neden olması bakımından eleştirmesine rağmen Rousseau aynı sorunu erkek ile kadın arasındaki eşitsizliğin nedeni olarak görmez (Ülper, 2007: 95).

Özel Alana Sıkıştırılmış, İnsanlığı Sorgulanmayan Kadın

Erkek ile kadının eşit, görevlerinin de aynı olduğunu belli belirsiz bir biçimde ileri sürmek, tumturaklı boş laflar etmek, buna yanıt verilmedikçe, hiçbir şey söylememiş olmak demektir. (Rousseau, 2011:518)

Yukarıdaki cümle, Emile adlı yapıtının beşinci kitabında Rousseau'nun kadın ve erkek hakkındaki görüşlerini yansıtan çarpıcı ifadelerin yer aldığı cümlelerden yalnızca biridir. Rousseau'nun Emile kitabı beş ciltten oluşur. Bu beş cildin dördü doğa, çocukluk ve insan üzerine aydınlanmış bir felsefe öğretmeni tarafından yetiştirilen yetim bir erkek çocuğun eğitiminin tarihçesini vererek bir eğitim teorisinin ana hatlarını ortaya koyar. Son ciltte ise Emile'i mutlu etmek için uygun bir eş olarak seçilen Sophie tanıtılır (Crampe-Casabet, 2005: 303). Rousseau kadın ile erkeğin, ortaklaşa sahip oldukları her şeyin insan türüyle, farklı olarak sahip oldukları her şeyin de cinsiyete bağlı olduğunu dile getirerek başlar beşinci kitaba. Rousseau'ya (2011: 512) göre kadın ve erkek, ortak olarak sahip oldukları şeyde eşit, farklı oldukları şeyde ise kıyaslanamazlar:

Bu ilke ortaya konulduğunda, bunda kadının özellikle erkeğin hoşuna gitmek için yaratıldığı sonucu çıkar... Erkeği üstün kılan özelliği gücündedir; yalnızca bu özelliğinden dolayı hoş gider... Burada söz



konusu olan yasa aşkın kendisinden önce gelen doğa yasasıdır.
(Rousseau, 2011: 513)

Doğa konusu 18. yüzyılda yalnızca bir araştırma nesnesi değil aynı zamanda normatif bir ilkedir. Bu dönemde kadın doğasının erkeklerden farklı olup olmadığı sorusu kaçınılmaz olarak tartışılır (Crampe-Casnabet, 2005: 31). Rousseau'ya göre doğa yasası gereği cinsiyetlerin birleşmesinde tarafların ortak amaca yönelmesi söz konusudur ancak bu yönelmede bir tarafın etkin olması gerekir. Bu bağlamda da erkeğin zorunlu olarak istemesi ve yapabilmesi gerekirken kadının biraz dayanıklı olması yeterlidir. Kadının zayıf ve ikincil olması Rousseau'nun sadece Emile adlı eserinde değil diğer eserlerinde de vurgulanır. Örneğin Ekonomi Politik adlı eserine, devlet yönetimi ile aile yönetimini benzetenleri eleştirerek başlarken ikisi arasındaki farklılıkları dile getirir Rousseau. Bu bağlamda ailede mülkiyetin babada olmasına karşılık büyük aile olarak adlandırdığı devlette bu durumun tam tersi olduğunu, genel yönetimin ancak kendisinden önce var olan özel mülkiyeti güvenceye almak üzere kurulu olduğunu savunur. Rousseau, farklılıkları çeşitlendirmeye devam ederek devleti oluşturan bütün üyeleri doğal olarak eşit sayarken (üyelerden kastedilen erkeklerdir) aile içerisinde yetkinin anne ile baba arasında eşit paylaşılmasına karşı çıkar. Bunu da aile içinde yönetimin tek elde olması ve fikir ayrılıklarında kesin kararı verecek ağırlıklı bir oy bulunması gerekçesine bağlar (Rousseau, 2005: 7-9). Böylece Rousseau kadını öncelikle aile içerisinde, ailede buyruklarını kesinlikle babanın vermesi gerektiğini söyleyerek ikinci plana atmış olur. Ayrıca Rousseau'ya göre kadına özgü sıkıntıların belli dönemlerde onu yaşamında etkinlik gösteremediği bir duruma itmesi, söz konusu öncelikli durumdan mahrum olması için yeter sebeptir:

Kadına özgü sıkıntılar ne kadar hafif sayılmak istenirse istensin, bunlar her zaman onun yaşamında etkinlik gösteremediği bir ara dönem bulunmasına neden olduklarından, bu özellik onu söz konusu öncelikli konumdan dışlamak için yeterlidir; zira terazi tam dengede olduğunda, bir saman çöpü bile bu dengeyi bozmaya yeter. (Rousseau, 2005: 9)

Rousseau'nun yukarıda belirttiği ara dönem kadının çocuk doğurduğu ve sahip olduğu çocukların bakımını üstlendiği dönemdir. Bir başka ifadeyle yaşamın ve toplumun yeniden üretilmesi bir emek türü olarak görülmemektedir (Ülper, 2007: 93).

Rousseau'nun yaşadığı dönem olan 18. yüzyıl için kadın algısının Orta Çağ'dan çok farklı olmadığı görülür. Kadına yönelik en önemli erdem halen daha iffettir (Casagrande, 2005). Bu görüşe paralel şekilde Rousseau da eş ilişkisinde kocanın, karısının hal ve gidişi üzerinde denetleme yetkisinin olması gerektiğini dile getirirken bu durumu, erkeklerin evlatlığa kabul etmek ve beslemek zorunda olduğu çocukların başkalarından olmadığından emin olması için gerekli olduğu fikrine dayandırır.



...Bundan başka, kocanın karısı üzerinde denetleme yetkisi olmalıdır, çünkü evlatlığa kabul etmek ve beslemek zorunda olduğu çocukların başkalarından olmadığına emin olmak onun için önemlidir. Korkacak böyle bir şeyi olmayan kadının, kocasının üzerinde aynı yetkisi yoktur. (Rousseau, 2005: 9)

Aynı konuya Emile adlı yapıtında da yer veren Rousseau (2011: 517); “Dünyada korkunç bir durum varsa, o da, karısına güvenmeyip, kendisini yüreğinin en tatlı duygularına bırakmayan, çocuğunu kucaklarken acaba başka birinin çocuğunu, şerefsizliğimin kanıtını, kendi çocuklarımla malını mülkünü kaçıram mı kucaklıyorum diye kuşkuya düşen mutsuz bir babanın durumudur” şeklinde ifade ederek erkeğin sadakatsizliğini sadece haksızlık ve kabalık olarak geçiştirirken kadının sadakatsizliğini ailenin dağılması ve doğanın tüm bağlarının kopması şeklinde yorumlar. Yine benzer bir şekilde Rousseau (2011: 523) erkeklerin yaptıklarında başına buyruk olduklarını ve başkalarının düşüncelerine aldırış etmeyebileceklerini, kadınların sadece yaptıklarının ve davranışlarının değil aynı zamanda da hakkında ne düşünüldüğünün gerçekte ne olduğundan daha önemli olduğunu vurgular. Görülüyor ki eşitler arasında kesin bir şekilde ortaya çıkan güvensizlik duygusu, erkeğin doğacak çocuğun kendisinden olup olmadığı yönündeki güvensizlikte de kendini bulur. Nitekim mülkiyetin olduğu her yerde, bu güvensizliğin aşılmasının tek yolu olarak kadının denetlenmesi hakkını erkeğe veren bir iktidar söz konusudur (Ülper, 2011: 93):

Erkekler kadınlara cinsel istekleri dolayısıyla bağlıdırlar, kadınlar ise erkeklere hem cinsel istekleri hem de gereksinimleri dolayısıyla bağlıdırlar. Kadınlar olmasa biz erkekler yaşayabiliriz, ama biz olmasak kadınlar yaşayamaz. (Rousseau, 2011: 522)

Rousseau gibi pek çok Aydınlanma düşünürüne göre, kadınlar ya akıldan tamamen yoksun ya da erkeklerden çok aşağı bir akıl yetisine sahiptirler. Her ne kadar bazı kadınların edebiyatta ve bilim dünyasında sivildikleri görülse de bu tutum dönemin hâkim tutumudur ve Rousseau bu konuyu uç noktalara taşır (Crampe-Casnabet, 2005: 315). Rousseau’ya göre kadınlar hep çocuk kalırlar bu yüzden de “fen bilimleri” için kapasiteleri yoktur. Kadının ihtiyaç duyacağı tek bilgi öncelikle kocasına sonrasında da hayatındaki diğer erkeklerle ilgili duyguya dayanan bilgidir. Yine Emile adlı eserinde bu durumu çok net bir şekilde dile getirir Rousseau:

Soyut ve kurgusal hakikatleri, ilkeleri, bilimlerdeki belitleri arayıp bulma ve düşünceleri gelenelleştirme eğiliminde olan her şey kadınların kapsam alanı içinde değildir. Tüm incelemeleri, pratikle ilgili olmalıdır. İşleri, erkeklerin keşfettiği ilkeleri uygulamak ve erkekleri ilkeleri saptamaya yönlendiren gözlemler yapmaktır.



Kadınların doğaları gereği soyut olanı algılayamadığını savunan Rousseau için kadının entelektüel olarak gelişimi diye bir şey söz konusu olamaz. Dolayısıyla eğitim söz konusu olduğunda, kadın ile erkeğin hem karakter hem de mizaç olarak farklı olduğunu ortaya koyarak, kadın ve erkeğin aynı eğitimleri almamaları gerektiğini savunur. Rousseau'ya göre doğaları tamamen farklı olan kadın ve erkeğin eğitimleri de farklı olmalıdır. Kadın, erkeği memnun etmesi ve ona itaat etmesi için erkek ise kendi yaşamının efendisi olması, özgürlüğü için eğitilmelidir (Silier, 2010: 84). Çocukların eğitimi konusunda da Rousseau (2005: 34-35) her ne kadar babaların bilgi veya önyargılarına bırakılmamalıdır demiş olsa da annenin çocuğun eğitimi sürecinde söz hakkı yoktur; anneye düşen görev yalnızca çocukların beslenmesidir.

Sonuç olarak eşitlik düşünürü olarak tanınan Rousseau için kadınların varlığı ve vatandaşlığı özel alanla sınırlıdır ve bu bağlamda da pasif bir vatandaşlıktır. Pasif olma durumu, kadının kocasının ya da vasisinin aktif vatandaşlığına eşlik etmesinden ileri gelir. Bu yüzden de Rousseau için kadın erkekle eşit değildir ve eşit olmadığı için de aynı eğitimi almaları yanlıştır (Crampe-Casnabet, 2005: 325).

Aslında Kadının Adı Vardı

Kadınların tarihi öncelikle baskı altına alınışlarının ve onu gizleyişlerinin tarihidir (Michel, 1984: 159). Bu bağlamda ezilmişliğe karşı çıkış “lanetli Havva” imgesine karşı, kadının da insan olduğunun kabul edilmesine yönelikti (Berktaş, 2003: 89). Feminizm kitabında Michel, kadınların başkaldırıışlarının tarihinin, kadınların baskı altına alınışlarının tarihi kadar eski yani avcılık ve toplayıcılıktan, tarıma ve yerleşik düzene geçildiği Orta Neolitik çağa kadar dayandığını ifade eder.

Batı'da burjuvazinin yükselişine koşut olarak geliştirilen “ev kadını” miti ve kadını ailesine bağımlı kılan “modern hukuk sistemi” ile kadın (10.000 yıllık süreçte), toplumdan eve, kamusal alanla özele, özerklikten bağımlılığa sürüklenir (Tekeli, 1984: 12). Bununla birlikte ikinci binyılın başlarından itibaren kadınlar için Orta Çağ karanlığının derinleştiğini, Orta Çağın sonunda ise kadının artık bir özne değil erkeğin dünyasında kurulan ve özel alana ait bir süje olduğunu söylemek mümkündür.

Dönemin kadın algısı cinsel hayatın aktifliği, yaş, sosyal statü, ekonomik güç, ait olunan aile gibi kıyaslamalarla şekil alır. Bu kategorilerden cinsel hayatın aktifliğine bağlı olarak yapılan bakire, evli ve dul ayrımı tüm kadınlar için geliştirilen değerler ve davranışlar için ortak paydayı oluşturur ve en güçlüsüdür. Casagrande (2005), Orta Çağ Avrupa'sının kadınlara çizdiği yaşam alanındaki denetim ve kontrol mekanizmalarını incelediği çalışmasında, kadınları özel alana hapseden bir modelin kurulduğunu ifade eder. Bu modelde kadınlara ait en önemli erdem, iffettir. İffetin kirlenmemesi kadınlığın toplumsal inşasında en kritik mesele olduğu için de kamusal hayatın dışında evde ya da manastırın özel alanında



bulunması takdir edilir. Kuşkusuz bu durum beraberinde direnişi de pekiştirir. Fransa'nın İngiliz saldırılarına karşı savunulmasında eşsiz bir kadın kahraman *Jeanne d'Arc* (1412-1431), XV. yüzyıldan başlayarak dört asır kadar süren “kadınların kavgası” (*querelle des femmes*) ve bu kavganın o dönemdeki öncülerinden *Christine de Pisan* (1364-1430) direnişin önemli simgeleri olurlar (Margolis, 2007a: 293-296; Margolis, 2007b: 191-192; Benson, 2007: 305-311). Ünlü eseri “*Kadınlar Kenti*” (*City of Ladies*) (1404-1405)'nde Christine de Pisan, bir kişinin yüceliğinin cinsiyetinde değil de erdemde yattığını ifade eder (Walters, 2005: 33).

16. yüzyılın sonlarında kadınların, dinsel sorgulamalar yaptığı da görülür. Hatta 1589'da “İngiliz feminist polemiğinin ilk örneği” olarak Jane Agner, Adem'in “cüruf ve kirli çamurdan” yapılmışken, Havva'nın Adem'in etinden “ondan daha saf olsun” diye ikinci model olarak dolayısıyla eksikleri giderilmiş ve daha üstün olarak yaratıldığını iddia eder (Walters, 2005: 19). Yine aynı yüzyılda Fransa'da Marie de Gournay, dönemin kadınlara uygun gördüğü koşullara isyan ederek “Kadınların ve Erkeklerin Eşitliği ve Kadınların Şikâyeti” adlı eseri kaleme alır ve böylece Rönesans'la birlikte feminizm, tarihe ilk adımını atmış olur (Michel, 1984: 67).

Kelly (1984), Rönesans dönemi için kabul edilen algıları sarstığı çalışmasında “Kadınların bir Rönesansı var mıydı?” diye sorar ve bu soruya kesin bir hayır ile cevap verir. Kelly'ye (1984-177) göre, Rönesans düşüncesinde burjuva yazınının eğitim, aile ve toplumsal alan üzerine geliştirdiği fikirler; eril kamusal alan ile dişil domestik alan ayrımı yaratarak kadının bağımsızlığını yadsır. Dolayısıyla, Orta Çağ'dan kalan kadını özel alana hapseden mirasın Rönesans döneminde yeniden üretildiği görülür. Örneğin, kadının toplumsal varlığı yine (baba ve koca gibi) bağlı ve bağımlı olduğu erkeğe dayandırılır; asli toplumsal rolleri aile ve annelik üzerine kurulu (Hufton, 2005). Kadınların isyanları 17. yüzyılda da devam eder. Mary Astell, kadınların kendileri için düşünmeyi öğrenmesi, sürekli erkeklerin yargılarına güvenmek yerine kendi zihinlerini ve becerilerini geliştirmesi gerektiğini ifade eder ve “*Evlilik Üzerine Bazı Yansımalar*” adlı eseri kaleme alır. Astell'e göre kadınlara onları geliştirecek eğitim verildiği taktirde kadınların en az erkekler kadar yetenekli oldukları ortaya çıkacaktır (Walters, 2005: 45).

Rousseau'nun yaşadığı 18. yüzyıla gelindiğinde ise Condorcet'in Temmuz 1790 tarihli “*Kadınların Kent Hakları Üzerine*” başlıklı broşürünü ve akabinde Olympe de Gouges'in kaleme aldığı “*Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi*” ile kendi ifadesiyle insan hakları gibi görünen erkek haklarının (patriarkal sistemin) kadınlara da uyarlanması gerektiği vurgusu görülür. Condercet, öncelikle kadınların tüzel statüsüyle Olympe de Gouges ise yasal rolleriyle ilgilenir (Sledziewski, 2005: 46). Olympe de Gouges, yayınladığı belgede kadınların özgür doğdukları ve erkeklerle eşit olduklarını çok net bir şekilde dile getirerek gerektiğinde dar ağacına çıkmak zorunda kalması gibi kürsüye çıkıp konuşmakta da özgür olması gerektiğini vurgular (Walters, 2005: 54). Rousseau'nun yaşadığı dönem olan 18.



yüzyıl eğitim tartışmalarının sıklıkla yaşandığı dönemdir. Öyle ki 1715-1759 yılları arasında eğitim üzerine 51 eser yayımlanırken, 1760-1790 yılları arasında içlerinde Rousseau'nun *Emile*'i olmakla birlikte 161 eserin yayımlandığı bilinmektedir (Sonnet, 2005: 107). Eğitim tartışmalarında ise kız çocuklarının evde mi yoksa okulda mı yetiştirileceği odak konusudur. Kızlarının evde eğitilmesi taraftarı olan grup, Rousseau'nun eserlerinden esinlenerek bir kadının eğitiminin temel nedeninin erkekleri memnun etmek olduğunu savunur. Rousseau bu konuda çok nettir.

Bir kadının eğitiminin tümü erkekle bağlantılı olmalıdır. Erkekleri memnun etmek, erkeklere yararlı olmak, onların sevgisini ve saygısını kazanmak, gençken onları büyütme ve yaşlandıklarında onlara bakmak, onlara öğüt vermek, onları teselli etmek, yaşamlarını keyifli ve hoş kılmak: Bunlar her yaşta kadının göreviydi ve çocukluktan itibaren öğretilmeliydi. (Rousseau, 2011)

Rousseau'nun *Emile* adlı eserinden yapılan yukarıdaki alıntı, dönemin kız çocuklarının eğitimi konusundaki bakış açısını çok net bir şekilde ortaya koyar. Ancak bu tavır madalyonun yalnızca bir yüzüdür. Hannah More, Maria Edgeworth, Catherine Macaulay ve Maria Wollstonecraft bu tavra çok net bir şekilde karşı çıkarlar. Wollstonecraft'ın 1792 yılında kadınların erkeklerle eşit eğitim görme hakkını engelleyen Fransız Devrimcileri başta olmak üzere tüm burjuvalara karşı yazdığı "Kadın Hakları Savunusu (*Vindication of the Rights of Women*)" bu karşı çıkış için önemlidir. Wollstonecraft kitabının "Toplumda kurulan doğal olmayan ayrımların olumsuz etkileri (*The pernicious effects of the unnatural distinctions established in society*)" başlıklı 9. bölümünde Rousseau'nun eğitim konusundaki düşüncelerini kabul etmez ve "Çocukluk döneminde kızları izleme fırsatını sanırım Rousseau'dan daha fazla buldum (Wollstonecraft, 1792: 87)" diyerek kadınla erkek arasındaki farkın dönemin egemen anlayışının aksine doğadan değil de iki cinse verilen farklı eğitimlerden kaynaklandığını ve kızların eğitildikleri takdirde toplumda onlara yasaklanan tüm rolleri yerine getirebileceklerini ifade eder (Rowbotham, 2011: 45-48, Michel, 1984: 111).

Sonuç

Rousseau'nun da temsil ettiği Aydınlanma dönemi eşitlik, özgürlük ve kardeşlik temalarının sıklıkla kullanıldığı bir dönemdir. Ancak bu temalar ışığında "insan" tekrar tanımlanırken, kadınların insan tanımından soyutlandığı görülür. Dolayısıyla da bu dönemin temsilcilerinden olan Rousseau için insanın erkekle eş anlamlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer ifadeyle Rousseau, kadını erkekten bağımsız olarak düşünmez (Arnaud-Duc, 2005: 95). Dönemin önemli konularından biri olan eğitim meselesinde bile Rousseau, erkeği hoşnut etmek amacıyla kadının eğitilmesini onaylar. Rousseau için kadınla erkek eşit



olmadığı için de vatandaşlık söz konusu olduğunda kadının fiilen bir vatandaşlık hakkı olmadığı görülür. Bu bakış açısının tipik bir 18. yüzyıl bakış açısı olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla da Rousseau için eşitlik, özgürlük gibi olgular söz konusu olduğunda çağının ötesine geçtiği ama kadının toplumsal varlığı söz konusu olduğunda çağının içinde sıkışıp kaldığını söylemek mümkün ancak yetersizdir. Çünkü sesleri bastırılmış ve bu yüzden kısık çıkmış olsa da kadınlar var olma savaşlarını Rousseau döneminde hatta daha öncesinde de vermişlerdir.

Toplum durumuna geçişle birlikte insanların kölelik durumunun başladığı ve ilk kölelik biçiminin cinsel kölelik olduğu bilinir. Daha çok çocuk doğurmaya başlayan kadınlar, yiyecek bulmak ve korunmak için eşlerine bağımlı hale gelirler. Doğa durumunda eşit olan erkek ve kadın, topluma geçişle birlikte değişmekte, başta köle konumuna düşen kadınlar zamanla aşkı kullanarak erkekleri kendilerine bağlamayı başarıp erkeklerin de özerkliklerini kaybetmelerine neden olurlar (Türkmenoğlu, 2004: 53). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde “Sevimli ve erdemli hanım yurttaşlar, sizin cinsinizin kaderi, her zaman bizim cinsimizi yönetmek olacaktır. Sizin etkisi sadece evlilik birliğinde görülen iffetli gücünüz, iyi ki kendisini ancak devleti şanı ve kamunun mutluluğu yolunda duyurur” şeklindeki ifadeyle Rousseau (2009:77) kadınları mutlu topluluğun temeli olarak gördüğünü dile getirirken öte yandan kadının birincil görevinin evlilik kurumunun devamlılığını sağlamak olarak gösterir. Yani kadının mutluluğu özgürlükten değil iyi bir erkeği koca olarak seçip onu mutlu etmekten geçer (Silier, 2010: 85). Buradaki amacın türün devamının sağlanması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim Emile adlı eserinde Rousseau (2011: 518) çok net bir şekilde kadının görevinin çocuk doğurmak olduğunu söyler. Kadın kamu hayatında yer almamalı, özel alana sıkışıp kendisini kocasına ve çocuklarına adanmalıdır. Öte yandan bu tutuma karşı olarak kadınların, sıkıştırıldıkları bu özel alandan çıkmak için savaş verdikleri de bilinmektedir. Erkeklerle karşı verilen bu eşitlik savaşının kadının var oluşu kadar eski olduğu bilinmekle birlikte Rönesans’la feminizmin tarihe adım attığı söylenebilir (Michel, 1984: 67). Çalışmanın teması olan Aydınlanma döneminde ise Olympe de Gouges, Condercet ve Mary Wollstonecraft gibi önemli isimler, Rousseau’nun kadın görüşlerinin tam tersini savunarak bu savaşı veren önemli isimlerden yalnızca birkaçıdır. Kadınlara erkeklerle eşit haklar tanındığında ve sıkıştırıldıkları özel alandan çıkartıldıklarında, en az erkekler kadar toplumun onlara verdikleri tüm rolleri yerine getirecekleri pek çok yazar tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla da kadın konusunda Rousseau’ya yönelik yapılan eleştirilerin haksız olmadığı görülebilmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2005) “Rousseau”, *Ekonomi Politik* (çev. İ. Berkan), Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı.
- Arnaud-Duc, N. (2005) “Hukukun Çelişkileri”, DUBY, G. ve PERROT, M. (der.) *Kadınların Tarihi* (çev. A. Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 80-111.



Berktaş, F. (2003) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis.

Casagrande, C. (2005) "Korunan Kadın", Duby, G. Perrot, M. ve Klapisch-Zuper, C. (der.). (çev. A. Fethi) *Kadınların tarihi - Ortaçağ'ın sessizliği* (Cilt II), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 75-105.

Crampe-Casnapet, M. (2005) "On Sekizinci Yüzyıl Felsefesinin Bir Örneği", Duby, G. Perrot, M. ve Klapisch-Zuper, C. (der.) (çev. A. Fethi) *Kadınların tarihi –Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları* (Cilt III), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 303-333.

Gökberk, M. (1999), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 10. Baskı.

Güçlü, A.B., vd. (2002) *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat.

Hufton, O. (2005) "Kadınlar, İş ve Aile", Duby, G. Perrot, M. ve Klapisch-Zuper, C. (der.). (çev. A. Fethi) *Kadınların tarihi –Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları* (Cilt III), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 25-52.

Kelly, J. (1984) "Did Women Have A Renaissance, Women", *History & Theory: Essays of Joan Kelly*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press.

Michel, A. (1984) *Feminizm* (çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.

Oskay, Ü. (2009) "Önsöz" Jean Jacques Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (çev: R. N. İleri), İstanbul: Say Yayınları, 10. Baskı.

Rousseau, J. J. (2005) *Ekonomi Politik* (çev. İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı.

Rousseau, J. J. (2007) *Toplum Sözleşmesi* (çev. A. Timuçin), İstanbul: Bulut Yayınları.

Rousseau, J. J. (2009) *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (çev. R. N. İleri), İstanbul: Say Yayınları, 10. Baskı.

Rousseau, J. J. (2011) *Emile* (çev. Y. Avunç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı.

Rowbotham, S. (2011) *Kadının Gizlenmiş Tarihi*, (çev. N. Şarman), İstanbul: Payel Yayınevi.

Silier, Y. (2010) *Özgürlük Yanılsaması, Marx ve Rousseau*, İstanbul: Yordam Kitap, 3. Baskı.

Sledziewski, E. G. (2005) "Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi", Duby, G. ve Perrot, M. (der.) *Kadınların Tarihi* (çev. A. Fethi) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 39-52.

Sonnet, M. (2005) "Bir kızı eğitmek.", Duby, G. Perrot, M. ve Klapisch-Zuper, C. (der.) (çev. A. Fethi) *Kadınların tarihi –Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları* (Cilt III), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 101-127.

Tekeli, Ş. (1984) *Feminizm* (çev. Ş. Tekeli), Önsöz, İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.

Turan, H. (1997) "Ahlak Felsefesinde Özgeci ve Çileci Yaklaşımlar, J. J. Rousseau ve I. Kant", *Felsefe Dünyası*, Sayı 23.

Türkmenoğlu, T. (2004) *Jean Jacques Rousseau'da Özgürlük Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ülper, S. (2007) *Kadın Sorunu Açısından Bir Felsefe Tarihi Okuması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Walters, M. (2005) *Feminizm* (çev. A. Gül), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Wollstonecraft, M. (1792) *Vindication of the Rights of Women* <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/wollstonecraft1792.pdf> (23.07.17)



Forum

Emek Piyasası İstatistiklerine Nereden Ulaşabiliriz?

Zümre ÖZDEMİR GÜLER*

Giriş

İstatistik, sosyal bilimler genelinde ve emek piyasası özelinde yapılan çalışmalarda kullanılan temel araçlardan biridir. Sosyal bilimlerde istatistik kullanımının iki temel yolla gerçekleştiği söylenebilir. Bunlardan ilki ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından derlenen veriler ile herhangi bir ülkenin durumunun betimlenmesi ya da ülkeler arası karşılaştırmaların yapılmasıdır. İkinci yol ise günümüzde sayısı gittikçe artan saha çalışmalarından elde edilen verilerin farklı istatistiksel yöntemlerle akademik çalışmalarda kullanılmasıdır. Bu tartışma metninde öncelikle sosyal bilimler genelinde ve emek piyasası özelinde istatistiğin kullanımının kısa bir tarihi verilecektir. Ardından Türkiye’de emek piyasasına dair bazı istatistiklere nereden ulaşılacağı ortaya konulacak ve bu alanda karşılaşılan istatistiksel sorunlara değinilecektir.

Sosyal Bilimlerde İstatistik

İstatistik, kullanıcının verileri bilimsel yönetime uygun bir şekilde toplamasını ve daha sonra verilerin ne anlama geldiğini keşfetmesine olanak tanıyan bir dizi fikir ve tekniği içerir. İstatistik, uygulamalı bir bilim olmasının yanı sıra yalnızca tümdengelimci bir yöntem kullanmakla kalmayıp sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla da etkileşime giren bir yapıya sahiptir. Bu yapıyla istatistik, iktisat, işletme, siyaset bilimi ve hükümet politikaları, sağlık bilimleri, kriminoloji ve sosyal politika gibi farklı bilim dallarında mevcut durumun tanımlanmasında ve karar alma süreçlerinde de kullanılabilir (Tabak, 2004).

İstatistiksel yöntem, gözlemlenebilir dünyadaki kalıpları ve düzenleri tanımlamanın bir yoludur. Veriler, gözlenen olaydan genel teorilere çıkarım yapmak amacıyla sistematik bir şekilde toplanır. İstatistikteki bu sistematik tümevarımsal yaklaşım, 17. yüzyılda, betimsel istatistiklerin kullanılmasını bilimle buluşturan John Graunt, Sir William Petty ve Hermann Conring’e kadar dayanır. Yine de, sosyal bilimlere dair soruların istatistiksel terimlerle ifade edilmesi 19. yüzyıla kadar tam anlamıyla gerçekleşmemiştir¹.

* Araş. Gör. Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü: zumreozdemir@gmail.com

¹ <http://www.popularsocialscience.com/2013/03/20/how-statistics-is-useful-in-social-science-an-example-from-the-kalmar-war/> Erişim: 11.12.2017.



Graunt (1620-1674) resmi verileri kullanarak doğum ve ölüm oranlarını ve bunların nedenlerini analitik bir bakış açısıyla inceleyen ve konuyla ilgili sistematik ve niceliksel bilgi arayışına giren ilk kişidir (Tabak, 2004). Merkantilist düşüncenin öncülerinden Petty (1623-1976), *Politik Aritmetik* adlı eserinde iktisadi karşılaştırmaları terimler yerine rakamlar ve ölçülerle gerçekleştirerek bilimsel tartışmalarda kullanılmak üzere farklı bir araç geliştirmiştir. Petty'nin çalışmaları bununla sınırlı kalmamıştır. Bunun yanında Petty, sayısal ölçütleri kullanarak servet, değer ve dış ticaret konularında da öncü çalışmalara imza atmıştır (Kazgan, 2006). Çok yönlü bir bilim adamı olan Hermann Conring (1606-1681), istatistiğin yanında hukuk, siyaset bilimi, tarih ve iktisat alanlarında da çalışmalarda bulunmuş bir isimdir. Conring'e göre istatistiğin amacı, belirli bir devletin iklimini, coğrafi konumunu, siyasi yapısını ve ekonomisini tanımlamak, nüfus tahminini yapmak ve tarihçesi hakkında bilgi vermektir (Johnson ve Kotz, 1997).

Sosyal bilimciler, istatistiksel yöntemleri kullanarak, popülasyondan (ana kütle) alınan bir örnekle ya da bir bütün olarak tüm popülasyonla deneysel çalışmalar ile genelleme yapabilirler. 19. yüzyılda istatistik konusunda çalışanların sosyal bilimlerle ilgilenmeye başlamaları, her iki alanda da önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Sosyal bilimlerdeki rasgelelik, fen bilimlerinin aksine, bu alanda gözleme dayalı ve benzer sonuçların elde edilme olasılığının düşük olması itibarıyla istatistikte yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde öne çıkan isimler ise Francis Galton, Émile Durkheim ve Karl Pearson'dur (Tabak, 2004).

Galton (1822-1911), modern sosyal bilim istatistiklerinin başlıca aracı olan korelasyon katsayısını, dağılım grafiğini ve regresyon analizini geliştirmiştir. Pearson (1857-1936), Galton'un çalışmalarını devam ettirmiş ve daha sonra Durkheim (1858-1917), diğer değişkenlere ek olarak intihar ve din arasında ilişkiyi gösteren kovaryansı bulan istatistikleri sunmuştur. Durkheim'in istatistikleri, araştırmacıların akıl yürütmelerine ve tecrübelerine dayanan daha felsefi bir prosedüre dayanmaktadır ².

Bu noktada Pearson'a ayrıca değinmek gerekir. Pearson, İngiltere ve Almanya'da geçirdiği eğitim hayatı boyunca bir yandan matematik ve fizik eğitimi alırken, diğer yandan Karl Marx'ın çalışmalarıyla da ilgilenmiştir. Eserlerinde sosyal adalet konusuna özel bir önem atfeden Pearson, kadın haklarının çok sınırlı olduğu bir çağda kadınların daha fazla hak elde etmeleri için çalışmalarda bulunmuştur. Bu süreçte Marksizm ile olan ilişkisini de sürdüren Pearson, aynı dönemde hem istatistikle ilgili çalışmalarını olgunlaştırmış hem de çeşitli politik dergilerde sosyal adalet temelli yazılar yayınlamıştır (Tabak, 2004). Pearson ayrıca bilimde olgu veya olgular arasındaki ilişkilerin saptanması, sınıflandırılması ve betimlenmesi konularında yaptığı öncü çalışmalarla bilinir (Yıldırım, 2008).

² <http://www.popularsocialscience.com/2013/03/20/how-statistics-is-useful-in-social-science-an-example-from-the-kalmar-war/> Erişim: 11.12.2017.



Emek Piyasası Çalışmalarında İstatistik

Sosyal bilimlerin bir dalı olarak emek piyasası çalışmaları da istatistikten fazlasıyla yararlanır. Emek piyasası çalışmalarında istatistiğin kullanımı İkinci Dünya Savaşının ardından başlamıştır. Daha önce anılan istatistikçilerden itibaren 1945 yılına kadar geçen süreçte sosyal bilimler alanında istatistiğin kullanımı daha çok nüfusa yönelik çalışmalarla ve özellikle nüfus sayımlarıyla sınırlı kalmıştır. Belirtilen dönemde emek piyasası çalışmalarında istatistiksel yöntemden çok nitel araştırmalara ve gözleme dayanan, sınırlı bir bölgeyi ele alan çalışmaların yapıldığı söylenebilir. Buna karşın, 1800'lü yılların son döneminden itibaren, özellikle Kıta Avrupası ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere ulusal istatistik ofislerinin kurulmasına bağlı olarak ulusal düzeyde emek piyasası çalışmalarının yapılmasına olanak veren araçlar da ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı adı geçen ülkelerde ulusal istatistik ofislerinin kuruluş dönemi olarak öne çıkar. Konuyla ilgili ilk gelişme Almanya'da eyaletler düzeyinde ilk istatistik ofisinin 1805 yılında Prusya'da kurulmasıdır. Yaşanan çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin ardından 1872 yılında Alman İmparatorluğu İstatistik Ofisi adı altında ulusal düzeyde bir kurumsal örgütlenmeye gidilmiştir³. Benzer şekilde ABD'de 1884 yılında Ulusal Emek İstatistikleri Bürosu kurulmuş ve bunu 1902 yılında Nüfus Sayımı İdaresi Kurumunun inşası izlemiştir⁴. Örgütlenme sürecinin görece geç gerçekleştiği Fransa'da ise 1900'lü yılların başında yapılan girişimler ancak 1946 yılında Ulusal İstatistik ve İktisat Araştırmaları Enstitüsünün kurulmasıyla bir sonuca ulaşmıştır⁵. Yine İngiltere'de de 1941 yılında kurulan Birleşik Krallık Merkezi İstatistik Ofisi de görece geç bir yapılanmayı işaret eder. Bu dönemde kurulan ulusal istatistik ofisleri mevcut durumu saptamakla kalmamış, ayrıca geçmişe dönük istatistikleri oluşturacak çalışmalarda da bulunmuşlardır. Örneğin Almanya'da sosyal göstergeleri de içerecek şekilde, makroekonomik göstergeler başta olmak üzere, 19. yüzyılın başına dek uzanan çok sayıda istatistiğin yer aldığı derlemelere rastlamak mümkündür (Tooze, 2001).

1900'lü yılların başından itibaren gelişme gösteren bu alandaki verilerin güvenilirliği iki dünya savaşı nedeniyle sekteye uğramış, İkinci Dünya Savaşının ardından konuyla ilgili standartların belirlenmesine paralel olarak veriler üzerindeki tartışmalar da ortadan kalkmıştır. Bu noktada özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yayınlanan verilerin süreklilik ve güvenilirlik bakımından önemli olduğu söylenebilir⁶.

³ <https://www.destatis.de/EN/AboutUs/History/History.html> Erişim: 11.12.2017.

⁴ <https://www.bls.gov/bls/history/home.htm> Erişim: 11.12.2017.

⁵ <https://www.insee.fr/en/accueil> Erişim: 11.12.2017.

⁶Günümüzde emek piyasası çalışmalarında başvurulan bir diğer istatistik kaynağı da Thomas Piketty ve Anthony Atkinson tarafından geliştirilen, Piketty'nin ünlü çalışması *Kapital*'de (2013) de kullanılan Dünya Refahı ve Gelir Veritabanı'dır. Bu veritabanı özellikle uzun dönemli istatistiklerin hesaplanmış ve derlenmiş olması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.http://wid.world/> Erişim: 11.12.2017.



Esasen özellikle ILO ve OECD tarafından yayınlanan veriler temel emek piyasası göstergeleri (istihdam ve işsizlik), gelir dağılımı (fonksiyonel ve kişisel) ve sendikalaşma oranı konularında ulusal gelişime ve uluslararası karşılaştırmaya uygun bir içerik sunmaktadır.

Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarında İstatistik

Türkiye'de emek piyasası çalışmalarında kullanılabilecek veri sayısı çok gibi görünmekle birlikte aslında uzun bir dönemi kapsayacak verilere ulaşmak oldukça güçtür. Her şeyden önce Türkiye'de emek piyasasına ilişkin verileri de içerecek şekilde istatistik alanında kurumsal bir yapılanmaya gidilmesinin henüz elli yıllık bir geçmişi vardır. Her ne kadar Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) ülkemizde istatistiğin tarihsel gelişimini 14. yüzyıla kadar uzatsa da hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında istatistik alanındaki çalışmalar nüfus sayımlarıyla sınırlı kalmıştır. Benzer şekilde 1930 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü'nün görevi de nüfus sayımlarıyla sınırlıdır⁷.

1960 yılına kadar olan dönemi kapsayan çalışmalarda emek piyasası konusunda kullanılan veriler saha araştırmalarına ya da belli baz yılları üzerinden yapılan tahminlere dayanır. 1962 yılına gelindiğinde, istatistik alanında ülkemizde ilk kez nüfus sayımlarını aşacak kurumsal bir düzenlemeye gidilmiş ve Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) kurulmuştur. DİE'nin kuruluşundan itibaren Kıta Avrupası ülkeleriyle benzer şekilde temel emek piyasası göstergeleri ile gelir dağılımını kapsayacak ilk güvenilir veriler yayınlanmaya başlamıştır. Öte yandan Türkiye'de sendikacılık alanındaki veriler ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanmaktadır⁸.

DİE'nin kuruluşundan hareketle çalışmada adı geçen uluslararası kurumların veri tabanlarında Türkiye için geçerli verilerin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren başlamasının tesadüfi bir durum olmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla, Türkiye'de karşılaştırmalı emek piyasası çalışmalarının yapılmasına izin veren istatistiki verilerin ancak elli yıllık bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca DİE tarafından yayınlanan verilerin diğer ülkelerde yayınlanan verilere göre çok daha dar kapsamlı olduğunu da belirtmek gerekir. Verilerin yetersizliği konusunda varılan uzlaşma sonucunda 1988 yılında yeni bir kurumsal düzenlemeye gidilmiş, hesaplama yöntemleri değiştirilmiş ve ardından verilerin hem yıllık hem de çeyreklik yayınlanması gündeme gelmiştir. Bu tarihten itibaren temel emek piyasası göstergeleri verileri düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. 2000 yılına gelindiğinde Avrupa Birliği (AB) ile uyum sürecinin bir yansıması olarak Türki-

⁷ <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=tarihce> Erişim: 11.12.2017.

⁸ Bakanlığın internet sitesinde ulaşılabilen en eski sendikalaşma oranı verisi 2003 yılına aittir. Bakınız: <https://www.csgb.gov.tr/home/contents/istatistikler/iscisendikauyesayilari/2015veoncesi/> Erişim: 11.12.2017.



ye'de emek piyasası göstergeleri NUTS1 ve NUTS2 düzeyinde de yayınlanmaya başlamıştır. Bu süreçte 2005 yılında yeni bir yasayla DİE yeniden yapılandırılmış ve TÜİK adını almıştır. Öte yandan TÜİK'in yayınladığı gelir dağılımı verilerinde de bazı eksiklikler söz konusudur. Kurum 1994-2005 yılları arasında hanehalkı bütçe araştırması aracılığıyla gelir dağılımına ilişkin veriler yayınlamıştır. 2006 yılında yine AB uyum sürecinin bir parçası olarak, bu yaklaşımdan vazgeçilmiş, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması adlı yeni bir yöntemi benimsemiştir. Konuyla ilgili olarak hanehalkı kullanılabilir geliri, eşdeğer hane halkı kullanılabilir geliri ve fert geliri temelli istatistikler yayınlamıştır. Bu istatistiklere ayrıca kır-kent temelinde ulaşmak da mümkündür. Gelir dağılımı konusunda OECD veri tabanında yer alan veriler TÜİK verilerine göre daha derli topludur.

Türkiye'de emek piyasası çalışmaları konusunda istatistiksel anlamda en sorunlu alan ise sendikacılıktır. OECD veri tabanlarında sendika yoğunluğu konusunda ikili bir ayrıma gidilmektedir. Bunlardan ilki yönetsel-idari verilerdir. Bu alandaki veriler üye ülkelerin ulusal istatistik kurumlarından veya çalışma bakanlığı gibi kurumlarla ilişkili istatistik ofislerinden elde edilir. Kimi durumlarda sendikalar da verilerin elde edilmesine katkıda bulunurlar. Ayrıca bazı ülkelerde yönetsel idari veriler anket yöntemiyle de desteklenir⁹. OECD diğer üye ülkelerin tamamından farklı olarak Türkiye'de sendikacılık alanında 2007 yılından önce yayınlanan resmi verileri güvenilir kabul etmemektedir. Bu konuda Çelik ve Lordoğlu'nun 2006 tarihli *Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistikleri'nin Sorunları Üzerine* başlıklı çalışması referans alınmaktadır. Konuyla ilgili olarak ancak 2007 yılından sonra yayınlanan resmi veriler kabul edilmektedir.

Bir Örnek: Cumhuriyet Türkiye'sinde İşsizlik

Bugün TÜİK veritabanlarında 1988 yılı öncesine ait herhangi bir istatistiğe ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca anılan dönemde emek piyasası göstergelerinin istatistiksel açıdan nasıl tanımlandığına ya da verilerin nasıl toplandığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bu açıklamanın en belirgin örneği işsizlik oranlarıdır. Resmi istatistiklerden hareketle Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından bugüne dek işsizliğin nasıl geliştiği sorusuna yanıt verilememektedir. Konuyla ilgili çalışmalar 1988 yılından itibaren TÜİK veritabanlarını işaret ederken bu dönemden öncesi içinse bir muğlaklık söz konusudur. Farklı çalışmalarda (Talas, 1992; Kongar, 2008; Kepenek ve Yentürk, 2009) belli yıllara ait işsizlik oranları yer almaktadır. Ancak kesintisiz bir şekilde 1923-1988 yıllarına ait işsizlik oranlarını veren tek kaynak Bulutay'ın 1995 yılında yayınladığı *Unemployment, Employment and Wages in Turkey* başlıklı çalışmasıdır. Esasen Bulutay'ın çalışmasında 1988 yılı öncesi için geçerli işsizlik verileri de bir tahmine dayanmaktadır. Her yıl için sabit fiyatlarla kişi başına düşen yatırımın o yıla ait işsizlik rakamlarına ulaşabilmek için

⁹ Konuyla ilgili olarak bakınız: Güler, M.A. ve Güler Özdemir, Z. (2017). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Ülkelerinde Sendika Yoğunluğu-İşsizlik İlişkisi, İş ve Hayat Dergisi, 3, 1, 9-29.



temel alınabileceğini varsayan Bulutay, DİE'nin 1988 yılı işsizlik verisini baz almış, bu veriyi kişi başına düşen yatırımlarda önceki yıllarda yaşanan değişim oranlarına bölmüş ve işsizlik oranını bu şekilde hesaplamıştır. Bir tahmine dayanmasına rağmen ancak Bulutay'ın çalışması ile TÜİK veritabanlarından elde edilen sonuçlar birleştirildiğinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde işsizliğin gelişimini somutlaştırmak mümkün olmaktadır.

Aşağıdaki şekilde Türkiye'de 15 yaş ve üzeri nüfus için geçerli işsizlik oranının 1923-2016 yılları arasındaki seyri bir zaman serisi grafiği ile gösterilmektedir. Ancak bu veri setine tek bir kaynaktan ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, 1923-1987 yılları arasındaki veriler için Bulutay (1995), 1988-2016 yılları arasındaki veriler için ise TÜİK veri tabanlarından yararlanılmıştır.

Şekil: Türkiye'de İşsizlik, 1923-2016



Sonuç

Sosyal bilimlerde istatistiğin kullanımı her geçen gün çok boyutlu bir şekilde artmaktadır. Bu artış sosyal bilimlerde istatistiğe verilen önemin bir göstergesidir. Emek piyasası özelinde yapılan çalışmalarda da istatistikten fazlasıyla yararlanılmaktadır. Özellikle karşılaştırmalı analizler yapılmasına olanak sağlaması bakımından istatistik, emek piyasası çalışmalarında kullanılan temel araçlardan biri haline gelmiştir. Bu durum istatistiğin disiplinler arası çalışmalara uygun olmasından ileri gelir. Dünya genelinde geçerli olan bu koşulların Türkiye'de bir karşılığının bulunup bulunmadığı ise tartışmaya açıktır. Tartışmanın gerekçeleri ülkemiz özelinde emek piyasasına ilişkin uzun süreli verilerin eksikliği ile verilerin tanımlanmasında yaşanan sorunlara dayanmaktadır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, temel sorunlardan biri, emek piyasasına dair yapılacak çalışmada



kullanılacak herhangi bir verinin tek bir kaynaktan temin edilememesi ve farklı kaynaklardan toplanan verilerdeki olası kavramsal uyumsuzluklardır. Bu metinde işsizlik oranları özelinde verilen örneğin emek piyasasına ilişkin diğer veriler için de genişletilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Bulutay, T. (1995) Unemployment, Employment and Wages in Turkey, ILO Ankara Ofisi Yayınları: Ankara.
- Çelik, A. ve Lordoğlu, K. (2006) "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üzerine", Çalışma ve Toplum, 3, 9, 11-30.
- Güler, M.A. ve Güler Özdemir, Z. (2017) "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Ülkelerinde Sendika Yoğunluğu-İşsizlik İlişkisi", İş ve Hayat Dergisi, 3, 1, 9-29.
- <http://www.http://wid.world/> Erişim: 11.12.2017.
- <http://www.popularsocialscience.com/2013/03/20/how-statistics-is-useful-in-social-science-an-example-from-the-kalmar-war/> Erişim: 11.12.2017.
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=tarihce> Erişim: 11.12.2017.
- <https://www.bls.gov/bls/history/home.htm> Erişim: 11.12.2017.
- <https://www.csgeb.gov.tr/home/contents/istatistikler/iscisendikauyesayilari/2015veoncesi>Erişim: 11.12.2017.
- <https://www.destatis.de/EN/AboutUs/History/History.html> Erişim: 11.12.2017.
- <https://www.insee.fr/en/accueil> Erişim: 11.12.2017.
- Johnson L.N. ve Kotz, S. (1997) Leading Personalities in Statistical Sciences: From the Seventeenth Century to the Present, New York: Wiley.
- Kazgan, G. (2006) İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2009) Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2008) 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Piketty, T. (2013) Kapital (çev. H. Koçak), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tabak, J. (2004) Probability and Statistics The Science of Uncertainty (History of Mathematics), New York: Facts On File.
- Talas, C. (1992) Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tooze, J.A. (2001) Statistics and the German State, 1900-1945: The Making of Modern Economic Knowledge, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yıldırım, C. (2008) Bilim Felsefesi, İstanbul: Remzi Kitabevi.





Değini

15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

Mine Dilan KIRAN*

Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından (TSBD) iki yılda bir düzenlenmektedir. Bu yıl 15.'si düzenlenen kongre 29 Kasım -1 Aralık 2017 tarihleri arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Kültür ve Kongre Merkezi'nde gerçekleştirildi.

Sosyal bilimler alanının tüm disiplinlerini kapsayan ve bu alandaki araştırmacı, sendikacı ve akademisyenlerin bir araya gelmesini sağlayan Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 1980 yılından günümüze süren bir gelenektir. Sosyal bilimlerin güncel sorunlarının araştırılması, tartışılması ve çözüm üretilmesi açısından en kapsamlı kongre olarak da varlığını sürdürmektedir.

Bu yıl 15.'si düzenlenen kongrede 98 oturumda 394 bildiri sunuldu. Genel olarak tartışma başlıkları; Ekim Devrimi, hukuk, tarih, siyaset, kent, kamu yönetimi, akademi ve KHK'lar, göçmen emeği ve mülteciler, sosyal güvenlik, toplumsal cinsiyet ve kadın emeği, çalışma hayatının sorunları, sendikalar ve direnişlerdi.

Ekim Devrimi Vardı, Varolacak...

Kongrede ilk göze çarpan Ekim Devrimi'nin 100. Yıldönümü kapsamında iki gün süren oturumlardı. Çok sayıda katılımcının takip ettiği bu oturumlarda; Ekim Devrimi'nin dünya tarihindeki yeri hukuksal, siyasal ve sosyal açıdan değerlendirildi ve bugünün koşullarında sosyalist sistemin yeniden nasıl kurulabileceği tartışıldı.

Değerli Hocalarımızın İzinden...

Kongreye ilişkin bir başka dikkat çekici nokta ise, sosyal bilimler alanında değerli bilim insanları anısına gerçekleşen oturumlardı. Şinasi Aksoy, İlder Ertuğrul, Aykut Göker, Selim İlkin, Halil İncalcık, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Orhan Koloğlu, Şerif Mardin, Erdoğan Soral, Şirin Tekeli, Eren Deniz Tol, Mehmet Fatih Traş ve Gürhan Fişek'i anmak ve katkılarını taze tutmak amacıyla onların çizmiş olduğu yoldan araştırmalar yapan çalışmalar sunuldu.

Bu kapsamda işçi sağlığı konusunda önemli çalışmalar yapan ve Genel-İş Sendikasının çalışmalarına da destek sunan değerli bilim insanı Gürhan Fişek anısına da oturumlar yapıldı. Kongre programlarında özel bir öneme sahip

* DİSK/ Genel-İş Araştırma Daire Uzmanı dilankiran@gmail.com



olan Emek Oturumu, bu yıl Gürhan Fişek'e atfedildi. Emek oturumunun birinci bölümünde Türkiye emek tarihinden kesitler, ikinci bölümünde ise Türkiye'de emeğin güncel sorunları tartışıldı. Yine Gürhan Fişek anısına gerçekleştirilen *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği* oturumunda yaşama verilen değer birleşkesi çerçevesinde Fişek Vakfı'nda gönüllü olarak yer alan akademisyenler sunumlar yaptı.

DİSK/Genel-İş Oturumu...

DİSK'in 50. yılı anısına düzenlenen DİSK/Genel-İş oturumunda "Kamuda Dönüşüm, Kamu İstihdamında Dönüşüm" başlığı ile genelde kamu özelde de yerel yönetimlerde neoliberal politikaların istihdam üzerinde yarattığı güvencesizlik üzerinde duruldu. Kamu hizmetlerinin dönüşümü, kamu hizmetleri dönüşürken kamuda ve yerel yönetimlerde istihdamın durumu ayrıntılı olarak incelendi. Bununla birlikte sendika temsilcileri ile yapılan araştırmanın sonuçları ise işçi sınıfını ve akademiye bir araya getirmesi açısından oldukça ilgi çekici oldu.

"Bilim İtaatsiz Olana İhtiyaç Duyar!"

Üniversitelere ve özgür bilime yönelik baskıların günden güne arttığı, kanun hükmünde kararname ve ihraçlarla akademi ve bilimin özgür tartışma ortamının yara aldığı bir dönemde Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 98 oturumda gerçekleşen tartışmalarla bilimin itaatsiz olana ihtiyaç duyduğunu bir kez daha ortaya koydu. Kongre bildiri kitabında da bu duruma özel olarak değinilmekte ve gerçekleştirilen tartışmaların dönüştürücü ve geliştirici özelliği vurgulanmaktadır: "*Kanun Hükmünde Kararnamelerle üniversiteleri 12 Eylül Rejiminden daha koyu bir karanlığa mahkum etmeye, özgür tartışma ortamını yok etmeye çalışan baskıcı zihniyete direnen bir karşı duruşu da ifade etmektedir.*"

Burada tek tek ele alamadığımız tüm oturumlar için genel bir değerlendirme yapacak olursak; oturumların geliştirici, aydınlatıcı, yol açıcı ve çözüm üretici nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönü ile akademisyenler, sendikacılar, genç araştırmacılar ve dinleyicilerin bir soluklanma alanı olan Kongre, toplum için bilimsel ve nitelikli üretimin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

¹ Theodor Adorno



Kitap Eleştirisi

Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümüne Eleştirel Sorgulamalar: Konular, Yöntemler ve Yaklaşımlar

Denizcan KUTLU*

Giriş

Türkiye'de sosyal politika kapsamlı bir dönüşüm sürecinin içinden geçmektedir. Eğitim, sağlık, çalışma yaşamı ve sosyal güvenlik alanlarında gerçekleşen iç-sel yeniden yapılanmalar ve bu alanlara dönük yapılan düzenlemeler, bu kapsamlı dönüşümün temellerini oluşturmaktadır. Öte yandan sosyal politika, uygulama boyutunda dönüşürken, disiplin olarak da bu dönüşüme ilgisiz kalmamıştır. Bu tanıtım ve değerlendirme yazısında, uygulamada dönüşümün yaşandığı alanlara (konular) ilişkin genel bir döküm çıkartırken, disiplin olarak, dönüşümün ele alınışını (yöntemler ve yaklaşımlar) masaya yatırmak isteğindediriz. Bunu yaparken yararlanacağımız 6 kitap var. Tarih sırasına göre sıralayacak olursak:

- Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, 2008
- Gamze Yücesan-Özdemir, Ali Murat Özdemir, *Sermayenin Adaleti Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, 2008
- Oğuz Topak, *Refah Devleti ve Kapitalizm 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, 2012
- Meryem Koray, Aziz Çelik (der.), *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, 2015
- Ahmet Makal, Aziz Çelik (der.), *Zor Zamanlarda Emek Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları*, 2017
- Gülbiye Yenimahalleli Yaşar, Asuman Göksel, Ömür Birler (der.), *Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa*, 2017

Türkiye'de sosyal politika disiplinine dönük ilginin özellikle son yıllarda giderek artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Her konu ile ilgili derinleşen bir literatür bulunmakla birlikte, bu yazı kapsamında literatürün bütününe yönelik ayrıntılı değerlendirmelerde bulunabilmemiz mümkün değildir. O halde bu kısa değini yazısında, genel gözlemlerde bulunmakla yetineceğiz. Bu artan ilgi içe-

* Dr. Namık Kemal Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri dktulu@nku.edu.tr



risinde öne çıkan konular, -belirli bir öncelik sırası gözetmeden- şu 10 başlık altında toplanabilir: Sağlık; Emeklilik, sosyal güvenlik, sosyal sigortalar; Sosyal yardım; Bakım; Eğitim; Çalışma yaşamı; Bölüşüm ve yoksulluk; Toplumsal cinsiyet; Göçmen işçiler; Kent ve çevre.

Yöntemler

Yöntemi, bilgiye erişim, bilginin düzenlenmesi ve yorumlanması süreci olarak düşünürsek, sosyal politika disiplini oluşturulan çalışmaları, en genel hatlarıyla aşağıda başlıklandırdığımız haliyle bir yöntemsel bölünmeye tabi tutabiliriz.

İç Dönüşüm ve Dış Dönüşüm...

Literatürün genelinde, her bir konunun kendi iç dönüşüm eğilimleri ve süreçleri ile ele alındığı ve yer yer bunların, dış -nesnel/yapısal- dönüşüm süreçleri ile birlikte analiz edildiği görülmektedir. Kanımızca giderek güçlenen bu eğilim, sosyal politikanın konularının belirli bir analitik bütünlüğe kavuşturulması bakımından önemlidir. Diğer taraftan, dış -nesnel/yapısal- dönüşüm süreçleri ile görece bağlantısız bir biçimde, ele aldığı konuyu iç değişim dinamikleri bakımından ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır.

Kurumsal Yapı İncelemeleri ve Alan Araştırmaları

Yukarıda belirlenen genel çerçeve içerisine yerleştirilebilecek bir biçimde özel bir tasnif yapmadan, son yıllarda sosyal politika literatürünü oluşturan çalışmaların, eşit bir dağılım göstermeyecek biçimde, kurumsal yapıya odaklanan ve alan araştırmalarına dayanan çalışmalar olarak iki kulvarda ilerlediği gözlemlenmektedir. Bunların içinde ağırlık; düzenleme/mevzuat, uygulama ve politikaları içeren kurumsal yapıya odaklanan çalışmalardır. Diğer taraftan, eşitsiz dağılımın diğer kefesinde kurumsal yapıyı dışlamayacak şekilde kaleme alınmış olan alan araştırmalarına dayalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu ikinci hattın giderek güçlenmekte olduğu ve literatürü besleyen, katkı mahiyetinde bir dizi çalışmanın yapıldığı gözlemlenmektedir.

Konular...

Yukarıda, sosyal politika literatürü içerisinde öne çıktığını tespit ettiğimiz konulara ilişkin, bu yazıda belirlediğimiz kitaplardan kimi aktarımlar yapalım ve kesitler sunalım.

Sağlık

Sağlığın, sosyal politikanın temel bir konusu olarak, sağlıkta dönüşüm ile birlikte giderek daha fazla çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika* adlı çalışmasında sağlık-sosyal politika ilişkisini, harcamalar ve hizmetin örgütlenmesi temelinde ele almaktadır.



Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa adlı çalışmada, "Sağlık Politikası" başlığı altında, iç dönüşüm ve dış dönüşümün iç içe geçirilerek ele alındığı örneklere rastlanmaktadır. Beş yazar (Onur Hamzaoğlu, Kayıhan Pala, Cavit Işık Yavuz, Gülbiye Yenimahalleli Yaşar), sağlıkta dönüşüm sürecini, küresel ve ulusal boyutlarıyla, politikalar ve hizmetin örgütlenmesi temelinde ele almaktadır. Bu yazıların 4'ünün kurumsal yapıya odaklandığı görülürken, bir makale (Gül Çorbacıoğlu) şiddet temelinde hekimlik pratiklerine eğilmektedir. Osman Öztürk, Himmet, Fıtrat, Piyasa isimli kitapta sağlıkta dönüşüm sürecini kurumsal temelleri ile kavramakta ve hak kayıplarını sıralamaktadır.

Sağlığı farklı boyutlarıyla ele alan çalışmalar da vardır. Örneğin Gamze Yücesan-Özdemir ve Ali Murat Özdemir sağlığı metalaşan karakteri; Oğuz Topak ise toplumsal yeniden üretim bakımından değerlendirmektedir. Bu iki çalışmanın, sağlığı bir üretim noktası olarak ele aldığı ve birikim süreçleri temelinde analiz ettiği görülmektedir. Yücesan-Özdemir ve Özdemir'in çalışmasında sağlıkta dönüşüm, politik iktisadın kavramsal çerçevesi ile analiz edilmektedir. Topak'ta sağlıkta dönüşüm, doğrudan kurumsal boyutları temelinde ele alınsa da kitabın bütünü açısından düşünüldüğünde, birikim rejimleri ve üretim süreçlerinin bir parçası olarak, toplumsal yeniden üretimin dolayımında gerçekleşen bir yeniden yapılanma alanı olarak analitik bir çerçeveye oturmaktadır. Bu anlamda Topak'ın çalışmasının, sadece sağlığı değil, ele aldığı diğer konuları da yeni-liberal dönüşüm süreçleri içerisinde piyasa ilişkilerine konu olan hizmet üretimi alanları olarak değil, üretim süreçleri ile bağı temelinde tartıştığı belirtilmelidir.

Emeklilik, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar

Emeklilik ve sosyal sigortalar, sosyal güvenliğin dönüşümü kapsamında incelenmektedir. Bireysel emeklilik, son dönemde giderek artan bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bu konu, Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa'da* Burcu Gökçe Yılmaz Akın tarafından ele alınmıştır. Himmet, Fıtrat, Piyasa isimli kitapta Recep Kapar, AKP iktidarı döneminde sosyal sigortalara odaklanmakta, primli rejimin iç dönüşümünü, dış dönüşümle bağı ile birlikte kapsamlı olarak değerlendirmektedir. Sosyal güvenliğe, primsiz rejim de eklenerek, Oğuz Topak tarafından da yer verilmiştir. Topak, sosyal güvenlikle dönüşümü, birikim rejimi ile uyumlu bir refah rejimi oluşumunun bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Türkiye'de sosyal politika literatürünün bütününe bakıldığında, emekliliğin ağırlıklı olarak kurumsal yapıya odaklanarak incelendiği gözlemlenmektedir. Bir deneyim alanı olarak sosyal araştırmanın gündemine girebildiği örnekler ise sınırlı kalmaktadır. *Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa* başlıklı kitapta, Asya Saydam'ın makalesi metal ve belediye işçilerinin emekliliklerini karşılaştırmalı bir yaklaşım ile ele almaktadır. Türkiye'de emeklilerin emeklilik deneyimlerini farklı yönleriyle değerlendirecek kapsamlı araştırmalara gereksi-



nim olduğu açıktır. Bu arada Yücesan-Özdemir ve Özdemir ise sosyal güvenlikte dönüşümü, devlet biçiminde ve emek sürecinde değişim temelinde ele almaktadırlar. Analiz birimini sosyal güvenliğe ait iç dönüşüm süreçlerinden, dış dönüşüm süreçlerine doğru kaydıran bu yaklaşımın, inceleme birimi ve analiz birimi şeklinde bir yöntemsel ayrıma dayandığı da söylenebilir. Aynı yazarların bir diğer çalışmasında ise, sosyal güvenlikte dönüşüm, dönüşümün birey ve toplum anlayışı bakımından irdelenmektedir.

Sosyal yardımlar

Türkiye’de sosyal politika literatürünün gelişen alanlarından biri de sosyal yardımlardır. Özellikle 2000’li yıllarda, uygulamanın yaygınlaşmasına koşut olarak görülen bu gelişimin, literatürün temel özelliklerini yansıttığı söylenebilir: Sosyal yardımlar ağırlıklı olarak kurumsal dinamikler temelinde ele alınmakta, sosyal yardım alanlar ve onların deneyimleri dışlanmaktadır. Öte yandan, sosyal yardımlar söz konusu olduğu zaman, iç ve dış dönüşüm dinamikleri arasında ilişki kuran eserler de görece azınlıktadır. Buğra’nın bu konuyu, kurumlar ile siyasal ve toplumsal ilişkilerin dönüşümü bakımından tartıştığı; geleneksel refah rejiminde dönüşümün bir parçası olarak açıkladığı, özellikle AKP döneminde ise muhafazakarlık ve hayırseverlik eleştirisi temelinde ele aldığı görülmektedir. Topak’ta sosyal yardımlar, toplumsal yeniden üretimin sosyal güvenlik kolunun bir parçasıdır ve yeni birikim rejimi ile uyumlu bir biçimde refah devletinin dönüşümü ve piyasanın hakimiyetinin sağlanmasının etkisi altındadır. Topak, “bireyselleştirilmiş bir yardım modeli”nin varlığının altını çizmektedir. Bu yaklaşım ile yukarıda değinilen Yücesan-Özdemir ve Özdemir’in sosyal güvenlikte dönüşüm ve birey arasında bağ kuran analitik çerçevesi birlikte değerlendirilmelidir. Gülcan Urhan ve Betül Urhan’ın konuyu, *Himmet, Fitrat, Piyasa* isimli kitapta iç ve dış dönüşüm arasında güçlü bir bağ kuracak bir biçimde kurumsal yeniden yapılanma temelinde ele aldığı görülmektedir. *Türkiye’de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa*’da sosyal yardımlara ayrı bir bölüm ayrılmış durumdadır. Makalelerden üçü (Gülcan Urhan, Betül Urhan, Recep Kapar, Berra Zeynep Dordurka) sosyal yardımları kurumsal boyutları temelinde ele alırken, bir makalenin (Denizcan Kutlu) kurumsal değişim dinamikleri ile alan araştırmasını birlikte ele aldığı görülmektedir. Bu kitapta yer alan tüm çalışmalarda, iç ve dış dönüşüm arasında kurulan belirgin bir bağın varlığından söz edilebilir.

Bakım

Bakım hizmetleri de sosyal politika literatüründe gelişen alanlardan biridir. *Türkiye’de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa* adlı çalışmada, bu konuda bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan iki çalışmada (Reyhan Atasü Topçuoğlu, Özge Sanem Özateş Gelmez), bakım hizmetlerinin ağırlıklı analiz noktasının piyasalaşma ve toplumsal cinsiyet olduğu görülmektedir. Bir diğer



çalışmada (Bengi Yanık-İlhan, Esra Öztürk, Ayşe Alin Bayar) ise, yaşlı bakımı konu edinilmiştir. Bu çalışmalarda, kurumsal dinamikler ön plana çıkartılmış, bakım hizmetlerinde dönüşüm, politika, düzenleme ve uygulamalar bakımından incelenmiştir. Diğer taraftan alanın kendi iç dönüşümü ile bakım hizmetlerini çevreleyen dış dönüşüm süreçlerinin birlikteliğine dayalı bir analitik çerçevenin varlığı göze çarpmaktadır.

Eğitim

Eğitim, sosyal politika literatürünün bütünü açısından sağlık, sosyal güvenlik ve çalışma yaşamı ile karşılaştırıldığında daha ikincil bir araştırma ve inceleme alanıdır. Nitekim bu yazıda yer verdiğimiz çalışmalar içerisinde de diğer konu başlıklarına kıyasla, görece daha az yer verilmiş bir konudur. Kemal İnal, *Himmet, Fıtrat, Piyasa*'da ve Topak eğitimde dönüşümü piyasalaşma temelinde değerlendirmektedir. İnal'da ayrıca ek bir muhafazakarlaşma vurgusu da görülmektedir. Her iki çalışma da eğitim konusuna, iç ve dış dönüşümü bağlantılandırarak politikalar ve düzenlemeler temelinde yaklaşmaktadır.

Çalışma Yaşamı

Türkiye'de sosyal politika çalışmaları, işgücü, iş hukuku, sendikacılık, sendikal haklar ve işçi sağlığı ve iş güvenliği konularını da içerecek şekilde çalışma yaşamındaki dönüşüm ve düzenlemeleri de konu edinmektedir. Yücesan-Özdemir ve Özdemir, uluslararası işbölümünün ve üretimin dönüşümü temelinde, işgücü piyasasında ve sözleşme ilişkilerinde yeniden yapılanma süreçlerine odaklanmaktadır. Topak'a göre, emek rejimindeki dönüşümler, birikim stratejisindeki dönüşümlerin bir uzanımıdır. Topak, emeğe ilişkin düzenlemeleri sosyal politikanın bir parçası olarak ele alır ve refah devletinin dönüşümü kapsamında inceler. Ona göre, düzenlemeler bir tür "emek kontrolü" işlevi ile yüklüdür.

Himmet, Fıtrat, Piyasa adlı kitapta da iş hukuku, sendikacılık, sendikal haklar ve işgücü gibi başlıklar, Kuvvet Lordoğlu, Hakan Koçak, Murat Özveri ve Aziz Çelik tarafından etraflıca ve ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Aynı şekilde, *Zor Zamanlarda Emek* adlı çalışmada da benzer konular sayılan isimlere ek olarak Banu Uçkan Hekimler, Can Şafak, Ahmet Selamoğlu, Gaye Burcu Yıldız ve Recep Kapar tarafından toplu pazarlık ve işçi sağlığı ve iş güvenliği konuları dahil edilmiş bir biçimde ayrıntılarıyla tartışılmaktadır. Yukarıda literatürün geneline dönük paylaştığımız gözlemlerin bu çalışmalar için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu çalışmalar, ağırlıklı olarak düzenleme ve politikaları içermekte, işçilerin deneyimleri ikinci planda kalmaktadır. Diğer taraftan ele alınan konuların içsel dönüşümleri, dış nesnel/yapısal dönüşüm dinamikleri ile görece bağlı bir biçimde tartışılmaktadır.



Bölüşüm ve Yoksulluk

Türkiye’de sosyal politika çalışmalarında bölüşüm ve yoksulluk konusu belirli bir yer kaplamaktadır. Bu yazıda ele aldığımız çalışmalar içerisinde, bölüşüm ve yoksulluk konusunun, sınıfsal bölüşüm (Korkut Boratav, Serdal Bahçe, Benan Eres, Ahmet Haşim Köse) ve çalışan yoksulluğu (Seyhan Erdoğan, Denizcan Kutlu) olarak *Zor Zamanlarda Emek* başlıklı çalışmada incelendiği görülmektedir. Bölüşüm konusu, nicel veriler temelinde ele alınırken, analiz birimi olarak toplumsal sınıfları belirleyerek, nüfusu yüzdelik gruplara göre bölen literatürün genelinden ayrılmaktadır. Çalışan yoksulluğu ise, politikalar bağlamında değerlendirilir. Bu çalışmaların da önceki belirlemelerimizde olduğu gibi politika, uygulama ve düzenlemelere odaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan incelenen konunun iç dönüşüm süreçler ile dış dönüşüm süreçleri arasında bağlar oldukça güçlüdür.

Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet Türkiye’de sosyal politika literatürünün kapsamı giderek artan konularından biridir. Bununla birlikte, bu yazıda yer verdiğimiz çalışmalar içerisinde, bağımsız bir konu olarak *Himmet, Fitrat, Piyasa*’da Saniye Dedeoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Dedeoğlu çalışmasında, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını yeni-liberalizm ve muhafazakarlaşma ekseninde tartışmaktadır. Dedeoğlu’nun çalışması, hakim toplumsal cinsiyet politikalarına maruz kalanların deneyimlerini içermemekte, politikalara odaklanmaktadır. Bununla birlikte, konuyu tarihsel boyutlarını da yansıtan dış dönüşüm dinamikleri bakımından da tartışmaktadır.

Göçmen İşçiler

Göçmen işçilik ve göçmen işçiler, Türkiye’de sosyal politika literatüründe giderek artan araştırma konularıdır. Konu, Kuvvet Lordoğlu tarafından, *Zor Zamanlarda Emek* başlıklı çalışmada yer bulmuştur. Konuya Suriyeli işçiler özelinde eğilen Lordoğlu, verilerin yanı sıra saha çalışması bulgularını da aktarmıştır. Bu anlamda deneyim boyutuna odaklanan yönü ile diğer çalışmalardan ayrılmakta ve iç ve dış dönüşümün birlikteliğini de kurmaktadır.

Kent ve Çevre

Türkiye’de sosyal politikanın ihmal edilmiş konularından ikisi kent ve çevredir. Bu iki konunun sosyal politika bağlamında düşünülmesine ilişkin ciddi eksiklikler olduğunu söylemek mümkündür. Kent ve çevre konusu, *Himmet, Fitrat, Piyasa*’da Örgen Uğurlu (çevre) ve Binnur Ökten Ünsal (kent) tarafından ele alınmıştır. Her iki çalışmanın da inceledikleri konulara ait politika ve düzenlemeleri mercek altına aldıkları, bu alanlarda yaşanan dönüşümleri dış dönüşüme ait dinamiklerle birlikte kavradıkları ifade edilebilir.



Yaklaşımlar

Yazının bu bölümünde, ele alınan çalışmalarda benimsenen kimi yaklaşımlarla ilgili notlar düşmeyi amaçlıyoruz. Sözü edilen çalışmaların tamamının eleştirel bir yaklaşımı benimsedikleri açıktır. Bunu, “eleştirel sosyal politika yaklaşımı” olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir.

Öte yandan, sözü geçen kitap ve çalışmalarda, incelediği konuyu eleştirel bir pencereden ele alsada da belirgin bir teorik yaklaşım benimseyip, onun kavramlarını kullanan ve kullanmayan çalışmalara ayrıca kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bu noktada karşımıza, Marksist Yaklaşım ve Polanyici Yaklaşım şeklinde - burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz - iki teorik eğilimin çıktığı söylenebilir. Marksist yaklaşım, bu yazıda ele aldığımız çalışmalar bakımından, Yücesan-Özdemir ve Özdemir, Topak, Boratav, Bahçe, Eres ve Köse'nin çalışmalarında izlenebilir. Polanyici yaklaşımın izlenebileceği çalışma ise Buğra'ya aittir. Her iki yaklaşımın etkileri elbette kitaplarda yer alan başka çalışmalarda da görülebilir. Marksist yaklaşıma dayanan çalışmaların ağırlıklı olarak, inceledikleri konunun dış dönüşüm dinamiklerini birikim, üretim ve sınıf soyutlamaları temelinde belirledikleri görülürken, Polanyici yaklaşımda soyutlama düzeyi piyasa ve toplumdur. Şüphesiz burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu yaklaşımlar arasındaki ayrımlar geçirimsiz ve kategorik bir nitelik taşımamaktadır; soyutlama düzeyleri ve kavramlar arasında güçlü bağlar vardır. Bizim buradaki amacımız ise, Türkiye'de sosyal politika literatüründeki kimi çalışmaların teorik arka planlara ait kimi notlar düşmekten ibarettir.

Sosyal politika disiplininin içsel ayrımlarına bakıldığında ise; üretim noktası ve onun etrafında oluşan ilişkilerden, üretimde ilişkilerden daha çok, üretim noktasına görece dışsal, ağırlıklı olarak emek gücünün yeniden üretimine dönük ilişkiler incelenmektedir. Öte yandan, üretim noktasına görece dışsal bu alanları incelemeye dönük analitik çerçeve, üretim noktasından bağımsız bir niteliğe sahiptir. Özellikle Buğra öncülüğündeki Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında üretilen çalışmaların genel yönelimlerinin, sosyal politikayı bir uğraş alanı, bir disiplin olarak üretim noktasından uzaklaştırdığını söylemek mümkündür. Çalışma ilişkilerinin, emek sürecinin ve emeğin örgütlerinin, sosyal politikanın ilgi alanından çıkartılması ve sosyal politikanın salt emek gücünün yeniden üretim alanları ile sınırlı bir düzenleme ve uğraş alanı olarak görülme eğilimlerine karşı, sosyal politikanın emek sürecine içsel bir niteliğinin olduğunun altı çizilmelidir.

Son not...

Bu kısa tanıtım ve değerlendirme yazısında, sosyal politikanın dönüşümünü eleştirel olarak sorgulayan altı kitaba yer vermeye çalıştık. Öncelikle, konuların ne tür bir yöntem ile ele alındığına ilişkin kimi değerlerimiz oldu. Ardından yazının giriş kısımlarında belirlediğimiz konuları, örnekleri ile yöntem temelinde



açılmaya çalıştık. Son olarak ise çalışmalarda öne çıkan yaklaşımlara ilişkin kimi notlar düşmeyi amaçladık. Öneri niteliğinde şunları söyleyebiliriz: Kurumsal dinamiklerin yanı sıra, incelenen konunun öznesinin deneyimlerini açığa çıkaracak saha araştırmalarının artması önemlidir. İşsiz yoksullar, emekliler, iş kazası geçirmiş olanlar, sosyal yardım alanlar, bakım hizmetlerinden yararlananlar ve sendikali işçilerin deneyimlerinin mercek altına alınması ufuk açıcı olacaktır. Ayrıca kent-çevre ve eğitim konularının, sosyal politika disipliniinde daha güçlü bir biçimde yer alması, disiplin bakımından zenginleştirici olacaktır.

Kaynakça

- Buğra, A. (2008) Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. ve Çelik A. (der.) (2015) Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Makal, A. ve Çelik, A. (der.) (2017) Zor Zamanlarda Emek Türkiye'de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Topak, O. (2012) Refah Devleti ve Kapitalizm 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenimahalleli Yaşar, G. Göksel, A. ve Birler Ö (der.) (2017) Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Yücesan-Özdemir, G. ve Özdemir, A. M. (2008) Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika, Ankara: Dipnot Yayınları.



Yazarlara Duyuru

Emek Araştırma dergisinde yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde ve açık, anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır.

Değerlendirme Süreci

Dergimize gönderilen yazılar öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Hakemlik süreci, yazar isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik değerlendirmesi yoluyla işletilir. Bu süreçte yazılar iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orijinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ile daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir. Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması durumunda, yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazarlar, hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 20 gün içerisinde tamamlayarak yayın kuruluna tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Emek Araştırma dergisine çalışmalarını gönderen yazarlar derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Yazının yayımlanması konusunda son karar yayın kuruluna aittir.

Yazı Teslim Kuralları

Dergimize gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Ancak gönderilecek yazıların kongre, sempozyum gibi bir toplantıda bildiri şeklinde sunulmuş olması yayımlanması için engel değildir.

Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar Times New Roman fontunda, 12 punto ve 1,5 satır aralığı ile yazılmalı ve emekarastirma@genel-is.org.tr adresine gönderilmelidir. Makalelerin 150-250 kelime civarında İngilizce ve Türkçe özlere yazıyla birlikte gönderilmelidir. Özlere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler eklenmelidir. Dergiye gönderilen yazıların kaynakça ve yazım kuralları dergi kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.



Gönderilen yazıların başlıklarının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler ayrıca bir kapak sayfasına ya da Word dosyasına eklenmeli ve yazılar bu şekilde dergiye gönderilmelidir.

Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar metin içinde numaralandırılmalı ve “dipnot” şeklinde verilmelidir. Referanslar ise, APA sistemine göre düzenlenmelidir.

Kaynakçada, sadece yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralama izlenmelidir.

Başlıkların Düzenlenmesi

Ana başlık: İlk harfleri büyük, 14 punto ve bold

Giriş, Öz, Abstract, Sonuç ve Kaynakça: Baş harfleri büyük, sola yaslı, on iki punto, bold

Başlıklar: Baş harfleri büyük, sola yaslı, 12 punto, bold

Alt başlıklar: Baş harfleri büyük, italik, paragrafa hizalı, 12 punto, bold

Metin İçi Kaynak Gösterimi

Yapılan çalışmalarda, başkalarının düşünceleri alıntı ya da gönderme şeklinde verilmelidir. Kısa alıntılar tırnak işareti içinde gösterilmelidir. 4 satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak 1 cm içeriden blok halinde, 10 punto ile yazılmalıdır. Bu durumda tırnak işareti kullanılmamalıdır.

Göndermelerde yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası bilgileri parantez içinde aktarılmalıdır. Tek ve iki yazarlı yayınlarda her iki yazarın soyadına da parantez içinde yer verilmelidir.

İkiden fazla yazarı olan yayınlarda gönderme yapılırken sadece birinci yazarın soyadı verilir, diğer yazarlar için “vd.” ifadesi kullanılmalıdır.

Tüzel kişiler tarafından yazılmış yayınlarda tüzel kişi adı çok uzunsa veya kısaltılmış biçimi çok biliniyorsa ilk göndermeden sonra kısaltma yoluna gidilebilir. Kısaltma kullanılmasına karar verilirse ilk göndermede kurum adının açık hali yazılmalı ve yanında parantez içinde kısaltması verilmelidir.

Bir yazarın aynı tarihte yayınlanmış birden fazla yayınından yararlanılmışsa, yayınları birbirinden ayırmak için sırasıyla “a,b,c,…” ibareleri kullanılmalı ve bu kullanım gerek metin içinde kaynak gösterme sırasında gerekse kaynakça bölümünde yer almalıdır.



Kaynak Gösterme Örnekleri

I. Tek yazarlı kitaplar ve makaleler.

Metin içindeki yollamada (kitap):

(McQuail, 1987: 55)

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda:

(McQuail, 1987a: 55; 1987b: 40)

Alıntı yapılan yazarın başka bir yazardan alıntı yapmış olması durumunda:

(Aktaran: McQuail, 1987a: 55)

Kaynakçada:

McQuail, D. (1987) Mass Communication Theory: An Introduction, Beverly Hills, CA: Sage Publication Inc.

Akbulut, Ö. (2007) Küreselleşme Ulus- Devlet ve Kamu Yönetimi, Ankara: TO-DAİ Yayını.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Akbulut, 2013: 168)

Kaynakçada:

Akbulut, Ö. (2013) “Küresel Kapitalizm ve Devlet”, Toplum ve Hekim, 28, 3, 165-171.

II. İki yazarlı kitaplar ve makaleler.

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Denhardt ve Denhard, 2007: 24)

Kaynakçada:

Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007) The New Public Service, New York: M. E. Sharpe.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Mc Combs ve Shaw, 1998: 108)

Kaynakçada:

McCombs, M. E. ve Shaw D. L. (1972) “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, The Public Opinion Quarterly, 36, 2, 176-187.

III. İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler.

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Lazarsfeld vd., 1996: 45)

Kaynakçada:

Lazarsfeld, P. F. Berolson, B. ve Gaudet, H. (1944) The People Choice, London: Columbia University Press.



IV. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Uçkan, 2014: 111)

Kaynakçada:

Uçkan, B. (2014) "Uluslararası İşçi Örgütlerinin Tarihsel Gelişimi, Faaliyetleri ve Üye Yapıları", Uluslararası Sosyal Politika: Teorisi, Uluslararası Çalışma Normları ve Güncel Gelişmeler (der. P. A. Kaya), Ankara: Siyasal Kitabevi, 109-130.

Metin içindeki yollamada (kurum yayınları):

(DPT, 1989: 145)

Kaynakçada:

DPT, (1989) Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994, Ankara.

V. Yazarı Olmayan Kitap:

Metin içindeki yollamada:

Kitap Adı Kısaysa:

(Kütüphaneciliğe Giriş, 1987)

Kitap Adı Uzunsa:

(Sanal..., 1995: 70)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğe Giriş, (1987) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VI. Görüşme:

Metin içindeki yollamada:

(O. Koloğlu ile kişisel iletişim, 13 Mart 2007)

Kaynakçada:

Orhan Koloğlu ile 13 Mart 2007 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

VII. Elektronik Kaynak

Metin içindeki yollamada:

(Çubukçu, 2009)

Kaynakçada:

Çubukçu, M. (2009) "Bu Kimin Zaferi?", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp>. (erişim tarihi: 15.06.2010).

VIII. Yazarı Olmayan Elektronik Kaynak:

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010)

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010) <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. (erişim tarihi:16.06.2010)



IX. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan Yazılar:

Metin içindeki yollamada:

(Nadi, 1950)

Kaynakçada:

Nadi, Y. (1950) “Kuvvetin Sırrı”, Cumhuriyet, 9 Temmuz.

X. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan İsimsiz Yazılar

Metin içindeki yollamada:

(Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924)

Kaynakçada:

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924.

Metin içerisinde aynı gazetelerin farklı kopyalarına atıf yapılmışsa:

Cumhuriyet, 1950-1960, Hürriyet, 1948-1960.

XI. Belgeler

Metin içindeki yollamada:

(Ticaret Bakanlığı, Karar Sayısı, 21.48.26)

Kaynakçada:

Ticaret Bakanlığı, Muamelat Umum Müdürlüğü Kararları, Erişim: T.C. Başbakanlık Arşivi.





DiSK/GENEL-iŞ

Adres: Çankırı Caddesi No:28 Kat:4-9 Posta Kodu: 06030 Ulus/ALTINDAĞ/ANKARA
e-posta: bilgi@genel-is.org.tr web: www.genel-is.org.tr